

ZAKRES PODSTAWOWY

Podręcznik dla szkół ponadpodstawowych

1

Edukacja obywatelska

**TWÓJ GŁOS
MA ZNACZENIE**

Edukacja obywatelska

Podręcznik dla **szkół ponadpodstawowych**

1

ZAKRES PODSTAWOWY

 OPERON
Edukacja jest podróżą

2025

Projekt okładki: Paweł Kwacz
Redaktor prowadzący: Manuela Jankowska
Redakcja językowa: Marlena Dobrowolska
Redakcja graficzna i skład: Maciej Laska
Korekta: Marlena Dobrowolska

Zdjęcia i ilustracje: 2 Lubelska Brygada Wojsk Obrony Terytorialnej, AFP, Bartek Brosz, BIP, CKE, EPUAP2, Gazeta Krakowska/Wojciech Matusik, IPN/Mikołaj Bujak, iswinoujscie.pl/ Andrzej Ryfczyński, Muzeum Zespół Synagogałny We Włodawie, NAC, PAP/Adam Warżawa, PAP/CAF, PAP/Damazy Kwiatkowski, PAP/EPA, PAP/EPA, PAP/Leszek Szymański, PAP/Radek Pietruszka, PAP/Tatyana Zenkovitch, Polski Komitet Paraolimpijski/Bartłomiej Zborowski, Shutterstock, Urząd Miasta Starogard, Urząd Miejski w Gdańsku, Wikipedia/ CC BY-SA 3.0

Wydawnictwo Pedagogiczne Operon Sp. z o.o. oświadcza, że z należytą starannością podjęto wszelkie działania zmierzające do powiadomienia podmiotów majątkowych praw autorskich do utworów słownych i fotograficznych wykorzystanych w podręczniku o zamiarze ich publikacji celem uzyskania od twórców lub ich następców prawnych wymaganej zgody za przysługującym wynagrodzeniem w stosownej wysokości. Osoby, których prawa w sposób niezawiniony przez wydawnictwo zostały naruszone, prosimy o bezpośredni kontakt z wydawcą.

Etap edukacyjny: III
Typ szkoły: szkoła ponadpodstawowa
Zakres kształcenia: podstawowy

© Copyright by Wydawnictwo Pedagogiczne Operon Sp. z o.o. & Zbigniew Smutek, Beata Surmacz, Jan Maleska
Gdynia 2025

Wszelkie prawa zastrzeżone. Kopiowanie w całości lub we fragmentach bez zgody wydawcy zabronione.
J0001-PDR-PRN

Wydawca:
Wydawnictwo Pedagogiczne Operon Sp. z o.o.
81-451 Gdynia, al. Zwycięstwa 96/98
tel. centrali 58 679 00 00
e-mail: info@operon.pl
www.operon.pl

ISBN 978-83-8197-607-7

08/25/XIV/US70

Spis treści

I. Ja i społeczeństwo

1. Patriotyzm	10
2. Obywatel i obywatelstwo	19
3. Obowiązek obrony ojczyzny (temat fakultatywny)	27
4. Grupy społeczne	33
5. Role społeczne	42
6. Relacje grupowe i międzygrupowe	50
7. Postrzeganie odmienności	58
8. Problem wykluczenia społecznego (temat fakultatywny)	64
9. Zasady pracy w grupie	73
10. Konflikty społeczne	77
11. Społeczeństwo jako wspólnota wartości	82

II. Szkoła jako wspólnota

1. System oświaty w Polsce (temat fakultatywny)	92
2. Prawo szkolne	98
3. Analiza regulaminów wewnątrzszkolnych (temat fakultatywny)	102
4. Prawa i obowiązki ucznia	105
5. Problemy społeczności szkolnej	110
6. Samorządność w szkole	116

III. Społeczność lokalna

1. Społeczność lokalna	122
2. Rola i zadania samorządu terytorialnego	127
3. Procesy decyzyjne w samorządzie lokalnym	137
4. Udział obywateli w procesie decyzyjnym samorządu terytorialnego	144
5. Finanse gminy (temat fakultatywny)	148
6. Formy aktywności obywatelskiej	153
7. Patologie życia publicznego	160
8. Mechanizmy kontroli obywatelskiej	164
9. Zadania młodzieżowych rad	168
10. Problemy i potrzeby społeczności lokalnej (temat fakultatywny)	173
11. Młody obywatel w urzędzie	177

IV. Demokracja i prawo

1. Reżimy polityczne	186
2. Polska w latach 1945–1989	194
3. Proces demokratyzacji Polski po 1989 r.	203

4. Zasady demokratycznego państwa prawnego	208
5. Współczesne zagrożenia dla demokracji	213
6. Hierarchia aktów prawnych (temat fakultatywny)	223
7. Zasady prawa wyborczego w Polsce	229
8. Pojęcie prawa	237
9. Prawo rodzinne	248
10. Prawo cywilne	254
11. Prawo karne	268
12. Prawo administracyjne	280
13. Pojęcie i geneza praw człowieka	288
14. Znaczenie praw człowieka w relacjach obywatel – państwo	301
15. Ochrona dóbr osobistych (temat fakultatywny)	305
16. Gwarancje przestrzegania praw człowieka w Polsce	310
17. Przykłady łamania praw człowieka	320
18. Formy zatrudnienia	327
 Indeks osobowy	 335
Indeks pojęć	337

Drogie Uczennice! Drodzy Uczniowie!

Rozpoczynacie naukę nowego przedmiotu – edukacji obywatelskiej. To nie tylko kolejne zajęcia, lecz także realna szansa, by budować w sobie poczucie sprawczości, odpowiedzialności i gotowości do działania.

Celem tego przedmiotu jest przygotowanie Was do aktywnego i świadomego zaangażowania obywatelskiego, które opiera się na poczuciu odpowiedzialności za dobro wspólne i kraj. Edukacja obywatelska zakłada zarówno zdobywanie wiedzy, jak i doświadczanie, działanie oraz refleksję. Dlatego znajdziecie w podręczniku treści, zadania i projekty wymagające:

- poszukiwania i weryfikowania informacji,
- podjęcia dialogu i dyskusji, by wyrazić własne zdanie i je uzasadnić,
- wykonania działań na rzecz różnych problemów społecznych,
- zaangażowania władz publicznych czy załatwienia podstawowych spraw urzędowych.

Oprócz tego podręcznik uwzględnia przewidziane w podstawie programowej edukacji obywatelskiej tematy fakultatywne. To zagadnienia dodatkowe, z których nauczyciel wybierze po jednym temacie z każdego działu do realizacji na lekcjach.

Zachęcamy Was do aktywności na zajęciach edukacji obywatelskiej i życzymy owocnej pracy z podręcznikiem!

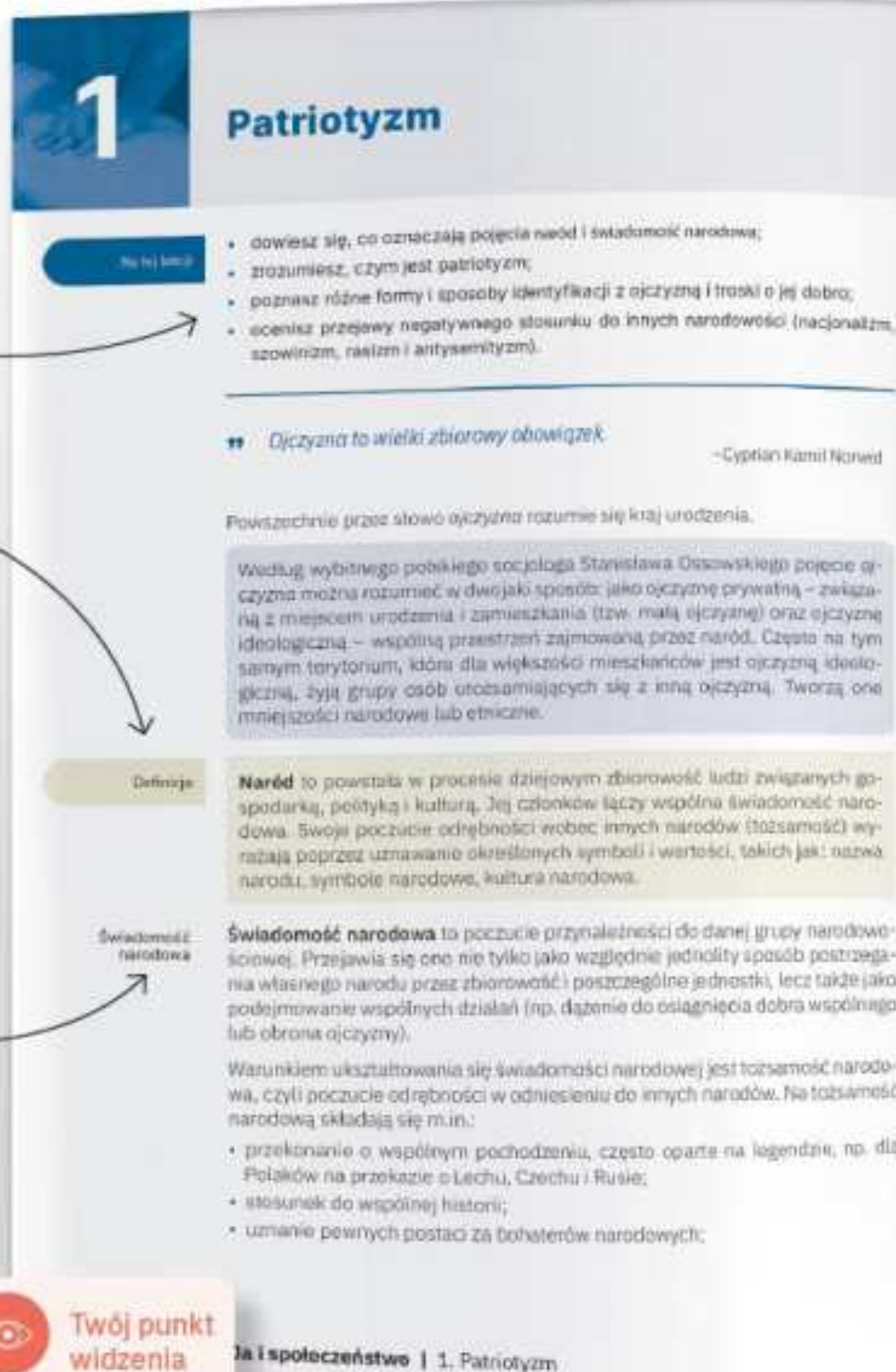
Elementy podręcznika

Cele podane na początku każdej lekcji pomagają uczniowi zrozumieć sens podejmowanych tematów i motywują go do aktywnego uczestnictwa w zajęciach.

Czytelnie wyróżnione **definicje** kluczowych pojęć pozwalają uczniom na szybkie uchwycenie istoty tematu oraz ułatwiają zapamiętywanie i późniejsze wykorzystanie wiedzy w praktyce.

Hasła na marginesach ułatwiają uczniowi nawigację po treści. Wskazują nadrzędne zagadnienia poruszane w danym akapicie i umożliwiają szybkie odnalezienie informacji. Takie uporządkowanie wiedzy wspiera samodzielność i planowanie nauki. Te same hasła są przywoływane w podsumowaniu lekcji, wraz z numerami stron.

Element „**Twój punkt widzenia**” prowokuje do dyskusji i rozwija u uczniów umiejętność formułowania własnego zdania, argumentowania oraz prowadzenia dialogu z poszanowaniem poglądów rozmówcy.

Twój punkt widzenia

Patriotyzm – obowiązek czy wybór?

Czy współczesny patriotyzm powinien być postrzegany jako obowiązek każdego obywatela? Czy to raczej swobodny wybór wynikający z indywidualnych przekonań i doświadczeń?

- posługiwanie się symbolami narodowymi,
- ochrona dziedzictwa kulturowego,
- przestrzeganie tradycji i obyczajów.

Identyfikacja narodowa (etniczna) stanowi jeden z ważnych, a często najważniejszych, elementów tożsamości jednostki. Tę tożsamość tworzy zestawienie identyfikacji jednostki z różnymi kategoriami społecznymi, grupami społecznymi lub zbiorowościami społecznymi, w tym z grupą etniczną, narodem i Europą.

Coraz częściej za naród uważa się wszystkich obywateli danego państwa. W takim znaczeniu pojęcie to ujęto w preambule do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.: [...] *my, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej* [...] To koncepcja polityczna narodu, uwzględniająca wspólną organizację polityczną państwa, ekonomiczną i gospodarczą.

Symbole narodowe

Kwestie dotyczące symboli narodowych określono w Konstytucji RP i ustawach.

Art. 29

1. Godłem Rzeczypospolitej Polskiej jest wizerunek orła białego w koronie w czerwonym polu.
2. Barwami Rzeczypospolitej Polskiej są kolory biały i czerwony.
3. Hymnem Rzeczypospolitej Polskiej jest Mazurek Dąbrowskiego.
4. Godło, barwy i hymn Rzeczypospolitej Polskiej podlegają ochronie prawnej.
5. Szczegóły dotyczące godła, barw i hymnu określa ustawa.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Symbole narodowe (flaga i godło)

Szczegółowe przepisy dotyczące polskich symboli zawiera Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej oraz o pieczęciach państwowych. Ustawa reguluje kto, w jakich okolicznościach i w jaki sposób ma prawo posługiwania się symbolami narodowymi. Ustawo-wo jest chroniony również Znak Polski Walczącej. Po zmianie ustawy z 2004 r. wprowadzono święto: 2 maja to Dzień Flagi Rzeczypospolitej Polskiej.

1. Patriotyzm

Odpowiedz, na jaki problem cywilizacyjny zwraca uwagę autor rysunku satyrycznego.

Definicja

Zajrzyj do źródła

Element „Świadomy obywatel” prowadzi ucznia do sprawdzonych i wartościowych materiałów publikowanych przez instytucje i organizacje, do których nawiązuje tematyka lekcji. Dzięki temu uczeń samodzielnie poszerza wiedzę. To także praktyczna realizacja postulatu „wyjścia do świata”.

„Zajrzyj do źródła” pozwala uczniom pracować z tekstami źródłowymi, co rozwija umiejętność krytycznej analizy i interpretacji faktów oraz korzystania z wiarygodnych materiałów i źródeł informacji.

Element „Twój ruch” daje uczniowi możliwość wykorzystania zdobytej wiedzy i umiejętności w praktyce. Zachęca do podejmowania działań i przejęcia inicjatywy.

Twój ruch

Ja i społeczeństwo

Życie społeczne nie jest wyłącznie domeną człowieka. Doskonałe formy życia grupowego można zaobserwować u pszczół, termitów czy innych organizmów żywych. Jednak podstawą zachowań społecznych w świecie zwierząt jest instynkt.

W przypadku człowieka mechanizm zachowań społecznych jest bardziej złożony. Wiomości na ten temat zdobędziesz podczas lekcji: biologii, geografii, biznesu i zarządzania, a także edukacji obywatelskiej.

Tematy w dziale:

1. Patriotyzm
2. Obywatel i obywatelstwo
3. Obowiązek obrony ojczyzny (temat fakultatywny)
4. Grupy społeczne
5. Role społeczne
6. Relacje grupowe i międzygrupowe
7. Postrzeganie odmienności
8. Problem wykluczenia społecznego (temat fakultatywny)
9. Zasady pracy w grupie
10. Konflikty społeczne
11. Społeczeństwo jako wspólnota wartości

Patriotyzm

Na tej lekcji

- dowiesz się, co oznaczają pojęcia *naród* i *świadomość narodowa*;
- zrozumiesz, czym jest patriotyzm;
- poznasz różne formy i sposoby identyfikacji z ojczyzną i troski o jej dobro;
- ocenisz przejawy negatywnego stosunku do innych narodowości (nacjonalizm, szowinizm, rasizm i antysemityzm).

” *Ojczyzna to wielki zbiorowy obowiązek.*

–Cyprian Kamil Norwid

Powszechnie przez słowo *ojczyzna* rozumie się kraj urodzenia.

Według wybitnego polskiego socjologa **Stanisława Ossowskiego** pojęcie *ojczyzna* można rozumieć w dwojaki sposób: jako **ojczyznę prywatną** – związaną z miejscem urodzenia i zamieszkania (tzw. małą ojczyznę) oraz **ojczyznę ideologiczną** – wspólną przestrzeń zajmowaną przez naród. Często na tym samym terytorium, które dla większości mieszkańców jest ojczyzną ideologiczną, żyją grupy osób utożsamiających się z inną ojczyzną. Tworzą one mniejszości narodowe lub etniczne.

Definicja

Naród to powstała w procesie dziejowym zbiorowość ludzi związanych gospodarką, polityką i kulturą. Jej członków łączy wspólna świadomość narodowa. Swoje poczucie odrębności wobec innych narodów (tożsamość) wyrażają poprzez uznawanie określonych symboli i wartości, takich jak: nazwa narodu, symbole narodowe, kultura narodowa.

Świadomość narodowa

Świadomość narodowa to poczucie przynależności do danej grupy narodowościowej. Przejawia się ono nie tylko jako względnie jednolity sposób postrzegania własnego narodu przez zbiorowość i poszczególne jednostki, lecz także jako podejmowanie wspólnych działań (np. dążenie do osiągnięcia dobra wspólnego lub obrona ojczyzny).

Warunkiem ukształtowania się świadomości narodowej jest tożsamość narodowa, czyli poczucie odrębności w odniesieniu do innych narodów. Na tożsamość narodową składają się między innymi:

- przekonanie o wspólnym pochodzeniu, często oparte na legendzie, na przykład dla Polaków na przekazie o Lechu, Czechu i Rusie,
- stosunek do wspólnej historii,
- uznanie pewnych postaci za bohaterów narodowych,
- posługiwanie się symbolami narodowymi,

I. Ja i społeczeństwo

- ochrona dziedzictwa kulturowego,
- przestrzeganie tradycji i obyczajów.

Identyfikacja narodowa (etniczna) stanowi jeden z ważnych, a często najważniejszych, elementów tożsamości jednostki. Tę tożsamość tworzy zestawienie identyfikacji jednostki z różnymi kategoriami społecznymi, grupami społecznymi lub zbiorowościami społecznymi, w tym z grupą etniczną, narodem i Europą.

Definicja

Coraz częściej za naród uważa się wszystkich obywateli danego państwa. W takim znaczeniu pojęcie to ujęto w preambule do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.: [...] *my, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej* [...]. To koncepcja polityczna narodu, uwzględniająca wspólną organizację polityczną państwa, ekonomiczną i gospodarczą. Naród w ujęciu etniczno-kulturowym to wspólnota charakteryzująca się takim samym pochodzeniem etnicznym, kulturą, językiem. Takie rozumienie narodu bywa przyczyną konfliktów na tle narodowościowym.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/vv
Konstytucja RP

Symbole narodowe

Kwestie dotyczące symboli narodowych określono w Konstytucji RP i ustawach.

Art. 28

1. Godłem Rzeczypospolitej Polskiej jest wizerunek orła białego w koronie w czerwonym polu.
2. Barwami Rzeczypospolitej Polskiej są kolory biały i czerwony.
3. Hymnem Rzeczypospolitej Polskiej jest Mazurek Dąbrowskiego.
4. Godło, barwy i hymn Rzeczypospolitej Polskiej podlegają ochronie prawnej.
5. Szczegóły dotyczące godła, barw i hymnu określa ustawa.

Zajrzyj
do źródła

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Symbole narodowe (flaga i godło)

Szczegółowe przepisy dotyczące polskich symboli zawiera Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej oraz o pieczęciach państwowych. Ustawa reguluje kto, w jakich okolicznościach i w jaki sposób ma prawo posługiwania się symbolami narodowymi. Ustawowo jest chroniony również Znak Polski Walczącej. Po zmianie ustawy z 2004 r. wprowadzono święto: 2 maja to Dzień Flagi Rzeczypospolitej Polskiej.

Zgodnie Kodeksem wykroczeń: [...] *podlega karze aresztu lub grzywny [...] kto narusza przepisy o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej. Kodeks karny przewiduje: [...] Kto publicznie znieważa, niszczy, uszkadza lub usuwa godło, sztandar, chorągiew, banderę, flagę lub inny znak państwowy, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku. Te same przepisy dotyczą symboli innych państw.*

Reprezentacja Polski siatkarzy na Igrzyskach Olimpijskich w Paryżu w 2024 r. zdobyła srebrny medal. Sukcesy sportowe łączą Polaków. Hymn odśpiewany przez polskich kibiców jest wyrazem patriotycznych emocji.

Zachowanie podczas wykonywania lub odtwarzania hymnu państwowego RP również zostało uregulowane przepisami.

Zajrzyj
do źródła

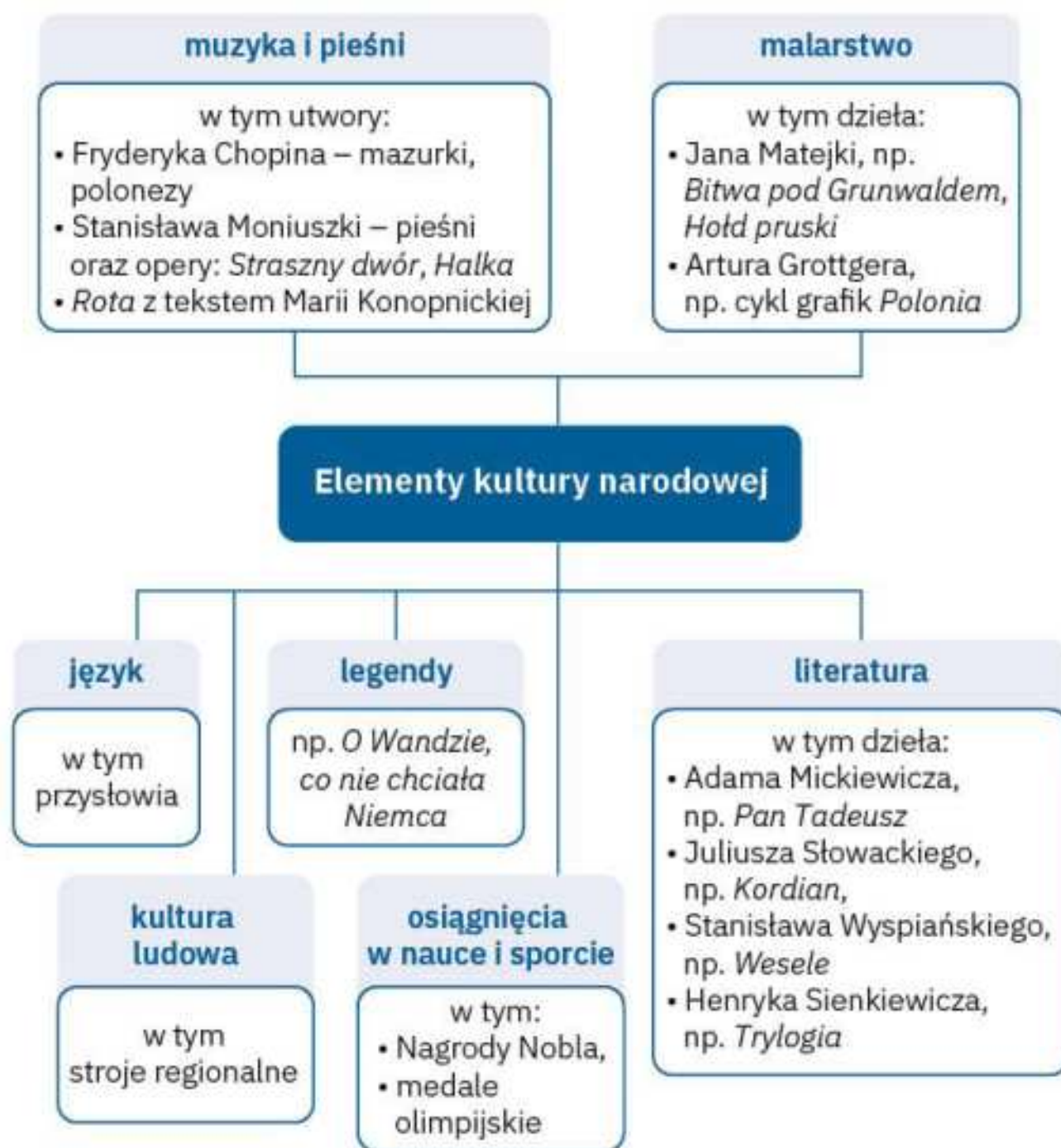
Art. 14

1. Podczas wykonywania lub odtwarzania hymnu państwowego obowiązuje zachowanie powagi i spokoju. Osoby obecne podczas publicznego wykonywania lub odtwarzania hymnu stoją w postawie wyrażającej szacunek, a ponadto mężczyźni w ubraniach cywilnych – zdejmują nakrycia głowy, zaś osoby w umundurowaniu obejmującym nakrycie głowy, niebędące w zorganizowanej grupie – oddają honory przez salutowanie. Poczty sztandarowe podczas wykonywania lub odtwarzania hymnu oddają honory przez pochylenie sztandaru.

Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej oraz o pieczęciach państwowych.

Dziedzictwo narodowe, tradycje i obyczaje

Wspólna kultura należy do najważniejszych czynników narodotwórczych. Ponadto wyróżnia dany naród spośród innych. W przeszłości bardzo istotnymi nośnikami kultury narodowej były różne elementy między innymi język, tradycje.

Kultura narodowa to ogół norm, wartości, symboli narodowych, dzieł sztuki i wierzeń charakterystycznych dla danej zbiorowości narodowej, wynikających z jej doświadczeń historycznych i tradycji.

Definicja

Pojęcie patriotyzmu

Patriotyzm – postawa miłości do własnego narodu przy jednoczesnym szacunku dla innych narodów, ich dorobku kulturowego i osiągnięć.

Definicja

Postawa patriotyczna wymaga stawiania dobra kraju ponad interes osobisty. Patriota troszczy się o dobro wspólne, a nawet rezygnuje z własnych korzyści. Postawa taka wynika z poczucia silnej więzi emocjonalnej i społecznej z narodem, jego kulturą i tradycją, a jednocześnie łączy się z szacunkiem dla innych narodów i kultur.

Istotną rolę w kształtowaniu postawy patriotycznej wśród Polaków odgrywa literatura, na przykład: *Kazania sejmowe* Piotra Skargi, *Dziady* cz. III Adama Mickiewicza, *Kordian* Juliusza Słowackiego czy *Potop* Henryka

Sienkiewicza. Niektóre z tych tekstów poznasz na lekcjach języka polskiego. W zależności od sytuacji historycznej kraju literatura propaguje inne wzory zachowań patriotycznych. W okresie romantyzmu (ok. 1822–1863) za patriotę uważano tego, kto walczył z zaborcami o wolność ojczyzny. Natomiast w pozytywizmie (ok. 1864 – lata 90. XIX w.) wzywano do wyrażania patriotyzmu w pracy dla dobra narodu. Naród jest zawsze wartością bardzo ważną dla budowania poczucia tożsamości narodowej.

Patriotyzm jest uczuciem pozytywnym i pozwala odczuwać dumę z przynależności do wspólnoty osób o tym samym systemie wartości.

Definicja

Nacjonalizm (łac. *natio* oznacza „naród”) – postawa stawiająca interesy własnego narodu ponad inne wartości oraz postulująca podporządkowanie innych narodów interesom własnego narodu, głosząca niechęć i nietolerancję.

W zależności od sytuacji politycznej i historycznej nacjonalizm może być wykorzystany do osiągania różnych celów – dobrych i złych. Z jednej strony – sprzyja kształtowaniu się poczucia tożsamości narodowej i jednoczy w dążeniu do niepodległości lub obrony suwerenności kraju. Jednak z drugiej strony – nacjonalizm może podtrzymywać przekonanie o wyższości własnego narodu nad innymi, usprawiedliwiać ekspansję i agresję wymierzoną w inne grupy etniczne czy narody, a także prowadzić do zaostrzenia konfliktów narodowościowych w społeczeństwie.

Definicja

Szowinizm – postawa skrajnego nacjonalizmu, charakteryzująca się bezkrytycznym stosunkiem do własnego narodu i pogardą do innych narodów.

Termin *szowinizm* jest często stosowany również w odniesieniu do dyskryminacji ze względu na płeć (seksizm), na przykład męski szowinizm, kobiecy szowinizm.

Definicja

Kosmopolityzm (gr. *kosmopolites* oznacza „obywatel świata”) – postawa polegająca na przedkładaniu dorobku cywilizacyjnego całej ludzkości nad tradycje narodowe z równoczesnym ich poszanowaniem.

Taką postawę przyjmuje część zwolenników globalizacji, do której fundamentów należy system uniwersalnych wartości, jak równość i tolerancja. Jednak do kosmopolityzmu odnoszą się także anarchiści, dla których podział świata na państwa jest przestarzały.

Z reguły za kosmopolitę uznaje się człowieka odrzucającego podział świata oparty na różnicach kulturowych i historycznych, które jego zdaniem są przyczyną konfliktów. Często kosmopolityzm przeciwstawia się patriotyzmowi, a kosmopolitów uznaje się za osoby pozbawione świadomości i tożsamości narodowej.

Rasizm (wł. *razzismo* oznacza rasę, plemię, gatunek) – postawa głosząca dominację pewnych ras nad innymi, z powodu przekonania o ich wyjątkowej wartości i wyższości nad niższymi rasami.

Pierwsze teorie dotyczące ras ludzkich pojawiły się już w XVIII w. Podstawą współczesnego rasizmu są poglądy Josepha Arthura de Gobineau (czytaj: żozefa artura de gobino; 1816–1882), francuskiego dyplomaty i filozofa. Uważał on, że istnieją trzy rasy: czarna (negroidalna), żółta (mongoidalna) oraz dominująca rasa biała (kaukaska).

Teoria głoszona przez Gobineau stała się elementem ideologii partii nazistowskiej w Niemczech oraz podstawą działalności organizacji rasistowskich, takich jak Ku-Klux-Klan w Stanach Zjednoczonych. Rasizm był również fundamentem **apartheidu** – teorii segregacji rasowej, na której oparto system społeczno-polityczny Republiki Południowej Afryki (RPA).

Dzieci w obozie przesiedleńczym Ekuvukeni (RPA), 1982 r. Takie obozy były częścią polityki apartheidu, zmuszającej czarnoskórą ludność do osiedlania się w wyznaczonych strefach. Ludzi tych pozbawiano praw obywatelskich i dostępu do podstawowych usług.

Rasizm wykorzystuje uprzedzenia dotyczące ludzi o odmiennym kolorze skóry oraz stereotypy, czyli sztywne, niezmiennie i często negatywne charakterystyki poszczególnych społeczności.

W Polsce przejawy rasizmu są przestępstwem. Kodeks karny przewiduje karę od 3 miesięcy do 5 lat za stosowanie przemocy wobec osób z powodu ich przynależności rasowej. Karze podlega również rozpowszechnianie idei nawołujących do nienawiści rasowej oraz publiczne znieważanie osób z powodu ich przynależności rasowej.

Rasizm jest powszechnie potępiany również w dokumentach prawa międzynarodowego. Zakaz dyskryminacji ze względu na jakiekolwiek różnice, w tym rasowe, znajduje się między innymi w:

- Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka,
- Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych,
- Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności,
- Karcie praw podstawowych Unii Europejskiej.

Antysemityzm stanowi postawę wrogości wobec osób pochodzenia żydowskiego.

Po raz pierwszy tego terminu użył w 1879 r. niemiecki publicysta Wilhelm Marr (1819–1904). Sformułował on pseudonaukową teorię o wyższości narodu niemieckiego nad żydowskim. Znaczenie pojęcia *antysemityzm* nie jest precyzyjne, gdyż do Semitów zalicza się obok Żydów również Arabów.

Niechęć do ludności pochodzenia żydowskiego sięga czasów starożytnych, a jej przejawem był antyjudyzm. W Egipcie, Grecji i Rzymie niechętny stosunek do Żydów wiązał się z ich znaczącą pozycją ekonomiczną, zwyczajami oraz wierzeniami religijnymi. W średniowieczu wrogość wobec ludności żydowskiej nasiliła się podczas wypraw krzyżowych. Doszło też do licznych pogromów Żydów, którym zarzucano między innymi morderstwa rytualne.

Antysemityzm stał się częścią ideologii i polityki Niemiec hitlerowskich. W 1935 r. uchwalono tzw. ustawy norymberskie. Na ich podstawie można było pozbawić Żydów obywatelstwa oraz majątku. Ponadto przepisy te zakazywały Żydom zawierania związków małżeńskich z Niemcami. Na początku 1942 r. władze nazistowskie podjęły decyzję o „ostatecznym rozwiązaniu kwestii żydowskiej”, czyli o zgładzeniu Żydów. Do końca wojny w obozach zagłady zamordowano od 5 do 6 mln osób tego pochodzenia. Największe obozy hitlerowcy wybudowali na terenie Polski (Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu, Treblinka, Sobibór, Majdanek). Masową zagładę ludności żydowskiej nazywa się **Holokaustem** (łac. *holocaustum* oznacza całopalenie), w języku hebrajskim – Szoa (*Shoah* w języku angielskim).

Pomnik Walki i Męczeństwa na Majdanku – niemiecki obóz koncentracyjny w Lublinie, nazywany Majdankiem, powstał w 1941 r. W latach 1941–1944 zamordowano w nim 78 tys. osób, głównie Polaków i Żydów.

Przejawy antysemityzmu występowały również w Polsce. W okresie międzywojennym, w czasie okupacji i po wojnie kilkakrotnie dochodziło do pogromów ludności żydowskiej, między innymi we Lwowie (1918 r.), w Jedwabnem (1941 r.) czy w Kielcach (1946 r.). W marcu 1968 r. doszło do protestów studenckich, których zorganizowanie władze komunistyczne przypisały organizacjom syjonistycznym (powiązanym z ruchem syjonizmu,

dążącym do utworzenia państwa żydowskiego). W wyniku represji wielu obywateli polskich pochodzenia żydowskiego zostało zmuszonych do opuszczenia Polski.

Również współcześnie można spotkać przejawy antysemityzmu. Są to między innymi: niszczenie grobów żydowskich, wydawanie antysemickich publikacji, umieszczanie obraźliwych rysunków i napisów na murach czy transparentach wykorzystywanych podczas zawodów sportowych.

Formy i sposoby identyfikacji z ojczyzną

Współczesny patriotyzm w wolnym kraju nie wymaga gotowości do uczestnictwa w walce w obronie granic. Może być okazywany w różny sposób i poprzez różne działania.

Swój patriotyzm warto rozwijać poprzez poszerzanie świadomości narodowej i wiedzy o kraju. Można między innymi:

- poznawać historię, starać się lepiej ją zrozumieć, bez mitologizowania przeszłości (mitologizowanie to przedstawianie nieprawdziwego, wyidealizowanego obrazu);
- zachowywać tradycję i obyczaje narodowe;
- szanować wartości narodowe i narodowe symbole;
- poznawać polską kulturę, również regionalną;
- dbać o kulturę języka narodowego.

Równie ważne formy patriotyzmu polegają na szeroko rozumianej **aktywności społecznej**, warto więc:

- angażować się w życie lokalnej społeczności;
- uczestniczyć w formach demokracji, takich jak wybory i referenda;
- przestrzegać prawa i zasad współżycia społecznego;
- wywiązywać się z obywatelskich obowiązków, na przykład z płacenia podatków;
- godnie reprezentować kraj poza jego granicami;
- wspierać rodzimych producentów, na przykład kupować polskie towary;
- rzetelnie wykonywać swoje obowiązki w szkole i w pracy.

Współczesny patriota to dobry człowiek i obywatel – otwarty na różnorodność, tolerancyjny, zaangażowany w życie wspólnoty, świadomy historii i wyzwań współczesności. Taka osoba poczuwa się do odpowiedzialności za funkcjonowanie państwa i jest gotowa do niesienia pomocy innym (np. podczas pandemii czy klęsk żywiołowych). Wszystkie te cechy są bardzo ważne dla budowania poczucia tożsamości i solidarności narodowej oraz pozwalają integrować wspólnotę narodową.

Twój punkt widzenia

Patriotyzm – obowiązek czy wybór?
Czy współczesny patriotyzm powinien być postrzegany jako obowiązek każdego obywatela? Czy to raczej swobodny wybór wynikający z indywidualnych przekonań i doświadczeń?

Podsumowanie lekcji

- s. 10 • **Naród** jest trwałą zbiorowością, wytworzoną w procesie dziejowym jako wspólnota o podłożu gospodarczym, politycznym, społecznym i kulturowym, przejawiająca się w świadomości swoich członków.
- s. 10 • **Świadomość narodowa** – poczucie przynależności do danej grupy narodowościowej.
- s. 11 • **Tożsamość narodowa** – poczucie odrębności w stosunku do innych narodów. Kształtują ją czynniki takie jak: poczucie wspólnego pochodzenia, historia, symbole narodowe, dziedzictwo kulturowe, tradycje i obyczaje. Poczucie tożsamości narodowej najczęściej wyraża się w postawach patriotycznych.
- s. 13 • **Patriotyzm** – postawa poszanowania i umiłowania ojczyzny, rzetelnego wypełniania podstawowych obowiązków, które konstytucja nakłada na każdego obywatela.
- s. 14 • **Kosmopolityzm** – ideologia, pogląd odrzucający podziały kulturowe, polityczne i terytorialne.
- s. 14 • Przejawami negatywnego stosunku do innych narodowości są: **nacjonalizm, szowinizm, rasizm i antysemityzm**.

Pytania i polecenia

1. Wyjaśnij, czym jest patriotyzm. Wymień pięć cech, jakimi – twoim zdaniem – powinien charakteryzować się współczesny polski patriota. W trzech zdaniach uzasadnij każdą z tych cech.
2. Oceń postawę kosmopolityczną w kontekście sytuacji historycznej Polski podczas rozbiorów i współcześnie.
3. Wskaż, w jakich miejscach publicznych powinny być umieszczone symbole narodowe.
4. Na podstawie różnych źródeł informacji wskaż przykłady przejawów współczesnego rasizmu i antysemityzmu. Oceń te zjawiska i ich wpływ na relacje społeczne. Wskaż sposoby przeciwdziałania takim postawom

Obywatel i obywatelstwo

2

- dowiesz się, czym jest obywatelstwo i jak można je uzyskać;
- poznasz konstytucyjne obowiązki obywateli Rzeczypospolitej Polskiej;
- ocenisz obowiązki obywatelskie w różnych okresach historii Polski.

Na tej lekcji

Państwo jest organizacją przymusową. Oznacza to, że jego mieszkańcy muszą przestrzegać zasad w nim ustanowionych. Przynależność do danego państwa ma charakter sformalizowany.

Więź łączącą jednostkę z państwem nazywa się **obywatelstwem**. Więź ta jest obustronna: obywatel ma wobec państwa określone prawa i obowiązki, a państwo ma obowiązki oraz prawa względem swojego obywatela. Państwo nakłada na jednostkę obowiązek przestrzegania prawa i spełniania określonych powinności, na przykład płacenia podatków.

Pojęcie obywatelstwa i sposoby jego nabycia

Przepisy dotyczące polskiego obywatelstwa znajdują się w **Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej** oraz w **Ustawie z dnia 2 kwietnia 2009 roku o obywatelstwie polskim**.

Obywatelstwo polskie

Art. 34

Obywatelstwo polskie nabywa się przez urodzenie z rodziców będących obywatelami polskimi. Inne przypadki nabycia obywatelstwa polskiego określa ustawa.

Obywatel polski nie może utracić obywatelstwa polskiego, chyba że sam się go zrzeknie.

Zajrzyj do źródła

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Każde państwo ma własne **regulacje dotyczące nadawania obywatelstwa**. Zwykle opierają się one na dwóch zasadach:

Nabycie obywatelstwa

- **prawie ziemi** (łac. *ius soli*) – obywatelstwo nabywa się przez urodzenie na danym terytorium, na przykład Stanów Zjednoczonych;
- **prawie krwi** (łac. *ius sanguinis*) – obywatelstwo nabywa się przez urodzenie z rodziców będących obywatelami danego państwa, na przykład Polski.

Zgodnie z ustawą obywatelstwo polskie nabywa się:

- **z mocy prawa** – nabywa je małoletni w przypadku, gdy przynajmniej jedno z rodziców jest obywatelem RP lub gdy urodził się na terenie Polski, a jego rodzice są nieznanymi lub ich obywatelstwo jest niemożliwe do ustalenia, oraz repatrianci (czyli osoby wracające do kraju po długim pobycie na obczyźnie);
- **przez nadanie obywatelstwa polskiego** – obywatelstwo nadaje Prezydent RP na wniosek cudzoziemca;

- **przez uznanie za obywatela polskiego** (dotyczy m.in. cudzoziemców, którzy są w związku małżeńskim z obywatelem RP od 3 lat lub przebywają na terenie Polski legalnie od 2–3 lat);
- **przez przywrócenie obywatelstwa polskiego** – dotyczy między innymi osób, które utraciły obywatelstwo polskie na podstawie przepisów obowiązujących w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

Obywatel polski może mieć obywatelstwo również innego państwa. Jednak w kontaktach z polskimi urzędami nie może się powoływać na prawa i obowiązki wynikające z obywatelstwa tego państwa.

Państwo nie może odebrać obywatelstwa. Konstytucja RP wyraźnie stwierdza, że aby utracić obywatelstwo, trzeba się go zrzec. W tym celu obywatel polski musi złożyć wniosek do Prezydenta RP i uzyskać jego zgodę. Jeśli rodzice zrzekną się obywatelstwa polskiego, również dzieci pozostające pod ich władzą rodzicielską tracą to obywatelstwo.

Obowiązki obywatelskie

Obowiązki obywateli są zapisane w **Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku**. Część z nich dotyczy nie tylko obywateli Polski, lecz także wszystkich osób, które przebywają na terenie kraju. Są nimi: obowiązek przestrzegania prawa, płacenia podatków i dbałości o środowisko naturalne. Obowiązki dotyczące wyłącznie obywateli Rzeczypospolitej to obowiązek: wierności Ojczyźnie, jej obrony oraz dbałości o dobro wspólne.

Szczegóły dotyczące realizacji powinności obywatelskich znajdują się w stosownych ustawach.

Obowiązek wierności Rzeczypospolitej Polskiej oraz troska o dobro wspólne

Wierność Ojczyźnie należy rozumieć jako zakaz działania na jej szkodę. Kodeks karny przewiduje wysokie kary za przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej. Dożywotnie pozbawienie wolności grozi za działania mające na celu pozbawienie niepodległości, oderwanie części obszaru lub zmianę przemocą konstytucyjnego ustroju Polski. Wysokie kary obowiązują również za współpracę z obcym wywiadem, na przykład szpiegostwo, lub za działania terrorystyczne.

W Konstytucji RP zapisane jest pojęcie **dobra wspólnego**. Oznacza ono wartości akceptowane przez całe społeczeństwo, na przykład suwerenność i bezpieczeństwo Ojczyzny. Znaczenie dobra wspólnego zmienia się wraz z rozwojem historycznym danej grupy ludzi.

Obowiązek przestrzegania prawa

Nakaz przestrzegania prawa jest niezbędny do zapewnienia ładu społecznego w państwie. Aby utrzymać ład, państwo powołuje takie instytucje, jak: policja, prokuratura czy sądy. Łamanie przepisów prawa grozi sankcjami, czyli karami, które szczegółowo opisano w kodeksach (karnym, wykroczeń, cywilnym itp.).

Konstytucyjne
obowiązki
obywatela polskiego

Świadomy obywatel

link.operon.pl/vv
Konstytucja RP

**Twój punkt
widzenia**

1. Czy obowiązki obywatelskie są nadal potrzebne, czy może wystarczy być „przyzwoitym człowiekiem”?
2. Czy można być obywatelem dwóch państw i być lojalnym wobec obu?

Obowiązek ponoszenia ciężarów i świadczeń publicznych

Jednym z obowiązków obywateli polskich (wynikającym z art. 84 Konstytucji RP) jest płacenie podatków. Polski system podatkowy przedstawiono w Ordynacji podatkowej z dnia 29 sierpnia 1997 r.

Według obowiązujących przepisów obywatele między innymi płacą podatek od osób fizycznych (PIT – ang. *Personal Income Tax*), jeżeli w danym roku osiągnęli dochód. Źródłem dochodu mogą być na przykład: wynagrodzenie za pracę, pozarolnicza działalność gospodarcza, najem czy dzierżawa.

Pieniądze pochodzące z podatków służą do opłacenia tzw. dóbr publicznych, czyli: dróg, kolei, oświetlenia ulic, instytucji bezpieczeństwa, edukacji i obrony narodowej. Są one wyrazem solidarności społecznej. Umożliwiają niwelowanie różnic rozwojowych różnych regionów kraju oraz różnic społecznych. Właściwe funkcjonowanie współczesnego państwa bez podatków nie jest możliwe.

Przykładowe wydatki państwa

utrzymanie instytucji państwowych

(np. armia, policja, administracja, sądy, więzienia)

finansowanie rozwoju społeczno-gospodarczego

(np. drogi, mosty, szkoły, szpitale)

wydatki na dofinansowanie przedsiębiorstw państwowych

(np. dopłaty)

pomoc socjalna dla obywateli (np. zasiłki, renty)

obsługa długu publicznego

składki na rzecz organizacji międzynarodowych (np. UE)

System podatkowy przewiduje również obowiązek zapłaty podatku rolnego, leśnego, od środków transportu, od spadków oraz darowizn itp. Przedsiębiorstwa płacą podatek od osób prawnych (CIT – ang. *Corporate Income Tax*).

Z kolei wszyscy płacą podatek od wartości dodanej (VAT – ang. *Value-Added Tax*), kupując towary i usługi. Maksymalna wysokość tego podatku wynosi 23% i jest wliczona w cenę towaru lub usługi. Podatek akcyzowy stanowi część cen takich produktów, jak: paliwo, alkohol, wyroby tytoniowe, luksusowe samochody czy broń.

Obowiązek obrony Ojczyzny

Regulacje prawne dotyczące **obrony Ojczyzny** zawiera **Ustawa z dnia 11 marca 2022 roku o obronie Ojczyzny**. Obowiązkowi obrony Ojczyzny podlegają wszyscy obywatele polscy, którym wiek i stan zdrowia na to pozwala.

Jedną z form wypełniania obowiązku obrony Ojczyzny jest **służba wojskowa**. Wojsko polskie składa się głównie z żołnierzy **zawodowej służby wojskowej**.

Służbę wojskową można pełnić dobrowolnie. Osoba ubiegająca się o powołanie może złożyć wniosek w dowolnie wybranym wojskowym centrum rekrutacji albo przestać go elektronicznie.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/xO
Ustawa o obronie
Ojczyzny
Dz.U. 2022 poz. 655

Częścią zawodowego wojska są wojska specjalne.

Formą wypełniania obowiązku obrony Ojczyzny jest również służba w **Wojskach Obrony Terytorialnej (WOT)**.

Do podstawowych zadań WOT należą między innymi:

- prowadzenie działań obronnych we współpracy z wojskami operacyjnymi,
- zwalczanie działań dywersyjnych,
- udział w działaniach z zakresu zarządzania kryzysowego, na przykład w czasie powodzi.

Żołnierze WOT otrzymują wynagrodzenie za każdy dzień służby – w zależności od stopnia wojskowego, na przykład stawka dzienna szeregowca wynosi od 177 do 194 złotych. Oprócz tego żołnierzom WOT wypłaca się dodatek za gotowość bojową. Od 2024 r. wynosi on 600 zł miesięcznie.

Orzeł Wojsk Obrony Terytorialnej

Od września 2024 r. WOT i wojska operacyjne uczestniczyły w akcjach przeciwpowodziowych w południowo-zachodniej Polsce. Na zdjęciu żołnierze Lubelskiej Brygady WOT usuwają skutki powodzi w powiecie kłodzkim.

Obowiązek dbałości o środowisko naturalne

Przepisy dotyczące dbałości o środowisko zebrano w Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska. Zawiera ona zasady ochrony środowiska oraz warunki korzystania z jego zasobów, z uwzględnieniem wymagań zrównoważonego rozwoju. Przepisy nakazują dostosowanie na przykład warunków zabudowy, prowadzenia działalności gospodarczej, korzystania z zasobów środowiska do norm czystości powietrza czy wody. Kodeks karny przewiduje dotkliwe kary za przestępstwa przeciw środowisku.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/vz
Prawo ochrony
środowiska
Dz.U. 2001 Nr 62
poz. 627

W Polsce nie wszyscy dbają o środowisko. Dzikie wysypiska śmieci powstają najczęściej w lasach. Są nie tylko nieestetyczne, lecz także szkodliwe dla środowiska. Kodeks wykroczeń za nielegalne składowanie śmieci przewiduje karę grzywny w wysokości 1000 zł.

Zajrzyj
do źródła

Art. 89

Pierwszym obowiązkiem obywatela jest wierność dla Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 90

Każdy obywatel ma obowiązek szanowania i przestrzegania Konstytucji Państwa i innych obowiązujących ustaw i rozporządzeń władz państwowych i samorządowych.

Art. 91

Wszyscy obywatele są obowiązani do służby wojskowej. Rodzaj i sposób, porządek i czas trwania służby, zwolnienie od tego obowiązku oraz wszelkie świadczenia na cele wojskowe będą określone w drodze ustawodawczej.

Art. 92

Wszyscy obywatele mają obowiązek ponosić wszelkie ciężary i świadczenia publiczne, ustanowione na podstawie ustaw.

Art. 93

Wszyscy obywatele są obowiązani szanować władzę prawną i ułatwiać spełnianie jej zadań oraz sumiennie pełnić obowiązki publiczne, do jakich powoła ich naród lub właściwa władza.

Art. 94

Obywatele mają obowiązek wychowania swoich dzieci na prawych obywateli Ojczyzny i zapewnienia im co najmniej początkowego wykształcenia. Obowiązek ten określi bliżej osobna ustawa.

Ustawa z 17 marca 1921 roku Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 14

1. Praca jest prawem, obowiązkiem i sprawą honoru każdego obywatela. Pracą swoją, przestrzeganiem dyscypliny pracy, współzawodnictwem pracy i doskonaleniem jej metod lud pracujący miast i wsi wzmacnia siłę i potęgę Ojczyzny, podnosi dobrobyt narodu i przyspiesza całkowite urzeczywistnienie ustroju socjalistycznego.

Art. 76

Obywatel Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej jest obowiązany przestrzegać przepisów Konstytucji i ustaw oraz socjalistycznej dyscypliny pracy, szanować zasady współżycia społecznego, wypełniać sumiennie obowiązki wobec państwa.

Art. 77

1. Każdy obywatel Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej obowiązany jest strzec własności społecznej i umacniać ją jako niewzruszoną podstawę rozwoju państwa, źródło bogactwa i siły Ojczyzny.
2. Osoby, które dopuszczają się sabotażu, dywersji, szkodnictwa lub innych zamachów na własność społeczną, karane są z całą surowością prawa.

Art. 78

1. Obrona Ojczyzny jest najświętszym obowiązkiem każdego obywatela.
2. Służba wojskowa jest zaszczytnym obowiązkiem patriotycznym obywateli Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

Art. 79

1. Czujność wobec wrogów narodu oraz pilne strzeżenie tajemnicy państwowej jest obowiązkiem każdego obywatela Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.
2. Zdrada Ojczyzny: szpiegostwo, osłabianie sił zbrojnych, przejście na stronę wroga – karana jest z całą surowością prawa jako najcięższa zbrodnia.

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy
w dniu 22 lipca 1952 r.

Obowiązki

Art. 82

Obowiązkiem obywatela polskiego jest wierność Rzeczypospolitej Polskiej oraz troska o dobro wspólne.

Art. 83

Każdy ma obowiązek przestrzegania prawa Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 84

Każdy jest obowiązany do ponoszenia ciężarów i świadczeń publicznych, w tym podatków, określonych w ustawie.

Art. 85

1. Obowiązkiem obywatela polskiego jest obrona Ojczyzny.
2. Zakres obowiązku służby wojskowej określa ustawa.

3. Obywatel, któremu przekonania religijne lub wyznawane zasady moralne nie pozwalają na odbywanie służby wojskowej, może być obowiązany do służby zastępczej na zasadach określonych w ustawie.

Art. 86

Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Podsumowanie lekcji

- s. 19 • Obywatelstwo polskie nabywa się: **z mocy prawa, przez nadanie obywatelstwa polskiego, przez uznanie za obywatela polskiego oraz przez przywrócenie obywatelstwa polskiego.**
- s. 20 • Kwestie prawne związane z obywatelstwem polskim uregulowano w **Konstytucji RP oraz Ustawie z 15 lutego 2009 roku o obywatelstwie polskim.**
- s. 20 • Do konstytucyjnych obowiązków obywatela należą obowiązki:
 - **wierności Rzeczypospolitej Polskiej oraz troska o dobro wspólne,**
 - **przestrzegania prawa,**
 - **ponoszenia ciężarów i świadczeń publicznych,**
 - **obrony Ojczyzny,**
 - **dbałości o środowisko naturalne.**

Pytania i polecenia

1. Wyjaśnij, co – według ciebie – znaczy być dobrym obywatelem.
2. Przedstaw cechy dobrego obywatela dawniej i obecnie.
3. Wskaż najważniejsze twoim zdaniem cele, na które powinny być przeznaczone pieniądze pochodzące z podatków. W trakcie dyskusji w klasie porównaj je z innymi propozycjami rówieśników.
4. W Polsce należy przywrócić obowiązkową służbę wojskową – przedstaw argumenty za i przeciw. Przeprowadźcie w klasie dyskusję na ten temat.

Obowiązek obrony ojczyzny (temat fakultatywny)

3

- wyjaśnisz, na czym polega obywatelski obowiązek obrony ojczyzny;
- scharakteryzujesz różne formy wypełniania obowiązku obrony ojczyzny;
- sformułujesz opinię w sprawach dotyczących bezpieczeństwa państwa;
- wyjaśnisz znaczenie systemu obrony cywilnej.

Na tej lekcji

Zgodnie z artykułem 5 Konstytucji RP „Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium”. Zagrożenia bezpieczeństwa związane z agresją Rosji na Ukrainę oraz wojną hybrydową (walką prowadzoną niekonwencjonalnymi środkami, takimi jak cyberterroryzm, dezinformacja, nielegalni imigranci) na wschodniej granicy Polski zmuszają nasz kraj i inne państwa NATO oraz Unii Europejskiej do zwiększenia wydatków na obronność. Intensywnie rozwija się również przemysł zbrojeniowy.

Obrona ojczyzny jest także jednym z konstytucyjnych obowiązków obywatela (art. 85). Szczegółowo ten obowiązek reguluje **Ustawa z dnia 11 marca 2022 roku o obronie Ojczyzny**.

Siły zbrojne RP

Siły Zbrojne, oprócz naszych sojuszy w ramach Organizacji Traktatu Północno-atlantycznego (NATO) oraz współpracy z krajami Unii Europejskiej, są podstawowym elementem systemu obronnego oraz polityki bezpieczeństwa. W skład Sił Zbrojnych wchodzi:

Siły zbrojne RP

- **Wojska Lądowe** – są przeznaczone do obrony granic i terytorium. W ich skład wchodzi między innymi: wojska zmechanizowane, pancerne, powietrzno-desantowe, aeromobilne, rozpoznawcze, artylerii, przeciwlotnicze, inżynieryjne, chemiczne, łączności.
- **Wojska Obrony Terytorialnej** – to rodzaj Sił Zbrojnych utworzony w 2017 r. oparty na ochotnikach, którzy odbywają terytorialną służbę wojskową. Godzą oni obowiązki cywilne ze szkoleniem wojskowym oraz w razie potrzeby z udziałem na przykład w usuwaniu skutków klęsk żywiołowych i katastrof. W czasie wojny ich zadaniem jest zabezpieczanie działań innych rodzajów Sił Zbrojnych.
- **Siły Powietrzne** – kontrolują, a w razie potrzeby bronią przestrzeń powietrzną kraju.

Na uzbrojenie Sił Powietrznych składają się m.in. samoloty wielozadaniowe F16. Do 2030 r. polskie lotnictwo wzbogaci się o 32 nowoczesne samoloty wielozadaniowe piątej generacji F35.

- **Marynarka Wojenna** – strzeże morskiej granicy państwa, chroni żeglugę i interesy na polskich obszarach morskich oraz zajmuje się obroną wybrzeża.
- **Wojska Specjalne** – to rodzaj sił zbrojnych przeznaczonych do prowadzenia działań w warunkach i sytuacjach, w których użycie sił konwencjonalnych jest niemożliwe lub niewskazane, na przykład z powodów technicznych lub politycznych, jak działania w trudnym terenie lub zwiad dalekiego zasięgu.
- **Żandarmeria Wojskowa** – realizuje w Siłach Zbrojnych zadania przewidziane dla Policji.

Ustawowy obowiązek obrony ojczyzny

Zgodnie z ustawą o obronie Ojczyzny obowiązkowi obrony Polski podlegają obywatele polscy zdolni ze względu na wiek i stan zdrowia do jego wykonywania. Obywatel polski, będący równocześnie obywatelem innego państwa, nie podlega temu obowiązkowi, jeżeli stale zamieszkuje poza granicami Polski.

Na potrzeby ewidencji wojskowej oraz kwalifikacji wojskowej (ocena zdolności osoby do pełnienia służby wojskowej oraz zapisanie tych danych w ewidencji wojskowej) prowadzi się **rejestrację**. Podlegają jej obywatele polscy, którzy ukończyli 18 lat. W roku ukończenia 19 lat obywatel musi stawić się do **kwalifikacji wojskowej** – wówczas zostanie oceniona jego zdolność do służby wojskowej, w tym sprawność psychofizyczna.

W ustawie podano kategorie zdolności do czynnej służby wojskowej:

- **kategoria A** – zdolny do służby wojskowej, co oznacza zdolność do odbywania lub pełnienia określonego rodzaju służby wojskowej (art. 129), a także zdolność do odbywania służby zastępczej;
- **kategoria B** – czasowo niezdolny do służby wojskowej, co oznacza przemijające upośledzenie ogólnego stanu zdrowia albo ostre lub przewlekłe stany

chorobowe, które w okresie do 24 miesięcy od dnia badania rokują odzyskanie zdolności do służby wojskowej;

- **kategoria D** – niezdolny do służby wojskowej, w czasie pokoju, z wyjątkiem niektórych stanowisk służbowych przeznaczonych dla terytorialnej służby wojskowej;
- **kategoria E** – trwale i całkowicie niezdolny do służby wojskowej.

Wypełnianie obowiązku obrony ojczyzny

Służba wojskowa

Służba wojskowa jest podstawową formą wypełniania obowiązku obrony ojczyzny. Podlegają jej obywatele polscy od 18 do 60 roku życia (podoficerowie i oficerowie do 63 r.ż.).

Od 2009 r. nie ma w Polsce obowiązkowego poboru do wojska, czyli przymusowego wcielania. Siły Zbrojne opierają się na żołnierzach zawodowych.

Spełnianie obowiązku służby wojskowej może nastąpić również przez odbywanie **służby zastępczej** – niewymagającej udziału w ćwiczeniach i walce zbrojnej. Z tej możliwości mogą skorzystać osoby, które ze względów religijnych lub światopoglądowych nie chcą podjąć się służby zbrojnej. Służba zastępcza obejmuje między innymi pomoc w szpitalach, domach pomocy społecznej, a także zaopatrywanie w wodę i żywność w sytuacjach krytycznych.

Obowiązkowi służby wojskowej nie podlegają kobiety w ciąży lub sprawujące opiekę nad dziećmi oraz osoby ciężko chore i z niepełnosprawnościami.

Terytorialna służba wojskowa

Od 2017 r. – wraz z powstaniem Wojsk Obrony Terytorialnej Kraju – wprowadzono **terytorialną służbę wojskową**. Pełnią ją wyłącznie osoby zainteresowane, na własny wniosek. Taka służba pozwala na kontynuowanie nauki lub pracę.

Terytorialna służba wojskowa trwa od roku do 6 lat w formie:

- dyspozycyjnej – dana osoba pozostaje w gotowości do podjęcia służby;
- rotacyjnej – na przykład dwa razy w miesiącu przez dwa dni, a w pozostałe – w formie dyspozycyjnej.

Służbę wojskową mogą również pełnić w Polsce kobiety. Od 1999 r. mogą one studiować na wszystkich uczelniach wojskowych.

Inne formy wypełniania obowiązku obrony ojczyzny

Obowiązek mobilizacyjny dotyczy osób, które w czasie pokoju otrzymały przydział mobilizacyjny do konkretnych jednostek wojskowych.

Służba w jednostkach zmilitaryzowanych powołanych w razie ogłoszenia mobilizacji lub wojny polega na wykonywaniu zadań szczególnie ważnych dla obronności lub bezpieczeństwa państwa. Te zadania obejmują produkcję wyposażenia dla wojska, pracę w firmach i instytucjach związanych z transportem, telekomunikacją oraz sektorem energetycznym i paliwowym.

Inne formy
obrony ojczyzny

Świadczenia na rzecz obrony dotyczą osób posiadających obywatelstwo polskie, które ukończyły 16 lat, a nie przekroczyły 60 roku życia. W razie konieczności te osoby mają obowiązek świadczeń osobistych. Są to na przykład: wykonywanie prac na rzecz przygotowania obrony państwa albo zwalczania klęsk żywiołowych, likwidacji ich skutków oraz zarządzania kryzysowego, takie jak: użyczenie maszyny budowlanej czy samochodu ciężarowego.

Ustawa o obronie Ojczyzny określa również zakres obowiązków jednostek samorządu lokalnego (rejestracja, kwalifikacja) oraz przedsiębiorców, na przykład produkcja i naprawa sprzętu wojskowego w czasie wojny, a w czasie pokoju utrzymanie mocy produkcyjnych do ich wykonania.

Ochrona ludności i obrona cywilna

Ochrona ludności

Ochrona ludności jest jednym z podstawowych, konstytucyjnych (art. 5) obowiązków państwa. Polega na ochronie życia i zdrowia ludzkiego w sytuacjach zagrożeń naturalnych, na przykład: powodzi, pożarów lub katastrof, także spowodowanych przez człowieka, oraz zagrożeń militarnych.

Obrona cywilna

Obrona cywilna to realizacja zadań określonych w protokole dodatkowym (Protokół I) do Konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r. Został on sporządzony 8 czerwca 1977 r. i dotyczy ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych. Jego celem była ochrona ludności cywilnej przed zagrożeniami wynikającymi z działań zbrojnych i ich następstw.

Z chwilą wprowadzenia stanu wojennego ochrona ludności staje się obroną cywilną.

Podstawą prawną funkcjonowania ochrony ludności i obrony cywilnej jest Ustawa z dnia 5 grudnia 2024 roku o ochronie ludności i obronie cywilnej oraz zobowiązania międzynarodowe, w tym protokoły dodatkowe (I i II) do Konwencji genewskich z 1949 r.

Za ochronę ludności odpowiadają organy samorządu lokalnego, terenowej administracji rządowej oraz minister spraw wewnętrznych. Podmioty te między innymi:

- planują działania na rzecz ochrony ludności i obrony cywilnej;
- prowadzą szkolenia, ćwiczenia i edukację z zakresu ochrony ludności i obrony cywilnej;
- szacują liczbę i pojemność obiektów zbiorowej ochrony oraz zlecają sprawdzenie obiektu budowlanego pod względem spełniania lub możliwości spełnienia warunków dla obiektów zbiorowej ochrony;
- zapewniają dostęp do wody oraz infrastrukturę niezbędną do realizacji zadań ochrony ludności i obrony cywilnej;
- organizują i utrzymują elementy systemów wykrywania zagrożeń oraz powiadamiania, ostrzegania i alarmowania o zagrożeniach;
- przeciwdziałają dezinformacji obniżającej społeczną odporność na obszarze województwa (wojewoda);
- wspomagają udzielanie pomocy humanitarnej i pomocy doraźnej na obszarze województwa (wojewoda).

Takimi zadaniami zajmują się między innymi: Rządowe Centrum Bezpieczeństwa, Państwowa Straż Pożarna, ochotnicze i zakładowe straże pożarne, zakładowe jednostki ratownicze, centra powiadamiania ratunkowego, podmioty ratownictwa górskiego i wodnego, podmioty uprawnione do wykonywania zadań ochrony dóbr kultury, podmioty związane z ochroną zdrowia i pomocą społeczną, organizacje harcerskie, Polski Czerwony Krzyż, Caritas Polska i inne.

Świadomy obywatel

www.gov.pl/web/rcb
Rządowe Centrum
Bezpieczeństwa

Wybrane zadania obrony cywilnej wskazane w protokołach dodatkowych do Konwencji genewskich:

- wykrywanie zagrożeń oraz ostrzeganie ludności, np. za pomocą dźwięków syren;
- ewakuacja ludności oraz zaciemnianie i wygaszanie oświetlenia;
- organizowanie i prowadzenie akcji ratunkowych, w tym walka z pożarami oraz udzielanie poszkodowanym pomocy medycznej;
- organizowanie doraźnych pomieszczeń i zaopatrzenia dla poszkodowanej ludności;
- zaopatrywanie ludności w sprzęt i środki ochrony indywidualnej, np. maski przeciwgazowe;
- likwidowanie skażeń i zakażeń (promieniotwórczych, chemicznych i biologicznych);
- wspieranie innych służb w przywracaniu porządku w miejscach dotkniętych klęskami;
- pomaganie w budowie i odbudowie awaryjnych ujęć wody pitnej;
- pomaganie w ratowaniu dóbr niezbędnych do przetrwania.

Konwencje genewskie i protokoły dodatkowe przewidują szczególną ochronę ludności cywilnej oraz służb medycznych i obrony cywilnej. Strony walczące mają obowiązek zapewnienia im bezpiecznych warunków do realizacji zadań przewidzianych w tych dokumentach.

Znaki rozpoznawcze służb medycznych chronionych przepisami Konwencji genewskich: Czerwony Krzyż, Czerwony Półksiężyc (kraje islamskie), Czerwony Kryształ (znak uniwersalny), Czerwony Lew ze Słońcem (Iran do 1979 r.).

Więcej wiadomości na temat służby wojskowej, ochrony ludności i obrony cywilnej uzyskasz na lekcjach edukacji dla bezpieczeństwa.

Podsumowanie lekcji

- W skład **Sił Zbrojnych RP** wchodzi: Wojska Lądowe, Wojska Obrony Terytorialnej, Siły Powietrzne, Marynarka Wojenna, Wojska Specjalne, Żandarmeria Wojskowa.
- Podstawowe **formy wypełniania obowiązku obrony ojczyzny** to: służba wojskowa, obowiązek mobilizacyjny, służba w jednostkach zmilitaryzowanych i świadczenia na rzecz obrony.
- **Ochrona ludności** jest jednym z podstawowych, konstytucyjnych (art. 5) obowiązków państwa.
- **Obrona cywilna** to realizacja zadań określonych w protokole dodatkowym do Konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczącym ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych.

Pytania i polecenia

1. Oceń zwiększanie wydatków na obronność kraju w odniesieniu do doświadczeń Polski z czasów II wojny światowej.
2. Wyjaśnij, na czym polega obowiązek obrony ojczyzny.
3. Scharakteryzuj różne formy wypełniania obowiązku obrony ojczyzny.
4. Jakie znaczenie mają ochrona ludności i obrona cywilna? W odpowiedzi odnieś się do doświadczeń wojny w Ukrainie oraz sytuacji kryzysowych w Polsce.

Grupy społeczne

4

- poznasz pojęcie *grupa społeczna* i rodzaje grup społecznych;
- przeanalizujesz rodzaje więzi społecznych;
- scharakteryzujesz różne wspólnoty: od lokalnej, przez państwową, po globalną.

Na tej lekcji

Człowiek może należeć do różnych grup społecznych, społeczności lokalnych czy wspólnot. W każdej z nich wypełnia różne role, czasami bardzo odmienne. Szczególną formą zbiorowości jest społeczeństwo globalne. Zyskuje ono coraz większe znaczenie w kształtowaniu postaw jednostek.

Rodzaje grup społecznych

Grupę społeczną tworzą co najmniej trzy osoby, które są połączone względnie trwałymi więziami społecznymi. Takie więzi mogą powstawać dzięki wspólnym wartościom, celom, interesom i potrzebom. Elementy te budują poczucie solidarności wśród członków grupy i potrzebę utożsamiania się z przyjętymi wartościami. Nadają również danej grupie społecznej cechy odróżniające ją od innych.

Definicja

Źródłem poczucia odrębności dla danej grupy mogą stać się różnice terytorialne, ideologiczne czy religijne, a także odmienny styl życia lub różne zainteresowania. Ważnym czynnikiem wyróżniającym grupę spośród innych są realizowane przez nią cele. Grupy społeczne można klasyfikować, biorąc pod uwagę różne kryteria.

Więzi społeczne to relacje i zależności wiążące jednostkę z grupą, zbiorowością, ośrodkami kontroli społecznej (czyli instytucjami, które pomagają utrzymać porządek w społeczeństwie, np. szkołą, policją) lub inną jednostką.

Definicja

Czynnikami łączącymi ludzi są świadomość przynależności do grupy oraz poczucie wspólnoty interesów i wartości. Więzy społeczne wzmacnia zbieżność działań i przekonań jednostki z działaniami i przekonaniami grupy. To może prowadzić do stawiania interesów grupy ponad potrzeby poszczególnych jej członków.

Wyróżniamy trzy **typy podstawowych więzi społecznych**:

- **więzi naturalne** – łączą zbiorowości społeczne związane wspólnym pochodzeniem i pokrewieństwem,
przykład: rodzina, plemię, społeczność mniejszości etnicznej;
- **więzi zrzeszeniowe** – tworzą je dobrowolnie ludzie należący do organizacji społecznych i politycznych, mogą dotyczyć pracy oraz zobowiązań członków danej organizacji,
przykład: stowarzyszenia, związki zawodowe, drużyny harcerskie;
- **więzi stanowione** – są narzucone z zewnątrz lub ustanawiane siłą,
przykład: więzi łączące mieszkańców internatu, żołnierzy jednostki wojskowej.

Ze względu na **cel stosunków społecznych** wyróżniamy:

- **więzi ekspresyjne** – dotyczą stosunków społecznych polegających na emocjonalnym i często bezinteresownym zaangażowaniu się w realizację celów najbliższych osób, na przykład: rodzina, przyjaciele, sympatie;
- **więzi instrumentalne** – występują, gdy dane osoby łączy tylko dążenie do osiągnięcia określonego celu, zwykle są nietrwałe i zanikają po osiągnięciu celu, na przykład między lekarzem domowym a pacjentem, doradcą finansowym a klientem, adwokatem a oskarżonym;
- **więzi osobowe** – ich istotą jest poczucie łączności związane z kontaktami osobowymi między członkami zbiorowości, na przykład: w rodzinie, grupie rówieśniczej, klasie szkolnej;
- **więzi bezosobowe** – łączą grupy, które nie wymagają kontaktów osobowych, aby ich członkowie mieli poczucie łączności z innymi, na przykład: w partii politycznej lub innej organizacji społecznej.

Klasyfikacja grup społecznych

Grupy społeczne można klasyfikować na podstawie różnych kryteriów.

Kryterium	Rodzaje grup społecznych	Przykłady
Wielkość	małe • kilku- lub kilkunastoosobowe • członkowie mają bezpośredni kontakt ze sobą	rodzina, grupy rówieśnicze
	duże • składają się z różnych podgrup • członkowie nie muszą mieć bezpośredniego kontaktu	klasa społeczna, grupa zawodowa

Kryterium	Rodzaje grup społecznych	Przykłady
Charakter członkostwa	ekskluzywne (zamknięte) stosują liczne i rygorystyczne kryteria przyjęć nowych członków, np. rodzaj wykonywanego zawodu, majątek, pochodzenie społeczne	stowarzyszenia biznesowe
	ograniczone stosują mniej surowe kryteria przyjęć, np. wiek, miejsce zamieszkania lub konieczność wypełnienia deklaracji członkowskiej	klub lekarzy, klub emerytów
	inkluzywne otwarte dla wszystkich	osiedlowe koło szachowe
Typ więzi społecznych	pierwotne - charakteryzują się osobistym i emocjonalnym typem więzi między członkami - przynależność do grupy nie zawsze jest dobrowolna	rodzina, grupa rówieśnicza
	wtórne - tworzone dla osiągnięcia określonego celu - charakteryzują się formalnym i rzeczowym typem więzi - komunikacja między członkami grupy ma charakter nieosobowy	partie polityczne
Rodzaj zorganizowania	formalne - mają prawnie określoną strukturę, cel i normy - zwykle odznaczają się bezosobowym typem więzi	organizacje polityczne czy społeczne
	nieformalne - oparte zwykle na normach zwyczajowych - cechują się więziami o charakterze osobistym i nieformalną strukturą wewnętrzną	subkultury młodzieżowe

Możemy również wyróżnić:

- grupy celowe** – tworzone, aby wykonać określone zadania,
przykład: sejmowa komisja śledcza, sztab antykryzysowy, komitet organizacyjny jakiejś uroczystości;
- grupy terytorialne**,
przykład: mieszkańcy wsi, ludność miejska;
- klasy i warstwy społeczne** – taki podział nie jest w pełni adekwatny do społeczeństwa XXI w.,
przykład: chłopci, robotnicy, inteligencja oraz drobnomieszczaństwo.

Spółeczność lokalna

Spółeczność lokalną tworzą ludzie mieszkający na tym samym, stosunkowo niewielkim terytorium. Bliskość miejsca zamieszkania sprzyja powstawaniu więzi społecznych. Mieszkańców tej samej wioski, osiedla czy miasteczka łączą wspólne problemy i interesy. Wspólne sprawy, takie jak: budowa drogi, wodociągu, parkingu czy placu zabaw na osiedlu, mogą silnie połączyć społeczność lokalną.

Ludzie mieszkający stale na tym samym terytorium z czasem wypracowują przyjęte przez ogół normy postępowania i wartości. Dzięki nim tworzy się odrębność kulturowa tej zbiorowości.

Społeczność lokalna odgrywa ważną rolę w kształtowaniu ładu społecznego (czyli stanu, w którym społeczeństwo współpracuje i rozwija się) oraz w procesie socjalizacji (czyli w procesie, w którym człowiek uczy się, jak żyć w społeczeństwie, i poznaje zasady w nim obowiązujące). Informacje o poszczególnych członkach zbiorowości są łatwo dostępne, a dzięki temu można kontrolować ich postępowanie.

Wspólnoty

W odniesieniu do społeczności lokalnej często używa się również terminu **wspólnota lokalna**. Wspólnotą można też nazwać grupę ludzi, którzy nie mieszkają na określonym terytorium, ale są powiązani silnymi więziami, tradycją oraz stosunkami osobowymi.

We wspólnotach główną rolę odgrywa więź duchowa i emocjonalna. Ich członkowie mają silne poczucie odrębności w stosunku do innych grup.

Zdaniem niemieckiego socjologa **Ferdinanda Tönniesa** (czytaj: ferdynanda tyniesa) (1855–1936) ludzie tworzą zbiorowości – z jednej strony – w sposób spontaniczny i irracjonalny, kierując się głównie motywami emocjonalnymi. Z drugiej strony – ich motywy mają charakter przemyślany i związany z dążeniem do osiągnięcia konkretnych celów. Pierwszy typ zbiorowości Tönnies nazwał wspólnotą, a drugi – społeczeństwem, zrzeszeniem.

Wspólnota jest zbiorowością o charakterze elitarnym. Należą do niej osoby spełniające określone warunki, takie jak: pochodzenie etniczne, wykształcenie, wyznanie, zawód czy przywiązanie do określonej ideologii. W pewnych przypadkach członkostwo we wspólnocie nabywa się w sposób naturalny, na przykład z chwilą narodzin.

Do wspólnot zaliczyć można między innymi: grupy etniczne, rodziny, grupy rówieśnicze, wspólnoty religijne, a także grupy zawodowe.

Wspólnota państwowa

Państwo jest specyficzną formą społeczeństwa. Według greckiego filozofa **Arystotelesa** (384–322 p.n.e.) państwo to twór naturalny i powstaje na drodze rozwoju mniejszych wspólnot, które po osiągnięciu granic samowystarczalności łączą się w większy organizm.

Współcześnie przyjmuje się definicję niemieckiego prawnika **Georga Jellinka** (1851–1911):

Definicja

Państwo to trwała wspólnota ludzi, zajmująca określone terytorium, poddana zwierzchniej władzy.

W państwie pojmowanym jako **organizacja polityczna** władza państwowa jest podmiotem. Organizuje i koordynuje współpracę dużych grup społecznych, zarządza nimi oraz tworzy i utrzymuje ład społeczny. Dzięki sprawnej i skutecznej władzy państwo funkcjonuje stabilnie i bezpiecznie.

Państwo to **organizacja suwerenna** (pełniąca najwyższą władzę na swoim terenie i nad swoimi mieszkańcami) – zarówno na zewnątrz, wobec innych państw, jak i wewnątrz. **Suwerenność zewnętrzna** oznacza, że państwo jest podmiotem (a nie przedmiotem) prawa międzynarodowego niezależnym od innych państw. **Suwerenność wewnętrzną** świadczy o tym, że władza państwowa jest władzą zwierzchnią (nadrzędną), która sama decyduje o swoim zakresie. Natomiast wszystkie inne organizacje mogą działać na terytorium państwa wyłącznie za zgodą władzy i na warunkach przez nią określonych.

Państwo jest **organizacją terytorialną**, ponieważ obejmuje ludzi związanych ze ściśle określonym obszarem.

Ponadto państwo jest **organizacją przymusową**, gdyż przynależność do niej ma charakter sformalizowany. Przynależność jednostki do danego państwa określa się mianem obywatelstwa. Obywatele każdego państwa są zobowiązani do przestrzegania praw obowiązujących w państwie, a w wypadku ich naruszenia ponoszą konsekwencje przewidziane przez prawo (zobacz rozdział 2 w dziale I).

Spółeczeństwo globalne

Spółeczeństwo postindustrialne to określenie odnoszące się głównie do zmian w Stanach Zjednoczonych oraz niektórych państwach Europy Zachodniej w drugiej połowie XX w.

Cechy społeczeństwa postindustrialnego

- automatyzacja produkcji
- ponad 50% pracowników zatrudnionych w usługach
- dominacja wielkich korporacji międzynarodowych
- masowa produkcja
- większość ludzi mieszka w dużych miastach
- kultura masowa

Postęp naukowo-techniczny w dziedzinie telekomunikacji oraz integracja gospodarcza świata pozwalają na przypuszczenie, że w przyszłości powstanie społeczeństwo globalne, czyli wspólnota wszystkich ludzi zamieszkujących Ziemię. Proces kształtowania się społeczeństwa globalnego nazywamy **globalizacją**.

Jednym z twórców tej koncepcji był kanadyjski socjolog **Herbert Marshall McLuhan** (czytaj: marszał makluhen). Zainspirowany rozwojem środków masowego przekazu, a zwłaszcza pierwszym satelitarnym przekazem telewizyjnym, przedstawił wizję współczesnego świata jako „globalnej wioski”. W takim świecie odległości nie odgrywają już tak istotnej roli, a możliwości komunikowania się są nieograniczone.

Cechy społeczeństwa globalnego

- integracja gospodarcza świata
- wspólna kultura dla mieszkańców odległych miejsc
- makdonaldyzacja
- rozwój technologii informacyjnych
- gospodarka oparta na wiedzy

Takie przewidywalne zachowania są istotną cechą zjawiska **makdonaldyzacji**. To pojęcie pochodzi od nazwy rozpoznawalnej na całym świecie marki McDonald's. Bary typu fast food, należące do tej sieci, wyglądają i działają podobnie w każdym zakątku świata.

Definicja

Makdonaldyzacja – upodobnienie zachowań ludzi na całym świecie, a w kontekście firm także ujednolicanie oferowanych klientom usług i produktów.

Jednym z etapów rozwoju społeczeństwa globalnego jest **społeczeństwo informacyjne**. Powstaje ono w państwach postindustrialnych dzięki rozwojowi nowoczesnych technologii informacyjnych (komputeryzacja, powstanie i rozwój internetu).

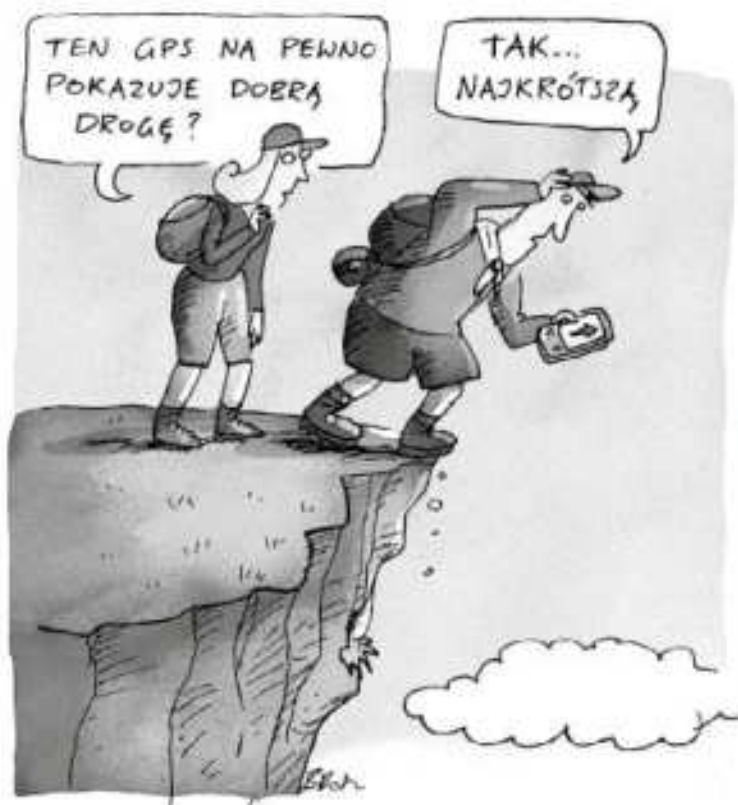
W tym społeczeństwie informacja staje się takim towarem, jak żywność, odzież czy sprzęt gospodarstwa domowego. Pierwszoplanową rolę w gospodarce odgrywają firmy, które gromadzą, przetwarzają i przekazują informacje.

Podstawową cechą społeczeństwa informacyjnego jest powszechny dostęp do informacji. Zapewnia go nieograniczona możliwość korzystania z internetu. W ostatnim czasie brak takich ograniczeń podlega krytyce. Z sieci korzystają nie tylko uczciwi użytkownicy, lecz także przestępcy. W internecie bez trudu można odnaleźć strony zawierające treści szkodliwe, a nawet instrukcje dla terrorystów. Równocześnie informacja – jako towar – stała się przedmiotem kradzieży. Wśród najnowszych szans, ale także zagrożeń, wymienia się **sztuczną inteligencję**.

Ponadto powszechny dostęp do sieci przyczynia się do powstawania nowych, specyficznych więzi społecznych. Kształtują się one podczas komunikowania się za pomocą poczty elektronicznej, forów, czatów czy komunikatorów internetowych.

Jednym z charakterystycznych przejawów społeczeństwa informacyjnego jest **gospodarka oparta na wiedzy**. Powstaje ona dzięki wykorzystaniu innowacyjności w produkcji, a także dzięki rozwojowi edukacji, ośrodków naukowo-badawczych, infrastruktury informatycznej oraz przedsiębiorczości.

Z rozwojem środków masowego przekazu wiąże się również koncepcja **społeczeństwa masowego**. Często jest ono przeciwstawiane społeczeństwu tradycyjnemu o słabo rozwiniętej gospodarce i niskim standardzie życia, ale o silnym poczuciu wspólnoty jej członków.

Odpowiedz, na jaki problem cywilizacyjny zwraca uwagę autor rysunku satyrycznego i wyjaśnij co oznacza skrót GPS.

Twój ruch

Spółeczeństwo masowe charakteryzuje się:

- znacznym zurbanizowaniem,
- wysoką gęstością zaludnienia,
- zubożeniem życia wspólnotowego jednostek,
- ogromnym znaczeniem środków masowego przekazu.

Krytycy uważają społeczeństwo masowe za **konformistyczne i podatne na wpływy** reklamy, propagandy czy manipulacji politycznej. Jako jego wady wskazują też: zanik wyższych wartości, brak wpływu religii na życie społeczne, odcinanie się od tradycji oraz rozpad życia wspólnotowego (więzi międzyludzkich).

Krytyka społeczeństwa masowego

Spółeczeństwo masowe charakteryzuje się również **konsumpcyjnym stosunkiem do życia**, brakiem zainteresowania bieżącymi problemami społecznymi i biernością w życiu publicznym. W społeczeństwie masowym zanikają elity umysłowe i społeczne, a w zamian pojawia się kult przeciętności.

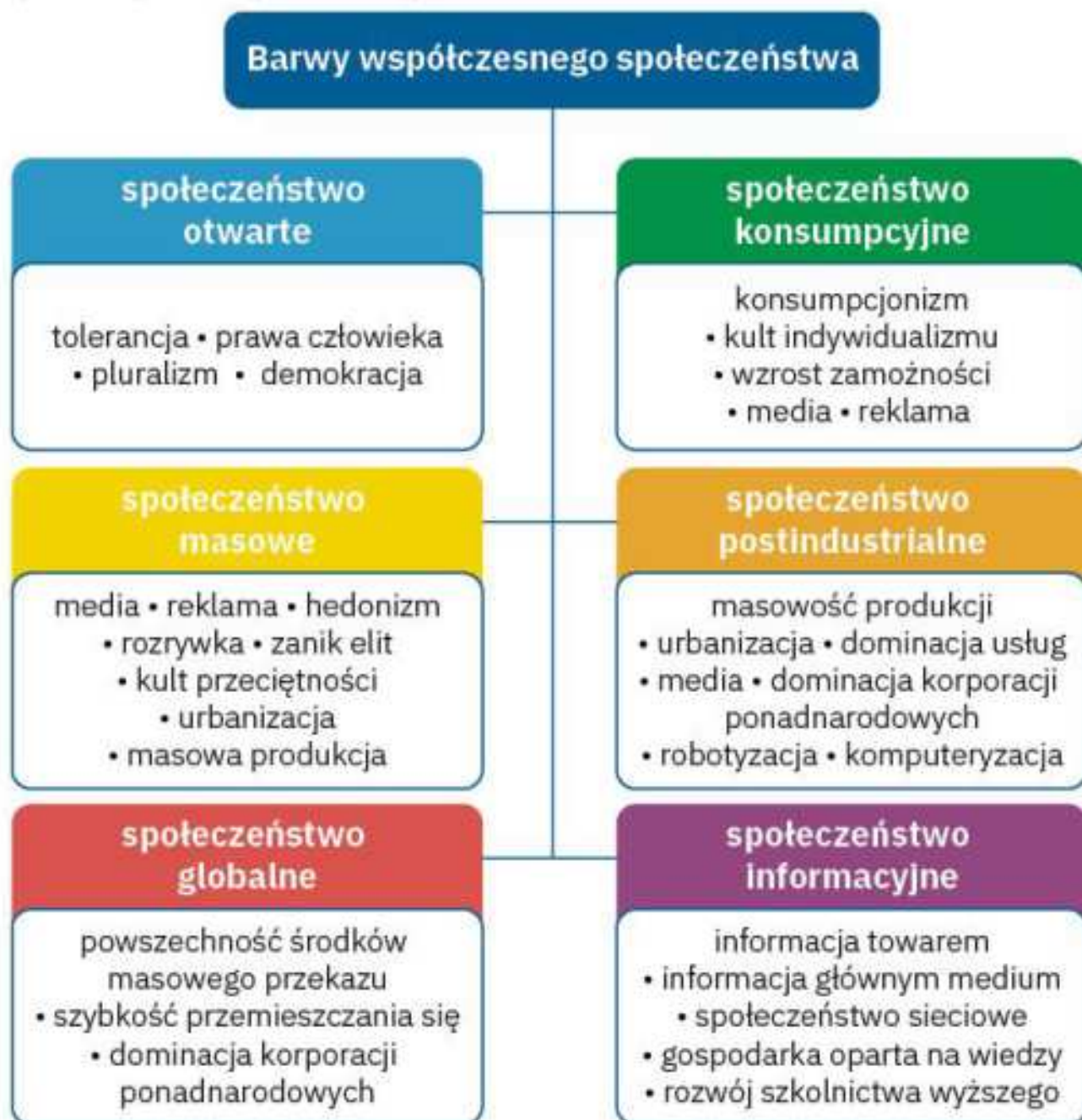
Wzrost zamożności społeczeństw zachodnich w XX w., mających powszechny dostęp do środków przekazu, doprowadził do umasowienia konsumpcji. Powstało **społeczeństwo konsumpcyjne**. Wyróżnia się ono nieustannym zwiększaniem ilości dóbr uznawanych za niezbędne do życia. Za pośrednictwem mediów i reklamy firmy tworzą nowe trendy i prześcigają się w kreowaniu sztucznych potrzeb. Zachęcają do gromadzenia nie tylko dóbr materialnych, lecz także kolekcjonowania produktów określonych marek.

Zmiany polityczne zmierzające w kierunku demokratyzacji życia publicznego doprowadziły do powstania koncepcji **społeczeństwa otwartego**. Terminu tego po raz pierwszy użył francuski filozof **Henri Bergson** (czytaj: ąri bergson; 1859–1941), z kolei austriacki filozof **Karl Popper** (1902–1994) spopularyzował ten termin.

Spółeczeństwo otwarte to społeczeństwo wolne i demokratyczne, zapewniające obywatelom możliwość dokonywania wyborów. Opiera się na tolerancji i pluralizmie (wielości, różnorodności). W takim społeczeństwie panują pełne swo-

body polityczne, sprawiedliwość i poszanowanie prawa. Społeczeństwo otwarte sprzyja również harmonijnemu funkcjonowaniu zbiorowości wielokulturowych.

Popper przeciwstawił koncepcję społeczeństwa otwartego idei **społeczeństwa zamkniętego**. Jedną z obowiązujących zasad w tym modelu społecznym jest odcięcie się od obcych wpływów, które mogą zagrozić ustalonym zasadom. Jednostka podporządkowuje swoje życie interesowi państwa i ogółowi społeczeństwa. Popper wskazał na podobieństwo między społeczeństwem zamkniętym a współczesnym totalitaryzmem.

Dobrostan fizyczny
i psychiczny
człowieka

Różne grupy społeczne i wspólnoty wpływają na **dobrostan** (subiektywne poczucie zadowolenia z życia, zdrowia fizycznego i psychicznego). Dzięki funkcjonowaniu w nich człowiek zaspokaja ważne potrzeby, na przykład potrzebę bezpieczeństwa (rodzina, państwo) czy przynależności, czyli przyjaźni, miłości akceptacji i odmienności. Ważną rolę odgrywa także potrzeba szacunku i uznania.

Brak akceptacji ze strony otoczenia społecznego, na przykład w szkole, ale także w internecie, często stanowi przyczynę poważnych zaburzeń psychicznych. Rodzina, instytucje państwowe i społeczność lokalna wpływają również na realizację potrzeb samorealizacji (tworzenia, poznawania, przeżywania piękna). We wspólnotach religijnych można zaspokajać potrzeby duchowe (metafizyczne). W skrajnych przypadkach (ubóstwo, choroba, niepełnosprawność) grupy mogą ułatwić zaspokojenie podstawowych potrzeb biologicznych.

Podsumowanie lekcji

- **Grupę społeczną** tworzą co najmniej trzy osoby, które są połączone względnie trwałymi więziami społecznymi. Członków grupy łączą więzi, wspólne wartości, cele, interesy, potrzeby. ▶ s. 33
- **Więzi społeczne** to relacje i zależności wiążące jednostkę z grupą, zbiorowością, ośrodkami kontroli społecznej lub inną jednostką. ▶ s. 33
- Wyróżniamy trzy typy podstawowych więzi społecznych: **naturalne, zrzeszeniowe, stanowione**. ▶ s. 33
- Do podstawowych grup społecznych zaliczamy: **grupy małe i duże, ekskluzywne, ograniczone i inkluzywne, pierwotne i wtórne, formalne i nieformalne, terytorialne, celowe oraz klasy i warstwy społeczne**. ▶ s. 34
- **Państwo** to trwała wspólnota ludzi, zajmująca określone terytorium, poddana zwierzchniej władzy. ▶ s. 36
- Grupy społeczne mają wpływ na **dobrostan fizycznych i psychicznych człowieka**.

Pytania i polecenia

1. Wymień i scharakteryzuj różne grupy społeczne.
2. Przedstaw cechy różnych wspólnot – od lokalnej, przez państwową, po globalną.

Na tej lekcji

- dowiesz się, co oznacza pojęcie *rola społeczna*;
- scharakteryzujesz role społeczne w różnych grupach i wspólnotach;
- przeanalizujesz zasady wzajemności, zaufania i pomocy.

Życie społeczne można porównać do teatru. Człowiek jest w nim aktorem grającym konkretną rolę. Jej charakter określiło samo społeczeństwo. Obejmuje ona typowe zachowania, powierzchowność (np. ubiór, uczesanie) i specyficzny sposób komunikowania się z innymi. Zwykle na podstawie tych cech możemy poznać, jaką rolę społeczną odgrywa dana osoba.

Pojęcie ról społecznych

Według amerykańskiego socjologa Anthony'ego Giddensa (czytaj: entonego giddensa; ur. 1938):

Definicja

Rola społeczna to zachowania, których oczekuje się od jednostki zajmującej określoną pozycję społeczną.

Reguły dotyczące odgrywania ról społecznych nie są sztywne. Jednostka może je modyfikować w granicach akceptowanych przez zbiorowość. Indywidualne cechy ludzi mogą wpływać na zmianę sposobu odgrywania jakichś ról społecznych.

Jednak nawet bardzo istotne zmiany nie muszą naruszać ładu społecznego, ale mogą być początkiem pozytywnej zmiany społecznej. Według amerykańskiego socjologa **Roberta K. Mertona** (1910–2003) naruszenie norm społecznych może mieć charakter **innowacji**, która zapobiega stagnacji życia społecznego.

Twój ruch

Czy twoim zdaniem to społeczeństwo określa i narzuca reguły odgrywania konkretnych ról społecznych? Czy może każda jednostka razem z innymi członkami zbiorowości tworzy te role? Uzasadnij swoją opinię i przedstaw ją podczas dyskusji w klasie.

Odmienną koncepcję ról społecznych przedstawił amerykański socjolog **Herbert Blumer** (1900–1987). Jego zdaniem jednostki dzięki wzajemnym oddziaływaniom są zdolne do nieustannych zmian natury organizacji społecznej. Dotyczy to również reguł odgrywania ról społecznych, które są tworzone przez jednostki, a nie narzucane przez społeczeństwo. Role społeczne można zatem rozpatrywać z perspektywy wspólnotowej lub indywidualistycznej (dotyczącej konkretnego człowieka).

I. Ja i społeczeństwo

Odgrywanie ról w różnych grupach społecznych

Człowiek może **należać do różnych grup społecznych**. W każdej z nich odgrywa różne role, czasami bardzo odmienne. Mają one istotne znaczenie dla określenia tożsamości człowieka. To role pomagają odpowiedzieć na proste z pozoru pytanie: *Kim jestem?*

Poczucie przynależności do grupy społecznej

W grupie małej role zależą od obowiązujących w niej reguł postępowania (w rodzinie jest to również sposób sprawowania władzy). W grupie nieformalnej, na przykład rówieśniczej, można pełnić funkcje przywódcze. Ściśle określony sposób odgrywania ról społecznych obowiązuje w grupach ekskluzywnych. Przynależność do nich może narzucać nie tylko sposób zachowania się, lecz także wygląd, na przykład specjalny ubiór. W grupach formalnych i celowych sposób odgrywania ról społecznych jest określony w przepisach prawnych (statutach, regulaminach).

Role odnoszą się do pewnych stanowisk lub funkcji w życiu społecznym, czyli do tzw. pozycji społecznej. Wynikają z niej określone uprawnienia, obowiązki i oczekiwania otoczenia. Z tego punktu widzenia społeczeństwo może być rozumiane jako najszerszy układ powiązanych ze sobą ról i pozycji społecznych.

Z odgrywaniem ról społecznych wiążą się pewne problemy.

Problemy związane z rolami społecznymi wynikają np.:

- **z odgrywania wielu ról jednocześnie**

Może to prowadzić do konfliktów, np.:

- dyrektor w szkole może być równocześnie nauczycielem i wychowawcą, co jest trudne do pogodzenia, zwłaszcza jeśli brakuje funduszy na wypełnienie wszystkich zadań;
- młoda tenisistka trenuje dużo, by osiągnąć sukces sportowy, ale też chce być zwykłą nastolatką i spędzać czas ze znajomymi.

- **ze stereotypów**

Błędne przekonania związane z płcią, rasą czy narodowością utrudniają odgrywanie ról, np.:

- niektórzy wątpią, że kobieta może być dobrym kierowcą, nawet jeśli ma ona licencję kierowcy rajdowego;
- mieszkańcy innych państw uważają, że Polacy kradną i nadużywają alkoholu, Szkoci są posądżani o skąpstwo, a Arabowie postrzegani jako terroryści.

- **z bliskich relacji**

Poważne problemy mogą wystąpić w przypadku odgrywania ról, z którymi są związane uczucia, np.:

- nikt nie zaakceptuje postawy rodziców krzywdzących swoje dziecko.

Od osoby odgrywającej rolę ucznia zdającego egzamin oczekujemy odpowiedniego stroju i zachowania.

Role społeczne w kontekście zasad: wzajemności, zaufania i pomocy

Oddziaływania społeczne

Funkcjonowanie człowieka w społeczeństwie i odgrywanie różnych ról społecznych wymaga wiedzy o tym, jak ludzie oddziałują na siebie. Ważne są w tym wzajemnym oddziaływaniu między innymi **zasady wzajemności, zaufania i pomocy**.

Na podstawie przeprowadzonych badań ludzkich zachowań amerykański socjolog **Robert B. Cialdini** (czytaj: czialdini; ur. 1945) wyróżnił kilka reguł wpływu społecznego. Każda z nich może być wykorzystywana w różny sposób i służyć celom pozytywnym lub negatywnym.

Reguły wpływu społecznego (wg Roberta B. Cialdiniego)

- **Reguła wzajemności**

- To **jedna z najbardziej rozpowszechnionych reguł** postępowania w różnych kulturach i kodeksach moralnych. Opiera się na psychicznym i społecznym przymusie dawania i odwzajemniania darów i usług, czyli okazywania wdzięczności za otrzymane dobro. Łamanie tej reguły jest społecznie potępiane.
- **Zobowiązuje do dawania**, przyjmowania i oddawania, nawet gdy wymiana przysług jest nieproporcjonalna. Na przykład: darmowe próbki kosmetyków mogą zobowiązywać do zakupu produktów danej marki.

- Dotyczy również wzajemności ustępstw. Człowiek czuje się zobowiązany spełnić drugą prośbę, jeśli odmówił spełnienia pierwszej – większej. Zatem **kolejność prośb ma istotne znaczenie**.
- Ludzie czują się zobowiązani do wdzięczności nawet wtedy, gdy otrzymują coś, o co nie prosili. W ten sposób powstają **łańcuchy wzajemnych związków**, transakcji czy darów, które integrują społeczeństwo.
- Dawanie i otrzymywanie jest **symbolem życzliwości** i dobrych intencji. Jednak **może być również narzędziem manipulacji** zachowaniami ludzi lub sprzyjać zjawiskom patologicznym, na przykład korupcji.
- **Reguła konsekwencji**
 - Najczęściej przejawia się w **skłonności do powtarzania takich samych zachowań**. Można tu zauważyć pewien **automatyzm decyzyjny**. Na przykład: jeśli ktoś uważa, że tylko drogie produkty są dobre, to tylko takie kupuje – jest konsekwentny w swoich wyborach.
 - Konsekwencja – rozumiana jako zgodność słów, przekonań, czynów i postaw – jest wysoko ceniona w społeczeństwie. **Przyspiesza procesy decyzyjne**, a więc ułatwia życie, gdyż nie trzeba ciągle analizować danych.
 - Reguła ta **może też mieć skutki negatywne**. Ludzie wstydzą się wycofać z transakcji, jeśli wcześniej zbyt lekkomyślnie się do niej zobowiązali.
- **Reguła społecznego dowodu słuszności**
 - Sprawia, że przy podejmowaniu decyzji człowiek **opiera się na opinii innych osób** i je naśladuje. Jeśli na przykład chce kupić samochód, wybierze markę, która w jego środowisku uchodzi za dobrą.
- **Reguła lubienia**
 - Mówi, że **skuteczniejsi w oddziaływaniu na innych są ci, którzy potrafią wzbudzić sympatię**. Są lubiani, ponieważ są atrakcyjni fizycznie, a to sprawia, że są uważani także za inteligentnych, utalentowanych czy uprzejmych.
 - Ludzie lubią podobnych do siebie (mogą się identyfikować z innymi) oraz takich, którzy ich lubią (z tego powodu np. ich chwalą).
 - Sympatię zwiększa również udana współpraca czy pozytywne skojarzenia.
- **Reguła autorytetu**
 - **Posłuszeństwo wobec autorytetów jest silnie wpisane w kulturę**. To jeden z przykładów automatyzmu decyzyjnego. Nie można znać się na wszystkim, więc trzeba zaufać tym, którzy w danej dziedzinie się specjalizują, pełnią ważną funkcję czy po prostu budzą nasze zaufanie.
 - Autorytetem może być naukowiec, polityk, ale także nauczyciel, dyrektor czy rodzic.
 - Pewnego rodzaju zagrożeniem jest **skłonność do ulegania jedynie zewnętrznym oznakom czy symbolom autorytetów** (np. tytułom naukowym, strojom, przedmiotom).
 - Ta reguła jest **wykorzystywana między innymi w reklamie lub działaniach przestępczych**, na przykład: okradanie starszych osób przez złodziei w mundurach policjantów.
- **Reguła niedostępności**
 - Pokazuje, że **ludzie są bardziej zmotywowani do osiągania dóbr czy celów trudno dostępnych**, gdyż uważają je za cenniejsze.

Autorytetem dla katolików jest papież, najwyższy zwierzchnik Kościoła katolickiego. Zdjęcie przedstawia okładki brytyjskich gazet informujących o wyborze pierwszego amerykańskiego papieża – Leona XIV.

Zaufanie

Bardzo ważnym elementem życia osobistego i społecznego jest zaufanie. Jednak trudno to pojęcie zdefiniować, ponieważ używa się go powszechnie, także w wielu dziedzinach nauki.

Twój punkt widzenia

1. Czy da się być sobą, kiedy społeczeństwo wymaga od nas roli?
2. Czy zaufanie w sieci to naiwność, czy obywatelska otwartość?

Zaufanie opiera się na przekonaniu, że podstawą działania innych jest dobra wola. Pozytywne intencje, rzetelność i uczciwość są zatem konieczne do budowania właściwych relacji z innymi ludźmi, opartych na zaufaniu. Odwołuje się ono do uczciwości wobec nas, co nie zawsze oznacza uczciwość wobec innych i zazwyczaj opiera się na wzajemności. W relacjach z osobami bliskimi, rodziną i przyjaciółmi znacznie łatwiej budować więzi oparte na zaufaniu niż ze społeczeństwem czy instytucjami.

Zaufanie zazwyczaj bada się w trzech aspektach: zaufanie publiczne, zaufanie prywatne, zaufanie uogólnione (wobec ludzi, których nie znamy).

Polski socjolog **Piotr Sztompka** (ur. 1944) wyróżnia kilka rodzajów zaufania:

- osobiste – do konkretnych ludzi,
- pozycyjne – do określonych ról społecznych, zawodów, stanowisk,
- komercyjne – do produktów, marek, firm,
- technologiczne – do systemów technicznych, na przykład komunikacyjnych, energetycznych, informatycznych,
- instytucjonalne – do organizacji, na przykład do banku, giełdy czy uczelni,
- systemowe – do systemu społecznego i jego uczestników – ustroju, cywilizacji, gospodarki.

I. Ja i społeczeństwo

Zaufanie uogólnione – o które w istocie tutaj chodzi – rozumiem jako część dużo większej całości nazywanej kulturą zaufania. Jest ona w gruncie rzeczy Durkheimowskim faktem społecznym, oczekiwaniem normatywnym, obiektywną, powszechną i przymuszającą regułą, mówiącą, że należy być wiarygodnym i obdarzać innych zaufaniem. Tego typu ogólnospołeczny klimat prowadzi do [...] otwartych, innowacyjnych, spontanicznych działań, podnosi poziom mobilizacji, aktywności, wolności społeczeństwa, intensyfikuje interakcje, wzmacnia więzi społeczne, prowadzi do scalenia wspólnot i w ten sposób rozwija potencjał samoprzekształcający się społeczeństwa, jego podmiotowość. Rozpowszechniona kultura zaufania oddziałuje zwrotnie na swoje własne strukturalne uwarunkowania, zwiększając stabilność normatywną, przejrzystość organizacji społecznej, trwałość porządku społecznego, odpowiedzialność władzy, egzekwowanie praw i obowiązków.

Piotr Sztompka, *Zaufanie: fundament społeczeństwa*, Kraków 2002, s. 324.

Fakt społeczny – pojęcie socjologiczne wprowadzone przez Emila Durkheima (czytaj: dirkema; 1858–1917), oznaczające każdy sposób postępowania, utrwalony lub nie, który wpływa na jednostkę i jest w danym społeczeństwie powszechny.

Definicja

Na podstawie fragmentu tekstu Piotra Sztompki wykaż, że zaufanie pozytywnie wpływa na odgrywanie ról społecznych i na życie społeczne.

Twój ruch

Pomaganie

Pomaganie jest działaniem na rzecz innego człowieka. Może mieć charakter:

- **materialny** – na przykład datek pieniężny czy pomoc w wykonaniu jakiegoś działania,
- **biologiczny** – na przykład oddanie krwi, szpiku lub jakiegoś narządu,
- **psychiczny** – na przykład wsparcie w nieszczęściu.

Szczególnym rodzajem zachowania pomocowego jest **altruizm**. Polega on na udzielaniu pomocy bezinteresownie. Osoba niosąca pomoc nie ma z tego korzyści, a nawet może ponieść straty. Na przykład: oddanie jednej nerki osobie chorej niesie za sobą ryzyko pogorszenia się zdrowia.

Pomaganie rodzinie i przyjaciołom wydaje się zachowaniem naturalnym. Jednak pomaganie nieznanym w sytuacjach wyjątkowych (kryzysowych) dla wielu ludzi już nie jest tak oczywiste.

Pomaganie wymaga:

- zauważenia, że ktoś potrzebuje pomocy
- zinterpretowania sytuacji jako kryzysowej, wymagającej interwencji
- poczucia osobistej odpowiedzialności
- kompetencji w udzielaniu pomocy
- działania

Dlaczego pomagamy?

Udzielamy pomocy, gdyż:

- **odczuwamy silne emocje negatywne** związane z cudzym nieszczęściem, na przykład smutek czy złość z powodu cudzej krzywdy;
- **chcemy podporządkować się normom społecznym**, które nakazują pomoc innym w określonych sytuacjach, na przykład:
 - zgodnie z **normą odpowiedzialności społecznej** należy pomóc tym osobom, których los zależy od działań pomocowych – czyli osobom starszym czy poszkodowanym w wypadkach;
 - **norma wzajemności** każe pomagać tym, od których kiedyś otrzymaliśmy pomoc lub kiedyś możemy jej potrzebować;
- **ze względu na nasz stosunek do potrzebującego** – częściej pomagamy osobom, z którymi się identyfikujemy, a także gdy są one ładne, zadbane i lubiane, na przykład chętniej przekażemy datek pieniężny organizacji pomocowej, jeśli zachęci nas do tego osoba znana, którą lubimy czy podziwiamy;
- **widzimy ludzi pomagających**, więc chcemy ich naśladować i przyłączyć się do działań pomocowych, na przykład wiele osób przyłącza się do działań pomocowych w związku z powodzią.

Dlaczego nie pomagamy?

Nie udzielamy pomocy lub robimy to niechętnie, jeśli:

- **osoba potrzebująca pomocy znalazła się w trudnej sytuacji z własnej winy**, na przykład nie chcemy pożyczyć pieniędzy komuś, kto ma długi hazardowe;
- **odczuwamy niechęć do potrzebującego**, na przykład niechętnie pomagamy leżącemu na ulicy człowiekowi, od którego czuć alkohol;
- inni ludzie nie podejmują działań pomocowych, są bierni – zachodzi wówczas proces nazywany w socjologii **rozproszaniem odpowiedzialności**; w ten sposób uchylamy się od osobistej odpowiedzialności, na przykład widzimy, że nikt nie podchodzi do osoby, która przewróciła się na ulicy, więc sami też tego nie robimy.

Podsumowanie lekcji

- **Rola społeczna** to zachowania, których oczekuje się od jednostki zajmującej określoną pozycję społeczną. Osoby odgrywające daną rolę wyróżniają się zachowaniem, wyglądem (np. ubiorem, fryzurą, makijażem, akcesoriami) i sposobami komunikowania się. ▶ s. 42
- Zwykle człowiek należy jednocześnie do kilku różnych **grup społecznych**. W każdej z nich odgrywa różne, czasami bardzo odmienne role. ▶ s. 43
- **Odgrywanie ról społecznych** podlega regułom: wzajemności, konsekwencji, społecznego dowodu słuszności, lubienia, autorytetu, niedostępności, zaufania oraz pomocy. ▶ s. 44

Pytania i polecenia

1. Wskaż wady i zalety wspólnotowej i indywidualistycznej koncepcji ról społecznych.
2. Opowiedz, jak przebiega odgrywanie ról społecznych w wybranej grupie ekskluzywnej.
3. Podaj pozytywne i negatywne przykłady działania zasady wzajemności.
4. Przedstaw role społeczne, w wypełnianiu których szczególnie ważne są reguły wzajemności, zaufania lub pomocy.
5. Przeprowadźcie dyskusję na temat: Czy współcześnie młodzież kieruje się zasadą pomocy? Przygotujcie przykłady zachowań ilustrujących wasze opinie.

Na tej lekcji

- poznasz warunki skutecznej komunikacji społecznej;
- dowiesz się, na czym polega proces socjalizacji (pierwotnej i wtórnej);
- poznasz przykłady wpływu społecznego, w tym rodziny, w różnych dziedzinach życia;
- scharakteryzujesz postawy konformizmu i nonkonformizmu;
- przeanalizujesz zalety i wady tych postaw.

Człowiek rodzi się jako potencjalna istota społeczna. Przez wiele lat nie jest zdolny do samodzielnego funkcjonowania. Zaspokajanie potrzeb biologicznych i bezpieczeństwa całkowicie zależy od najbliższych. Dopiero w trakcie procesu socjalizacji nabiera doświadczenia w samodzielnym funkcjonowaniu. Ważną rolę w tym procesie odgrywa rodzina. Sprawna komunikacja społeczna ułatwia relacje grupowe i międzygrupowe.

Komunikacja społeczna

Dla prawidłowego funkcjonowania każdej zbiorowości niezbędny jest sprawnie działający system komunikacji społecznej, czyli przekazywanie informacji między jednostkami, grupami i organizacjami.

Jedną z części komunikacji społecznej jest **komunikacja interpersonalna**. Polega ona na przekazywaniu przez ludzi sobie nawzajem różnych informacji (komunikatów) za pomocą umówionych symboli (kod).

W procesie komunikowania mogą wystąpić różne zakłócenia:

- **słaba znajomość kodu przez nadawcę lub odbiorcę oraz niedostosowanie komunikatu do wieku i wiedzy odbiorcy** – to najpoważniejsza bariera; na przykład: niedostateczne opanowanie języka angielskiego wyklucza pełne zrozumienie informacji przekazywanych przez telewizję BBC;
- **wady kanału komunikacyjnego oraz częściowa niesprawność instrumentów przekazu** – na przykład: niewyraźne pismo, słaby zasięg telefonu komórkowego czy przeciążenie internetu;
- **nastawienie odbiorcy** – dla skuteczności przekazu ważne jest odpowiednie nastawienie; na przykład: uczeń nie zrozumie trudnego tematu, jeśli nie będzie starał się skupić na zajęciach;
- **kontekst przekazu** – silnie wpływa na zrozumienie komunikatu przez odbiorcę. Jeśli zmienimy intonację głosu, tej samej wypowiedzi nadamy inny charakter: polecenia, oznajmienia lub pytania;

Komunikację można podzielić na **werbalną** (kiedy komunikat przekazywany jest za pomocą języka) oraz **niewerbalną** (kiedy komunikat przekazywany jest za pomocą mimiki, gestów czy ruchów ciała).

I. Ja i społeczeństwo

Proces socjalizacji

Socjalizacja

Pojęciem **socjalizacja** najogólniej określa się proces rozwoju społecznego człowieka. Innymi słowy – socjalizacja to uspołecznienie, czyli przygotowanie człowieka do życia w społeczeństwie.

Podczas procesu socjalizacji człowiek przyswaja system wartości, normy postępowania oraz wzory zachowań obowiązujących we współżyciu z innymi ludźmi. Ponadto uczy się umiejętności niezbędnych w życiu dorosłym do odgrywania różnych ról społecznych.

Socjalizacja dokonuje się poprzez oddziaływanie środowiska społecznego na jednostkę. W czasie tego procesu kształtuje się osobowość młodej osoby oraz formułują się jej opinie czy przekonania na jakiś temat. Do najważniejszych czynników socjalizacji zalicza się wpływy rodziny, szkoły, grupy rówieśniczej i mediów.

Można wyróżnić dwa etapy socjalizacji:

- **Socjalizacja pierwotna** – obejmuje okres dzieciństwa. Dziecko w kontakcie z członkami rodziny oraz rówieśnikami przyswaja sobie różne wzorce zachowania przez naśladowanie. Ogromne znaczenie na tym etapie socjalizacji ma zabawa. Naśladowanie dorosłych podczas zabawy pozwala na uznanie za własne zasad i norm przyjętych w społeczeństwie. Dlatego tak istotne jest zapewnienie dziecku możliwości obserwowania najlepszych wzorców postaw obowiązujących w świecie dorosłych.
- **Socjalizacja wtórna** – zachodzące w tym okresie zmiany w osobowości człowieka są w dużej mierze dziełem samej jednostki. Człowiek świadomie zdobywa nowe umiejętności, aby się przygotować do odgrywania kolejnych ról społecznych, na przykład zawodowych, rodzinnych, związanych z życiem publicznym czy politycznym. Ważne jest wówczas uczenie się nowych norm i zasad zachowania.

Socjalizacji nie traktuje się już jako wyłącznej domeny dzieciństwa, w którym podstawowymi agendami socjalizacji są rodzina i szkoła. Obecnie przyjmuje się, że socjalizacja trwa przez całe życie. Uważa się również, że socjalizacja nie jest tylko procesem jednokierunkowym, w którym jednostki uczą się, jak dostosować się do społeczeństwa, gdyż mogą również same na nowo określać swoje role społeczne i zobowiązania. W każdym rozumieniu socjalizacji należy zatem brać pod uwagę jej związek ze zmianą społeczną.

Słownik socjologii i nauk społecznych, pod red. Gordona Marshalla, Warszawa 2008, s. 311.

Wskaż cechy jednostki, które są korzystne dla funkcjonowania grupy, na przykład klasy szkolnej.

Zajrzyj
do źródła

Twój ruch

Rodzina

Rodzina odgrywa szczególnie ważną rolę w dzieciństwie. Kształtują się w niej pierwsze i najtrwalsze więzi społeczne. Dziecko uczy się w rodzinie komunikowania z innymi ludźmi, a także poznaje tradycję i kulturę. Proces socjalizacji zachodzący w rodzinie w dużym stopniu wpływa na przyszłość człowieka (poziom wykształcenia, wybór zawodu, postawę).

Rodzina spełnia wszelkie kryteria grupy społecznej:

- składa się z co najmniej trzech osób;
- posiada określone wartości, na przykład majątek czy tradycje rodzinne, które wyróżniają ją spośród innych grup (nie istnieją dwie takie same rodziny);
- ma określone cele (np. wykształcenie dzieci), interesy i potrzeby.

Rodzina w ujęciu tradycyjnym

To grupa złożona z osób połączonych stosunkiem małżeńskim i rodzicielskim (definicja polskiego socjologa **Jana Szczepańskiego**; 1913–2004). Małżeństwo i pokrewieństwo to podstawa więzi, które decydują o istnieniu rodziny oraz gwarantują jej ciągłość biologiczną.

Rodzina według Konstytucji RP

Art. 18

Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej.

Współcześnie spotykamy rodziny, w których rodziców nie łączą więzi formalne, ale **związki partnerskie**. Według GUS w 2011 r. ponad 170 tys. takich rodzin wychowywało dzieci.

Definicja

Związek partnerski – więź łącząca dwie osoby żyjące w tym samym gospodarstwie domowym, które nie zawarły związku małżeńskiego, ale ich relacje są natury małżeńskiej.

Problem tego typu związków jest brak regulacji prawnych pozwalających na ich sformalizowanie, także w przypadku osób tej samej płci.

Są również rodziny, w których więzi rodzicielskie nie mają charakteru naturalnego. Pod koniec 2017 r. było w Polsce ponad 37 tys. rodzin zastępczych, które sprawowały opiekę nad dziećmi pozbawionymi opieki rodziny naturalnej.

Na kształtowanie silnych więzi w rodzinie wpływają:

- czynniki wewnętrzne, na przykład: uczucia, wspólne cele i aspiracje (wychowanie i wykształcenie dzieci, podniesienie poziomu życia), potomstwo, wpływ dalszej rodziny (rodzice małżonków, rodzeństwo);
- czynniki zewnętrzne, na przykład: prawo (np. prawo rodzinne i opiekuńcze), tradycje (tradycyjny model rodziny), religia, organizacje wspierające rodzinę (ośrodki pomocy społecznej, powiatowe centra pomocy rodzinie, placówki opiekuńczo-wychowawcze, poradnie psychologiczno-pedagogiczne, duszpaństwo rodzin, organizacje pozarządowe).

I. Ja i społeczeństwo

Funkcje rodziny

funkcja stratyfikacyjna

polega na nadawaniu przez rodzinę pozycji społecznej swoim członkom; ma to istotne znaczenie szczególnie w społecznościach o wyraźnych podziałach klasowych, np. w Indiach

funkcja socjalizacyjna

w ramach socjalizacji pierwotnej (zob. s. 51) rodzina kształtuje postawy i kompetencje niezbędne do życia w społeczeństwie

funkcja kulturowa

to przekazywanie dzieciom dorobku kulturowego społeczeństwa przez zapoznawanie ich z dziełami sztuki, wierzeniami, tradycją, normami i wzorami postępowania

funkcja rekreacyjna

polega na zaspokajaniu potrzeby odpoczynku, relaksu, rozrywki

funkcja prokreacyjna

pozwała na zaspokajanie emocjonalno-rodzicielskich potrzeb współmałżonków oraz na biologiczne przetrwanie społeczeństwa

funkcja seksualna

pozwała małżonkom na zaspokojenie potrzeb seksualnych w sposób społecznie akceptowany

funkcja opiekuńczo-zabezpieczająca

polega na zapewnieniu środków niezbędnych do życia oraz sprawowaniu opieki nad niepełnosprawnymi lub chorymi członkami rodziny

funkcja ekonomiczna

pozwała na zaspokojenie materialnych potrzeb rodziny; w skład tej funkcji wchodzi podfunkcje: produkcyjna, zarobkowa, gospodarcza i usługowo-konsumpcyjna

Podział na „swoich” i „obcych”

Kategoryzacja społeczna

Już od dzieciństwa człowiek uczy się przypisywać ludzi do różnych kategorii: płeć (kobieta – mężczyzna), wiek (młodość – dorośli), narodowość (Polak – Niemiec), wyznanie (katolik – muzułmanin) itp. Taki schemat działania nazywamy **kategoryzacją społeczną**.

Kategoryzacja wynika z potrzeby zrozumienia i porządkowania otaczającej rzeczywistości. Często opiera się na uproszczonej, ogólnej ocenie rzeczywistości oraz niepełnej wiedzy o świecie, czyli na **stereotypach**. Poprzez stereotypowe myślenie umacnia się przekonanie, że osoby należące do różnych kategorii muszą się wyraźnie różnić, a te należące do tej samej kategorii mają wiele wspólnych cech.

Człowiek identyfikuje się z pewnymi kategoriami, faworyzuje je i łatwo może ukształtować się dzięki temu podział na „swoich” – znanych, uważanych za lepszych, i „obcych” – odbieranych jako gorszych, nierzadko dlatego, że nieznanymi.

Zajrzyj
do źródła

Grupy można podzielić także na grupy swoje (ang. *ingroups*) i obce (ang. *outgroups*). Grupę swoją stanowi zbiorowość, do której jednostka należy i z którą dzieli poczucie tożsamości i lojalności. Przeciwnieństwem grupy swojej jest grupa obca, do której jednostka nie należy, i wobec której nie jest lojalna. Ludzie zazwyczaj są nastawieni negatywnie, a nawet wrogo, w stosunku do grup obcych. „My” to członkowie grupy swojej; „oni” są członkami grupy obcej.

Wrogość między grupami swoimi a obcymi służy do określenia granic między grupami. Granice te mogą być geograficzne, wyznaczone, na przykład, przez granice dzielnic, w której działają „lokalne gangi”. Mogą też być kulturowe i wyrażać wrogość między „miejscowymi” a „imigrantami”.

Grupy swoje i obce zazwyczaj nie utrzymują z sobą kontaktów. Ich wiedza o sobie nawzajem jest niewielka, a wrogość często opiera się na stereotypach. Te poglądy i rzadkie kontakty umacniają obojętność, a nawet jawny antagonizm między grupami swoimi i obcymi.

Norman Goodman, *Wstęp do socjologii*, tłum. J. Polak, J. Ruszkowski, U. Zielińska, Poznań 2004, s. 68.

Twój ruch

Na podstawie tekstu Normana Goodmana (czytaj: gudmana; 1923–2019) i własnej wiedzy przedstaw główne cechy grup „swoich” i „obcych” oraz konsekwencje takiego podziału. Podaj przykłady tego typu grup.

Choć człowiek należy do różnych grup społecznych i wchodzi w relacje z ich członkami, potrzebuje też poczucia własnej przynależności i odróżniania się od osób, których postaw i zachowań nie akceptuje. Poczucie tożsamości prowadzi do dostrzegania opozycji między „nami” a „nimi”. Wynika z tego skłonność do dzielenia ludzi na „my” i „oni”. Podział ten ma charakter bardziej emocjonalny niż racjonalny.

„My” to grupa:

- do której człowiek sam należy;
- z którą się identyfikuje, ponieważ rozumie, co dzieje się w jej obrębie, dzięki czemu wie, jak postępować;
- która daje mu poczucie bezpieczeństwa.

„Oni” to grupa:

- do której człowiek nie może albo nie chce należeć;
- której nie zna, nie rozumie, nie wie, czego może się spodziewać po jej członkach;
- o której myśli stereotypowo, więc wydaje mu się ona nieprzewidywalna i budzi jego niepokój o szczerość intencji czy obawy o własne interesy;
- często postrzegana jako zagrożenie, obciążana odpowiedzialnością za niepowodzenia jednostki z innej grupy społecznej.

Grupy odniesienia

Na co dzień ludzie porównują się, odnoszą do innych w celu porównania swojego zachowania, postaw czy poglądów. W ten sposób określają swoją tożsamość.

Na zasadzie podobieństwa ludzie identyfikują się z określoną grupą społeczną. Taką grupę osób nazywa się grupą odniesienia. Najczęściej odnoszenie się do innych ma charakter automatyczny, ale przy podejmowaniu ważnych decyzji staje się świadome. Młodzi ludzie, gdy wybierają kierunek studiów, konfrontują swoje aspiracje z pozycją społeczną absolwentów danego kierunku.

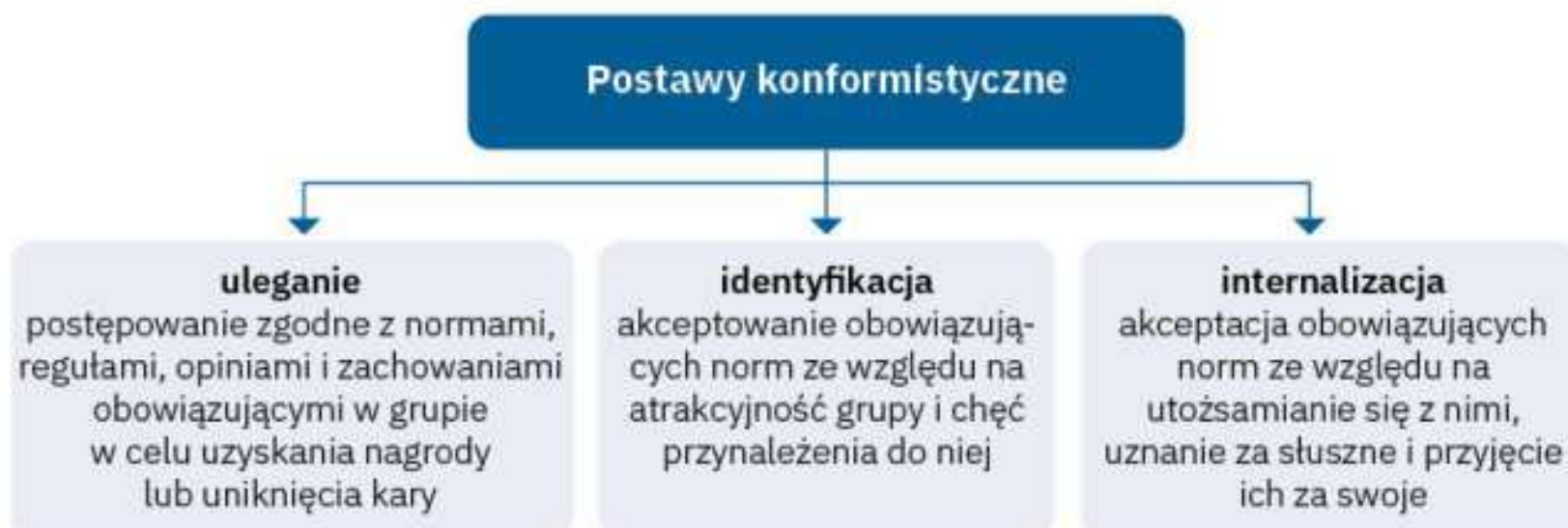
Człowiek może mieć do jednej grupy pozytywny stosunek, a do innej – negatywny. Ze względu na ocenę danej grupy przez człowieka wyróżniono grupy odniesienia pozytywnego i negatywnego:

Konformizm i nonkonformizm w życiu społecznym

Konformizm

Efektom wpływu społecznego może być wykształcenie postawy **konformizmu**. Polega ona na dostosowaniu swoich postaw i zachowania do norm obowiązujących w grupie. Amerykański psycholog Elliot Aronson (ur. 1932) wyróżnił trzy postawy konformizmu. Są to:

Zalety konformizmu

- To postawa pozytywna i pożądana przez organy władzy ze względu na możliwość utrzymania porządku publicznego.
- Zaletą tej postawy jest także poczucie akceptacji i bezpieczeństwa, jakie daje grupa danej jednostce.

Wady konformizmu

- Do wad tej postawy należy uleganie wpływom grupy, zależność od niej i brak własnego zdania.
- Negatywnie można oceniać także bezkrytyczne przyjmowanie cudzych opinii czy bezrefleksyjne akceptowanie reguł postępowania grupy – zwłaszcza jeśli są one niejasne pod względem moralnym, prawnym czy społecznym.

Nonkonformizm

Przeciwieństwem konformizmu jest postawa **nonkonformizmu**. Przejawia się ona w krytycznym stosunku człowieka do obowiązujących w danej grupie norm postępowania. To także postawa człowieka, który przedkłada własne zdanie nad opinie otoczenia. Przyjęcie postawy nonkonformistycznej czasem wynika z tego, że w kontaktach z grupą mogą pojawić się sprzeczne cele. Z jednej strony człowiek chce być akceptowany przez grupę, z drugiej – zachować swoją odrębność i tożsamość.

Zalety nonkonformizmu

- Człowiek przyjmujący tę pozostaje przy własnym zdaniu i nie ulega wpływom grupy.
- Nonkonformista jest krytycznie nastawiony do otoczenia i nie przyjmuje bez refleksji opinii popularnych u większości.

Wady nonkonformizmu

- Nonkonformista często nie liczy się z dobrem grupy i nie chce się dostosować, nawet w imię wyższych celów, ważnych dla większej społeczności.

- Postawa nonkonformistyczna może powodować konflikty w grupie, a także poczucie odrzucenia i osamotnienia jednostki. Postawy nonkonformizmu bywają źródłem konfliktów w społeczeństwach wielokulturowych, zwłaszcza gdy normy większości nie są akceptowane przez mniejszość.

Postawa nonkonformizmu przejawia się często odmiennym stylem ubierania i wyglądem.

Skrajną formą nonkonformizmu jest antykonformizm. Polega on na zdecydowanym i bezkrytycznym odrzuceniu wszelkich obowiązujących w społeczeństwie norm.

Podsumowanie lekcji

- Pojęciem **socjalizacja** najogólniej określa się proces rozwoju społecznego człowieka. ▶ s. 51
- **Podział na „swoich” i „obcych”** wynika m.in. ze stereotypowego myślenia o innych grupach społecznych oraz z rzadkich kontaktów z członkami innych grup. Podział ten umacnia niechęć, a nawet tworzy antagonizmy między grupami. ▶ s. 54
- **Konformizm** polega na podporządkowaniu się jednostki normom, wzorcom zachowań czy poglądom danej grupy. ▶ s. 56
- **Nonkonformizm** przejawia się krytycznym stosunkiem człowieka do obowiązujących w danej grupie norm postępowania. ▶ s. 56

Pytania i polecenia

1. Na podstawie własnych obserwacji podaj przykłady podziałów „my” – „oni”.
2. Opisz dynamikę relacji grupowych i międzygrupowych. Uwzględnij postawy konformizmu i nonkonformizmu oraz podziały „my” – „oni”.
3. Omów zalety i wady konformizmu i nonkonformizmu.
4. Podyskutujcie na temat: Czy powinniśmy w życiu przejawiać postawę konformizmu, czy raczej powinniśmy być nonkonformistami?

Postrzeganie odmienności

Na tej lekcji

- poznasz różnicę między tolerancją a akceptacją;
- rozpoznasz przyczyny, przejawy i skutki ksenofobii, nietolerancji, dyskryminacji oraz stygmatyzacji;
- przedstawisz możliwe sposoby przeciwstawiania się tym negatywnym zjawiskom.

Jeden z poważniejszych problemów współczesnych społeczeństw wynika z ich różnorodności. Jednostki tworzące daną zbiorowość różnią się pod wieloma względami: płci, wieku, majątku, pochodzenia etnicznego, koloru skóry, orientacji seksualnej, wyznania czy poglądów politycznych. Zazwyczaj jednak trzon społeczeństwa jest w miarę jednolity. Ważne, aby wszyscy członkowie danej społeczności czuli się w niej tak samo dobrze.

Ksenofobia

Postawą skierowaną przeciwko obcym jest ksenofobia. Często jest ona rozumiana w szerszym kontekście jako lęk przed obcymi.

Definicja

Ksenofobia (gr. *ksenos* – obcy, gość; *phobos* – lęk) to przesadnie okazywana niechęć, wrogość, odczuwanie lęku wobec cudzoziemców i cudzoziemszczyzny.

Tej postawie może towarzyszyć gorsze traktowanie innych ze względu na między innymi:

- kolor skóry,
- pochodzenie etniczne i społeczne,
- religię,
- poglądy polityczne.

Do mechanizmów ksenofobii należą:

- uprzedzenia opierające się na stereotypach zawierających opinie, a nie rzetelne informacje o przedstawicielach innych zbiorowości społecznych;
- strategia kozła ofiarnego, która polega na obarczaniu winą innych za problemy własnej grupy; za innych może być uważana mniejszość narodowa lub etniczna, sąsiednie państwo, instytucja międzynarodowa lub jednostka, na przykład przywódca obcego państwa.

Wyróżniamy cztery poziomy ksenofobii: ostrożność wobec obcych, niechęć wobec nich, wrogość oraz nienawiść.

Ksenofobia jest również łączona z **etnocentryzmem**, czyli silnym przywiązaniem do domu rodzinnego i ziemi ojczystej. Wiele osób przyjmujących tę postawę uważa, że działania innych grup społecznych są gorsze niż działania własnej.

I. Ja i społeczeństwo

Z etnocentryzmem wiąże się także hermetyczność, czyli zamknięcie na wpływy innych zbiorowości.

Również rasizm i różne przejawy dyskryminacji często wiążą się z lękiem przed obcymi.

Tolerancja a akceptacja

Negatywne nastawienie przedstawicieli różnych grup często jest wyrazem braku tolerancji czy akceptacji. Wbrew powszechnemu przekonaniu to nie są synonimy, ale różne postawy.

Istnieje wiele definicji obu pojęć. Najogólniej można je wytłumaczyć tak:

Tolerancja (łac. *tolerare* – wytrzymywać, znosić, przecierpieć) to poszanowanie czyichś poglądów, wierzeń, postaw, zwyczajów – innych niż nasze.

Akceptacja (łac. *acceptatio* – przyjmowanie) to uznanie czegoś za dobre, wyrażenie aprobaty, uznania cech i postępowania innych za zgodne z oczekiwaniami.

Definicja

Zatem nie wszystko, co jest tolerowane przez ludzi, musi być przez nich akceptowane. Wegetarianin uzna prawo innych do spożywania mięsa, ale nie będzie tego akceptował. Liberał uszanuje poglądy socjaldemokraty, ale się z nimi nie zgodzi.

Zarówno tolerancja, jak i akceptacja mają swoje granice. Nie można tolerować i akceptować poglądów czy działań sprzecznych z prawem lub naruszających godność człowieka. Jednocześnie ważne jest, by dążyć do zrozumienia poglądów, wierzeń, postaw i zwyczajów innych ludzi. Zrozumienie ich oraz obalanie stereotypów przyczyniają się do zwiększania tolerancji. Natomiast w tak ważnych sprawach, jak prawa człowieka, należy dążyć od tolerancji do akceptacji.

Plakat z Festiwalu Trzech Kultur, organizowanego we Włodawie – przygranicznym mieście w województwie lubelskim. Festiwal prezentuje kulturę żydowską, prawosławną oraz katolicką, których przedstawiciele od wieków żyli obok siebie we Włodawie. Festiwal propaguje tolerancję i akceptację oraz poznanie narodowości i kultur obecnych w tamtejszych stronach przez setki lat.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/wD
Festiwal Trzech Kultur
we Włodawie

Konferencja Generalna **UNESCO** (organizacja wyspecjalizowana ONZ do spraw oświaty nauki i kultury) w 1995 r. przyjęła **Deklarację Zasad Tolerancji**.

Według deklaracji tolerancja obejmuje:

- respektowanie cudzych praw i cudzej własności,
- uznanie i akceptację różnic indywidualnych,
- umiejętność słuchania, komunikowania się i rozumienia innych,
- docenianie różnorodności kultur,
- otwarcie na cudze myśli i filozofię,
- ciekawość i nieodrzućanie nieznanego,
- uznanie, że nikt nie ma monopolu (czyli wyłączności) na prawdę.

Aby w pełni realizować cele postawione przez UNESCO, należy także włączyć postawę akceptacji. Dzięki tolerancji z udziałem akceptacji można unikać wojen, ale także budować społeczeństwa wielokulturowe.

Tolerancja to szacunek, akceptacja i uznanie bogactwa różnorodności kultur na świecie, naszych form wyrazu i sposobów na bycie człowiekiem. Sprzyja jej wiedza, otwartość, komunikowanie się oraz wolność słowa, sumienia i wiary. Tolerancja jest harmonią w różnorodności. To nie tylko moralny obowiązek, ale także prawny i polityczny warunek. Tolerancja – wartość, która czyni możliwym pokój – przyczynia się do zastąpienia kultury wojny kulturą pokoju.

Deklaracja Zasad Tolerancji, art. 1.

Ustanowione przez UNESCO obchody Dnia Tolerancji (obchodzonego 16 listopada) są coroczną okazją do przypominania ludziom o niebezpieczeństwach, jakie niosą ze sobą nietolerancja, dyskryminacja i przemoc.

Brak tolerancji może prowadzić do dyskryminacji.

Definicja

Dyskryminacja to nierówne i nieusprawiedliwione traktowanie jakichś osób w porównaniu z innymi, ze względu na pewną cechę, płeć, wyznawane poglądy lub religię.

Dyskryminacja może dotyczyć również osób ubogich, niepełnosprawnych, w podeszłym wieku czy innej orientacji seksualnej.

W Unii Europejskiej obowiązuje zakaz dyskryminacji, co zapisano w **Karcie Praw Podstawowych**:

Niedyskryminacja

Zakazana jest wszelka dyskryminacja ze względu na płeć, rasę, kolor skóry, pochodzenie etniczne lub społeczne, cechy genetyczne, język, religię lub światopogląd, opinie polityczne lub wszelkie inne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną.

W zakresie zastosowania Traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską i bez uszczerbku dla jej postanowień szczególnych, zakazana jest wszelka dyskryminacja ze względu na przynależność państwową.

Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej, art. 21.

I. Ja i społeczeństwo

Świadomy obywatel

link.operon.pl/wE
RPO o realizacji
zasady równego trak-
towania w Polsce

Zajrzyj
do źródła

Logo UNESCO

Zajrzyj
do źródła

W Polsce agresywne przejawy dyskryminacji są karalne:

Art. 119

§ 1. Kto stosuje przemoc lub groźbę bezprawną wobec grupy osób lub poszczególnej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub z powodu jej bezwyznaniowości, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

Art. 257

Kto publicznie znieważa grupę ludności albo poszczególną osobę z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo z powodu jej bezwyznaniowości lub z takich powodów narusza nietykalność cielesną innej osoby, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny.

Porównaj fragment Karty Praw Podstawowych i zapisy Kodeksu karnego. Które grupy społeczne wymienione w Karcie nie zostały uwzględnione w Kodeksie karnym? Czy zapisy artykułów 119 i 257 powinny być poszerzone? Uzasadnij swoją opinię.

Zajrzyj
do źródła

Twój ruch

Z zagadnieniem dyskryminacji związane jest pojęcie wywodzące się z kultury amerykańskiej:

Poprawność polityczna, ang. *political correctness* – zasada unikania określeń, które mogłyby być uznane za przejaw dyskryminacji w stosunku do osób ze względu na ich przynależność rasową, narodową, wyznaniową, pochodzenie społeczne lub orientację seksualną.

Zajrzyj
do źródła

Encyklopedia PWN, <https://link.operon.pl/uJ> (data dostępu: 03.03.2025).

Stygmatyzacja społeczna

Dyskryminacja jest często efektem stygmatyzacji.

Stygmatyzacja to proces społecznego naznaczania, etykietowania. Termin pochodzi od słowa z języka greckiego *sigmaatos* – „znak, piętno”, którym naznaczano niewolników i przestępców.

Definicja

Stygmatyzacja polega na używaniu w odniesieniu do człowieka lub całej grupy „etykiet”, czyli cech lub właściwości uznawanych za niewłaściwe lub nawet dyskryminujące. Społeczeństwo traktuje takie osoby lub grupy jako niepełnowartościowe. W efekcie nie znajdują one w zbiorowości swojego miejsca i akceptacji. Mają poczucie zagubienia i osamotnienia.

Wyróżnia się trzy typy stygmatów.

Stygmatem może być więc każda cecha, która negatywnie wyróżnia jednostkę lub grupę i wzbudza niechęć lub nawet wrogość otoczenia.

Przykładowo **stygmat cielesny**, jakim jest niepełnosprawność, wciąż jeszcze w społeczeństwie budzi co najwyżej współczucie. Samo określenie *osoba niepełnosprawna* zawiera negatywną ocenę przydatności takiego człowieka dla społeczeństwa. Tymczasem osoby z niepełnosprawnością potrafią doskonale radzić sobie w życiu. Przykładami takich osób są: **Janina Ochojska**, założycielka Polskiej Akcji Humanitarnej, czy Kamil Otowski, medalista igrzysk paralimpijskich w Paryżu.

Kamil Otowski zdobył dwa złote medale dla Polski na Igrzyskach Paralimpijskich w 2024 r. w Paryżu: w pływaniu na dystansie 50 i 100 m stylem grzbietowym.

Stygmat moralny sprawia, że proces resocjalizacji przestępców jest trudny. Marginalizacja i wykluczenie społeczne takich osób sprawiają, że szukają oni wsparcia innych ludzi naznaczonych takim stygmatem, a to utrudnia im powrót do uczciwego życia.

Stygmat plemienny praktycznie wyklucza pełną adaptację w nowym środowisku. Jego przykład to etykieta terrorysty, którą wiele osób naznacza każdego emigranta z krajów arabskich.

Společne skutki nietolerancji i stygmatyzacji

Nietolerancja i stygmatyzacja pociągają za sobą poważne skutki społeczne. Sprawiają, że różne grupy społeczne mogą znaleźć się na marginesie życia pu-

blicznego. Przyczyniają się również do zachowań agresywnych wobec reprezentantów grup, których odmienność nie jest tolerowana i akceptowana. Brak tolerancji prowadzi do konfliktów między grupami społecznymi, narodami czy państwami, także o charakterze zbrojnym.

Zaniepokojeni obecnym wzrostem aktów nietolerancji, przemocy, terroryzmu, ksenofobii, agresywnego nacjonalizmu, rasizmu, antysemityzmu, wykluczenia, marginalizacji i dyskryminacji, skierowanych przeciwko narodowym, etnicznym, religijnym i językowym mniejszościom, uchodźcom, robotnikom sezonowym, imigrantom i narażonym na niebezpieczeństwo grupom społecznym; a także aktami przemocy i zastraszania, popełnianymi wobec jednostek zachowujących wolność opinii i wyrażania jej – tym wszystkim, co zagraża utrwalaniu pokoju i demokracji zarówno na płaszczyźnie narodowej, jak i międzynarodowej oraz stanowi przeszkody dla rozwoju;

podkreślając obowiązki państw członkowskich rozwijania i wzbudzania szacunku do praw człowieka oraz fundamentalnych swobód wszystkich bez różnicy co do rasy, płci, języka, pochodzenia narodowego, religii albo niepełnosprawności, a także w celu zwalczania nietolerancji przyjmujemy i uroczystie ogłaszamy Deklarację Zasad Tolerancji

Deklaracja Zasad Tolerancji, Preambuła (fragment).

Zajrzyj
do źródła

Podsumowanie lekcji

- **Ksenofobia** to przesadnie okazywane niechęć, wrogość, odczuwanie lęku wobec cudzoziemców i cudzoziemszczyzny. Często ksenofobia jest rozumiana w szerszym kontekście jako lęk przed obcymi. ▶ s. 58
- **Tolerancja** to szacunek, akceptacja i uznanie bogactwa różnorodności kultur na świecie, różnych form wyrazu i sposobów życia. ▶ s. 59
- **Dyskryminacja** to nierówne i nieusprawiedliwione traktowanie jakichś osób w porównaniu z innymi, ze względu na pewną cechę. ▶ s. 60
- **Stygmatyzacja** to proces społecznego naznaczania, etykietowania. ▶ s. 61

Pytania i polecenia

1. Wyjaśnij zjawiska: ksenofobii, nietolerancji, dyskryminacji oraz stygmatyzacji. Podaj ich przyczyny i przykłady.
2. Zaproponuj sposoby właściwego reagowania na przejawy nietolerancji wobec odmienności w społeczeństwie.
3. Na zajęciach z wychowania fizycznego porównajcie swoje wyniki w kilku dyscyplinach lekkoatletycznych z osiągnięciami medalistów igrzysk paralimpijskich. Porozmawiajcie o zauważonych różnicach.

Propozycja projektu

Przygotuj projekt plakatu, mema lub spotu reklamowego, dzięki któremu promujesz tolerancję w różnych aspektach życia społecznego.

Problem wykluczenia społecznego (temat fakultatywny)

Na tej lekcji

- poznasz problem wykluczenia społecznego różnych grup społecznych;
- uzasadnisz potrzebę udzielania wsparcia grupom wykluczonym;
- ocenisz istniejące formy pomocy państwa i organizacji społecznych dla grup wykluczonych.

Wykluczenie
społeczne

Wykluczenie społeczne to sytuacja, w której jednostka nie ma możliwości pełnego uczestnictwa w życiu społecznym, w różnych jego obszarach. Zadaniem państwa jest ograniczenie tego zjawiska.

Można wskazać różne rodzaje wykluczenia:

- **ekonomiczne** – wiąże się z udziałem na rynku pracy i z konsumpcją (czyli z kupowaniem, użytkowaniem czegoś); bezrobotni i ubodzy mają ograniczone możliwości zakupu różnych dóbr i często muszą wybierać, na co przeznaczyć swój budżet;
- **polityczne** – jest skutkiem ograniczonego dostępu do informacji; jeżeli do jednostki nie docierają informacje dotyczące wyborów, manifestacji, petycji i listów, nie korzysta ona z tych form udziału w życiu publicznym;
- **związane z niskim poziomem integracji zbiorowości oraz z ograniczoną liczbą obiektów użyteczności publicznej**, takich jak: place zabaw, parki, ogólnie dostępne obiekty sportowe i rekreacyjne, kina, teatry itp. – niektórzy ludzie mogą z tego powodu mieć ograniczone możliwości udziału w życiu danej zbiorowości; taka sytuacja występuje także w ubogich i zaniedbanych miejscowościach czy regionach, przyczyną może być również wykluczenie komunikacyjne między innymi ograniczony dostęp do komunikacji publicznej;
- **związane z odrzuceniem przez zbiorowość jednostki ze względu na jej odmiennność** – najbardziej narażonymi na wykluczenie są osoby z niepełnościami, chore psychicznie, bezrobotni i osoby o niskich kwalifikacjach zawodowych, bezdomni, matki samotnie wychowujące dzieci, osoby w podeszłym wieku, byli więźniowie, uchodźcy, emigranci oraz przedstawiciele mniejszości narodowych i etnicznych (np. Romowie).

Problemy osób z niepełnosprawnością

W Polsce najliczniejszą grupą zagrożoną wykluczeniem są osoby z niepełnościami. Według Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) w naszym kraju mieszkają 4 mln osób z ważnym orzeczeniem o niepełnosprawności lub o stopniu niepełnosprawności.

Pojęcie niepełnosprawności obejmuje:

- niepełnosprawność fizyczną (np. ruchową lub manualną),
- niepełnosprawność intelektualną (np. niedorozwój umysłowy, zespół Downa),
- niepełnosprawność sensoryczną (np. głuchota, niedosłyszenie, ślepotą, niedowidzenie),
- niepełnosprawność psychiczną (np. schizofrenia, depresja, stany lękowe, zaburzenia odżywiania),
- przewlekłe schorzenia (np. cukrzyca, astma, choroby neurologiczne).

Pojęcie
niepełnosprawności

Wciąż problemem są bariery architektoniczne, np. 44% aptek nie ma podjazdów dla wózków, a 45% tramwajów jest niedostosowanych do potrzeb osób z niepełnosprawnością ruchową. Z jeszcze większymi barierami mierzą się osoby niedosłyszające i niesłyszące.

Nie tylko bariery architektoniczne są problemem. Osoby niepełnosprawne mają przede wszystkim ograniczony dostęp do rynku pracy. Według GUS tylko co czwarta osoba z niepełnosprawnością w wieku produkcyjnym jest zatrudniona.

Zwalczaniem zjawiska wykluczenia osób z niepełnosprawnościami zajmują się instytucje państwowe oraz liczne organizacje pozarządowe.

Pomoc instytucji państwowych

Na szczeblu rządowym problemami osób z niepełnosprawnościami zajmują się Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej oraz Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych.

Jedną z najważniejszych organizacji zajmujących się wykluczeniem osób z niepełnosprawnościami jest **Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (PFRON)**. To organ administracji publicznej utworzony w 1991 r. Działa na podstawie Ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 roku o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych.

Państwowy Fundusz
Rehabilitacji Osób
Niepełnosprawnych

Problemy osób
niepełnosprawnych

Świadomy obywatel

link.operon.pl/vA
PFRON

Do najważniejszych zadań PFRON należy m.in. wspieranie finansowe:

- pracodawców zatrudniających osoby z niepełnosprawnościami, osoby z niepełnosprawnością, które prowadzą swoją firmę lub gospodarstwo rolne,
- organizacji pozarządowych pomagających osobom z niepełnosprawnościami,
- samorządów lokalnych realizujących programy pomocy osobom z niepełnosprawnościami.

PFRON najczęściej finansuje lub współfinansuje takie formy działalności, jak:

- imprezy sportowe, kulturalne i rekreacyjne osób niepełnosprawnych,
- turnusy rehabilitacyjne,
- kursy dla osób z niepełnosprawnością oraz wspieranie ich edukacji,
- likwidowanie barier architektonicznych,
- zakup sprzętu rehabilitacyjnego i ortopedycznego,
- szkolenie psów przewodników.

Pracodawcy, którzy zatrudniają osoby z niepełnosprawnościami i zapewniają im między innymi odpowiednie warunki pracy i opiekę zdrowotną, mogą liczyć na liczne ułatwienia w swojej działalności. Dla takich pracodawców przewidziano na przykład ulgi podatkowe czy dofinansowanie remontów i inwestycji ułatwiających pracę osobom z niepełnosprawnością. Pozostałe przedsiębiorstwa, na podstawie ustawy, są zobowiązane do przekazywania określonej wpłaty na rzecz PFRON.

Z funduszy PFRON realizowanych jest wiele programów dotyczących rehabilitacji i zatrudnienia osób z niepełnosprawnościami, np.:

Świadomy obywatel

link.operon.pl/vB
PFRON

„Samodzielność –
Aktywność – Mobil-
ność”

„Samodzielność – Aktywność – Mobilność!” – ten program ma zwiększyć niezależność i mobilność, a dzięki temu aktywność społeczną lub zawodową osób z niepełnosprawnościami, poprzez zapewnienie im dostępu do samochodu osobowego.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/vE
PFRON

„Dostępna przestrzeń
publiczna”

„Dostępna przestrzeń publiczna” – zadaniem tego programu jest ułatwianie osobom z niepełnosprawnościami dostępu do przestrzeni publicznej, informacji i komunikacji, a także technologii, urządzeń oraz usług powszechnie dostępnych lub powszechnie zapewnianych, na zasadzie równości z innymi osobami.

Nie mniej dotkliwe dla osób z niepełnosprawnościami są także bariery ekonomiczne (koszty leków i zabiegów rehabilitacyjnych, niskie renty, brak zatrudnienia), psychiczne (uprzedzenia, stereotypy, stygmatyzacja), kulturowe (kult sprawności fizycznej i urody), społeczne (przekonanie o niemożności normalnego funkcjonowania w społeczeństwie), edukacyjne (ograniczona dostępność do „normalnych” szkół, skazanie na szkoły specjalne).

I. Ja i społeczeństwo

Pewnym rozwiązaniem problemu wykluczenia edukacyjnego są klasy integracyjne zapewniające edukację włączającą. Uczniowie o specjalnych potrzebach edukacyjnych otrzymują w nich pomoc, a jednocześnie integrują się z dziećmi zdrowymi.

Pomoc organizacji pozarządowych

Na terenie Polski działa ponad **30 organizacji pozarządowych wspierających osoby z niepełnosprawnością**. Jedną z takich organizacji jest **Polskie Forum Osób Niepełnosprawnych (PFON)**. Zrzesza ono stowarzyszenia i związki stowarzyszeń osób niepełnosprawnych w Polsce. Od 2004 r. PFON należy do Europejskiego Forum Osób z Niepełnosprawnościami.

Ważną rolę odgrywają również Polski Związek Niewidomych, Polski Związek Głuchych oraz Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Osób z Niepełnosprawnością Inteluktualną.

Wiele programów w zakresie pomocy dla osób z niepełnosprawnościami opracowują i realizują samorządy terytorialne.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/vC
PFON

Problemy osób starszych

W dalszym ciągu obserwujemy w Polsce starzenie się społeczeństwa. Według GUS na koniec 2023 r. liczba osób w wieku 60 lat i więcej wyniosła 9,9 mln i w stosunku do roku poprzedniego zwiększyła się o 1,0%. Udział osób starszych w populacji mieszkańców Polski osiągnął poziom 26,3%, co oznacza wzrost o 0,4 punktu procentowego w porównaniu do poprzedniego roku.

Do **najpoważniejszych problemów osób w podeszłym wieku** należą:

- **samotność i izolacja społeczna** – wielu ludzi starszych to osoby, których współmałżonek nie żyje, podobnie jak większość ich rówieśników, dzieci mają własne rodziny lub mieszkają w odległych miejscach, a sąsiedzi nie dostrzegają ich problemów;

Problemy osób starszych

- **sytuacja ekonomiczna** – bardzo niskie renty lub emerytury nie wystarczają na życie przynajmniej na poziomie minimum socjalnego;
- **stan zdrowia** – ograniczona sprawność fizyczna, przez którą wiele osób starszych staje się więźniami własnego mieszkania (np. znajdującego się na wyższych piętrach w bloku bez windy), wysokie koszty leczenia, ograniczona dostępność służby zdrowia (np. odległe terminy wykonania zabiegów);
- **dyskryminacja** – osoby starsze, ale jeszcze sprawne fizycznie i umysłowo, mają trudności ze zdobyciem zatrudnienia;
- **wykluczenie technologiczne i cyfrowe** – wiele osób starszych nie nadąża za postępującym procesem cyfryzacji (patrz s. 70).

Problemami osób w podeszłym wieku zajmuje się Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej. Finansuje ono między innymi takie przedsięwzięcia, jak Korpus Wsparcia Seniora.

Problemy osób ubogich

Problem ubóstwa jest zjawiskiem charakterystycznym nie tylko dla krajów rozwijających się. Występuje praktycznie we wszystkich rejonach świata, niezależnie od wysokich wskaźników gospodarczych państw.

Zajrzyj
do źródła

Ubóstwo to ograniczenie wyboru i szans życiowych, to naruszenie ludzkiej godności. Oznacza brak możliwości skutecznego uczestnictwa w społeczeństwie. Oznacza też niedostatek żywności i ubrań potrzebnych rodzinie, brak możliwości uczęszczania do szkoły i korzystania ze służby zdrowia, brak dostępu do ziemi, którą można uprawiać, lub pracy, żeby móc zarobić na życie, brak dostępu do kredytu. Ubóstwo oznacza również zagrożenie, bezsilność i wykluczenie jednostek, rodzin i społeczności. Oznacza podatność na przemoc i często wiąże się z życiem w niepewnych warunkach bez dostępu do czystej wody i urządzeń sanitarnych.

Organizacja Narodów Zjednoczonych, www.eapn.org.pl (dostęp: 23.04.2025).

Ubóstwo absolutne lub skrajne oznacza, że ludzie nie mają podstawowych środków niezbędnych do życia. Na przykład głodują, nie mają czystej wody, odpowiedniego miejsca do mieszkania, wystarczającej odzieży czy leków i walczą o przetrwanie.

Ubóstwo względne występuje wtedy, gdy poziom życia i dochodów niektórych osób znacznie odbiega od ogólnej normy kraju lub regionu, w którym żyją. Osoby te walczą o to, by żyć normalnie i uczestniczyć w zwykłym życiu gospodarczym, społecznym i kulturalnym.

Zagrożenie ubóstwem lub wykluczeniem społecznym – za zagrożone uznaje się osoby i rodziny, które żyją w ubóstwie względnym lub w poważnym niedostatku materialnym lub wykazujące bardzo niską intensywność pracy.

Unia Europejska, www.eapn.org.pl (dostęp: 23.04.2025).

Według danych GUS odsetek osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej wyniósł w 2023 r. 3,4%, co przekłada się na około 1275 tys. osób. W tej liczbie 52,9% to mieszkańcy miast. Największy odsetek ubogich jest w grupie osób w wieku przedprodukcyjnym (5,8%), a najniższy – wśród osób w wieku poprodukcyjnym (2,5%).

I. Ja i społeczeństwo

Najwyższy odsetek korzystających z pomocy społecznej występuje wśród osób w wieku poprodukcyjnym, niekorzystających ze świadczeń emerytalno-rentowych (11,3%). Ten wskaźnik osiągnął wysoki poziom także w grupie osób z niepełnosprawnościami. Poziom ubóstwa najwyższy był w województwie warmińsko-mazurskim (5,8%), a najniższy – w śląskim (2,3%).

Dane GUS nie odzwierciedlają rzeczywistych rozmiarów problemu. Wiele ubogich osób nie korzysta z pomocy społecznej.

Ubóstwo w Polsce

2,5 mln osób (6,6%) dotyczy skrajne ubóstwo

17,3 mln osób żyje poniżej poziomu minimum socjalnego

(dane: Europejska Sieć Przeciwdziałania Ubóstwu, 2023 r.)

1400 zł na osobę wynosi minimum socjalne dla czteroosobowej osobowej rodziny pracowniczej

1700 zł wynosi minimum socjalne w przypadku osób samotnych

(dane: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, IV kwartał 2023 r.)

Organizowaniem pomocy dla osób ubogich zajmują się między innymi:

- ośrodki pomocy społecznej lub centra pomocy społecznej,
- centra pomocy rodzinie,
- ośrodki wsparcia (ośrodki dziennego pobytu między innymi dla bezdomnych, samotnych matek z dziećmi),
- ośrodki interwencji kryzysowej (ośrodki m.in. dla osób zagrożonych przemocą rodzinną, skrajnym ubóstwem),
- organizacje społeczne, na przykład: Caritas Polska, Fundacja Polsat, Fundacja TVN, Polska Organizacja Humanitarna, Polskie Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta, Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy.

Pomoc dla ubogich organizują również indywidualne osoby. Na Rynku Głównym w Krakowie 22 grudnia 2024 r. odbyła się już 28. edycja Wigilii dla Bezdomnych i Potrzebujących. Wydano w jej czasie ok. 20 tys. posiłków. Organizatorem i fundatorem wydarzenia był Jan Kościuszko – polski kierowca rajdowy i wyścigowy, przedsiębiorca, restaurator i filantrop.

Problem wykluczenia cyfrowego

Zajrzyj
do źródła

Świadomy obywatel

link.operon.pl/vD
OECD

Wykluczenie
cyfrowe

Twój punkt
widzenia

1. Czy pomaganie to obowiązek każdego obywatela?
2. Czy cyfrowy świat to świat dla wszystkich?

Wykluczenie cyfrowe to zjawisko nierówności społecznych między poszczególnymi osobami, gospodarstwami domowymi, przedsiębiorstwami oraz regionami w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego, związanego zarówno z dostępem do technologii informacyjno-komunikacyjnych, jak i ich wykorzystaniem we wszystkich sferach aktywności.

Wykluczenie społeczno-cyfrowe w Polsce, Orange Polska, Fundacja Orange, <https://link.operon.pl/uA> (dostęp: 23.04.2025).

Powyższa definicja została przygotowana przez Organizację Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD). Sam problem wykluczenia cyfrowego został szczegółowo omówiony w cytowanym raporcie.

Tym zagadnieniem zajmuje się w Polsce między innymi Ministerstwo Cyfryzacji. Zgodnie z jego stanowiskiem problemem nie jest dostępność internetu, ale ograniczony zakres korzystania z jego możliwości. Postępujący proces cyfryzacji przyczynia się do pogłębienia tego zjawiska. Wiele osób nie nadąża za tempem cyfryzacji. Głównie dotyczy to osób starszych oraz mieszkańców obszarów wiejskich.

Ministerstwo Cyfryzacji proponuje uruchomienie w całej Polsce **programu klubów rozwoju cyfrowego**. Ich działalność ma opierać się na idei solidarności międzypokoleniowej. Osoby starsze korzystałyby z wiedzy i umiejętności młodzieży. Na ten cel Ministerstwo chce przeznaczyć ponad miliard złotych z funduszy europejskich.

Innymi, równie ważnymi przyczynami wykluczenia cyfrowego, są takie czynniki, jak: brak chęci i motywacji do korzystania z technologii i zainteresowania nią, niewystarczające umiejętności korzystania z urządzeń i aplikacji oraz brak umiejętności poruszania się w internecie i zrozumienia zasad jego funkcjonowania.

Konsekwencje wykluczenia cyfrowego w sposób realny mogą utrudniać jednostce funkcjonowanie we współczesnym świecie, na przykład przez:

- utrudniony dostęp do usług publicznych (ochrona zdrowia, urzędy administracji państwowej, pomoc społeczna, sklepy internetowe),
- niemożność korzystania z bankowości elektronicznej,
- brak dostępu do edukacji online,
- trudności w poszukiwaniu pracy i zdobyciu zatrudnienia,
- osłabienie kontaktów społecznych (np. brak obecności w social mediach),
- gorszy dostęp do informacji, podatność na fake newsy.

Odsetek osób, które nigdy nie korzystały z internetu

Raport „Włączenie cyfrowe”, Fiberhost, 2022 r.

Podsumowanie lekcji

- **Wykluczenie społeczne** to sytuacja, w której jednostka pozbawiona jest możliwości pełnego uczestnictwa w życiu społecznym. Doświadczają go m.in. bezrobotni i osoby o niskich kwalifikacjach zawodowych, ubogie, z niepełnosprawnościami, chorzy psychicznie, bezdomni, matki samotnie wychowujące dzieci, osoby w podeszłym wieku, byli więźniowie, uchodźcy, emigranci oraz przedstawiciele mniejszości narodowych i etnicznych, a także mieszkańcy zaniedbanych cywilizacyjnie regionów.
- **Pojęcie niepełnosprawności** obejmuje: niepełnosprawność fizyczną, intelektualną, sensoryczną, psychiczną i przewlekłe choroby.
- **Życie osób z niepełnosprawnościami jest utrudnione z powodu barier:** architektonicznych, zatrudnienia, ekonomicznych, psychicznych, kulturowych, społecznych i edukacyjnych.
- **Do najpoważniejszych problemów osób w podeszłym wieku** należą: samotność i izolacja społeczna, problemy ekonomiczne, problemy zdrowotne, dyskryminacja oraz wykluczenie technologiczne i cyfrowe.
- **Wykluczenie cyfrowe** to zjawisko nierówności społecznych związanych z dostępem i możliwością wykorzystania technologii informacyjno-komunikacyjnych.

► s. 64

► s. 65

► s. 65

► s. 67

► s. 70

Pytania i polecenia

1. Opisz problemy, z którymi mierzą się osoby szczególnie narażone na wykluczenie społeczne. Uwzględnij osoby z niepełnosprawnościami lub osoby starsze.
2. Uzasadnij potrzebę podejmowania działań wspierających osoby wykluczone społecznie.

3. Na podstawie różnych źródeł informacji wskaż instytucje i organizacje działające na rzecz osób z niepełnosprawnością. Przedstaw kilka przykładów ich działalności.
4. Wymień i omów aktualnie realizowane przez PFRON programy dla osób z niepełnosprawnościami.
5. Wskaż, jakimi sposobami społeczeństwo może minimalizować bariery psychiczne, kulturowe i społeczne. Oceń efektywność tych sposobów.
6. Wyraż swoją opinię na temat – podejmowanych przez państwo, organizacje społeczne i zwykłych obywateli – działań wspierających osoby wykluczone społecznie. Wypowiedz się na forum klasy podczas dyskusji.
7. Podaj przykłady wykluczenia cyfrowego.

Propozycja projektu

Wraz z grupą innych uczniów i we współpracy z nauczycielami edukacji obywatelskiej, biznesu i zarządzania oraz informatyki przygotujcie projekt organizacji i działania klubu rozwoju cyfrowego w swoim regionie.

Zasady pracy w grupie

9

- ocenisz korzyści pracy w grupie;
- poznasz zasady pracy w grupie;
- wskażesz cechy dobrego lidera grupy.

Na tej lekcji

Umiejętność pracy w grupie to kompetencja, która ułatwia funkcjonowanie w szkole, na studiach oraz na rynku pracy. Warto więc mieć świadomość korzyści z działania w zespole i znać zasady takiej pracy.

Korzyści z pracy w grupie

Praca w grupie pozwala osiągnąć lepsze wyniki w krótszym czasie, jest więc efektywna i korzystna zarówno dla grupy jako całości, jak i dla jej członków.

Praca w grupie

Praca w grupie przynosi wiele korzyści:

• Rozwój umiejętności

Każdy członek zespołu wnosi do grupy swoją wiedzę, umiejętności, doświadczenie. Dzięki temu „kapitałowi indywidualnemu” każdy może uczyć się od każdego, a dzięki temu – poszerzać swoje kompetencje. Szczególnie rozwijające jest wspólne rozwiązywanie problemów.

• Oszczędność czasu

Dobra współpraca w zespole umożliwia wykonanie zadań w krótszym czasie niż wtedy, gdy działanie jest samodzielne. Zaoszczędzony czas często pozwala na przeznaczenie mniejszej ilości pieniędzy na dane działanie czy włożenie w nie mniej wysiłku. Szybsze wykonanie zadań sprawia, że członkowie zespołu są bardziej zmotywowani do pracy.

• Chęć do pracy

Aby pracować wydajnie, potrzeba odpowiednich warunków, które sprzyjają pracy. Oprócz czynników materialnych (np. sprawnych narzędzi, jak: komputer, drukarka, biurko) duże znaczenie mają współpracownicy. Członkowie zespołu z przyjemnością przychodzą do pracy, jeśli łączą ich dobre relacje.

• Zaangażowanie

Obecność współpracowników wykonujących swoje obowiązki sprawia, że łatwiej utrzymać wysoki poziom zaangażowania. Pracownik w takim zespole może czuć większą motywację do wykonywania swoich zadań. Może też czuć, że nie wypada mu okazywać braku motywacji, ponieważ odbije się to na pracy grupy.

• Poczucie odpowiedzialności

Członkom zespołu przypisane są konkretne zadania, za wykonanie których odpowiadają. Znają też kryteria oceny swojej pracy. Dzięki temu czują odpowiedzialność i starają się wywiązywać z obowiązków jak najlepiej.

- **Efektywność**

Praca w zespole często jest bardziej efektywna niż działanie indywidualne. Co ważne, gdy trzeba zrealizować złożony i czasochłonny projekt, praca zespołowa to konieczność. Samodzielne wykonywanie zadań byłoby niemożliwe albo trwałoby bardzo długo.

- **Podmiotowość i poczucie sprawstwa**

Praca w zespole pozwala osiągać trudne cele. Sukcesy zespołu są sukcesami każdego uczestnika prac, są źródłem poczucia sprawczości i podmiotowości dla wszystkich członków grupy.

- **Większa kreatywność**

Praca w zespole pobudza kreatywność. Podczas dyskusji czy burzy mózgów łatwiej dostrzec mocne i słabe strony omawianych zagadnień. Dzięki temu z wielu pomysłów można wybrać najlepszy.

Zasady pracy w grupie

Zasady pracy
w grupie

Aby praca w grupie była efektywna i harmonijna, warto stosować najważniejsze zasady. Należą do nich:

- **Umiejętność słuchania innych**

W grupie każdy musi czuć, że jego zdanie jest ważne. Dlatego trzeba uważnie wysłuchać każdej opinii czy wątpliwości. Dzięki zrozumieniu współpracowników praca zespołu będzie sprawniejsza i osiągnie on lepsze wyniki.

- **Odpowiedzialność**

Każdy członek zespołu powinien czuć się odpowiedzialny nie tylko za staranne wykonywanie swoich obowiązków, lecz także za rezultaty pracy całego zespołu. Jeśli tej odpowiedzialności zabraknie, może to utrudnić pracę całej grupy.

- **Efektywna komunikacja**

Dobra komunikacja stanowi podstawę sukcesu w pracy każdego zespołu. Dzię-

ki niej członkowie grupy znają swoje zadania i mogą szybko wyjaśnić wszelkie wątpliwości czy poprawiać ewentualne błędy. Aby komunikacja była skuteczna, potrzebne są otwartość, szczerowość i gotowość do przyjmowania uwag. Ważne, by te uwagi miały postać konstruktywnej krytyki, czyli wskazania błędów lub usterek w sposób życzliwy i konkretny – ze wskazaniem, co i jak poprawić.

- **Kompromis**

Praca w zespole wymaga gotowości do szukania kompromisów. Członkowie grupy pracują nad wspólnym rozwiązaniem, które muszą wdrożyć wszyscy. Na efekty pracy w grupie składa się praca wszystkich osób, a nie jednej osoby.

• Asertywność

Kompromis nie wymaga rezygnowania zawsze ze swoich pomysłów na rzecz innych rozwiązań. Nie oznacza również zgody na przejmowanie obowiązków współpracowników, jeśli przekracza to nasze możliwości. Odmowa wykonywania dodatkowych zadań czy obrona własnego stanowiska muszą być jednak wyjaśnione innym członkom zespołu w sposób asertywny.

Asertywność powinna wynikać z poczucia odpowiedzialności za efekty pracy grupy, a nie z urażonej ambicji czy wygodnictwa.

Asertywność to umiejętność wyrażania własnych potrzeb, uczuć i poglądów w sposób jasny, szanujący innych i jednocześnie szanujący siebie. W kontekście komunikacji interpersonalnej [...] odnosi się do zdolności do stawiania granic, komunikowania swoich oczekiwań i dbania o własne dobro, jednocześnie respektując prawa i uczucia innych osób.

Pojęcie asertywności jest często używane jako synonim pewności siebie, jednak asertywność ma szersze znaczenie, obejmujące również umiejętność radzenia sobie z konfliktami i negocjacjami.

Publikacje.edu.pl, <https://link.operon.pl/uK> (dostęp: 03.03.2025).

Zajrzyj
do źródła

• Dbanie o dobrą atmosferę

Napięcia i konflikty bardzo przeszkadzają w pracy każdego zespołu. Natomiast dobra atmosfera sprzyja skutecznym działaniom i zaangażowaniu oraz właściwej komunikacji. Życzliwe relacje między członkami zespołu, gotowość do udzielenia pomocy czy otwartość sprawiają, że wszystkim pracuje się lepiej.

• Zaufanie

Członkowie zespołu powinni mieć do siebie zaufanie, gdyż jest ono warunkiem każdego wspólnego działania. Praca nie przyniesie dobrych efektów, jeśli członkowie zespołu będą nieustannie kontrolowani. Znaczna kontrola osłabia zaangażowanie, motywację i pewność działania. Brak zaufania do członków zespołu psuje relacje między nimi i przeszkadza w efektywnej komunikacji, a w rezultacie obniża jakość pracy całego zespołu.

• Gra do jednej bramki

Praca w zespole to dążenie do realizacji wspólnych celów. Są one ważniejsze od osobistych pragnień poszczególnych członków zespołu. Takie działanie określa się jako „grę do jednej bramki”. W tej grze każdy członek zespołu wnosi różne wartości, ale wszyscy przyczyniają się do wspólnego sukcesu.

Lider grupy

Jednym z ważniejszych warunków skutecznej pracy w grupie jest wyłonienie z jej grona sprawnego lidera.

Cechy dobrego lidera to:

- **umiejętność komunikowania się** – zdolność do dokładnego przekazywania poleceń i sprawnego reprezentowania grupy na zewnątrz;
- **uczciwość i sprawiedliwość** – zapewniają liderowi uznanie i szacunek pozostałych członków grupy;

Cechy lidera grupy

- **wiara w siebie** – samoakceptacja przekonuje grupę, że lider jest w stanie poradzić sobie w trudnych sytuacjach;
- **umiejętność pracy w zespole** – lider musi pamiętać, że on również jest częścią zespołu;
- **autentyczność i wiarygodność** – pozwalają budować autorytet;
- **odwaga** – lider musi często podejmować trudne decyzje;
- **odpowiedzialność** – lider grupy musi mieć świadomość konsekwencji podejmowanych przez siebie decyzji;
- **empatia i szacunek dla innych** – wczucie się w sytuację innych członków grupy pozwala na dostosowanie warunków czy oczekiwań do ich możliwości.

Podsumowanie lekcji

- s. 73 • **Praca w grupie** przynosi wiele korzyści, np.: rozwój umiejętności, oszczędność czasu, chęć do pracy, zaangażowanie, poczucie odpowiedzialności, efektywność czy kreatywność.
- s. 74 • Najważniejsze **zasady pracy w grupie** to: umiejętność słuchania innych, odpowiedzialność, efektywna komunikacja, zdolność do kompromisu, asertywność, dbanie o dobrą atmosferę, zaufanie i tzw. gra do jednej bramki.
- s. 75 • Najważniejsze **cechy lidera grupy** to: umiejętność komunikowania się, uczciwość i sprawiedliwość, wiara w siebie, umiejętność pracy w zespole, autentyczność i wiarygodność, odwaga, odpowiedzialność oraz empatia i szacunek dla innych.

Pytania i polecenia

1. Scharakteryzuj korzyści płynące z pracy w grupie.
2. Przedstaw zasady pracy w grupie.
3. Jakie zachowania sprzyjają współpracy i zaufaniu w grupie? Jakie działania prowadzą do konfliktów i podziałów? Zastanów się i podaj po kilka przykładów.
4. Na podstawie własnych doświadczeń omów problemy, jakie mogą pojawić się w pracy zespołowej.
5. Zinterpretuj zdanie Henry'ego Forda*: *Połączenie sił to początek, pozostanie razem to postęp, wspólna praca to sukces*. Wyjaśnij, czy zgadzasz się z jego opinią. Uzasadnij swoje stanowisko.

*Henry Ford (czytaj: henry ford; 1863–1947) – amerykański konstruktor samochodów i przemysłowiec.

Konflikty społeczne

10

- poznasz przyczyny i rodzaje konfliktów społecznych;
- wskażesz przykłady konfliktów społecznych;
- poznasz metody i sposoby rozwiązywania konfliktów społecznych;
- dowiesz się, jakie warunki sprzyjają skutecznym negocjacjom;
- zidentyfikujesz konflikty występujące w twojej szkole i przedstawisz sposoby ich rozwiązania.

Na tej lekcji

Konflikt należy do podstawowych pojęć używanych w socjologii. Został zdefiniowany przez Jana Szczepańskiego:

Konflikt to proces społeczny występujący między jednostkami lub grupami ludzi. Dochodzi do niego, gdy jednostki lub grupy dążą do tych samych celów, ale chcą zaspokoić własne potrzeby czy realizować własne interesy przez wyeliminowanie (pokonanie, zdominowanie) innych jednostek lub grup.

Definicja

Przyczyny konfliktów społecznych

Konflikty społeczne mają wiele przyczyn. Jedną z nich wynika z **hierarchicznej struktury społeczeństwa**, czyli podziału społeczeństwa na różne klasy i warstwy. Społeczeństwo jest zróżnicowane pod względem podziału dóbr, takich jak: bogactwo, prestiż, władza, wykształcenie i zdrowie.

Konflikty pojawiają się między klasami i warstwami społecznymi, które w nierównym stopniu uczestniczą w podziale dóbr. Spory wynikają również z nadmiernej faworyzacji jednych grup, a upośledzania innych (czyli sprawiania, że znajdują się w gorszej sytuacji niż inne grupy).

Do przyczyn konfliktów społecznych należą między innymi:

- **Sprzeczności wynikające z dysproporcji rozwojowych**

To jedna z głównych przyczyn konfliktów między całymi zbiorowościami, na przykład między państwami wysoko rozwiniętymi a państwami rozwijającymi się. Tego typu konflikty występują również w obrębie jednego państwa, jak choćby konflikt między bogatą, północną częścią Włoch a ubogim i zacofanym południem tego kraju.

W Polsce możemy mówić o konflikcie między miastem a zaniedbaną cywilizacyjnie wsią, między dobrze rozwiniętymi regionami – Wielkopolską, Śląskiem i Warszawą – a tzw. ścianą wschodnią.

Konflikt społeczny

Przyczyny konfliktów społecznych

- **Brak równowagi rynkowej**

Stwarza on konflikty między producentami a konsumentami. Nadmierny wzrost popytu (zapotrzebowania) na towary i usługi przy niewielkiej podaży (ilości towarów na rynku) prowadzi do wzrostu cen, co przy równoczesnym obniżeniu jakości wywołuje niechętny stosunek konsumentów do producentów. Z kolei nadmiar towarów i usług przyczynia się do ostrej walki między producentami o klienta.

Destabilizację może spowodować hiperinflacja wynikająca na przykład z braku równowagi rynkowej.

- **Źle funkcjonujący system informacji**

Powoduje ograniczenia w porozumiewaniu się ludzi. Należy pamiętać, że tam, gdzie brakuje rzetelnej informacji, pojawiają się sprzeczności.

Rozbieżne, często nieprawdziwe informacje dotyczące przyczyn i przebiegu katastrofy smoleńskiej z 2010 r., a także śledztwa w tej sprawie doprowadziły nie tylko do snucia domysłów, lecz także do jednego z najostrzejszych konfliktów społecznych ostatnich lat. Przejawem tego były między innymi manifestacje i kontrmanifestacje podczas tzw. miesięcznic smoleńskich organizowanych w celu oddania hołdu ofiarom katastrofy.

Rozpowszechnianie fałszywych informacji również przyczynia się do powstawania konfliktów lub zaostrzania tych już istniejących. Przykładem są *fake newsy* (z ang. nieprawdziwe informacje) publikowane w internecie.

- **Sprzeczności między wartościami**

Mogą doprowadzić do najostrzejszych konfliktów społecznych. Różnice światopoglądowe przeszkadzają w zawarciu porozumienia w tak istotnych sprawach, jak aborcja, eutanazja czy kara śmierci.

Rodzaje konfliktów społecznych

- **Konflikty klasowe**

Najczęściej są spowodowane różnicami w poziomie życia. Występowały głównie w społeczeństwie przemysłowym, w którym robotnicy zatrudnieni w przemyśle stanowili liczną grupę. Współcześnie zauważa się duże dysproporcje majątkowe między klasami społecznymi. Konflikty dotyczą między innymi żądania przez klasy niższe podwyższenia podatków dla najbogatszych.

- **Konflikty kulturowe**

Wiążą się z różnicami kulturowymi. Mogą to być spory między zwolennikami wysokiej kultury (muzyka klasyczna, poezja, literatura piękna, malarstwo) a zwolennikami kultury masowej. Niekiedy łączą się z konfliktami klasowo-warstwowymi. W takim wypadku ich przyczyną są różnice zwyczajowe i obyczajowe między klasami, warstwami oraz grupami zawodowymi.

- **Konflikty wartości**

To spory, w których trudno oczekiwać kompromisowego rozwiązania. Rzadko któraś ze stron rezygnuje z uznawanych przez siebie wartości.

Rodzaje konfliktów

Obecnie najpoważniejsze są starcia na tle religijnym. Przybierają one często postać walki zbrojnej, jak w Afganistanie oraz na Bliskim Wschodzie. Mamy tu między innymi do czynienia z konfliktem systemu wartości typowych dla świata zachodniego a fundamentalizmem islamskim. Do konfliktu społecznego może dojść również na tle sprzeczności między wartościami chrześcijańskimi a poglądami ateistycznymi.

• Konflikty ekonomiczne

Są najpowszechniejsze we współczesnym świecie. Do ich przyczyn należą zarówno różnice strukturalne czy dysproporcje w rozwoju, jak i zaburzenia gospodarki rynkowej. Najczęściej występują między pracownikami a pracodawcami. Obecnie charakteryzują się stopniową instytucjonalizacją – to znaczy są wprowadzane przepisy dotyczące form walki (strajk), a także sposobów rozwiązywania sporów. Osobne zagadnienie stanowią konflikty między producentami, dotyczące na przykład nieuczciwej konkurencji.

W społeczeństwach, których członkowie są wyznawcami więcej niż jednej religii, częściej dochodzi do podziałów społecznych i konfliktów. Religia nie zapewnia w nich spójności. Oczwistymi przykładami są Irlandia Północna i Indie przed wydzieleniem Pakistanu.

W tym ostatnim przypadku konflikt między muzułmanami i hinduistami był tak ostry, że kraj został podzielony na podstawie religijnej. W Irlandii Północnej konflikt między katolikami i protestantami wydaje się nie mieć końca, podobnie jak spór Żydów z muzułmanami na Bliskim Wschodzie. Religia może wywoływać napięcia między społeczeństwami. Chrześcijanie podjęli walkę przeciw muzułmanom, wyruszając na wyprawy krzyżowe, które przyniosły ogromne zniszczenia. Jednym z głównych uzasadnień kolonizacji Azji, Afryki i Ameryki Południowej było przekonanie o konieczności nawrócenia „pogan”, którzy oddawali cześć wielu bogom.

Norman Goodman, *Wstęp do socjologii*, tłum. J. Polak, J. Ruszkowski, U. Zielińska, Poznań 2009, s. 219.

Na podstawie tekstu Normana Goodmana i własnej wiedzy wskaż następstwa konfliktów na tle religijnym. Odszukaj, inne niż wymienione w tekście, przykłady tego typu konfliktów.

Ze względu na zasięg można wyróżnić konflikty:

- **wewnętrzne** – konflikt wewnętrzny jednostki dotyczący na przykład konieczności wyboru;
- **interpersonalne** – konflikty między dwoma osobami lub większą ich liczbą związane z różnicą poglądów czy celów oraz z rywalizacją;
- **wewnątrzgrupowe** – konflikty wewnątrz grupy społecznej, na przykład o przywództwo;
- **międzygrupowe** – konflikty między grupami społecznymi dotyczące między innymi obrony interesów, przywilejów lub pozycji społecznej grupy;
- **międzynarodowe** – konflikty między państwami, mogą mieć charakter ekonomiczny, polityczny, a także przybrać charakter zbrojny;
- **globalne** – konflikty związane z procesem globalizacji, dotyczące na przykład ochrony środowiska, różnic kulturowych, religijnych i ekonomicznych.

Zajrzyj
do źródła

Twój ruch

Zasięg konfliktów

Metody rozwiązywania konfliktów

Konflikty są nieodłącznym elementem życia społecznego. Strony konfliktu mogą przyjąć różne style ich rozwiązania. Należą do nich:

- **współpraca** – wymaga zaangażowania obu stron i wyzbycia się złych emocji;
- **kompromis** – polega na dojściu do porozumienia obu stron;
- **walka** – to dążenie do osiągnięcia własnych celów kosztem przeciwnika; w tym przypadku istnieje zagrożenie, że przyczyna konfliktu zejdzie na plan dalszy i pozostanie walka dla samej walki, a w konsekwencji zerwanie stosunków społecznych z partnerem;
- **unikanie** – polega na odkładaniu w czasie rozwiązania konfliktu; w efekcie konflikt pozostaje nierozstrzygnięty;
- **uleganie** – w praktyce często bywa skutkiem zastraszenia, co może doprowadzić w przyszłości do ponownego wybuchu konfliktu; może być również efektem ustąpienia ze swoich żądań przez obie strony konfliktu.

Wśród **metod rozwiązywania konfliktów** można wymienić:

- **Negocjacje**

Są traktowane jako najkorzystniejsza forma poszukiwania rozwiązania, które zadowolą obie strony sporu. Przykładami takiej procedury są rozmowy przy Okrągłym Stole i negocjacje przed przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej.

Warunki skutecznych negocjacji:

1. Pozytywne nastawienie i wzajemne zaufanie uczestników negocjacji.
2. Silne upoważnienie do prowadzenia negocjacji i zawarcia porozumienia.
3. Pewność siebie, ale również panowanie nad emocjami. Unikanie agresji.
4. Życzliwy stosunek do drugiej strony. Nieokazywanie wyższości.
5. Dobre przygotowanie do negocjacji: zdobycie wiedzy związanej z przedmiotem negocjacji, przygotowanie dobrze uzasadnionych argumentów.
6. Zdolność do zawierania kompromisów.
7. Umiejętności w zakresie komunikacji werbalnej i niewerbalnej.

- **Mediacja** (łac. *medius* – środkowy, bezstronny)

Oznacza pośredniczenie w sporze w celu doprowadzenia do zgody. Rolę mediatora może odgrywać osoba lub organizacja społeczna obdarzona zaufaniem przez wszystkie strony konfliktu.

- **Arbitraż**

Uczestnicy mogą również, za zgodą wszystkich stron, zwrócić się z wnioskiem o rozstrzygnięcie sporu do specjalnie upoważnionej osoby lub instytucji arbitra. Strony zobowiązują się podporządkować jego decyzji.

Definicja

Arbiter (łac. *arbiter* – świadek, rozjemca) – tu: osoba powołana przez sąd lub strony sporu w celu rozstrzygnięcia sporu.

- **Sąd**

Sporne sprawy może w ostateczności rozwiązać sąd. Jest to potrzebne zwłaszcza wtedy, gdy jedna ze stron nie wyraża zgody na podjęcie negocjacji lub mediacji albo nie zgadza się na rozstrzygnięcie przez neutralnego arbitra.

- **Głosowanie i wybory**

Należą do demokratycznych procedur rozwiązywania sytuacji konfliktowych. W ten sposób rozstrzyga się konflikty polityczne – na przykład przez głosowanie nad wotum nieufności dla Rady Ministrów w sporze między opozycją a koalicją rządową lub partią rządzącą, referendum lokalne w sprawie odwołania wójta.

Wotum nieufności (łac. *votum* – życzenie) – uchwała parlamentu wyrażająca negatywną ocenę działalności rządu, skutkująca jego dymisją.

Definicja

Podsumowanie lekcji

- **Konflikt społeczny** to proces społeczny zachodzący między jednostkami lub grupami ludzi z powodu dążeń jednostek lub grup do tych samych celów. Cele te są osiągnięte poprzez wyeliminowanie innych jednostek lub grup społecznych. ▶ s. 77
- **Przyczynami konfliktów społecznych** są m.in.: sprzeczności strukturalne, dysproporcje rozwojowe, brak równowagi rynkowej, źle funkcjonujący system informacji i sprzeczności między wartościami. ▶ s. 77
- **Podstawowe rodzaje konfliktów społecznych** to: konflikty klasowe, konflikty kulturowe, konflikty ekonomiczne i konflikty wartości. ▶ s. 78
- Ze względu na zasięg można wyróżnić konflikty: **wewnętrzne, interpersonalne, wewnątrzgrupowe, międzygrupowe, międzynarodowe i globalne**. ▶ s. 79
- **Sposobami rozwiązywania konfliktów społecznych** są: negocjacje, mediacje, arbitraż, sąd, głosowanie i wybory. ▶ s. 80

Pytania i polecenia

1. Na wybranym przykładzie omów źródła i charakter konfliktu społecznego.
2. Podaj przykłady konfliktów: wewnętrznych, interpersonalnych, wewnątrzgrupowych, międzygrupowych, międzynarodowych, globalnych.
3. Jakiego typu konflikty występują w twojej szkole? Określ ich przyczyny.
4. W jaki sposób konflikty są rozwiązywane, a jak mogłyby być? Przedstaw wady i zalety poszczególnych sposobów rozwiązywania sporów.

Propozycja projektu

We współpracy z dyrektorem szkoły, psychologiem (lub pedagogiem) szkolnym i samorządem uczniowskim przygotujcie regulamin negocjacji i mediacji dotyczących rozwiązywania konfliktów między uczniami, a także między uczniami a nauczycielami w klasie.

Spółeczeństwo jako wspólnota wartości

Na tej lekcji

- poznasz hierarchię wartości;
- ocenisz hierarchię wartości w społeczeństwie polskim;
- określisz, co dzieli członków społeczeństwa polskiego;
- przedstawisz swoją opinię na temat tego, z czego możemy być dumni jako państwo i społeczeństwo.

Dla funkcjonowania jednostki w społeczeństwie szczególnie istotny jest system wartości, który w nim obowiązuje.

Pojęcie i hierarchia wartości

Zdefiniowanie pojęcia wartości jest trudne. Wartości są przedmiotem zainteresowania wielu dziedzin wiedzy, między innymi: filozofii, psychologii, pedagogiki, socjologii czy antropologii. Pojęcie wartości to podstawowy przedmiot rozważań **aksjologii** (gr. *áksios* – cenny, godny), czyli nauki o wartościach.

Wartości to:

wartości wg
Goodmana

według amerykańskiego socjologa **Normana Goodmana**:

- abstrakcyjne pojęcia, określające to, co społeczeństwo uważa za dobre, słusze i pożądane;

wartości wg
Giddensa

według socjologa brytyjskiego **Anthony'ego Giddensa**:

- idee określające, co uchodzi za ważne, wartościowe i pożądane, są podstawą każdej kultury; abstrakcyjne idee, czyli wartości, dają ludziom poczucie sensu i są dla nich drogowskazem w interakcjach ze światem społecznym;

wartości wg
Łobockiego

według polskiego pedagoga i psychologa **Mieczysława Łobockiego**:

- to wszystko, co uchodzi za ważne i cenne dla jednostki i społeczeństwa oraz jest godne pożądania, co łączy się z pozytywnymi przeżyciami i stanowi jednocześnie cel dążeń ludzkich.

Dla jednostki wartości pełnią ważne funkcje:

- regulują sposoby zaspokajania potrzeb;
- porządkują wybór i sposoby realizacji celów życiowych;
- ułatwiają przeprowadzenie trafnej samooceny.

Wartości nie mają charakteru uniwersalnego. Różnią się w zależności od tradycji kulturowych danego społeczeństwa. Przykładowo: związek z jedną osobą w danym okresie, czyli monogamia, jest stałą wartością kultury europejskiej. Natomiast w krajach arabskich typowe i powszechne zjawisko to wielożenstwo.

I. Ja i społeczeństwo

Uznawane przez jednostkę wartości mogą się zmieniać. Badania przeprowadzone przez CBOS w 2010 r. wskazują, że z wiekiem człowieka spada poziom akceptacji zachowań uchodzących za nieakceptowalne pod względem moralnym. Zmiany stosunku do wartości moralnych mogą wiązać się na przykład z awansem lub degradacją w hierarchii społecznej, zawarciem związku małżeńskiego, narodzinami dziecka czy zmianą zatrudnienia.

Czynnikami, które mogą spowodować zmiany w systemie wartości jednostki, są także przemiany polityczne, społeczne, ekonomiczne i kulturowe. Skrajnym i negatywnym przykładem może być zjawisko **anomalii**, czyli upadku systemu wartości i norm pod wpływem gwałtownych i tragicznych wydarzeń, na przykład wojny.

W badaniach statystycznych Polacy deklarują, że najważniejsze dla nich są zdrowie i szczęście rodzinne.

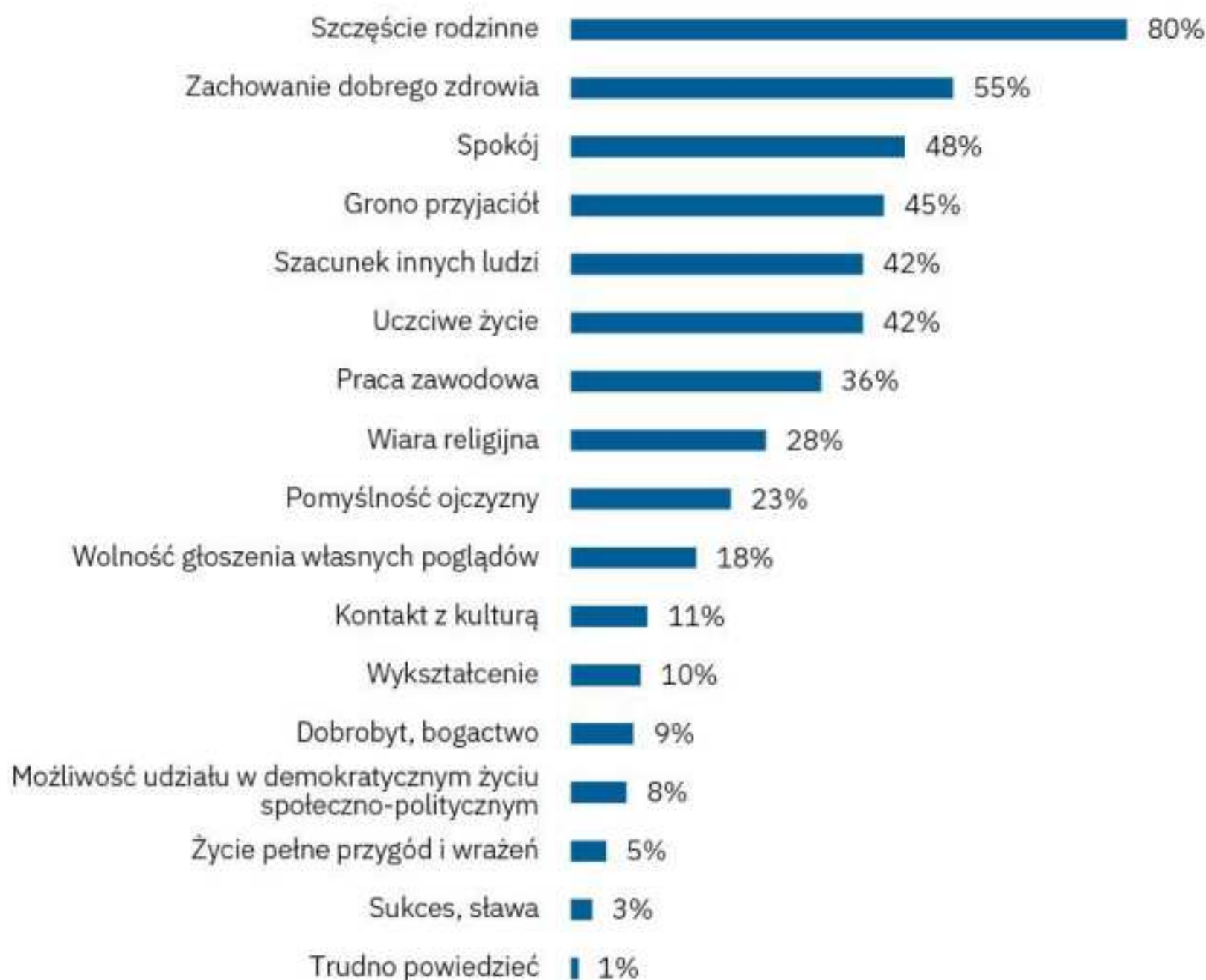
Dla funkcjonowania ładu społecznego hierarchia podstawowych wartości jest bardzo istotna. Jedną z koncepcji hierarchii wartości przedstawił niemiecki filozof **Max Scheler** (czytaj: maks szeler; 1874–1928). Najniżej w tej hierarchii badacz umieścił wartości hedonistyczne (zmysłowe) związane z przyjemnościami życia oraz dobra o charakterze utylitarnym (przydatne i przynoszące korzyści). Nieco wyżej uwzględnił wartości witalne związane z naszym życiem, zdrowiem, sprawnością fizyczną i psychiczną. Wysoko znalazły się wartości duchowe, w których skład wchodzi wartości poznawcze (zdobywanie wiedzy), prawne (przestrzeganie prawa) i estetyczne (przeżywanie piękna). Najwyżej w tej hierarchii Scheler usytuował wartości religijne, które można przypisać wyłącznie bytom absolutnym (wiera, adoracja, uwielbienie).

W swojej hierarchii wartości Scheler nie umieścił wartości moralnych. Uznał je za szczególnie ważne i nierozdzielnie związane z człowiekiem. Moralność reguluje funkcjonowanie innych wartości.

Hierarchia wartości według Maksa Schelera.

Ludzie kierują się różnymi wartościami w życiu. Z podanej listy proszę wskazać nie więcej niż pięć wartości, które uważa Pan(i) za najważniejsze w swoim codziennym życiu.

CBOS, Rodzina – jej znaczenie i rozumienie, luty 2019.

Scharakteryzuj katalog wartości najważniejszych dla społeczeństwa polskiego. Porównaj wyniki badań z hierarchią wartości Maksa Schelera.

Twój ruch

Przedstawiona przez Schelera hierarchia wartości może się zmieniać w zależności od wieku człowieka, jego statusu społecznego, a także uwarunkowań zewnętrznych, takich jak sytuacja ekonomiczna czy polityczna.

Zmiana wartości wyznawanych przez ludzi nastąpiła w trakcie pandemii spowodowanej wirusem COVID-19. Badania „Wartości w czasie zarazy”, przeprowadzone przez CBOS pod koniec listopada 2020 r., wykazały, że zdrowie jest wartością cenioną nieco bardziej niż rodzina.

Hierarchia wartości może również być odmienna w poszczególnych kulturach lub grupach. Wpływa tam na wybory podejmowane przez jednostki, w tym wybory dotyczące poszczególnych potrzeb. W kulturze europejskiej hierarchię wartości wyznacza dobro jednostki, a w kulturze azjatyckiej – dobro ogółu.

„Wystający kołek będzie zawsze spiłowany” – zinterpretuj to azjatyckie powiedzenie w kontekście wpływu kultury na hierarchię potrzeb.

Twój ruch

Wartości nie tylko są ważne dla jednostki, jej preferencji i wyborów życiowych. Mają znaczenie także dla jakości wspólnoty społecznej, w której ta jednostka funkcjonuje, gdyż stabilizują ład społeczny.

Oto proponowany zbiór wartości, które uznajemy za fundamentalne dla bytu wspólnoty. Wspólnoty, która nie ogranicza ludzi i nie wymaga bezwzględnego poddaństwa, ale stanowi wspólnotę ludzi dobrej woli. W zbiorze fundamentalnych cnót społecznych znajdują się: godność, lojalność, miłość, odpowiedzialność, pracowitość, prawość, przyjaźń, przyzwoitość, solidarność, sprawiedliwość, szacunek, uczciwość, wolność, wrażliwość, współpraca, zaufanie i życzliwość.

Niektórych wartości ważnych we współczesnych analizach dotyczących przemian społecznych, jak chociażby tolerancja, z premedytacją nie uwzględniamy w niniejszym zestawieniu. Wynika to z założenia, że istnieją fundamentalne wartości, takie jak szacunek, życzliwość czy wrażliwość, które kształtują w dobrej wspólnocie postawę tolerancji. Innymi słowy, tolerancja jest naturalną konsekwencją istnienia fundamentów. Podobnie jest także z bezpieczeństwem we wspólnocie. Powinna ona wspierać swoich członków i zapewniać im bezpieczeństwo, jeśli jednak jest zorganizowana wedle zasad zaufania, solidarności czy wolności, czyni to automatycznie. [...]

Innymi słowy, zaprezentowany zestaw wartości stanowi pierwotną bazę dla społecznych i kulturowych wzorców postępowania i zachowywania się ludzi. Takie elementarne zasady postępowania we wspólnocie zapewniają poczucie stabilności, ciągłości struktury oraz bezpieczeństwa.

Fundamenty dobrego społeczeństwa. Wartości, pod red. Małgorzaty Boguni-Borowskiej, Kraków 2015, s. 23–24.

Zajrzyj
do źródła

Przeanalizuj podany w tekście katalog wartości i opisz relacje społeczne we wspólnocie, w której te wartości byłyby realizowane.

Twój ruch

Różnice w ocenie parlamentu i Prezydenta RP

Podziały społeczne

Różnice w poglądach politycznych Polaków należą do najpoważniejszych i powodują ostre konflikty i podziały nawet na poziomie rodziny.

Na kandydata której partii/ ugrupowania głosować(a)by Pan(i) w wyborach do Sejmu?	Oceny działalności Sejmu		
	Dobre	Złe	Trudno powiedzieć
	w procentach		
Koalicja Obywatelska	70	22	8
Trzecia Droga	63	24	13
Lewica	43	37	21
Konfederacja Wolność i Niepodległość	17	74	9
Prawo i Sprawiedliwość	16	72	12
Niezdecydowani, na kogo głosować	24	40	37
Niezamierzający głosować	22	47	31

Na kandydata której partii/ ugrupowania głosować(a)by Pan(i) w wyborach do Sejmu?	Oceny działalności prezydenta Andrzeja Dudy		
	Dobre	Złe	Trudno powiedzieć
	w procentach		
Prawo i Sprawiedliwość	91	5	4
Konfederacja Wolność i Niepodległość	46	43	11
Trzecia Droga	24	57	19
Lewica	17	80	3
Koalicja Obywatelska	12	82	6
Niezdecydowani, na kogo głosować	44	39	17
Niezamierzający głosować	45	36	19

Na kandydata której partii/ ugrupowania głosować(a)by Pan(i) w wyborach do Sejmu?	Oceny działalności Senatu		
	Dobre	Złe	Trudno powiedzieć
	w procentach		
Koalicja Obywatelska	72	12	16
Trzecia Droga	61	12	27
Lewica	58	16	26
Konfederacja Wolność i Niepodległość	22	52	26

Na kandydata której partii/ ugrupowania głosować(a)by Pan(i) w wyborach do Sejmu?	Oceny działalności Senatu		
	Dobre	Złe	Trudno powiedzieć
	w procentach		
Prawo i Sprawiedliwość	16	61	23
Niezdecydowani, na kogo głosować	19	29	52
Niezamierzający głosować	23	37	40

* Uwaga: niewielka liczba zwolenników tego ugrupowania w próbie.

Oceny działalności parlamentu i prezydenta w listopadzie, Komunikat z badań nr 118/2024, CBOS, 25.11.2024.

Na podstawie wyników badań CBOS i innych źródeł scharakteryzuj różnice w poglądach politycznych Polaków.

Twój ruch

Stosunek Polaków do różnych problemów

Podobnie jak różnice w poglądach politycznych, Polaków dzieli stosunek do różnych problemów o charakterze ideologicznym.

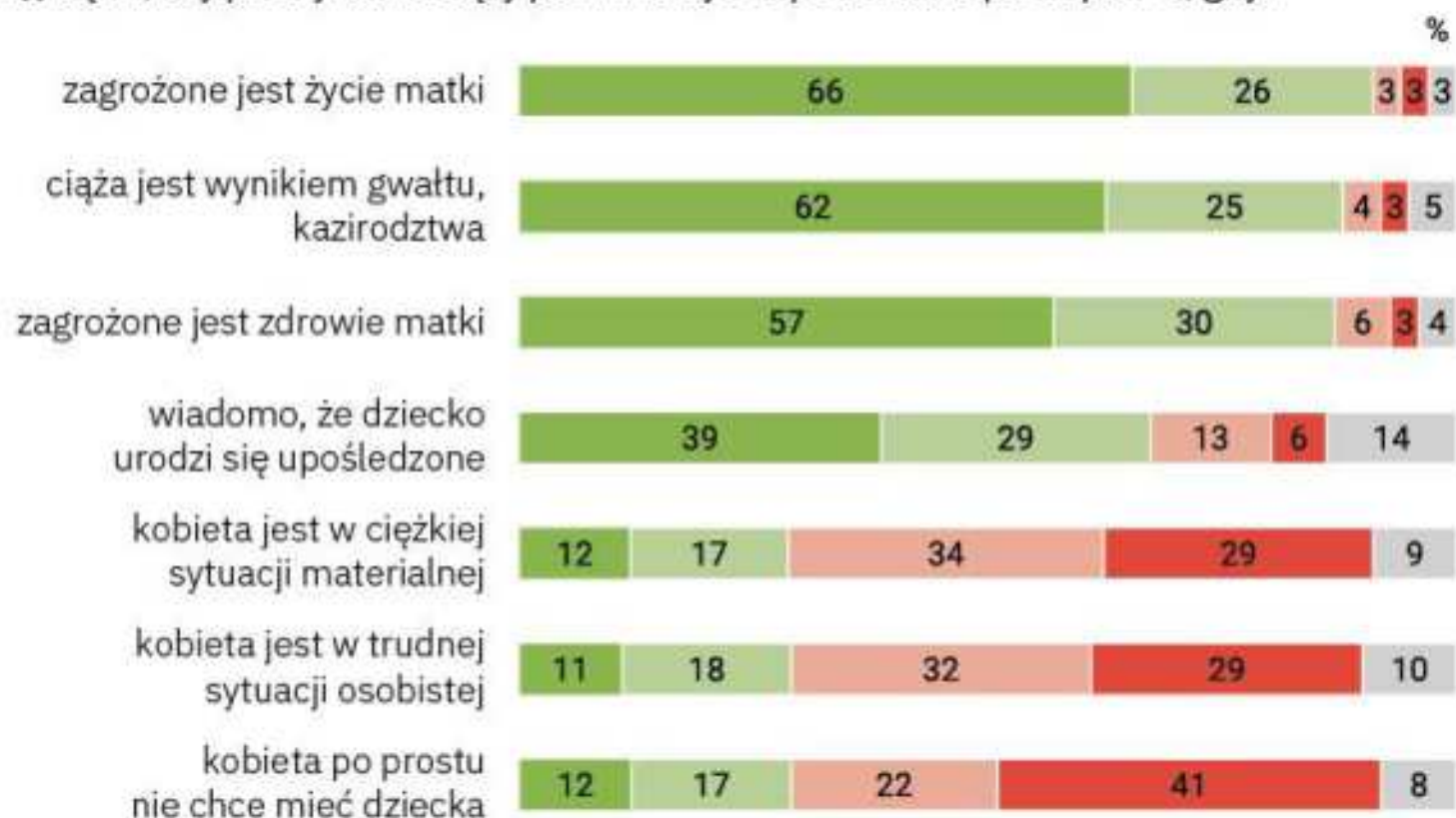
Potencjalne elektoraty	Jak by Pan(i) określił(a) swój stosunek do gejów i lesbijek? Jeśli przyjmujemy, że 1 oznacza dużą niechęć, a 7 pełną akceptację, to gdzie umieścił(a)by Pan(i) siebie na tej skali?			
	Niechęć (punkty 1–3)	Ambiwalencja (punkt 4)	Akceptacja (punkty 5–7)	Nie mam zdania
PiS	59%	20%	19%	1%
Konfederacja WiN	38%	30%	30%	2%
KO	14%	13%	73%	1%
Trzecia Droga*	8%	24%	62%	6%
Lewica*	7%	8%	85%	0%
Niezdecydowani, na kogo głosować	42%	17%	36%	5%
Niezamierzający brać udziału w głosowaniu	46%	17%	34%	3%

* Uwaga: niewielka liczebność tego elektoratu w próbie.

Stosunek Polaków do gejów i lesbijek, CBOS, wrzesień 2024.

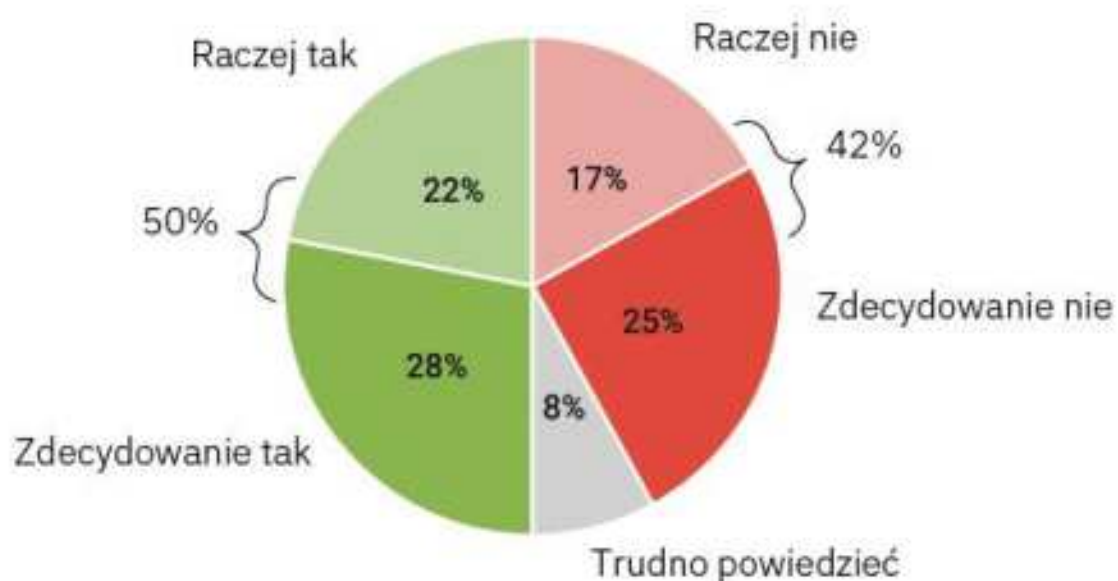

Jak Pan(i) sądzi, czy przerywanie ciąży powinno być dopuszczalne przez prawo, gdy:

■ Zdecydowanie tak ■ Raczej tak ■ Raczej nie ■ Zdecydowanie nie ■ Trudno powiedzieć

Czy, Pana(i) zdaniem, pigułka „dzień po” powinna być dostępna w aptece bez recepty dla osób, które ukończyły 15 lat, czy też nie?

Stosunek Polaków do aborcji i „pigułki dzień po”, CBOS, marzec 2024.

Twój ruch

Na podstawie badań CBOS i innych źródeł scharakteryzuj stosunek Polaków do tych problemów.

Największe sukcesy Polski

Co zaliczył(a)by Pan(i) do największych sukcesów Polski w ostatnich stu latach?	
Odzyskanie niepodległości w 1918 roku, koniec zaborów	25%
Wstąpienie do Unii Europejskiej	24%
Obalenie / upadek komunizmu (bezkrwawe)	15%
Wstąpienie do NATO	9%
Wybór Karola Wojtyły na papieża Jana Pawła II	9%
Transformacja ustrojowa po 1989 roku, wprowadzenie / budowa demokracji, gospodarki rynkowej i samorządności	7%
Rozwój gospodarczy po 1989 roku, modernizacja, rozwój infrastruktury	5%
Wolność, niepodległość, suwerenność – ogólnie lub obecnie	4%
Rok 1945 – wyzwolenie spod okupacji hitlerowskiej, zakończenie wojny	4%
Sukcesy polskich sportowców	3%
Odbudowa kraju po II wojnie światowej	2%
Powstanie „Solidarności”, Sierpień 1980 (strajki)	2%
Odbudowa państwa polskiego po rozbiorach, scalenie, rozwój kraju w dwudziestoleciu międzywojennym	2%
Bitwa warszawska („Cud nad Wisłą”), wojna 1920 roku	2%

Najważniejsze wydarzenia, sukcesy i niepowodzenia w ostatnim stuleciu historii Polski, CBOS, wrzesień 2018.

Wskaż największe sukcesy Polski w ostatnich stu latach. Przedstaw wybrane wydarzenia od 1918 r., które uznajesz za największe sukcesy Polski.

Twój ruch

Podsumowanie lekcji

- Według amerykańskiego socjologa Normana Goodmana wartości to *abstrakcyjne pojęcia, określające to, co społeczeństwo uważa za dobre, słuszne i pożądane*.
- Według Mieczysława Łobockiego wartości to *wszystko, co uchodzi za ważne i cenne dla jednostki i społeczeństwa oraz jest godne pożądania, co łączy się z pozytywnymi przeżyciami i stanowi jednocześnie cel dążeń ludzkich*.
- Do problemów najwyraźniej różniących społeczeństwo polskie należą **ocena instytucji politycznych** oraz **problemy o charakterze ideologicznym**.

► s. 82

► s. 82

► s. 86

Pytania i polecenia

1. Przeanalizuj wyniki badań zamieszczone na s. 86–89 i na ich podstawie określ, co dzieli członków społeczeństwa polskiego.
2. Odszukaj i przeanalizuj inne wyniki badań różnych ośrodków badania opinii publicznej, jak TNS Polska.
3. Przedstaw swoją opinię na temat tego, z czego możemy być dumni jako państwo i społeczeństwo.
4. W Preambule do Konstytucji RP wskaż wymienione tam wartości. Określ ich znaczenie dla funkcjonowania państwa i narodu.

W trosce o byt i przyszłość naszej Ojczyzny,
odzyskawszy w 1989 roku możliwość suwerennego i demokratycznego
stanowienia o Jej losie,
my, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej,
zarówno wierzący w Boga będącego źródłem prawdy, sprawiedliwości, do-
bra i piękna,
jak i nie podzielający tej wiary, a te uniwersalne wartości wywodzący z in-
nych źródeł,
równi w prawach i w powinnościach wobec dobra wspólnego – Polski,
wdzięczni naszym przodkom za ich pracę, za walkę o niepodległość oku-
pioną ogromnymi ofiarami, za kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim
dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach,
nawiązując do najlepszych tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej,
zobowiązani, by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko,
co cenne z ponad tysiącletniego dorobku,
złączeni więzami wspólnoty z naszymi rodakami rozsianymi po świecie, świa-
domi potrzeby współpracy ze wszystkimi krajami dla dobra Rodziny Ludzkiej,
pomni gorzkich doświadczeń z czasów, gdy podstawowe wolności i prawa
człowieka były w naszej Ojczyźnie łamane, pragnąc na zawsze zagwaran-
tować prawa obywatelskie,
a działaniu instytucji publicznych zapewnić rzetelność i sprawność,
w poczuciu odpowiedzialności przed Bogiem lub przed własnym sumieniem,
ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej jako prawa podstawo-
we dla państwa oparte na poszanowaniu wolności i sprawiedliwości,
współdziałaniu władz, dialogu społecznym oraz na zasadzie pomocniczo-
ści umacniającej uprawnienia obywateli i ich wspólnot.
Wszystkich, którzy dla dobra Trzeciej Rzeczypospolitej tę Konstytucję będą
stosowali,
wzywamy, aby czynili to, dbając o zachowanie przyrodzonej godności czło-
wieka, jego prawa do wolności i obowiązku solidarności z innymi,
a poszanowanie tych zasad mieli za niewzruszoną podstawę Rzeczypospo-
litej Polskiej.

Konstytucja RP, Preambuła

Szkola jako wspólnota

Szkola i instytucje całego systemu oświaty należą do najważniejszych w państwie. Zdaniem wielu socjologów i pedagogów stanowią fundament sprawnie funkcjonującej wspólnoty państwowej. Szkoła przygotowuje przyszłych pracowników – wielu z nich znajdzie zatrudnienie w administracji państwowej i instytucjach wspierających gospodarkę. Ponadto dzięki latom spędzonym w szkole młodzi ludzie stają się obywatelami przygotowanymi do aktywnego i odpowiedzialnego udziału w życiu społecznym.

Na lekcjach historii są omawiane przykłady działań, które to potwierdzają. W XVIII w. powstały znakomite szkoły: Collegium Nobilium założone przez pijara Stanisława Konarskiego w 1740 r. czy Szkoła Rycerska założona w 1765 r. przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Z jego inicjatywy w 1773 r. powstało również pierwsze na świecie ministerstwo oświaty – Komisja Edukacji Narodowej. Data jej powołania – 14 października – jest obecnie obchodzona jako Dzień Edukacji Narodowej, powszechnie zwany Dniem Nauczyciela.

Były też trudne momenty w historii polskiej oświaty. W XIX w. zaborcy wykorzystywali szkoły w celu rusyfikacji i germanizacji młodych Polaków. Zabraniano nauki polskiej historii czy literatury, a także umniejszano potrzebę nauczania języka polskiego. Pisał o tym na przykład Stefan Żeromski w *Szyfowych pracach* – to lektura poznawana w szkole podstawowej. Innym świadectwem polityki zaborców są prześladowania młodzieży, która samodzielnie chciała poznawać polską literaturę i historię, na przykład proces filomatów i filaretów.

Tematy w dziale:

1. System oświaty w Polsce (temat fakultatywny)
2. Prawo szkolne
3. Analiza regulaminów wewnątrzszkolnych (temat fakultatywny)
4. Prawa i obowiązki ucznia
5. Problemy społeczności szkolnej
6. Samorządność w szkole

System oświaty w Polsce

(temat fakultatywny)

- poznasz strukturę systemu edukacji w Polsce;
- dowiesz się, jakie masz możliwości rozwoju po ukończeniu szkoły średniej;
- sprawdzisz, jak podnosić swoje kwalifikacje zawodowe.

Edukacja i wychowanie są jednym z najważniejszych elementów polityki publicznej państwa. Polityka oświatowa państwa zapewnia realizację jednego z konstytucyjnych praw człowieka – prawa do nauki. Prawo oświatowe przewiduje, że nauka jest obowiązkowa do ukończenia 18 roku życia. Obowiązek rozpoczyna się z początkiem roku szkolnego w roku kalendarzowym, w którym dziecko kończy 7 lat, a trwa do ukończenia szkoły podstawowej, jednak nie dłużej niż do ukończenia 18 roku życia. Siedemnastoletni absolwent branżowej szkoły I stopnia nie musi kontynuować nauki do ukończenia 18 lat. Rodzice, którzy nie zapewniają dziecku odpowiedniej edukacji, mogą zostać ukarani grzywną.

Organem odpowiedzialnym za prowadzenie polityki oświatowej jest **Ministerstwo Edukacji Narodowej**, ale swój udział w tym mają również:

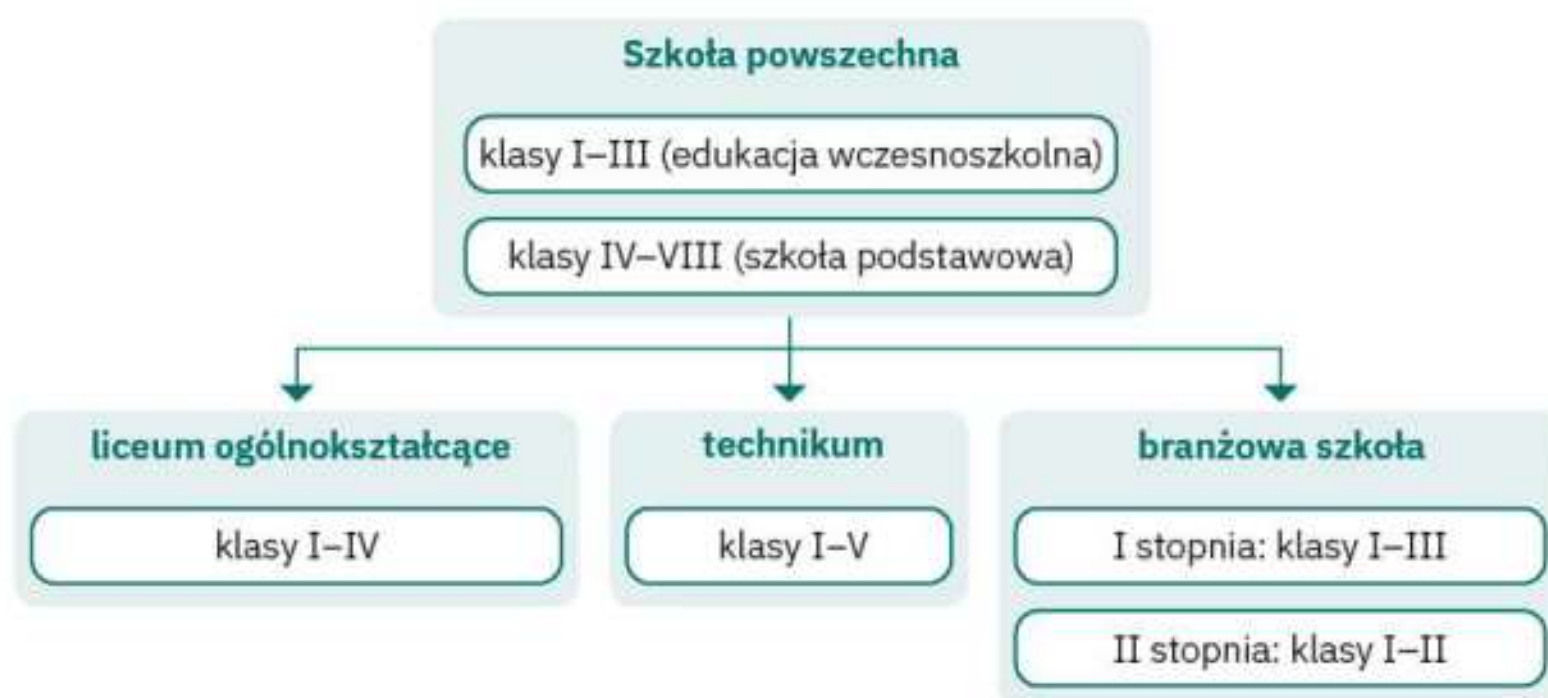
- Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego,
- Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego (prowadzenie szkół artystycznych, wspieranie nauczania przedmiotów artystycznych w szkołach),
- Ministerstwo Sportu i Turystyki (rozwój sportu szkolnego),
- Ministerstwo Zdrowia,
- Ministerstwo Obrony Narodowej.

Za finansowanie szkół publicznych odpowiadają samorządy lokalne.

W 2016 r. rozpoczęto wdrażanie reformy systemu oświaty. Jej podstawowe założenia to:

- nauka w szkołach podstawowych trwa osiem lat,
- gimnazja zostają stopniowo zlikwidowane,
- nauka w liceach ogólnokształcących trwa cztery lata, a w technikach – pięć,
- rozpoczynają działalność branżowe szkoły I stopnia, a także branżowe szkoły II stopnia, po ukończeniu tych ostatnich można przystąpić do egzaminu maturalnego,
- zmiana treści nauczania i celów kształcenia przedmiotów szkolnych.

Ostateczny kształt zreformowany system oświaty osiągnął w roku szkolnym 2022/2023.

Szkolnictwo wyższe w Polsce

Organizację i funkcjonowanie szkolnictwa wyższego w Polsce reguluje Ustawa z dnia 20 lipca 2018 roku – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Przewiduje ona, w zależności od poziomu kształcenia, pięć rodzajów studiów wyższych:

- **studia pierwszego stopnia** – studia licencjackie lub inżynierskie trwające 3–4 lata, które kończą się uzyskaniem kwalifikacji w określonym zawodzie oraz tytułem licencjata lub inżyniera; absolwenci mogą kontynuować naukę na studiach drugiego stopnia;
- **studia drugiego stopnia** – studia kończące się uzyskaniem stopnia magistra lub magistra inżyniera, które trwają 3–4 semestry;
- **jednolite studia magisterskie** – studia magisterskie, na które są przyjmowani kandydaci po zdaniu egzaminu maturalnego; nauka trwa łącznie 5–6 lat i kończy się uzyskaniem kwalifikacji zawodowych oraz tytułem magistra; obecnie w tym trybie kształcą się studentów na takich kierunkach, jak: aktorski, lekarski, stomatologiczny, weterynaryjny, prawo, psychologia;
- **szkoły doktorskie** – od 2019 r. zastąpiły studia doktoranckie, są przyjmowani do nich kandydaci po uzyskaniu tytułu magistra, kształcenie trwa 6–8 semestrów i polega między innymi na przygotowaniu rozprawy doktorskiej;
- **studia podyplomowe** – studia przeznaczone dla osób, które otrzymały dyplom ukończenia studiów wyższych; odgrywają ważną rolę w upowszechnianiu kształcenia ustawicznego.

W zależności od organizacji zajęć wyróżnia się:

- **studia stacjonarne** (dawniej dzienne) – zajęcia odbywają się najczęściej od poniedziałku do piątku, zazwyczaj nauka na nich jest bezpłatna;
- **studia niestacjonarne** (dawniej zaoczne) – zajęcia odbywają się podczas weekendowych zjazdów, nauka jest zazwyczaj płatna; ze studiów niestacjonarnych najczęściej korzystają absolwenci szkół ponadpodstawowych, którzy pracują lub nie dostali się na studia stacjonarne; bardzo dobre wyniki w nauce w I semestrze lub na I roku dają szansę przeniesienia się na bezpłatne studia dzienne; ustawa zastrzega, że liczba studentów na studiach niestacjonarnych nie może być wyższa niż na studiach stacjonarnych.

Polski system
edukacji

Świadomy obywatel

link.operon.pl/w1
Prawo o szkolnictwie
wyższym i nauce
Dz.U. 2018 poz. 1668

W zależności od organu prowadzącego daną uczelnię wyróżnia się:

- **uczelnie publiczne** – utworzone przez państwo,
- **uczelnie niepubliczne** – utworzone przez osoby fizyczne lub instytucje niepaństwowe (stowarzyszenia, fundacje, kościoły i związki wyznaniowe itp.).

Zasady przyjmowania do szkół wyższych

Studia wyższe

Według ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym warunkiem przyjęcia na studia pierwszego stopnia oraz jednolite studia magisterskie jest uzyskanie świadectwa maturalnego.

Warunki uczelni wyższych

Uczelnie same ustalają szczegółowe zasady rekrutacji. Ogłaszają je przed 31 maja roku poprzedzającego rok akademicki, którego dotyczą. Zasady rekrutacji na poszczególnych uczelniach znajdują się na ich stronach internetowych.

Egzaminy wstępne

Uczelnie mogą przeprowadzić **dodatkowe egzaminy wstępne**.

Egzaminy wstępne

- Są przeprowadzane tylko na niektórych uczelniach, np.: artystycznych, wychowania fizycznego, wojskowych.
- Obejmują wiedzę i umiejętności, które nie są sprawdzane na maturze.
- Mogą być przeprowadzone w przypadku osób, które uzyskały świadectwo dojrzałości za granicą.

Warunki dopuszczenia do rekrutacji na studia pierwszego stopnia lub jednolite studia magisterskie na większości uczelni publicznych to:

Internetowa
Rejestracja
Kandydatów

- zarejestrowanie się kandydata w systemie **Internetowej Rejestracji Kandydatów** (wybór kierunków studiów);
- posiadanie świadectwa maturalnego lub dojrzałości (są również dopuszczane świadectwa **matury międzynarodowej, matury europejskiej** oraz świadectwa uzyskane za granicą, upoważniające do podjęcia nauki na wyższych uczelniach);
- wniesienie opłaty administracyjnej (rekrutacyjnej).

Terminy związane z rejestracją i rekrutacją ustalają **rektorzy** uczelni. Władze poszczególnych kierunków decydują o wyborze przedmiotów maturalnych, z których wyniki będą brane pod uwagę przy rekrutacji.

Definicja

Matura międzynarodowa – egzamin dojrzałości uznawany na całym świecie, kończący międzynarodowy dwuletni program edukacyjny realizowany w dwóch ostatnich klasach liceum ogólnokształcącego. Zajęcia są prowadzone w języku angielskim, francuskim lub hiszpańskim.

Matura europejska – egzamin dojrzałości zdawany przez uczniów szkół europejskich, w których uczą się dzieci pracowników instytucji międzynarodowych (m.in. UE) oraz personelu dyplomatycznego.

Wsparcie finansowe dla studentów

- Kredyt studencki – od roku akademickiego 1998/1999 studenci mogą korzystać z systemu nisko oprocentowanych pożyczek na okres nie dłuższy niż 6 lat.
- Stypendia socjalne – są przeznaczone dla studentów znajdujących się w trudnej sytuacji materialnej.

Studia za granicą

Od 1 maja 2004 r. Polska należy do Unii Europejskiej, więc polscy obywatele mogą korzystać z udogodnień związanych z posiadaniem obywatelstwa europejskiego.

Jednym z nich jest swobodny przepływ osób. Dotyczy on także możliwości nauki na studiach wyższych w dowolnie wybranym państwie Unii. Warunki przyjęcia na studia są takie same jak dla obywateli tego kraju. Należy jedynie mieć świadectwo upoważniające do nauki w szkole wyższej oraz certyfikat potwierdzający znajomość języka, w którym będą prowadzone zajęcia. Studenci z krajów Unii mogą korzystać z systemu stypendiów i pożyczek na takich samych zasadach jak obywatele tego kraju.

System szkolnictwa wyższego w Europie

W 1999 r. 29 państw podpisało **Deklarację bolońską**, której celem było ujednolicenie systemów szkolnictwa wyższego w Europie. Program nazwany **procesem bolońskim** zakładał między innymi:

- wprowadzenie porównywalnych dyplomów ukończenia studiów (inicjatywa Komisji Europejskiej, Rady Europy i Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury); od 2005 r. na polskich uczelniach otrzymuje się suplement do dyplomu, który ułatwia ocenę i zrozumienie kwalifikacji posiadanych przez absolwenta;
- wprowadzenie porównywalnych poziomów kształcenia; dlatego w Polsce wprowadzono trzy poziomy kształcenia wyższego (studia pierwszego, drugiego i trzeciego stopnia);
- upowszechnianie wymiany studentów i pracowników naukowych; w Unii funkcjonuje kilka programów, które dotyczą studentów, uczelni i ich pracowników, na przykład Erasmus+.

Erasmus+

- Realizację programu zapoczątkowano w 2014 r.; budżet programu na lata 2021–2027 wynosi 26,2 mld euro.
- Program łączy wcześniejsze programy działające w ramach szkolnictwa wyższego (np. Erasmus, Erasmus Mundus, Tempus), kształcenia szkolnego (Comenius), kształcenia i szkolenia zawodowego (Leonardo da Vinci), kształcenia dorosłych (Grundtvig), młodzieży (Młodzież w działaniu) oraz studiów nad integracją europejską (Jean Monnet).
- Po raz pierwszy program realizuje cele związane ze sportem.

Erasmus+

Logotyp programu Erasmus+

Twój punkt widzenia

1. Studiować czy pracować, a może jedno i drugie? Przeprowadźcie debatę klasową.
2. Czy studia powinny być płatne? Kto naprawdę korzysta z bezpłatnych studiów stacjonarnych?

- Zakres działań programu Erasmus+ jest szerszy niż w poprzednich latach; działania dotyczą:

- I. Mobilności edukacyjnej osób
- II. Współpracy na rzecz innowacji i dobrych praktyk
- III. Wsparcia reform politycznych

Europass

Europass

Kontynuowanie nauki lub podjęcie pracy w krajach Unii Europejskiej wymaga przekonującego przedstawienia swoich kompetencji. Zapewnia to Europass znany we wszystkich krajach Unii, EFTA oraz państwach kandydujących.

Europass to zestaw pięciu dokumentów pozwalających zaprezentować umiejętności i kwalifikacje w sposób jasny i zrozumiały w większości państw europejskich. Są to:

- **Europass – CV** – zawiera podstawowe informacje o osobie ubiegającej się o przyjęcie do pracy lub szkoły;
- **Europass – Paszport Językowy** – prezentacja umiejętności językowych oraz trzech dokumentów, które wypełniają upoważnione instytucje;
- **Europass – Suplement do Dyplomu Potwierdzającego Kwalifikacje Zawodowe** – szczegółowy opis kwalifikacji zawodowych; może go otrzymać absolwent szkoły ponadpodstawowej, który uzyskał dyplom potwierdzający kwalifikacje zawodowe; suplement wydają Okręgowe Komisje Egzaminacyjne;
- **Europass – Suplement do Dyplomu** – szczegółowy opis kwalifikacji zawodowych absolwenta wyższej uczelni; suplement wydają uczelnie;
- **Europass – Mobilność** – dokument potwierdzający naukę lub szkolenia w innych krajach Unii, na przykład w formie praktyk i staży zagranicznych, wymiany studentów lub wolontariatu; dokument wydaje instytucja organizująca naukę.

Uczenie się przez całe życie – kształcenie ustawiczne

Szybkie tempo rozwoju nauki i techniki sprawia, że zmieniają się również funkcje współczesnej edukacji. Obecnie nie wystarczy ukończyć szkołę i uzyskać kwalifi-

kacje zawodowe, gdyż mogą one szybko stać się nieaktualne. Dotyczy to szczególnie takich dziedzin, jak medycyna i informatyka. Swoją wiedzę i umiejętności ciągle muszą uzupełniać także prawnicy i nauczyciele.

Różne formy kształcenia ustawicznego wpływają na mobilność pracownika na rynku pracy – umożliwiają mu zmianę wykonywanego zawodu. Kształcenie ustawiczne pozwala również zaspokajać potrzebę samo-realizacji nawet osobom, które zakończyły już karierę zawodową. Przykładem są **uniwersytety trzeciego wieku**, które oferują wykłady, zajęcia w ramach edukacyjnych zespołów zainteresowań (np. historia sztuki, psychologia, kursy komputerowe), zajęcia sportowo-rekreacyjne oraz kursy języków obcych.

Uzasadnij stwierdzenie „Człowiek uczy się przez całe życie”.

Podsumowanie lekcji

- **Polski system edukacji** składa się z **ośmioletniej szkoły powszechnej, szkoły średniej** (czteroletnie licea ogólnokształcące, pięcioletnie technika, trzyletnie branżowe szkoły I stopnia z możliwością kontynuowania nauki w dwuletnich branżowych szkołach II stopnia). ▶ s. 93
- Według stopnia kształcenia można wyróżnić pięć rodzajów studiów wyższych: **studia pierwszego stopnia** (licencjackie lub inżynierskie), **studia drugiego stopnia** (magisterskie), **jednolite studia magisterskie**, **szkoły doktorskie**, **studia podyplomowe**. ▶ s. 94
- W zależności od organizacji zajęć wyróżnia się **studia stacjonarne i niestacjonarne**. ▶ s. 94
- Uczelnie ze względu na organ prowadzący można podzielić na **publiczne i niepubliczne**. ▶ s. 94
- Warunkami przyjęcia na polską uczelnię są: **zarejestrowanie się w systemie Internetowej Rejestracji Kandydatów** oraz **posiadanie świadectwa upoważniającego do podjęcia nauki w szkole wyższej**. ▶ s. 94
- **Europass** jest zestawem pięciu dokumentów pozwalających zaprezentować umiejętności i kwalifikacje w sposób jasny i zrozumiały w większości państw europejskich. ▶ s. 96

Pytania i polecenia

1. Przedstaw siedem powodów, dla których warto kontynuować naukę na studiach wyższych.
2. W różnych źródłach informacji wyszukaj warunki podejmowania nauki na studiach wyższych w wybranym kraju Unii Europejskiej.
3. Wymień kryteria, którymi należy się kierować przy wyborze kierunku studiów. Uporządkuj je według hierarchii ważności. Porównaj swoje zestawienie z przygotowanymi przez innych uczniów w klasie i opracujcie wspólne kryteria.
4. Przygotuj plakat, ulotkę lub film promujący wymarzony kierunek studiów na wybranej uczelni w Polsce lub za granicą.
5. Skorzystaj z informacji i przykładów na stronie Europass (<https://link.operon.pl/xl>), aby przygotować swoje CV lub Paszport Językowy.

Propozycja projektu

Opracuj scenariusz spotkania z absolwentami twojej szkoły studiującymi na różnych uczelniach. Pytania powinny dotyczyć między innymi: warunków rekrutacji, przebiegu nauki, różnych form działalności studentów, współpracy międzynarodowej oraz perspektyw zatrudnienia po studiach.

Na tej lekcji

- dowiesz się, jakie dokumenty są najważniejsze dla funkcjonowania szkoły oraz co zawierają;
- poznasz strukturę szkolnego statutu i znaczenie tego dokumentu;
- przekonasz się, jakie funkcje pełni prawo szkolne.

Szkoła jest instytucją bardzo szczególną. To miejsce:

- nauki i wychowania dla uczniów (dzieci i młodzieży),
- pracy dla nauczycieli i pracowników obsługi,
- które mogą współtworzyć rodzice.

Ze względu na wielość podmiotów funkcjonowanie szkoły zostało uregulowane w licznych dokumentach. Wszystkie muszą być zgodne z obowiązującym w Polsce prawem oświatowym i prawem międzynarodowymi, na przykład Konwencją praw dziecka.

Dokumenty, które tworzą szkolne prawo, pełnią kilka istotnych funkcji:

- pozwalają dobrze organizować pracę szkoły i sprawnie nią zarządzać;
- są źródłem informacji dotyczących uczniów, nauczycieli i innych pracowników szkoły;
- określają i chronią prawa uczniów i pracowników;
- wskazują obowiązki uczniów i pracowników;
- umożliwiają ocenianie osiągnięć uczniów i śledzenie ich rozwoju edukacyjnego;
- dokumentują pracę szkoły (co jest podstawą sprawozdawczości i audytów, czyli regularnych kontroli, czy szkoła dobrze sprawuje swoje funkcje);
- ustalają procedury postępowania, na przykład związane z zapewnieniem bezpieczeństwa na terenie placówki (ewakuacja, wypadki).

Przykładowy plan ewakuacji

II. Szkoła jako wspólnota

Statut szkoły

Zgodnie z obowiązującym prawem każda szkoła musi mieć statut. Jest to dokument określający zadania, strukturę organizacyjną i sposób działania placówki. Statut uwzględnia zarówno ogólne przepisy oświatowe, jak i szczegółowe rozstrzygnięcia przyjęte w konkretnej szkole (np. misja szkoły). Statut szkoły uchwała rada pedagogiczna.

Statut szkoły

Statut szkoły powinien określać między innymi:

- cele i zadania szkoły, wynikające z przepisów prawa, oraz sposób ich wykonywania, w tym w zakresie:
 - udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej,
 - organizowania opieki nad dziećmi z niepełnosprawnościami,
 - umożliwiania uczniom podtrzymywania poczucia tożsamości narodowej, etnicznej, językowej i religijnej,
 - zasad bezpieczeństwa oraz zasad promocji i ochrony zdrowia;
- organy szkoły:
 - dyrekcja,
 - rada pedagogiczna,
 - samorząd uczniowski,
 - rada rodziców,
 - ich szczegółowe kompetencje, a także warunki współdziałania organów szkoły i sposoby rozwiązywania sporów między nimi;
- organizację pracy szkoły (m.in. arkusz organizacyjny, plan pracy, plan finansowy);
- zadania nauczycieli oraz innych pracowników szkoły, również w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa uczniom;
- szczegółowe warunki i sposób oceniania wewnątrzszkolnego uczniów, czyli na przykład:
 - obowiązki nauczycieli w procesie oceniania,
 - skala ocen i wymagania konieczne do ich uzyskania,
 - sposób oceniania zachowania uczniów, tryb podwyższania ocen;
- prawa i obowiązki uczniów, w tym:
 - przypadki, w których uczeń może zostać skreślony z listy uczniów szkoły,
 - tryb składania skarg w przypadku naruszenia praw ucznia;
- rodzaje nagród i kar oraz procedury ich stosowania;
- formy opieki i pomocy uczniom, którym z przyczyn rozwojowych, rodzinnych lub losowych są potrzebne pomoc i wsparcie.

Inne dokumenty szkolne

Dokumenty szkolne

- **Regulamin szkoły** określa zasady postępowania uczniów, nauczycieli i innych pracowników szkoły przede wszystkim w aspekcie dyscypliny i bezpieczeństwa.
- **Plan lekcji** zawiera harmonogram zajęć lekcyjnych, określa, kto i gdzie je prowadzi. Najczęściej jest on dostępny dla uczniów i rodziców w formie elektronicznej.
- **Dziennik lekcyjny** (papierowy lub elektroniczny) dokumentuje codzienną pracę dydaktyczną szkoły, między innymi służy do rejestrowania obecności uczniów, ich ocen, uwag czy tematów zajęć lekcyjnych i pozalekcyjnych.
- **Arkusze ocen** to spisy ocen końcoworocznych z całego przebiegu nauki każdego ucznia w danej szkole; są podstawą wydania świadectwa.
- **Świadectwa szkolne** potwierdzają uzyskanie lub nieuzyskanie promocji ucznia do następnej klasy na podstawie jego osiągnięć edukacyjnych w danym roku szkolnym.
- **Wymagania edukacyjne** informują o wiedzy i umiejętnościach niezbędnych do uzyskania poszczególnych ocen z danego przedmiotu.
- **Protokoły z posiedzeń** dokumentują przebieg posiedzeń statutowych organów szkoły, na przykład rad pedagogicznych.
- **Protokoły z egzaminów klasyfikacyjnych i poprawkowych** są świadectwem przebiegu egzaminów.
- **Plany pracy i sprawozdania z ich realizacji** poszczególnych zespołów zadaniowych, na przykład zespołu wychowawców czy zespołu nauczycieli języków obcych.
- **Indywidualny plan rozwoju ucznia (IPRU)** jest opracowywany dla uczniów z niepełnosprawnościami lub specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, by zapewnić im odpowiednie wsparcie i dostosować proces nauczania do ich indywidualnych potrzeb.
- **Dokumenty związane z postępowaniem rekrutacyjnym** zawierają protokoły, listy przyjętych i nieprzyjętych kandydatów.
- **Rejestry wydawanych przez szkołę dokumentów** obejmują między innymi świadectwa, legitymacje uczniowskie oraz opinie.
- **Dokumenty niezbędne do przeprowadzenia w szkole egzaminów zewnętrznych** (egzamin ośmioklasisty, matura, egzamin zawodowy) to na przykład deklaracje uczniów, harmonogramy przebiegu egzaminów, a także powołania członków zespołów nadzorujących lub egzaminacyjnych. Podstawowym źródłem wiedzy o egzaminach zewnętrznych jest **Centralna Komisja Egzaminacyjna**.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/wL
Centralna Komisja
Egzaminacyjna (CKE)

**CENTRALNA
KOMISJA
EGZAMINACYJNA**

- **Program wychowawczo-profilaktyczny** określa działania szkoły w zakresie wychowania i zapobiegania zachowaniom patologicznym. Do nich zaliczamy także regulaminy wycieczek, pracowni przedmiotowych, biblioteki i inne.

Podsumowanie lekcji

- Podstawowym dokumentem szkoły jest przyjmowany przez radę pedagogiczną **statut szkoły**. ▶ s. 99
- Do ważnych dla ucznia dokumentów należą również: **regulamin szkoły, plan lekcji, dziennik lekcyjny, świadectwa szkolne, dokumenty niezbędne do przeprowadzenia w szkole egzaminów zewnętrznych**. ▶ s. 100

Pytania i polecenia

1. Wymień najważniejsze dokumenty wewnątrzszkolne. Określ znaczenie reguł w nich zapisanych dla członków społeczności szkolnej.
2. Przeanalizuj zapisy statutu swojej szkoły dotyczące praw i obowiązków ucznia. Określ, które zapisy są najczęściej naruszane i dlaczego.
3. Zaproponuj regulamin używania przez uczniów telefonów komórkowych na terenie szkoły.

Analiza regulaminów wewnątrzszkolnych (temat fakultatywny)

Na tej lekcji

- poznasz podstawowe elementy analizy aktów prawnych;
- przeanalizujesz wybrany regulamin wewnątrzszkolny.

Ignorantia iuris nocet (łac. nieznajomość prawa szkodzi) to jedna z podstawowych zasad prawa już od czasów starożytnego Rzymu. Jednak nie wystarczy znać przepisy prawa – trzeba je również rozumieć. To pozwala na świadome przestrzeganie prawa.

Zasady analizy dokumentów

Życie szkoły regulują dziesiątki dokumentów, regulaminów i procedur. Powinni je znać, rozumieć i stosować wszyscy członkowie społeczności szkolnej: uczniowie, nauczyciele i inni pracownicy szkoły, a także rodzice.

Analiza aktów prawnych

We właściwym zrozumieniu przepisów pomaga umiejętność analizy aktów prawnych. Polega ona na systematycznym badaniu norm prawnych, ich struktury oraz zastosowania w praktyce. To jest kluczowe dla zrozumienia, interpretacji i stosowania przepisów.

Podstawowe elementy analizy aktów prawnych

• Struktura aktów prawnych

Akty prawne mają ustaloną strukturę, co ułatwia ich interpretację. Zazwyczaj składają się z tytułu, części, rozdziałów oraz artykułów, które grupują przepisy dotyczące podobnych kwestii. Struktura każdego aktu powinna być przejrzysta i czytelna.

• Język prawniczy

Znajomość podstawowych terminów prawnych, takich jak: ustawa, rozporządzenie, artykuł i paragraf, jest potrzebna do właściwego odczytania i interpretacji aktów prawnych. Definicje tych pojęć często znajdują się w początkowych artykułach danego aktu. Dla przeciętnego człowieka wystarczy ocena, czy dany akt został napisany prostym i zrozumiałym językiem, a użyte w nich terminy zawsze znaczą to samo.

• Wykładnia prawa

Wykładnia prawa obejmuje różne metody interpretacji, takie jak: wykładnia językowa, systemowa i funkcjonalna. Każda z tych metod ma swoje zasady, które pomagają w zrozumieniu znaczenia przepisów. W uproszczeniu oznacza to wyjaśnienie sensu przepisów prawa, określenie ich właściwego znaczenia oraz ich zakresu.

II. Szkoła jako wspólnota

• Zgodność przepisów

Analiza aktów prawnych często obejmuje sprawdzanie ich zgodności z innymi przepisami oraz zasadami prawa. Specjaliści w tej dziedzinie oceniają, czy akty prawne są zgodne z obowiązującymi normami i czy nie zawierają sprzeczności. W praktyce szkolnej można sprawdzić, czy dany akt jest zgodny ze statutem placówki oświatowej, z Konstytucją RP lub prawem oświatowym.

Analiza aktów prawnych jest niezbędna nie tylko dla prawników, lecz także dla obywateli, którzy chcą zrozumieć swoje prawa i obowiązki. Dzięki umiejętności czytania i interpretacji aktów prawnych można uniknąć błędów oraz nadużyć. Warto również pamiętać, że analiza prawa może prowadzić do odkrycia problemów w systemie prawnym oraz proponowania reform poprawiających jego funkcjonowanie.

Regulaminy wewnętrzne

W szkole funkcjonuje wiele aktów prawnych. Część z nich to dokumenty obowiązkowe, takie jak: statut szkoły, program wychowawczo-profilaktyczny czy plan pracy szkoły. Powstają one w wyniku prac rady pedagogicznej, a ich kształt i treść są nadzorowane przez organ prowadzący szkołę, na przykład przez urząd miasta oraz kuratorium oświaty.

Inne przepisy szkoła opracowuje, by usprawnić swoją działalność. Często uwzględniają one specyfikę placówki. Należą do nich między innymi regulaminy: biblioteki, stołówki, funkcjonowania dziennika elektronicznego, wycieczki, monitoringu, szkolnej sieci Wi-Fi czy prowadzenia mediów społecznościowych.

Deregulacja

Choć przepisy i regulaminy ułatwiają funkcjonowanie państwa, społeczności lokalnej czy szkoły, to ich nadmiar i znaczny poziom szczegółowości mogą szkodzić. Skomplikowane przepisy mogą na przykład hamować przedsiębiorczość, a także utrudniać pracę urzędników i życie zwykłych obywateli.

Jednym ze sposobów uniknięcia tych negatywnych skutków jest upraszczanie, a nawet likwidacja zbędnych przepisów, czyli **deregulacja**.

W 2025 r. premier Donald Tusk zaproponował prezesowi InPostu Rafałowi Brzósce kierowanie zespołem, który miał przygotować propozycje deregulacyjne.

Deregulacja nie jest celem samym w sobie, ale narzędziem do poprawy jakości życia wszystkich obywateli. Zaproponujemy nie tylko zmiany w prawie, ale również rozwiązania poprawiające komfort pracy urzędników.

Wypowiedź Rafała Brzóska za: *Tak będzie wyglądała deregulacja w Polsce? Zespół Brzóska przygotował postulaty*, Gazeta Prawna, 17.02.2025, <https://link.operon.pl/xQ> (dostęp: 13.08.2025).

Czy znasz przepisy, które są – twoim zdaniem – zbędne i utrudniają działanie? Może takie niekorzystne rozwiązania funkcjonują w twojej szkole lub miejscu, w którym mieszkasz czy bywasz, na przykład w spółdzielni mieszkaniowej czy na basenie. Zaproponuj, jak można zmienić te przepisy.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/xP
Jak czytać akty
prawne?
Wolters Kluwer

Deregulacja

Zajrzyj
do źródła

Twój ruch

Podsumowanie lekcji

- s. 102 • Podstawowe **elementy analizy aktów prawnych** to struktura aktów prawnych, język prawniczy, wykładnia prawa i zgodność przepisów.
- s. 103 • **Deregulacja** jest jednym ze sposobów upraszczania lub likwidacji zbędnych przepisów, które hamują przedsiębiorczość oraz utrudniają pracę urzędników i życie obywateli.

Pytania i polecenia

1. Przeanalizuj regulamin samorządu uczniowskiego lub inny wewnętrzny regulamin. Oceń jego strukturę, język, sens i znaczenie oraz zakres regulacji. Jeżeli zauważysz potrzebę zmian, zaproponuj je wraz z uzasadnieniem.
2. Zapoznaj się z regulaminami wewnętrznymi obowiązującymi w twojej szkole. Oceń, jakie inne przejawy życia szkoły wymagałyby regulacji w postaci regulaminu.

Prawa i obowiązki ucznia

- poznasz podstawowe prawa i obowiązki ucznia;
- zaproponujesz sposoby reagowania w sytuacjach naruszenia szkolnych reguł;
- poznasz instytucje ochrony praw ucznia.

Na tej lekcji

Status prawny ucznia w Polsce regulują przepisy międzynarodowe i wewnątrzpaństwowe. Określają one prawa i uprawnienia, a także obowiązki ucznia, które wynikają z odgrywanej przez niego roli społecznej. Polskie prawo jest zgodne z postanowieniami **Konwencji o prawach dziecka**, przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne ONZ. Konwencja obowiązuje w Polsce od 7 lipca 1991 r. Przepisy w niej zgromadzone obejmują prawa i wolności osobiste, prawa polityczne, socjalne i kulturalne dzieci, w tym prawo do nauki.

Bezpłatny dostęp
do edukacji

Podstawowym prawem ucznia jest **konstytucyjne prawo do nauki**.

Art. 70

1. Każdy ma prawo do nauki. Nauka do 18 roku życia jest obowiązkowa. Sposób wykonywania obowiązku szkolnego określa ustawa.
2. Nauka w szkołach publicznych jest bezpłatna. Ustawa może dopuścić świadczenie niektórych usług edukacyjnych przez publiczne szkoły wyższe za odpłatnością.
3. Rodzice mają wolność wyboru dla swoich dzieci szkół innych niż publiczne. Obywatele i instytucje mają prawo zakładania szkół podstawowych, ponadpodstawowych i wyższych oraz zakładów wychowawczych. Warunki zakładania i działalności szkół niepublicznych oraz udziału władz publicznych w ich finansowaniu, a także zasady nadzoru pedagogicznego nad szkołami i zakładami wychowawczymi, określa ustawa.
4. Władze publiczne zapewniają obywatelom powszechny i równy dostęp do wykształcenia. W tym celu tworzą i wspierają systemy indywidualnej pomocy finansowej i organizacyjnej dla uczniów i studentów. Warunki udzielania pomocy określa ustawa.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.

Twoje prawo do nauki wynika z Konwencji o prawach dziecka i Konstytucji RP.

Zajrzyj
do źródła

Prawa ucznia

Podstawowe prawa
ucznia

Prawo oświatowe w sposób bardzo ogólny odnosi się do praw ucznia. To zagadnienie jest regulowane w statucie szkoły.

Zajrzyj
do źródła

Art. 98

1. Statut szkoły zawiera w szczególności: [...]

17) prawa i obowiązki uczniów, w tym przypadki, w których uczeń może zostać skreślony z listy uczniów szkoły, a także tryb składania skarg w przypadku naruszenia praw ucznia.

Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe.

Według Fundacji na rzecz Praw Ucznia poszczególne przepisy dotyczące uczniów – zgromadzone w Prawie oświatowym, ustawie o systemie oświaty, a także w innych ustawach i rozporządzeniach – wielokrotnie wskazują, że dane prawo uczniom przysługuje. Dlatego też można wyodrębnić następujący **katalog praw ucznia**:

Fundacja na rzecz
Praw Ucznia

1. Prawo do nauki – państwo ma obowiązek zagwarantować powszechnie dostęp do edukacji, także na przykład osobom z niepełnosprawnością.
2. Prawo do udziału w konkursach – na przykład w olimpiadach przedmiotowych, konkursach tematycznych i artystycznych, zawodach sportowych.
3. Prawo do uzyskania pomocy materialnej – w formie na przykład stypendiów, zasiłków czy bezpłatnych posiłków.
4. Prawo do informacji i sprawiedliwej oceny – ocena powinna być jawna oraz zgodna ze znanymi uczniowi wymaganiami i kryteriami.
5. Prawo do rozwijania zainteresowań – na przykład w kołach zainteresowań, szkolnym chórze czy szkolnych klubach sportowych.
6. Prawo do bezpieczeństwa, wiedzy o bezpieczeństwie i uzyskania pomocy.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/w/M
Fundacja na rzecz
Praw Ucznia

Chór szkolny

7. Prawo do swobody wypowiedzi, myśli, sumienia i wyznania – uczeń ma prawo do prezentowania opinii i poglądów, jeśli nie naruszają prawa; może również uczestniczyć lub nie w lekcjach religii.
8. Prawo do prywatności – wszelkie dane osobowe, zwłaszcza wrażliwe, na przykład o stanie zdrowia czy sytuacji rodzinnej, znane są wyłącznie wybranym pracownikom szkoły, takim jak wychowawca i psycholog szkolny.
9. Prawo do czasu wolnego – właściwej organizacji życia szkolnego.
10. Prawo do godności, szacunku i podmiotowości.
11. Prawo do angażowania się w życie szkoły – na przykład wolontariat, samorząd szkolny i klasowy.
12. Prawo do złożenia skargi – na przykład odwołania się od oceny.

Ten zbiór praw nie jest jednak zamknięty. To oznacza, że można go rozszerzać o kolejne prawa.

Obowiązki ucznia

W przeciwieństwie do praw ucznia – jego obowiązki zostały prawnie uregulowane. Prawo oświatowe zawiera zakres obowiązków ucznia, jaki powinien znaleźć się w statucie szkoły.

Podstawowe
obowiązki ucznia

Art. 99

Obowiązki ucznia określa się w statucie szkoły z uwzględnieniem obowiązków w zakresie:

- 1) właściwego zachowania podczas zajęć edukacyjnych;
- 2) usprawiedliwiania, w określonym terminie i formie, nieobecności na zajęciach edukacyjnych, w tym formy usprawiedliwiania nieobecności przez osoby pełnoletnie;
- 3) przestrzegania zasad ubierania się uczniów na terenie szkoły lub noszenia na terenie szkoły jednolitego stroju – w przypadku, o którym mowa w art. 100;
- 4) przestrzegania warunków wnoszenia i korzystania z telefonów komórkowych i innych urządzeń elektronicznych na terenie szkoły;
- 5) właściwego zachowania wobec nauczycieli i innych pracowników szkoły oraz pozostałych uczniów.

Art. 100

1. Dyrektor szkoły podstawowej, szkoły ponadpodstawowej oraz szkoły artystycznej może z własnej inicjatywy lub na wniosek rady szkoły, rady rodziców, rady pedagogicznej lub samorządu uczniowskiego, za zgodą odpowiednio rady rodziców i rady pedagogicznej oraz w przypadku, gdy z inicjatywą wystąpił dyrektor szkoły lub wniosku złożonego przez inny podmiot niż samorząd uczniowski – także po uzyskaniu opinii samorządu uczniowskiego, wprowadzić obowiązek noszenia przez uczniów na terenie szkoły jednolitego stroju.

Zajrzyj
do źródła

**Twój punkt
widzenia**

1. Przeprowadź w klasie dyskusję na temat skutecznych sposobów egzekwowania uczniowskich obowiązków.
2. Uzasadnij, czy samorząd szkolny jest dobrym przykładem funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego.

Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe.

Ochrona praw ucznia

Rzecznik Praw
Dziecka

Ochroną praw ucznia zajmują się, poza instytucjami systemu oświaty, między innymi **Rzecznik Praw Dziecka**, rzecznik praw ucznia oraz organizacje pozarządowe.

Rzecznik Praw Dziecka to konstytucyjny organ stojący na straży praw dziecka, a w szczególności prawa do:

- życia i ochrony zdrowia,
- wychowania w rodzinie,
- godziwych warunków socjalnych,
- nauki.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/wN
Rzecznik Praw
Dziecka

W październiku 2024 r. rzecznik Monika Horna-Cieślak (na zdjęciu) poprosiła Ministerstwo Edukacji Narodowej o zwrócenie uwagi na odpowiednie kwalifikacje osób zatrudnianych w szkołach i przedszkolach na stanowiskach psychologów.

Obecnie brakuje jednoznacznej podstawy prawnej funkcjonowania rzecznika praw ucznia, ale jego działalność musi być zgodna z Konstytucją RP, Prawem oświatowym i Konwencją praw dziecka. Nie ma obowiązku powoływania w szkole rzecznika. Podstawą takiej decyzji jest zapis w statucie szkoły. Rzecznikiem z reguły jest nauczyciel, ale może nim być także uczeń. Zakres działalności oraz prawa i obowiązki rzecznika powinny znaleźć się w regulaminie. Rzecznika wybiera samorząd uczniowski.

W marcu 2024 r. w Ministerstwie Edukacji Narodowej powstał zespół do spraw praw i obowiązków ucznia oraz powołania ogólnopolskiego rzecznika praw ucznia. Zgodnie z planowanymi zmianami taki organ powstanie przy każdym kuratorium oświaty.

W Polsce działa wiele stowarzyszeń i fundacji, które zajmują się prawami dziecka. Należy do nich między innymi Fundacja na rzecz Praw Ucznia. Jest ona organizatorem ogólnopolskiej Olimpiady Wiedzy o Prawach Ucznia. Ponadto fundacja opiniuje akty prawne dotyczące funkcjonowania szkoły i prowadzi doradztwo prawne.

Problemami uczniów, zwłaszcza związanymi z przemocą, zajmuje się **Komitet Praw Dziecka**. Z kolei sprawami uczniów z Ukrainy zajmuje się między innymi **Helsińska Fundacja Praw Człowieka**.

Podsumowanie lekcji

- Konstytucja gwarantuje **bezpłatny dostęp do edukacji** w szkołach publicznych każdemu obywatelowi. ▶ s. 105
- **Do podstawowych praw ucznia należą:** prawo do nauki, prawo do udziału w konkursach, prawo do uzyskania pomocy materialnej, prawo do informacji i sprawiedliwej oceny, prawo do rozwijania zainteresowań, prawo do bezpieczeństwa, wiedzy o bezpieczeństwie i uzyskania pomocy, prawo do swobody wypowiedzi, myśli, sumienia i wyznania, prawo do prywatności, prawo do czasu wolnego, prawo do godności, prawo do angażowania się w życie szkoły, prawo do złożenia skargi. ▶ s. 106
- **Podstawowe obowiązki uczniów dotyczą:** właściwego zachowania podczas zajęć edukacyjnych, usprawiedliwiania, w określonym terminie i formie, nieobecności na zajęciach edukacyjnych, w tym formy usprawiedliwiania nieobecności przez osoby pełnoletnie, przestrzegania zasad ubierania się uczniów na terenie szkoły lub noszenia na terenie szkoły jednolitego stroju, przestrzegania warunków wnoszenia i korzystania z telefonów komórkowych i innych urządzeń elektronicznych na terenie szkoły, właściwego zachowania wobec nauczycieli i innych pracowników szkoły oraz pozostałych uczniów. ▶ s. 107
- Ochroną praw ucznia zajmują się: **Rzecznik Praw Dziecka, rzecznik praw ucznia, organizacje pozarządowe.** ▶ s. 108

Pytania i polecenia

1. Przedstaw najważniejsze prawa uczniowskie i określ ich źródła.
2. Na podstawie statutu szkoły omów najważniejsze obowiązki uczniów i określ ich źródła.
3. Zaproponuj sposoby reagowania w sytuacjach naruszenia szkolnych reguł.
4. Porównaj obowiązki ucznia z obowiązkami obywatela. Wskaż podobieństwa i różnice.
5. Na podstawie artykułu 100 pkt 1 ustawy Prawo oświatowe przedstaw argumenty w sprawie wprowadzenia w twojej szkole mundurków. Podaj przykłady argumentów „za” i „przeciw”.

Problemy społeczności szkolnej

Na tej lekcji

- poznasz najważniejsze problemy i wyzwania uczniów;
- dowiesz się, jak radzić sobie z problemami związanymi ze społecznością szkolną;
- zaproponujesz konkretne rozwiązania dla wybranych problemów występujących w szkole;
- scharakteryzujesz przyczyny i konsekwencje rozproszonej odpowiedzialności.

Społeczność szkolną tworzy wiele podmiotów: uczniowie i ich rodzice lub prawni opiekunowie, nauczyciele, pracownicy administracji i obsługi. Okazjonalnie na terenie szkoły przebywają interesanci, zaproszeni goście, pracownicy nadzoru pedagogicznego oraz organu prowadzącego, na przykład rady miasta.

Tak złożona wspólnota jest wrażliwa na wpływ okoliczności zewnętrznych, takich jak: pandemia, wojna czy kryzysy polityczne i ekonomiczne. We współczesnej polskiej szkole występują problemy związane z konfliktami międzyludzkimi, trudnościami edukacyjnymi bądź wychowawczymi, z zachowaniami agresywnymi, obecnością substancji psychoaktywnych, a także związane z wojną w Ukrainie czy ze skutkami zdalnego nauczania w czasie pandemii.

Uczniowie z Ukrainy

Sytuacja ukraińskich uczniów

Świadomy obywatel

link.operon.pl/wO
Uczniowie i uczennice z Ukrainy w polskich szkołach
– rok szkolny 2023/2024.
Raport z badań jakościowych

Sytuację ukraińskich uczniów w polskich szkołach opisuje raport „Uczniowie i uczennice z Ukrainy w polskich szkołach – rok szkolny 2023/2024”. Został on opracowany przez pracownię Badania i Działania, na zlecenie Centrum Edukacji Obywatelskiej, we współpracy z Funduszem Narodów Zjednoczonych na Rzecz Dzieci w ramach projektu „Uczniowie z Ukrainy w polskiej szkole”.

Przyjęcie do polskich szkół około 150 tys. uczniów z Ukrainy uznaje się za sukces. Większość tych uczniów pozytywnie ocenia swój pobyt w Polsce. Jednak w coraz większym stopniu przeważają w szkołach procesy asymilacyjne niż integracyjne. Oczekuje się, że ukraińscy uczniowie dostosują się do polskich warunków, kosztem swojej tożsamości kulturowej.

Według raportu nauczyciele nie radzą sobie problemem traumy, jaki towarzyszy młodym Ukraińcom w związku z toczącą się wojną. Coraz częściej pojawiają się wśród polskich uczniów zachowania o charakterze dyskryminacyjnym. Przyczyniają się one do obniżenia poczucia bezpieczeństwa uczniów z Ukrainy.

Odpowiedz, jak twoim zdaniem szkoła może wspierać uczniów w trudnej sytuacji związanej z wojną lub kryzysami politycznymi.

Twój ruch

Konflikty w szkole

Konflikty są nieodłączną częścią życia społecznego. Dochodzi do nich, gdy strony mają sprzeczne interesy lub gdy uznają różne wartości. W każdym środowisku, w tym także w szkole, może dojść do konfliktów.

Konflikty w szkole

Szkolne konflikty to sytuacje, w których dochodzi do napięć, nieporozumień lub konfrontacji między uczniami, nauczycielami lub innymi członkami społeczności szkolnej. Przyczyny takich sporów i metody radzenia sobie z nimi mogą być różnorodne.

Rodzaje konfliktów w szkole:

- **konflikty między uczniami** – ich przyczyny to rywalizacja, wykluczenie społeczne, na przykład spowodowane różnicami majątkowymi, orientacją seksualną, a także różnice zainteresowań, wartości i poglądów;
- **konflikty między uczniami a nauczycielami** – wiążą się najczęściej z wymaganiami edukacyjnymi, sposobem oceniania wiedzy i umiejętności uczniów oraz ich zachowania;
- **konflikty między uczniami a administracją szkolną i pracownikami technicznymi** – ich źródłem jest zazwyczaj naruszanie przez uczniów obowiązków i standardów zachowania w kontaktach z pracownikami szkoły.

Metody rozwiązywania szkolnych konfliktów:

- **negocjacje** – wymagają gotowości do ich podjęcia od wszystkich stron konfliktu;
- **mediacje** – ich warunkiem jest zaufanie do osoby prowadzącej rozmowę – mediatora; może to być psycholog szkolny lub pedagog, wychowawca klasy lub inny nauczyciel, ale także przewodniczący samorządu szkolnego lub klasowego czy koleżanka lub kolega.

Więcej informacji na temat konfliktów i sposobów ich rozwiązywania znajdziesz w rozdziale 10 w dziale I.

Agresja w szkole

Skrajną formą konfliktów szkolnych jest agresja. Najczęściej spotykanymi jej rodzajami są:

Przejawy agresji w szkole

- **agresja fizyczna** – na przykład: wymuszenia, molestowanie seksualne, bójki, niszczenie mienia; specyficzną formą jest autoagresja, w tym samookaleczenie;
- **agresja słowna** – na przykład: obelgi, wyzwiska oraz groźby, również kierowane za pośrednictwem komunikatorów i mediów społecznościowych;
- **agresja relacyjna** – najmniej widoczna dla otoczenia, polega na manipulowaniu relacjami społecznymi ofiary, na przykład poprzez budowanie jej negatywnego wizerunku w mediach społecznościowych; jej podłożem mogą być między innymi: dyskryminacja z powodu innej orientacji seksualnej, wyglądu, ubóstwa, niepełnosprawności; może prowadzić do wykluczenia społecznego, a w konsekwencji do zaburzeń psychicznych.

Coraz częściej w szkole mamy do czynienia z **cyberprzemocą**. Internet staje się miejscem zarówno przemocy słownej, jak i relacyjnej.

Przyczynami zachowań agresywnych w szkole są najczęściej:

- **brak akceptacji** (m.in. orientacja seksualna, wygląd zewnętrzny, ubóstwo, niepełnosprawność i stan zdrowia, problemy rodzinne, zaburzenia emocjonalne, brak postępów w nauce);
- **konflikty z nauczycielami** (m.in. atmosfera w szkole i klasie, relacje rówieśnicze, presja rówieśników na zdobywanie jak najlepszej pozycji w grupie, strach przed odrzuceniem, nauczyciele, wysoki poziom wymagań);
- **wpływy społeczne i kulturowe** (m.in. media elektroniczne, poziom agresji w grach i filmach, otoczenie społeczne szkoły).

Nie lekceważ przejawów agresji – reaguj, informuj i proś o pomoc. Aby zmniejszyć negatywne skutki agresji, potrzeba szybkich działań. Należą do nich między innymi pomoc psychologiczna i prawna dla osób doświadczających przemocy oraz praca profilaktyczna na zajęciach z wychowawcą i lekcjach z innych przedmiotów. Ważne, by współpracowali przy tym wszyscy członkowie społeczności szkolnej: nauczyciele, uczniowie i rodzice. Często do pomocy warto zaangażować także instytucje, jak kuratorium oświaty, policję czy straż gminną (miejską).

Substancje psychoaktywne

Konsumpcja
substancji
psychoaktywnych

Krajowe Centrum Przeciwdziałania Uzależnieniom razem z Fundacją CBOS przeprowadziły badania uczniów ostatnich klas szkół ponadpodstawowych (18–19 lat). Wyniki wykazały nieznaczny spadek konsumpcji substancji psychoaktywnych na terenie szkoły.

Zajrzyj
do źródła

W omawianych badaniach uczniowie pytani byli o używanie substancji psychoaktywnych na terenie szkoły. Największą zmianę odnotowano w przypadku narkotyków. Ich zażywanie na terenie szkoły wskazało 29% uczniów (2021 r.) wobec 32% przy poprzednim pomiarze (2018 r.). [...]

W najnowszym sondażu z 2021 r. niepalenie zadeklarowało 61% dziewcząt (tyle samo co w 2018 r.) i podobny odsetek chłopców – 62% (w 2018 r. – 59%). [...]

W ciągu miesiąca poprzedzającego badanie w 2021 r. 66% (74% w 2018 r.) uczniów przynajmniej raz piło piwo, 62% (tak samo jak w roku 2018) – wódkę i inne mocne alkohole, a 37% (43% w 2018 r.) – wino. [...]

W przypadku „dopalaczy” odnotowujemy spadek używania tych substancji. Odsetek badanych, którzy eksperymentowali z tymi substancjami – 2,6%. W ciągu ostatniego roku używało „dopalaczy” 0,3% oraz w ciągu ostatniego miesiąca taki sam odsetek 0,3%. Są to najniższe wskaźniki od początku prowadzenia badań – to jest od roku 2008. [...] Do używania kiedykolwiek w życiu mefedronu przyznało się 4,4%, w ciągu ostatniego roku przed badaniem 2,1% a w ciągu ostatnich 30 dni 1,4%.

Polska młodzież A.D. 2021 a substancje psychoaktywne, Remedium,
<https://link.operon.pl/uW> (dostęp: 19.05.2025).

Przeczytaj uważnie tekst dotyczący wyników badań dotyczących używania substancji psychoaktywnych wśród uczniów. Jakie działania szkoła i społeczność mogą podjąć, aby ograniczyć używanie substancji psychoaktywnych wśród młodzieży?

Uczniowie używają mniej substancji psychoaktywnych na terenie szkoły być może z powodu mody na e-papierosy. Z badań Instytutu Badań Pollster, zleconych przez Rzecznika Praw Dziecka, wynika, że 23% nastolatków w Polsce pali e-papierosy, a 72% z tej grupy robi to systematycznie. Badania przeprowadzono w 2020 r., ale w ostatnich latach można zaobserwować natężenie tego problemu.

Popularność e-papierosów wynika z błędnego przekonania o tym, że są mało szkodliwe. Rzeczywistość jest inna – Badania Światowej Organizacji Zdrowia potwierdziły ich rakotwórcze działanie oraz szkodliwy wpływ na układ oddechowy i odpornościowy.

W 2025 r. powstał projekt nowelizacji ustawy o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych. Zgodnie z nim osoby poniżej 18 lat nie mogłyby kupić e-papierosów czy pojemników zapasowych. Ponadto obowiązywałby zakaz sprzedaży na odległość woreczków z nikotyną.

Problemy szkolne

Jednym z najpoważniejszych problemów współczesnej szkoły jest stale wzrastająca liczba uczniów z **depresją**. Według badań przeprowadzonych przez instytut Zdrowia Psychicznego około 20% nastolatków doświadcza objawów depresji.

Depresja to poważna choroba, jednak często bagatelizowana. Niekiedy jej objawy są traktowane jako złe zachowanie i chwilowy spadek nastroju. Tymczasem osoby z depresją nie są w stanie kontrolować swojego zachowania i emocji. W cięższych przypadkach podejmują próby samobójcze. Chory na depresję wymaga cierpliwości, wyrozumiałości oraz wsparcia psychicznego ze strony rodziny, nauczycieli i znajomych.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/wP
Krajowe Centrum
Przeciwdziałania
Uzależnieniom

Twój ruch

Problemy
współczesnej szkoły

Przyczyny depresji

- problemy rodzinne
- wysokie wymagania wobec uczniów
- niska samoocena
- problemy emocjonalne
- izolacja od rówieśników

Kondycję psychiczną młodzieży znacznie osłabił czas pandemii COVID-19 (2020–2023). Długi okres izolacji społecznej i lęk przed chorobą przyczyniły się do wzrostu liczby **osób z zaburzeniami zachowania i odczuwających stany lękowe**.

Liczba polubień czy „followerów” i „subów” dla wielu osób jest wyznacznikiem pozycji społecznej. Brak aprobaty w sieci i negatywne, czasem wręcz wulgarne, wpisy powodują frustrację i stres.

Na pogorszenie kondycji psychicznej młodzieży wpływa również nadmierne korzystanie z technologii informatycznych. W internecie jest wiele treści niekorzystnie oddziałujących na nasze zdrowie psychiczne. Nierozsądne czy nadmierne korzystanie między innymi z mediów społecznościowych, komunikatorów czy gier internetowych może prowadzić do:

- uzależnienia,
- obniżenia samooceny,
- frustracji z powodu braku popularności i akceptacji w sieci,
- poważnych zaburzeń zdrowia psychicznego.

Rozproszenie odpowiedzialności

Rozproszenie odpowiedzialności

Twój punkt widzenia

1. Uzasadnij, co jest większym problemem społecznym: ubóstwo materialne czy ubóstwo intelektualne.

2. Czy współcześnie młodzież kieruje się zasadą pomocy? Przygotujcie przykłady zachowań ilustrujących wasze opinie.

3. Uzasadnij, który problem polskiej młodzieży uważasz za najważniejszy, wymagający natychmiastowych działań państwa.

Zastanów się, czy byłeś/byłaś kiedyś w sytuacji, gdy ktoś potrzebował pomocy, a żadna z osób obserwujących zdarzenie nie podjęła się jej udzielenia. Takie zjawisko nazywamy **rozproszeniem odpowiedzialności**. Wiąże się ono z konformizmem i oddziaływaniem grupy na nasze zachowanie. Bywa nazywane także **efektem widza** lub **obojętnego przechodnia**. To oznacza, że im większa liczba świadków, tym mniejsze prawdopodobieństwo, że ktoś pomoże osobie potrzebującej.

Większość wydarzeń związanych z agresją, trudnościami szkolnymi i osobistymi czy problemami z substancjami psychoaktywnymi w szkole dzieje się w większych lub mniejszych grupach. Świadcami są inni uczniowie. Często jednak oczekują oni, że to ktoś inny zareaguje w trudnej sytuacji.

Podsumowanie lekcji

- Obecność w szkołach około 150 tys. dzieci i młodzieży z Ukrainy jest poważnym wyzwaniem dla polskiego systemu oświaty oraz polskich uczniów. ▶ s. 110
- Najczęstszymi **konfliktami w szkole** są konflikty: między uczniami, między uczniami a nauczycielami oraz uczniami a administracją szkolną i pracownikami technicznymi. **Sposobami rozwiązywania tych konfliktów mogą być negocjacje lub mediacje.** ▶ s. 111
- Skrajną formą konfliktów szkolnych jest **agresja**. Najczęściej spotykanymi jej rodzajami są: **agresja fizyczna, słowna i relacyjna.** ▶ s. 111
- W szkołach zmniejszyło się spożycie **substancji psychoaktywnych**. Nowym problemem są **e-papierosy i woreczki z nikotyną.** ▶ s. 112
- Poważnym problemem uczniów są **zaburzenia zdrowia psychicznego, w tym depresja oraz uzależnienie od internetu, komputerów i telefonów komórkowych.** ▶ s. 113
- **Rozproszenie odpowiedzialności** to negatywne zjawisko, w którym jednostka obserwuje osobę potrzebującą i nie podejmuje się pomocy w oczekiwaniu, że ktoś inni się tym zajmie. ▶ s. 114

Pytania i polecenia

1. Zdiagnozuj problemy i potrzeby swojej społeczności szkolnej. Dane możesz zebrać za pomocą wywiadu lub ankiety, opracowanych we współpracy z psychologiem lub pedagogiem szkolnym.
2. Zaproponuj konstruktywne sposoby rozwiązania jednego z wybranych problemów społeczności szkolnej oraz podejmij właściwe działania.
3. Na podstawie różnych źródeł informacji oraz swoich doświadczeń wskaż sposoby budowania poczucia własnej wartości (inne niż z pomocą internetu).
4. W grupie lub samodzielnie przygotuj argumenty popierające wprowadzenie w polskich szkołach zakazu używania telefonów komórkowych oraz argumenty temu przeciwnie.
5. Scharakteryzuj przyczyny i konsekwencje rozproszonej odpowiedzialności. Wskaż szkolne przykłady tego zjawiska.
6. Przygotuj projekt – plakat lub mem – zwracający uwagę na jeden z problemów omówionych podczas lekcji. Projekt może być wykonany dowolną techniką plastyczną lub z pomocą grafiki komputerowej.

Propozycja projektu

Przygotuj samodzielnie lub w grupie krótki film ostrzegający przed szkodliwością używania e-papierosów lub nadmiernego korzystania z telefonów komórkowych.

Samorządność w szkole

Na tej lekcji

- poznasz podstawę prawną działalności samorządu szkolnego;
- określisz zakres działalności samorządu szkolnego, klasowego i rady szkoły;
- dowiesz się, jak uczniowie mogą włączyć się w decydowanie o sprawach szkoły;
- zaplanujesz wykorzystanie jednego ze sposobów włączania uczniów w decydowanie o sprawach szkoły.

Samorządność jest jedną z wartości demokratycznych. To prawo decydowania przez grupę osób czy społeczność o własnych sprawach, bez odgórnej kontroli. Na przykład: mieszkańcy danej miejscowości sami wybierają własnego wójta, burmistrza czy prezydenta miasta, przedstawiciele danego zawodu powołują własny samorząd, na przykład izby rzemieślnicze czy lekarskie.

W szkole organizacjami tego typu są: samorząd szkolny, samorząd uczniowski, rada rodziców i rada szkoły.

Samorząd uczniowski

Samorząd
uczeniowski

Podstawa prawna: ustawa Prawo oświatowe

Skład: wszyscy uczniowie szkoły lub placówki

Cele i zadania:

- naucza zasad demokratycznych i odpowiedzialności za całą społeczność szkolną;
- wdraża do samorządności;
- reprezentuje ogół uczniów oraz broni praw i godności poszczególnych uczniów;
- czynnie uczestniczy w życiu szkoły, w tym w:
 - rozwiązywaniu problemów,
 - realizowaniu celów wychowawczych szkoły – wspólnie z nauczycielami,
 - integracji społeczności szkolnej,
 - kształtowaniu postaw koleżeńskich;
- organizuje w szkole wydarzenia kulturalne i inne;
- współdziała z radą rodziców i radą szkoły w zapewnieniu odpowiednich warunków nauki;
- dba o dobre imię szkoły;
- reprezentuje szkołę podczas uroczystości szkolnych i pozaszkolnych;
- prowadzi działania z zakresu wolontariatu;
- współpracuje ze środowiskiem lokalnym.

Cele i zadania
samorządu

II. Szkoła jako wspólnota

Zakres działalności: samorząd szkolny, jako jeden z organów samorządu uczniowskiego, ma prawo do:

- zapoznania się z programem nauczania, zasadami uzyskiwania ocen;
- organizacji życia szkolnego zgodnie z zainteresowaniami uczniów, w tym wydarzeń kulturalnych, sportowych i innych – w porozumieniu z dyrektorem;
- redagowania i wydawania gazetki szkolnej;
- wyboru nauczyciela opiekującego się samorządem.

Zasady wybierania i działania organów samorządu (np. samorząd szkolny): są określone w regulaminie uchwalanym przez ogół uczniów w głosowaniu równym, tajnym i powszechnym; musi być zgodny ze statutem szkoły lub placówki.

Art. 85

5. Samorząd może przedstawiać radzie szkoły lub placówki, radzie pedagogicznej oraz dyrektorowi wnioski i opinie we wszystkich sprawach szkoły lub placówki, w szczególności dotyczących realizacji podstawowych praw uczniów, takich jak:

- 1) prawo do zapoznawania się z programem nauczania, z jego treścią, celem i stawianymi wymaganiami;
- 2) prawo do jasnej i umotywowanej oceny postępów w nauce i zachowaniu;
- 3) prawo do organizacji życia szkolnego, umożliwiające zachowanie właściwych proporcji między wysiłkiem szkolnym a możliwością rozwijania i zaspokajania własnych zainteresowań;
- 4) prawo redagowania i wydawania gazety szkolnej;
- 5) prawo organizowania działalności kulturalnej, oświatowej, sportowej oraz rozrywkowej zgodnie z własnymi potrzebami i możliwościami organizacyjnymi w porozumieniu z dyrektorem;
- 6) prawo wyboru nauczyciela pełniącego rolę opiekuna samorządu.

Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe.

Zajrzyj
do źródła

Samorząd klasowy

Podstawa prawna: brak ustawowych regulacji

Skład: przewodniczący, zastępca przewodniczącego, skarbnik

Cele i zadania – przewodniczącego:

- kieruje pracami samorządu;
- reprezentuje klasę przed władzami szkoły, nauczycielami oraz innymi pracownikami;
- organizuje imprezy klasowe, na przykład mikołajki czy wycieczki;
- reprezentuje klasę w samorządzie uczniowskim, uczestniczy w jego pracach, między innymi w radzie samorządów klasowych;
- pomaga wychowawcy;
- pośredniczy w rozwiązywaniu sporów między uczniami klasy;

- **zastępcy:** zastępuje przewodniczącego i w razie potrzeby przejmuje część jego obowiązków;
- **skarbnika:** zarządza funduszami klasy, zbiera składki i przeznacza je na cele ustalone przez klasę.

Zakres działalności: przedstawia swoje propozycje ocen z zachowania.

Zasady wybierania i działania: przyjęte przez klasę, zgodne ze statutem szkoły oraz regulaminem samorządu szkolnego.

Kadencja: zgodnie z wolą klasy

Rada szkoły

Podstawa prawna: ustawa Prawo oświatowe; radę szkoły powołuje dyrektor z własnej inicjatywy lub na wniosek rady rodziców, a w przypadku szkół ponadpodstawowych także na wniosek samorządu uczniowskiego

Skład: w równej liczbie: nauczyciele, rodzice oraz uczniowie wybrani przez ogół uczniów; również dyrektor – z głosem doradczym

Cele i zadania:

- rozwiązuje problemy wewnętrzne szkoły lub placówki;
- uchwała jej statut;
- opiniuje projekt planu finansowego, plan pracy szkoły lub placówki, a także inne projekty;
- występuje do organu sprawującego nadzór pedagogiczny nad szkołą lub placówką z wnioskami o zbadanie i ocenę działalności szkoły lub placówki, dyrektora lub innego nauczyciela;
- ocenia sytuację oraz stan szkoły lub placówki i występuje z wnioskami do odpowiednich podmiotów, na przykład dyrektora, w sprawach organizacji zajęć.

Zakres działalności: stworzenie porozumienia między członkami społeczności szkolnej i przedstawianie jej interesów w czasie podejmowania ważnych dla szkoły decyzji.

Zasady wybierania i działania: nauczycieli wybiera ogół nauczycieli, rodziców – ogół rodziców, uczniów – ogół uczniów.

Kadencja: 3 lata

Zajrzyj
do źródła

Art. 80

2. Rada szkoły lub placówki uczestniczy w rozwiązywaniu spraw wewnętrznych szkoły lub placówki, a także:

- 1) uchwała statut szkoły lub placówki;
- 2) opiniuje projekt planu finansowego szkoły lub placówki;
- 3) może występować do organu sprawującego nadzór pedagogiczny nad szkołą lub placówką z wnioskami o zbadanie i dokonanie oceny działalności szkoły lub placówki, jej dyrektora lub innego nauczyciela zatrudnionego w szkole lub placówce; wnioski te mają dla organu charakter wiążący;

- 4) opiniuje plan pracy szkoły lub placówki, projekty eksperymentów pedagogicznych oraz inne sprawy istotne dla szkoły lub placówki;
- 5) z własnej inicjatywy ocenia sytuację oraz stan szkoły lub placówki i występuje z wnioskami do dyrektora, rady pedagogicznej, organu prowadzącego szkołę lub placówkę oraz do wojewódzkiej rady oświatowej, w szczególności w sprawach organizacji zajęć, o których mowa w art. 109 ust. 1 pkt 2 i 5-7.

Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe.

Mechanizmy włączania uczniów w procesy decyzyjne w szkole

Ważne jest, by uczniowie – jako członkowie szkolnej społeczności – uczestniczyli w podejmowaniu wpływających na nią decyzji. Mogą to robić między innymi w czasie **konsultacji**. Dzięki nim przekazują swoje uwagi i opinie, które mogą zostać uwzględnione przez dyrekcję lub radę pedagogiczną. Konsultacje nie są jednak wiążące.

Zaangażowanie uczniów w życie szkoły

To, na ile zdanie uczniów jest uwzględniane w szkolnych sprawach, zależy głównie od dyrektora. Zgodnie z obowiązującym prawem, jedynie w kilku kwestiach władze szkoły zapewniają uczniom możliwość uczestniczenia w podejmowaniu decyzji, na przykład:

- regulamin samorządu uczniowskiego powinien być uchwalany przez ogół uczniów szkoły;
- decyzje o skreśleniu ucznia z listy uczniów oraz o dodatkowych dniach wolnych od zajęć wymagają konsultacji z samorządem uczniowskim.

Warto jednak zakres tych spraw poszerzyć. Znacznie lepiej byłoby traktować uczniów jako partnerów, którzy mają prawo rzeczywistego **współdecydowania** o sprawach dla nich ważnych, jak kalendarz imprez, zajęcia pozalekcyjne, przestrzeń w szkole i wokół niej, plan zakupów książek do biblioteki, tematyka tzw. godzin do dyspozycji wychowawców.

Działania z udziałem uczniów są realizowane za pomocą różnych narzędzi i mechanizmów, takich jak:

- ankiety, plebiscyty, głosowania – służą do rozpoznania potrzeb i ich ważności;
- dyskusje i debaty – przeprowadza się je, by wyłonić pomysły, które można wdrożyć w szkole;
- samorząd szkolny – na przykład: uczniowie angażują się w wybory i kampanię do samorządu szkoły lub klasy;
- redagowanie gazetki szkolnej;
- imprezy szkolne – na przykład uczniowie współorganizują: tydzień języka polskiego, święto patrona szkoły, wieczór filmowy;
- wycieczki szkolne, wyjścia do kina, teatru, filharmonii – uczniowie mogą je współorganizować, decydować o wyborze niektórych z atrakcji;
- szkolny wolontariat – uczniowie mogą angażować się na przykład w zbiórki darów czy organizowanie imprez charytatywnych.

Udział uczniów w decydowaniu o ważnych dla nich sprawach sprzyja demokracji życia szkoły. Dzięki temu szkoła lepiej funkcjonuje – w sposób dostosowany do potrzeb i oczekiwań wszystkich członków społeczności. Młodzi ludzie, którzy mają poczucie podmiotowości i sprawczości, uczą się też odpowiedzialności i postaw przygotowujących do życia w społeczeństwie obywatelskim.

Podsumowanie lekcji

- s. 116 • Zgodnie z zapisami ustawy Prawo oświatowe **samorząd tworzą wszyscy uczniowie szkoły lub placówki.**
- s. 116 • **Do celów i zadań samorządu należą m.in.:** reprezentowanie uczniów, uczestniczenie w życiu szkoły, reprezentowanie szkoły podczas uroczystości szkolnych i pozaszkolnych, współdziałanie z organami szkoły w zapewnieniu odpowiednich warunków nauki, współpraca ze środowiskiem lokalnym, dbałość o dobre imię szkoły, wolontariat.
- s. 119 • Do najważniejszych **mechanizmów włączania uczniów w decydowanie o sprawach szkoły należą:** ankiety, plebiscyty, głosowania, dyskusje i debaty, angażowanie się w pracę samorządu szkolnego, redagowanie gazetki szkolnej, współorganizowanie imprez i wycieczek szkolnych, zaangażowanie w wolontariat.

Pytania i polecenia

1. Zaproponuj prawo wyborcze do samorządu szkolnego.
2. Opisz ideę samorządności uczniowskiej, w tym samorząd klasowy, samorząd szkolny i radę szkoły.
3. Przeanalizuj sposoby włączania uczniów w decydowanie o sprawach szkoły. Wykorzystaj jeden z nich i przedstaw na forum klasy wyniki swojego działania.
4. Wskaż inne możliwe mechanizmy włączania uczniów w decydowanie o sprawach szkoły.
5. Zaproponuj, co możesz zrobić w ramach prac samorządu szkolnego.

Propozycja projektu

Pod opieką wychowawcy, nauczycieli biznesu i zarządzania oraz geografii przygotuj projekt wycieczki krajoznawczej w polskie góry.

Spółeczność lokalna

Spółeczność lokalną tworzą ludzie mieszkający na tym samym, stosunkowo niewielkim terytorium. Członkowie wspólnoty powinni wiedzieć, jakie są jej najważniejsze cechy i problemy czy jak funkcjonują władze lokalne. Każdy, w miarę swoich możliwości, powinien angażować się w sprawy wspólnoty, w ramach różnych form aktywności społecznej.

Dlatego młodzi obywatele uczą się o kompetencjach i możliwościach młodzieżowych rad gmin, miast, powiatów i sejmików wojewódzkich. Każdemu obywatelowi – nie tylko młodemu – przydaje się znajomość procedur załatwiania różnych spraw w lokalnych urzędach.

Tematy w dziale:

1. Spółeczność lokalna
2. Rola i zadania samorządu terytorialnego
3. Procesy decyzyjne w samorządzie lokalnym
4. Udział obywateli w procesie decyzyjnym samorządu terytorialnego
5. Finanse gminy (temat fakultatywny)
6. Formy aktywności obywatelskiej
7. Patologie życia publicznego
8. Mechanizmy kontroli obywatelskiej
9. Zadania młodzieżowych rad
10. Problemy i potrzeby spółeczności lokalnej (temat fakultatywny)
11. Młody obywatel w urzędzie

Społeczność lokalna

Na tej lekcji

- poznasz funkcje i cechy społeczności lokalnej;
- dowiesz się, co oznaczają pojęcia: *lokalna tożsamość* i *lokalny patriotyzm*;
- sformułujesz opinie i podyskutujesz o najważniejszych wyzwaniach stojących przed społecznością lokalną.

Społeczność lokalna

Po 1989 r. nastąpił rozwój społeczności lokalnych. Sprzyjały temu przede wszystkim przemiany ustrojowe i upadek centralizmu. W czasach PRL-u niemal wszystkie decyzje dotyczące małych wspólnot zapadały w centralnych organach władzy. Bardzo często te decyzje nie uwzględniały specyfiki danej społeczności i jej potrzeb. Dla nowych władz decentralizacja miała ogromne znaczenie – już w marcu 1990 r. ustawą przywrócono samorząd gminy. Ponadto pierwsze w pełni demokratyczne wybory po 1989 r. odbyły się właśnie do rad gmin.

Społeczność lokalna pełni wiele istotnych funkcji. Według Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej do najważniejszych należą funkcje:

- **samorządowa** – wybieranie i kontrolowanie władz lokalnych, samostanowienie w ważnych dla społeczności kwestiach lokalnych, określanie kierunków rozwoju oraz kształtowanie samoorganizującej się społeczności obywatelskiej;
- **tożsamościowa** – integrowanie mieszkańców wokół wspólnej tradycji, kultury, religii, przestrzeni, własności oraz kształtowanie świadomości „my”;
- **socjalna** – organizacja życia codziennego, zapewnienie odpowiednich warunków mieszkaniowych, zaspakajania podstawowych potrzeb konsumpcyjnych, ochrony zdrowia, oświatowych, komunikacyjnych oraz świadczenia pomocy socjalnej osobom znajdującym się w niekorzystnym położeniu;

Jedną z ważniejszych funkcji społeczności lokalnej jest zaspokajanie potrzeb komunikacyjnych.

- **socjalizacyjna** – promowanie wartości ważnych z punktu widzenia lokalnego, uczenie ról społecznych, kształtowanie osobowości społecznej oraz wspólnych postaw;
- **kulturotwórcza** – pielęgnowanie pamięci o przeszłości, animowanie działalności stowarzyszeń twórczych oraz lokalnych twórców amatorów, organizowanie różnego rodzaju wydarzeń promujących tę twórczość.

Cechy społeczności lokalnej

Każda społeczność lokalna jest inna, ale można też wskazać kilka cech wspólnych:

Cechy społeczności lokalnej

• Struktura wewnętrzna

Zależy między innymi od zróżnicowania wiekowego czy aktywności członków, którzy odgrywają w niej różne role, na przykład seniorzy, młodzież, kobiety, mężczyźni, liderzy, autorytety i odmieńcy. Niektóre role nie są przypisane jednostce trwale, ponieważ ludzie się starzeją, zmienia się ich aktywność w społeczności czy oczekiwania. Jedni tracą autorytet, inni go zyskują. Pojawiają się nowi liderzy. Zazwyczaj jednak struktura wspólnoty jest trwalsza niż rola, jaką odgrywa w niej dana jednostka.

• System wartości

Niezależnie od sposobu zorganizowania społeczności, jej członkowie mają podobny system wartości. Ważne mogą być dla nich tradycje lokalne, kultywowanie zwyczajów, kibicowanie miejscowej drużynie sportowej czy troska o środowisko naturalne. Na podstawie hierarchii wartości wspólnota określa swoje najważniejsze działania, wyznacza wspólne cele i buduje poczucie odpowiedzialności za miejsce życia.

• Granice formalne

Wspólnota lokalna funkcjonuje w określonej przestrzeni. Oznacza to, że ma granice formalne, wyznaczone administracyjnie (np. wieś, dzielnica) lub mentalne, subiektywne, wyobrażeniowe. Zazwyczaj członkowie społeczności lokalnej nie muszą używać mapy, by określić, gdzie są „u siebie”, a gdzie zaczyna się „obcy” teren.

• Historia

Historia danego miejsca, zwłaszcza ta zapisana w pamięci mieszkańców i przekazywana z pokolenia na pokolenie, szczególnie łączy członków wspólnoty. Często ta wersja historii odbiega od wersji znanej z podręczników, oficjalnej. Jednak pamięć zbiorowości stanowi ważny element integrujący środowisko lokalne.

Lokalna tożsamość i patriotyzm

Członkowie społeczności lokalnej są emocjonalnie związani ze swoim miejscem, ze swoją „małą ojczyzną”. Historia miejsca i żyjących tam ludzi oraz wspólny system wartości budują lokalną tożsamość, która stanowi ważny element patriotyzmu.

Lokalna tożsamość

Przejawy patriotyzmu lokalnego to na przykład:

- **płacenie podatków** w gminie, której jest się mieszkańcem – część podatku od osób fizycznych (PIT) trafia do budżetu gmin;

Znaczna część gmin prowadzi aktywną kampanię zachęcającą mieszkańców do płacenia podatków na jej terenie. Często są to nagrody i zniżki dla tych osób. Na ilustracjach przedstawiono materiały ze stron internetowych Wejherowa i Piaseczna (dostęp: 06.05.2025 r.).

- **wspieranie lokalnej przedsiębiorczości** – robimy to, gdy na przykład kupujemy w miejscowych sklepach oraz towary lokalnych wytwórców, a także gdy korzystamy z lokalnych producentów i zakładów usługowych;
- **udział w lokalnych wyborach i referendach** – od frekwencji zależy ważność referendum oraz wybór odpowiednich przedstawicieli władz reprezentujących społeczność;
- **znajomość historii oraz szacunek i dbałość o miejsca z nią związane**, na przykład o pomniki, obiekty sakralne, cmentarze, zabytki, miejsca pamięci;
- **dbałość o środowisko naturalne** – wykazujemy się nią, gdy na przykład segregujemy odpady, dbamy o czystość miejsc publicznych, zbiorników wodnych, parków i lasów;
- **uczestniczenie w lokalnych wydarzeniach**, na przykład dożynkach, dniach gminy, imprezach sportowych, festynach czy jarmarkach.

Lokalne wydarzenia są doskonałą okazją do poznania społeczności lokalnej. Pełnią

również ważną funkcję socjalizacyjną i integracyjną.

Patriotyzm lokalny nie może przejawiać się w zachowaniach szowinistycznych i ksenofobicznych. Powinien pokazywać społeczeństwo obywatelskie otwarte i tolerancyjne na różnorodność.

Problemy społeczności lokalnej

Jednym z najważniejszych problemów współczesnych społeczności lokalnych jest ich postępująca **dezintegracja pod wpływem przemian cywilizacyjnych**. Klasyczne społeczności lokalne stopniowo zanikają.

Odrębność terytorialna przestaje być elementem wyróżniającym społeczność. Dzieje się tak z powodu **powszechnej możliwości szybkiego przemieszczania się**. Wiąże się z tym kolejny problem społeczności lokalnych – **ruchy migracyjne**. Do niedawna skład takiej zbiorowości był w miarę stabilny i zmieniał się jedynie w sposób naturalny. Obecnie jej członkowie – zwłaszcza mieszkańcy małych miejscowości – wyjeżdżają, aby się uczyć czy pracować. Zamiast nich mogą się pojawić inni, ale już obcy dla tej zbiorowości.

W wyniku postępujących procesów urbanizacyjnych obok społeczności lokalnych powstają **wielkie aglomeracje miejskie**, w których społeczności terytorialne kojarzą się z osiedlem mieszkaniowym. Nowe zbiorowości nie są już tak silnie zintegrowane, nie mają wspólnie wypracowanych wartości, tradycji oraz norm postępowania. Sytuacje konfliktowe rozwiązują zwykle za pośrednictwem instytucji, a nie w ramach zbiorowości. Jednostka w takiej społeczności jest anonimowa, znają się co najwyżej najbliżsi sąsiedzi. Z tego powodu otoczenie społeczne zwykle ignoruje postawy jednostki niezgodne z obowiązującymi w danej społeczności normami zachowania.

Współcześnie mamy do czynienia ze stopniowym zanikiem społeczności lokalnych lub zasadniczą zmianą ich charakteru. Już na początku XX w. pojawiły się teorie, których autorzy przewidywali ten proces i zapowiadali powstanie społeczeństwa masowego.

Twój punkt widzenia

Ubi societas, ibi ius
(gdzie społeczeństwo, tam prawo)
– zastanówcie się nad wymową tego stwierdzenia. Wymieńcie wszystkie następstwa braku prawa regulującego stosunki w dowolnej społeczności.

Podsumowanie lekcji

- **Spółeczność lokalną** tworzą ludzie mieszkający na tym samym, stosunkowo niewielkim terytorium. ▶ s. 122
- **Cechy społeczności lokalnej**: struktura wewnętrzna, przywiązanie do wspólnych wartości, granice (określone terytorium) i wspólna historia. ▶ s. 123
- Historia miejsca i żyjących tam ludzi oraz wspólny system wartości budują **lokalną tożsamość**, która jest ważnym elementem patriotyzmu. ▶ s. 123
- Przejawami **patriotyzmu lokalnego** mogą być: płacenie podatków w gminie, której jest się mieszkańcem, wspieranie lokalnej przedsiębiorczości, udział w lokalnych wyborach i referendach, znajomość historii oraz szacunek i dbałość o miejsca z nią związane, dbałość o środowisko naturalne oraz uczestniczenie w lokalnych wydarzeniach. ▶ s. 124

Pytania i polecenia

1. Wskaż i przeanalizuj specyficzne cechy swojej społeczności lokalnej, dziedzictwo budujące lokalną tożsamość i lokalny patriotyzm.
2. W odniesieniu do swojego miejsca zamieszkania określ, co rozumiesz przez lokalną tożsamość i lokalny patriotyzm.
3. Wymień inne przejawy patriotyzmu lokalnego.
4. Jakie dostrzegasz szanse i zagrożenia związane z przyszłością twojej społeczności lokalnej? Wskaż działania, które można podjąć dla jej rozwoju.

Propozycje projektu

1. Przygotuj opis najważniejszych wydarzeń z historii społeczności lokalnej (gminy, miasta, dzielnicy dużego miasta).
2. Wraz z innymi uczennicami i uczniami w klasie, we współpracy z nauczycielami geografii, biznesu i zarządzania, przygotuj debatę dotyczącą najważniejszych wyzwań stojących przed społecznością lokalną.
3. Wraz z innymi uczennicami i uczniami, we współpracy z nauczycielami historii i informatyki oraz biblioteką szkolną, przygotuj i zrealizuj projekt „historii mówionej” – nagrania relacji najstarszych mieszkańców wspólnoty. Nagrania powinny być archiwizowane, zdigitalizowane i uporządkowane.

Rola i zadania samorządu terytorialnego

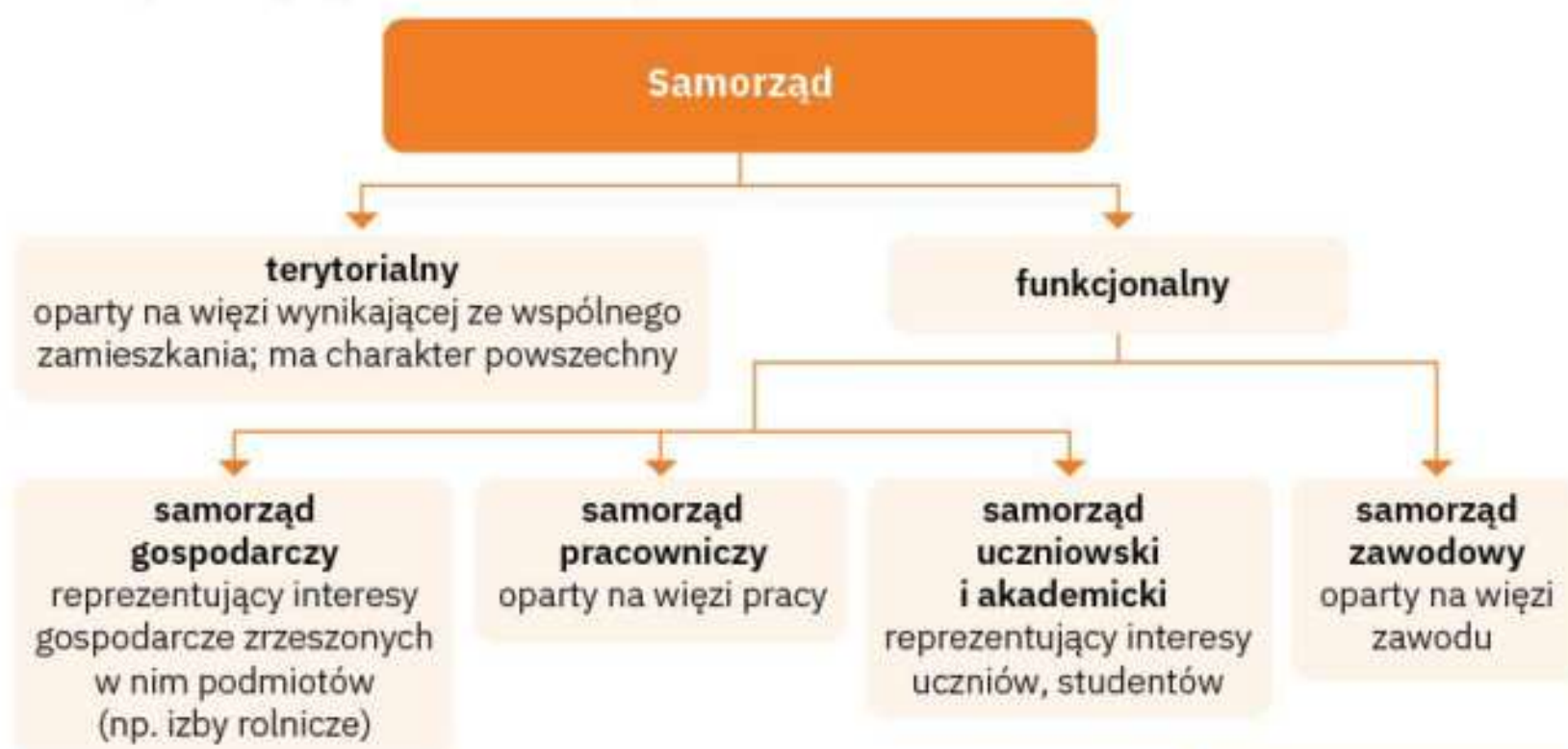
- poznasz jednostki samorządu terytorialnego w Polsce;
- przedstawisz kompetencje organów stanowiących i wykonawczych samorządu;
- wymienisz zadania własne, zlecone i powierzone samorządów;
- wyjaśnisz, kto sprawuje nadzór nad działalnością samorządu.

Na tej lekcji

Samorządność to zasada, która polega na decydowaniu o sobie lub o grupie. Jesteśmy samorządni, to znaczy, że sami wyznaczamy sobie cele, stawiamy zadania, samodzielnie decydujemy i kierujemy własnymi sprawami. **Samorząd** to forma organizacji wyodrębnionej grupy społecznej, która może dzięki temu decydować – w granicach prawa – o istotnych dla siebie kwestiach oraz działać bezpośrednio lub za pośrednictwem demokratycznie wybranego przedstawicielstwa.

Formy samorządu

Samorząd może przyjmować różne formy:

W Polsce na zasadach samorządowych są zorganizowane grupy zawodowe, takie jak adwokaci, radcy prawni, lekarze, notariusze, aptekarze, pielęgniarki i położne czy doradcy podatkowi. Samorzady zawodowe mogą mieć zasięg krajowy lub okręgowy, np. Krajowa Izba Radców Prawnych i Okręgowe Izby Radców Prawnych rozsiane w terenie, zrzeszające radców prawnych i aplikantów radcowskich. Do zadań okręgowych jednostek należy m.in. organizowanie aplikacji radcowskich.

Struktura samorządu terytorialnego w Polsce

Podział administracyjny państwa

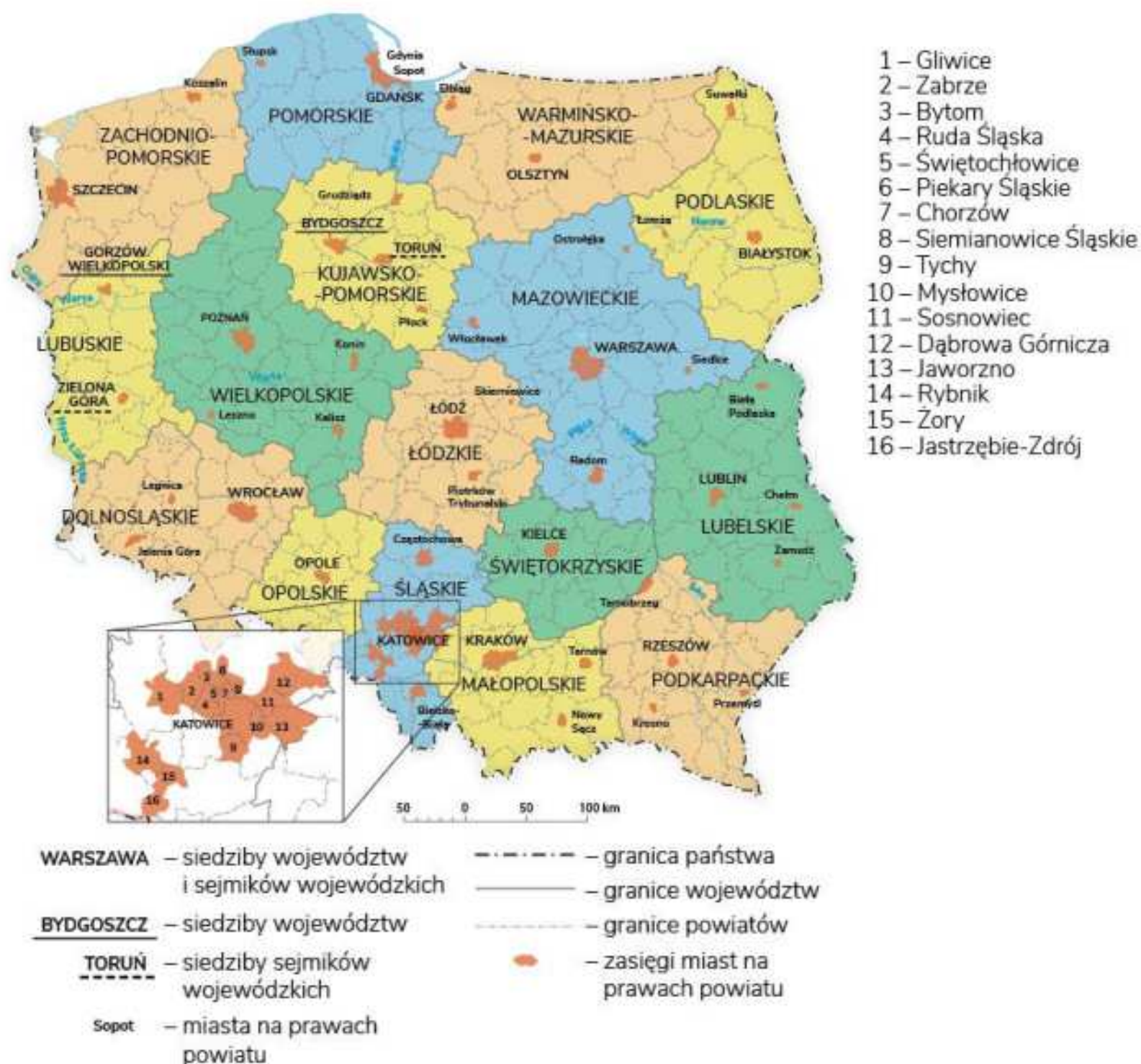
Tradycje **samorządu terytorialnego** w Polsce są bardzo bogate. Wywodzą się jeszcze z Konstytucji 3 maja. Samorząd istniał również na wszystkich ziemiach polskich objętych zaborami. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości wprowadziła go także Konstytucja marcowa z 1921 r. Samorząd zlikwidowano w Polsce w 1950 r., a przywrócono go dopiero w 1990 r. Powołano wówczas samorząd terytorialny jako podstawową formę lokalnego życia publicznego najpierw na szczeblu gminy, a od 1999 r. także na szczeblu powiatu i województwa.

Administracja samorządowa w Polsce od 1 stycznia 1999 r.

System samorządu terytorialnego nie jest hierarchiczny. Zakres działania samorządu województwa nie narusza samodzielności powiatu i gminy, podobnie samorząd powiatowy nie ingeruje w samodzielność samorządu gminy. Organy samorządu działające na wyższych szczeblach podziału terytorialnego nie są nadrzędne w stosunku do pozostałych jednostek.

Województwa i powiaty w Polsce (podział administracyjny)

Organy stanowiące i wykonawcze samorządu terytorialnego

Organem stanowiącym samorządu nazywamy jednostkę samorządu, która zajmuje się stanowieniem prawa miejscowego – czyli podejmowaniem uchwał. **Organ wykonawczy** realizuje przyjęte uchwały.

Do podstawowych **uprawnień (kompetencji) organu stanowiącego** należą:

- stanowienie prawa miejscowego poprzez głosowanie nad uchwałami,
- kontrola organu wykonawczego z realizacji uchwalonego budżetu poprzez przyjmowanie sprawozdań i udzielanie absolutorium (czyli uznanie, że dany organ działa prawidłowo),
- ustalanie wysokości podatków i opłat lokalnych.

Kompetencje organów stanowiących

Kompetencje organów wykonawczych różnią się w poszczególnych jednostkach struktury samorządu terytorialnego. W samorządzie gminnym są inne niż w samorządzie powiatowym czy wojewódzkim (omówiono je poniżej).

Samorząd gminny

Organy samorządu gminy

Mieszkańcy gminy tworzą z mocy prawa wspólnotę samorządową. Gmina ma osobowość prawną, jest samodzielna, a jej samodzielność podlega ochronie sądowej.

Do zakresu działania gminy należą wszystkie sprawy publiczne o znaczeniu lokalnym, niezastrzeżone ustawami na rzecz innych podmiotów.

Organami gminy są rada gminy oraz wójt lub burmistrz, lub prezydent miasta.

Wójt jest organem wykonawczym w gminach wiejskich. **Burmistrz** zarządza w gminie, której siedziba władz znajduje się w mieście położonym na terytorium tej gminy. Tym samym burmistrz zarządza również mniejszymi miastami. **Prezydent miasta** pełni funkcję wykonawczą w miastach powyżej 100 tys. mieszkańców oraz w niektórych mniejszych miastach – liczących powyżej 50 tys. (do 100 tys.) mieszkańców – w których organ ten istniał przed reformą samorządową przeprowadzoną w 1990 r.

Do **kompetencji wójta (burmistrza, prezydenta miasta)** należą:

- przygotowywanie projektów uchwał oraz projektu budżetu gminy,
- proponowanie sposobów realizacji uchwał,
- wykonywanie uchwał przegłosowanych przez radę,
- wykonanie budżetu,
- zarządzanie mieniem komunalnym,
- koordynowanie bieżących spraw gminy,
- reprezentowanie gminy na zewnątrz.

Jednostkami pomocniczymi gmin głównie wiejskich (choć także niektórych miejskich) są **sołectwa**, a większości miejskich – **dzielnice (osiedla)**.

Gminy mogą tworzyć związki komunalne, zawierać porozumienia i tworzyć stowarzyszenia. W Polsce istnieje kilkanaście związków komunalnych i stowarzyszeń gmin (np. Podhalański Związek Gmin).

Samorząd powiatowy

Ustawa o samorządzie powiatowym z 5 czerwca 1998 r. przenosi podstawowe treści z ustawy o samorządzie gminnym na szczebel powiatu. Powiat posiada osobowość prawną i wykonuje zadania publiczne o charakterze ponadgminnym. Zadania powiatu nie mogą naruszać zakresu działania gmin, ale mają uzupełniać zadania gmin.

Organy samorządu powiatu

Organami powiatu są rada powiatu i zarząd powiatu.

Organy powiatu

Do kompetencji zarządu powiatu należą:

- wykonywanie uchwał przegłosowanych przez radę,
- przygotowanie projektu budżetu.

Starosta kieruje pracą zarządu powiatu oraz zarządza bieżącymi sprawami w powiecie. Staroście podlegają pracownicy starostwa powiatowego, a także pracownicy różnych straży czy inspekcji powiatowych (np. powiatowi inspektorzy sanitarni).

Samorząd wojewódzki

Na terenie województwa działa administracja rządowa, którą zarządza wojewoda powoływany przez prezesa Rady Ministrów. Wojewoda sprawuje nadzór nad jednostkami samorządu terytorialnego i jest przedstawicielem rządu w terenie. Niezależnie od administracji rządowej województwo ma także samorząd (administrację samorządową).

Organy samorządu wojewódzkiego

Organami administracji samorządowej województwa są sejmik i zarząd województwa.

Działania samorządu województwa nie naruszają samodzielności powiatu i gminy. Jego zadania koncentrują się na funkcjach o znaczeniu regionalnym. Samorząd województwa określa strategię i prowadzi politykę rozwoju województwa.

Do **kompetencji zarządu województwa** należą:

- opracowywanie projektów uchwał,
- realizacja uchwał przegłosowanych przez sejmik województwa,
- przygotowanie projektu i wykonywanie budżetu,
- przygotowanie planów strategii rozwoju regionu.

Fundusze Europejskie

Ważnym zadaniem samorządu wojewódzkiego jest opracowanie i wdrażanie Programu Regionalnego Fundusze Europejskie. To szczegółowy program rozwoju województwa współfinansowany przez Unię Europejską w ramach polityki spójności (wyrównywanie różnic rozwojowych między poszczególnymi regionami UE). Ilustracja przedstawia logotyp Portalu Funduszu Europejskich.

Marszałek województwa zarządza urzędem marszałkowskim: kieruje jego pracownikami, bieżącymi zadaniami urzędu, a także pełni funkcję reprezentacyjną. Podlegają mu kierownicy i dyrektorzy wojewódzkich jednostek samorządowych (np. dyrektorzy szpitali wojewódzkich).

Województwa mogą nawiązywać współpracę ze społecznościami regionalnymi innych państw w granicach kompetencji województwa, a przy tym w zgodzie z polityką zagraniczną Polski oraz prawem wewnętrznym.

Zadania samorządu terytorialnego

Zadania samorządu terytorialnego

Rolę i miejsce jednostek samorządu terytorialnego w systemie władz publicznych określa **zasada pomocniczości**. Oznacza ona, że zadania publiczne powinny być powierzone do zrealizowania wspólnocie jak najniższego szczebla, która ma odpowiednie kompetencje, przez co może je skutecznie i efektywnie wykonać.

Istnieje domniemanie właściwości gminy, gdyż to podstawowa jednostka podziału terytorialnego kraju. Jeśli jednak jednostka nie radzi sobie z przekazanymi zadaniami bądź ich realizacja na tym szczeblu jest nieracjonalna, tylko w takim przypadku powinny one zostać przejęte przez samorząd wyższego szczebla. Wynika z tego, że administracja państwowa koncentruje się na zadaniach, które nie mogą być wykonane przez samorząd terytorialny. Jednak ta zasada odnosi się również do obywateli, co ma zastosowanie między innymi w działaniach opieki społecznej (np. rodziny zastępcze).

Zajrzyj do źródła

Społeczności lokalne mają – w zakresie określonym prawem – pełną swobodę działania w każdej sprawie, która nie jest wyłączona z ich kompetencji lub nie wchodzi w zakres kompetencji innych organów władzy. Generalnie odpowiedzialność za sprawy publiczne powinny ponosić przede wszystkim te organy władzy, które znajdują się najbliżej obywateli. Powierzając te funkcje innemu organowi władzy, należy uwzględnić zakres i charakter zadania oraz wymogi efektywności i gospodarności.

Europejska Karta Samorządu Lokalnego, sporządzona w Strasburgu 15 października 1985 r. (Dz.U. z 1994 r. Nr 124, poz. 607 ze sprost.).

Zadania samorządu terytorialnego można podzielić na zadania własne, zlecone i powierzone.

Zadania własne

Należą do nich te, które zaspokajają potrzeby zbiorowe wspólnoty gminnej. Samorząd realizuje je we własnym imieniu (dobrowolnie).

Można je ująć w czterech kategoriach:

- **infrastruktura społeczna** (np. szkoły, ochrona zdrowia, opieka społeczna),
- **infrastruktura techniczna** (drogi, wodociągi, transport),
- **porządek i bezpieczeństwo publiczne**,
- **ład przestrzenny i ekologiczny** (zagospodarowanie terenu, ochrona środowiska).

Zadania własne dzielą się na obowiązkowe, które jednostka samorządu musi wykonać, oraz pozostałe, których wykonanie zależy od jej woli i możliwości (przede wszystkim finansowych). Zadaniem samorządu jest również organizacja i finansowanie **referendum lokalnego**. Finansowanie zadań własnych pochodzi z dochodów własnych gmin oraz subwencji ogólnych.

1. Wyjaśnij, jak rozumiesz przekaz rysunku satyrycznego.
2. Zaproponuj sposoby rozwiązania problemu przedstawionego na rysunku.

Twój ruch

Zadania zlecone

Są wykonywane przez samorząd terytorialny w imieniu administracji rządowej, po uprzednim zapewnieniu jej środków finansowych. Do zadań zleconych należą na przykład: organizacja i przeprowadzanie wyborów powszechnych oraz referendum ogólnokrajowych, przeprowadzenie spisu powszechnego ludności czy ewidencja ludności.

Zadania zlecone mają charakter niedobrowolny i są finansowane z dotacji celowych.

Zadania powierzone

Mają charakter dobrowolny. Są one realizowane na podstawie porozumienia z innymi jednostkami samorządowymi (np. w sprawie wspólnego transportu zbiorowego czy wspólnej straży gminnej) lub w porozumieniu z administracją rządową (np. w sprawie rodzin zastępczych czy repatriantów).

Finansowanie zadań powierzonych w porozumieniu z innymi samorządami pochodzi z dochodów własnych. Natomiast zadania realizowane w wyniku porozumienia z administracją rządową są finansowane z dotacji celowych.

Zakres zadań własnych administracji samorządowej

Kategorie zadań	Samorząd gminny (zadania o charakterze lokalnym)	Samorząd powiatowy (zadania o charakterze ponadgminnym)	Samorząd wojewódzki (zadania o charakterze regionalnym)
Edukacja	• przedszkola • szkoły podstawowe	• szkoły ponadpodstawowe • szkoły sportowe, artystyczne • poradnie psychologiczno-pedagogiczne • schroniska młodzieżowe	• placówki doskonalenia nauczycieli • szkoły o znaczeniu regionalnym • wyższe szkoły zawodowe
Kultura	• biblioteki, muzea, domy kultury i inne gminne instytucje upowszechniania kultury • ochrona zabytków	• biblioteki, muzea, domy kultury, kina, galerie i inne instytucje (jako uzupełnienie tych prowadzonych przez gminy)	• muzea, galerie, opery, filharmonie, teatry i inne instytucje o znaczeniu regionalnym • ochrona zabytków
Zdrowie	• przychodnie i poradnie • opieka położnicza i ginekologiczna • podstawowa opieka stomatologiczna	• szpitale rejonowe • specjalistyczna opieka zdrowotna • inspekcja sanitarno-epidemiologiczna	• promocja ochrony zdrowia, szpitale specjalistyczne • medycyna pracy
Pomoc społeczna	• profilaktyka i zwalczanie problemów alkoholowych • ośrodki pomocy społecznej • jadalnie • schroniska dla bezdomnych	• profilaktyka i zwalczanie problemów alkoholowych • ośrodki pomocy społecznej • domy dziecka, organizowanie opieki w rodzinach zastępczych • pomoc cudzoziemcom w integracji społecznej	• ośrodki pomocy społecznej • profilaktyka i rozwiązywanie problemów alkoholowych • koordynowanie programów pomocy społecznej
Bezrobocie	• roboty publiczne itp.	• powiatowe urzędy pracy	• wojewódzkie urzędy pracy
Ochrona konsumentów		• powiatowy (miejski) rzecznik konsumentów	
Drogi	• drogi lokalne	• drogi powiatowe	• drogi wojewódzkie
Transport zbiorowy	• transport lokalny	• koordynowanie transportu na obszarze powiatu i kilku powiatów	• koordynowanie transportu w obrębie województwa i sąsiednich województw • transport kolejowy
Usługi komunalne	• wodociągi, kanalizacja, gaz, prąd, ogrzewanie, wysypiska śmieci	• usuwanie odpadów niebezpiecznych	
Nieruchomości	• budownictwo komunalne • plan zagospodarowania przestrzennego	• geodezja, kartografia • administracja architektoniczno-budowlana	• regionalny plan zagospodarowania przestrzennego
Bezpieczeństwo	• straże gminne/miejskie	• ochrona przeciwpożarowa (powiatowe komendy państwowej straży pożarnej) • ochrona przeciwpowodziowa	• ochrona przeciwpowodziowa

Kategorie zadań	Samorząd gminny (zadania o charakterze lokalnym)	Samorząd powiatowy (zadania o charakterze ponadgminnym)	Samorząd wojewódzki (zadania o charakterze regionalnym)
Inne	• promocja gminy • tereny zielone, parki • utrzymywanie targowisk • utrzymywanie cmentarzy komunalnych	• promocja powiatu • sprawy z zakresu rolnictwa, leśnictwa i rybactwa śródlądowego • rejestracja pojazdów • wydawanie prawa jazdy (zadania zlecone)	• promocja regionu • strategia rozwoju regionu • modernizacja terenów wiejskich • rozdzielanie pomocy finansowej Unii Europejskiej

Mikołaj Walczyk, Iwona Walendziak, *Matura 2019. Vademecum. Wiedza o społeczeństwie. Zakres rozszerzony*, Wydawnictwo Pedagogiczne OPERON, Gdynia 2018, s. 85–186.

Dochody samorządu terytorialnego

Istotnym elementem niezależności jednostek samorządu terytorialnego jest ich **samodzielność finansowa**. Konstytucja RP gwarantuje jednostkom samorządu terytorialnego udział w dochodach publicznych na poziomie odpowiednim do przypadających im zadań.

Podstawą ich samodzielnej polityki finansowej są ich **budżety przyjmowane w formie uchwał** przez organy uchwałodawcze (radę gminy, miasta, powiatu czy sejmik województwa). Wyłączna inicjatywa uchwałodawcza, czyli przygotowanie projektu budżetu, przysługuje organom wykonawczym. Budżet powinien zostać uchwalony najpóźniej przed końcem pierwszego kwartału roku budżetowego. Gdy termin ten nie zostanie dotrzymany, budżet gminy ustala regionalna izba obrachunkowa.

Na dochody samorządu składają się dochody własne oraz uzupełniające. Źródła **dochodów własnych** pochodzą z terenu podległego samorządowi i stanowią je:

- **podatki lokalne** (rolny, leśny, od nieruchomości, od posiadania psów, od spadków, darowizn i czynności cywilnoprawnych),
- **opłaty lokalne** (skarbowe, targowe),
- **dochody z majątku komunalnego** (z jego sprzedaży, najmu czy dzierżawy).

Podatki lokalne zasilają wyłącznie budżety gmin. Tego typu wpływów podatkowych nie mają budżety powiatów i województw.

Kształtowanie się dochodów własnych zależy od zagospodarowania terenu. Na **dochody uzupełniające** składają się:

- **udziały w podatkach dochodowych od osób prawnych i fizycznych**,
- **subwencje ogólne** (bezzwrotne świadczenia z budżetu państwa przeznaczone na finansowanie zadań własnych),
- **dotacje celowe** (przeznaczone przede wszystkim na zadania zlecone).

Podsumowanie lekcji

- s. 128 • Od 1999 r. **jednostkami podziału administracyjnego państwa** są **gmina, powiat i województwo**.
- s. 129 • Do podstawowych **kompetencji organów stanowiących** należą: stanowienie prawa miejscowego, uchwalanie budżetu, kontrola organu wykonawczego, ustalanie wysokości podatków i opłat lokalnych.
- s. 130 • **Organami samorządu gminy** są: rada gminy (organ stanowiący), wójt, burmistrz lub prezydent miasta (organ wykonawczy).
- s. 131 • **Organami samorządu powiatu** są: rada powiatu (organ stanowiący), zarząd powiatu na czele ze starostą (organ wykonawczy).
- s. 131 • **Organami samorządu wojewódzkiego** są: sejmik województwa (organ stanowiący), zarząd województwa z marszałkiem województwa na czele (organ wykonawczy).
- s. 132 • **Zadania samorządu terytorialnego** można podzielić na: **zadania własne, zlecone i powierzone**.

Pytania i polecenia

1. Na podstawie różnych źródeł informacji (np. zamieszczonych na stronach internetowych urzędów) przedstaw zadania i kompetencje samorządu gminy, powiatu lub województwa.
2. Czy znasz dochody i wydatki swojej gminy? Odszukaj te informacje i je przeanalizuj. Wskaż pozycje budżetu, na które przeznaczane są największe środki. Oceń ich zasadność.
3. Na podstawie różnych źródeł informacji przedstaw perspektywy rozwoju gminy, powiatu lub województwa, w których mieszkasz.

Procesy decyzyjne w samorządzie lokalnym

3

- poznasz sposoby i formy podejmowania decyzji przez organy władz wykonawczych i uchwałodawczych samorządu terytorialnego;
- prześledzisz procedurę tworzenia prawa miejscowego.

Na tej lekcji

Podstawową formą podejmowania decyzji przez jednostki samorządu terytorialnego jest **uchwała**. Uchwały są podejmowane przez organy stanowiące (uchwałodawcze) samorządu: radę gminy, radę powiatu i sejmik województwa. Decyzje organów wykonawczych samorządu mają przede wszystkim formę zarządzeń i decyzji administracyjnych.

Sposoby i formy podejmowania decyzji

Procedura tworzenia prawa miejscowego

Wiele uchwał jednostek samorządu ma charakter **aktów prawa miejscowego**. To rodzaj aktu normatywnego powszechnie obowiązującego na obszarze działania organu, który go wydał. Jeżeli dany akt prawa został uchwalony na przykład przez radę gminy Nałęczów, to obowiązuje na terenie tej gminy. Jeżeli uchwalił go sejmik województwa pomorskiego, to obowiązuje na obszarze tego województwa. Organem właściwym do wydawania aktów prawa miejscowego jest organ stanowiący.

Akt prawa miejscowego

Prawo miejscowe powstaje wyłącznie na podstawie i w granicach upoważnień ustawowych. Ze względu na podstawę prawną wydawania aktów prawa miejscowego można wyróżnić: przepisy wykonawcze oraz przepisy porządkowe.

Przepisy wykonawcze

- Są wydawane na podstawie upoważnień zawartych w ustawach szczególnych.
- Przykłady: miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, uchwały określające stawki podatku od nieruchomości i od posiadania psów, regulamin utrzymania czystości i porządku na terenie gminy, program opieki nad zwierzętami bezdomnymi czy statut nadawany szkole założonej przez gminę.

Przepisy porządkowe

- Są uchwalane przez radę gminy lub radę powiatu w sytuacji, gdy jest to niezbędne dla ochrony życia i zdrowia obywateli, zapewnienia porządku, spokoju i bezpieczeństwa publicznego, a w przypadku powiatu – ochrony mienia obywateli oraz środowiska naturalnego.
- W wyjątkowych sytuacjach może je wydać organ wykonawczy (wójt, prezydent, zarząd powiatu).
- Uprawnień do wydawania tych przepisów nie mają sejmik i zarząd województwa. Na obszarze województwa lub jego części przepisy porządkowe wydaje wojewoda.
- Zawierają nakazy i zakazy określonego zachowania się, z możliwością wprowadzenia za ich naruszenie sankcji w postaci kary grzywny.
- Są ogłaszane w drodze obwieszczeń, a także w sposób zwyczajowo przyjęty na danym terenie lub w środkach masowego przekazu.
- Przykłady: uchwała rady miasta w sprawie przepisów porządkowych regulujących zasady używania (detonowania) wyrobów pirotechnicznych o charakterze widowiskowym na terenie gminy czy uchwała rady powiatu w sprawie przepisów porządkowych obowiązujących w powiatowych przewozach osób o charakterze użyteczności publicznej, dla których organizatorem jest dany powiat.

Oprócz uchwał organ stanowiący może podejmować także:

- postanowienia,
- deklaracje (zawierające sam zobowiązanie się do określonego postępowania),
- oświadczenia (zawierające stanowisko w określonej sprawie),
- apele (zawierające formalne niewiążące wezwania adresatów zewnętrznych do określonego postępowania, podjęcia inicjatywy czy zadania),
- opinie (zawierające oświadczenia wiedzy oraz oceny).

Tryb ich podejmowania jest taki sam jak w przypadku uchwał.

Procedura tworzenia prawa miejscowego jest wieloetapowa i może różnić się w poszczególnych jednostkach samorządu. Informacje o sposobie tworzenia prawa na danym terenie można znaleźć w statucie danej gminy, powiatu czy województwa.

Inicjatywa uchwałodawcza

Proces ten rozpoczyna się od wniesienia projektu uchwały do organu stanowiącego. **Inicjatywa uchwałodawcza** zasadniczo przysługuje:

- organowi wykonawczemu (wójtowi, burmistrzowi czy prezydentowi, zarządowi powiatu czy województwa),
- przewodniczącemu rady gminy, powiatu lub sejmiku województwa,
- obywatelom,
- radnym.

Na szczególną uwagę zasługuje **obywatelska inicjatywa uchwałodawcza**, która zostanie szerzej omówiona w kolejnym rozdziale.

Projekt uchwały powinien określać w szczególności:

- tytuł uchwały,
- podstawę prawną,
- postanowienia merytoryczne,
- w miarę potrzeby źródła sfinansowania realizacji uchwały,
- określenie organu odpowiedzialnego za wykonanie uchwały,
- ustalenie terminu obowiązywania lub wejścia uchwały w życie.

Projekt należy również uzasadnić, wskazać w nim potrzebę podjęcia uchwały oraz podać informacje o skutkach finansowych jej realizacji.

Prace nad projektem uchwały

Etap ten obejmuje zwykle zaopiniowanie projektu przez zarząd (jeśli nie był on inicjatorem) oraz przez właściwą merytorycznie komisję rady, a także ocenę z punktu widzenia zgodności z prawem.

Zaopiniowanie projektu przez zarząd

Projekty zgłoszone przez inne podmioty niż organ wykonawczy wymagają opinii tego organu. Ponadto wyłącznie organ wykonawczy może zgłosić niektóre projekty uchwał, na przykład uchwały budżetowej.

Zaopiniowanie projektu przez właściwą komisję

Projekt uchwały trafia do odpowiedniej komisji merytorycznej organu stanowiącego. Posiedzenie komisji oraz dyskusja nad projektem uchwały stanowią bardzo istotne ogniwo samorządowego procesu decyzyjnego. To właśnie podczas dyskusji ścierają się poglądy zwolenników i przeciwników wniesionego projektu, a udział w niej partnerów społecznych oraz ekspertów często skłania radnych do dostosowania interesów, co może w konsekwencji prowadzić do zawierania kompromisów. Trzeba jednak podkreślić, że mimo argumentacji merytorycznej głosowanie komisji może – i zazwyczaj ma – charakter polityczny, a podziały wśród głosujących zależą od ich przynależności do klubów politycznych. Opinia komisji (pozytywna lub negatywna) nie jest wiążąca dla organu stanowiącego.

Ocena prawna projektu

Następnie projekt uchwały jest badany pod względem jego zgodności z prawem przez radcę prawnego. Po uzyskaniu jego opinii przewodniczący rady kieruje projekt uchwały na sesję rady.

Podjęcie uchwały

Projekt uchwały podlega głosowaniu na sesji organu stanowiącego (rady gminy, miasta, powiatu czy sejmiku). Uchwały są przyjmowane zwykłą większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowego składu, w głosowaniu jawnym.

Po podjęciu uchwały przewodniczący ją podpisuje i przekazuje organowi wykonawczemu (wójtowi, prezydentowi, zarządowi powiatu czy województwa) w celu jej realizacji. Ten organ z kolei przekazuje uchwalony akt w ciągu 7 dni wojewodzie w trybie nadzoru.

Należy podkreślić, że sesje rady gminy, powiatu czy sejmiku województwa są jawne. Oznacza to, że mieszkańcy mogą przysłuchiwać się ich obradom.

XVI Sesja Rady Miasta Gdańsk (fot. Dominik Paszliński)

Ogłoszenie i wejście w życie uchwały

Akty prawa miejscowego wchodzą w życie po ich ogłoszeniu w **wojewódzkim dzienniku urzędowym** danego województwa. Dniem ogłoszenia aktu jest co do zasady dzień jego ogłoszenia w postaci elektronicznej na stronie internetowej organu wydającego dziennik urzędowy. W przypadku przepisów porządkowych ogłoszenie w wojewódzkim dzienniku urzędowym – choć niezbędne – ma jednak charakter uzupełniający. Kluczowe jest ogłoszenie w drodze obwieszczeń.

Uchwały wchodzą w życie po upływie 14 dni od dnia ich ogłoszenia, chyba że dana uchwała określi dłuższy termin. Wyjątek stanowią jedynie akty prawa miejscowego o charakterze porządkowym, które wchodzą w życie po upływie 3 dni od dnia ich ogłoszenia.

Jeżeli zwłoka w wejściu w życie przepisów porządkowych mogłaby spowodować nieodwracalne szkody lub poważne zagrożenia życia, zdrowia lub mienia, można zarządzić wejście w życie takich przepisów z dniem ich ogłoszenia.

Zarządzenia

W formie **zarządzenia** wójt (burmistrz, prezydent) określa sprawy dotyczące organizacji i funkcjonowania urzędu gminy (urzędu miasta) oraz podległych mu jednostek organizacyjnych, a także inne sprawy z zakresu tzw. kierownictwa wewnętrznego. Forma ta wynika z uprawnień wójta, burmistrza, prezydenta jako kierowników urzędu wykonujących uprawnienia zwierzchnika służbowego w stosunku do pracowników urzędu oraz kierowników jednostek organizacyjnych danego samorządu.

Ponadto w formie zarządzenia organ wykonawczy danej jednostki samorządu określa sprawy dotyczące realizacji jej zadań. Zarządzenia te jednak nie mają charakteru przepisów prawa miejscowego.

Natomiast w sprawach pilnych wójt (prezydent, starosta) może wydać w formie zarządzenia przepisy porządkowe, które stanowią szczególny rodzaj aktów prawa miejscowego. Przepisy porządkowe można wydawać tylko w przypadku realnego i nagłego zagrożenia życia lub zdrowia obywateli, ich mienia, środowi-

ska naturalnego czy porządku, spokoju i bezpieczeństwa publicznego, którego nie da się wyeliminować w żaden inny sposób.

Realne zagrożenie oznacza sytuację nieprzewidzianą, bezpośrednio zagrażającą jakiemuś dobru, wymagającą natychmiastowej reakcji i na tyle oczywistą, że podjęcie odpowiednich działań jest konieczne. To na przykład: katastrofa ekologiczna, klęska żywiołowa, zagrożenie epidemiologiczne.

Zarządzenie w sprawie pilnej podlega zatwierdzeniu na najbliższej sesji organu stanowiącego (rady gminy, miasta, powiatu). Traci ono moc w razie odmowy zatwierdzenia bądź nieprzedstawienia do zatwierdzenia.

Poniżej przedstawiono przykład zarządzenia wydanego przez wójta.

**Zarządzenie nr OP/0050/14/2020 Wójta gminy Pietrowice Wielkie
z dnia 19 czerwca 2020 r.**

Zajrzyj
do źródła

w sprawie zakazu podlewania ogrodów przydomowych, działkowych, upraw polowych, terenów zielonych oraz napełniania basenów na terenie Gminy Pietrowice Wielkie

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 3, art. 40 ust. 3 i 4 oraz art. 41 ust. 2 ustawy z dnia 8 marca 1990 r.

o samorządzie gminnym (tekst jedn. Dz. U. z 2020 r. poz. 713), art. 4 ust. 3 oraz art. 14 ustawy z dnia 20 lipca 2000 r. o ogłaszaniu aktów normatywnych i niektórych innych aktów prawnych (Dz. U. z 2019 r. poz. 1461) zarządzam

§ 1.1. Wprowadza się na obszarze Gminy Pietrowice Wielkie zakaz:

- 1) podlewania wodą z gminnej sieci wodociągowej ogródków przydomowych, upraw polowych, ogródków działkowych, terenów zielonych w godzinach od 6:00 do 23:00,
- 2) napełniania basenów wodą z gminnej sieci wodociągowej.

2. Zakaz, o którym mowa w ust. 1 pkt 1 nie dotyczy terenów użyteczności publicznej.

§ 2. Kto narusza zakaz, o którym mowa § 1 ust. 1, podlega karze grzywny na zasadach określonych w art. 54 ustawy z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz. U. z 2019 r. poz. 821 ze zm.).

§ 3. Wykonanie zarządzenia powierza się Dyrektorowi Zakładu Gospodarki Komunalnej w Pietrowicach Wielkich.

§ 4. Zarządzenie podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Śląskiego oraz na tablicach ogłoszeń.

§ 5. Zarządzenie wchodzi w życie z dniem ogłoszenia poprzez obwieszczenie w Biuletynie Informacji Publicznej Gminy Pietrowice Wielkie.

Wójt Gminy Pietrowice Wielkie
Andrzej Wawrzynek

Dziennik Urzędowy Województwa Śląskiego, Katowice, dnia 26 czerwca 2020 r., poz. 5068, <https://link.operon.pl/xm> (dostęp: 07.05.2025).

Mandat za podlewanie ogródka i napełnianie basenu

Decyzje administracyjne

Decyzje
administracyjne

W formie **decyzji administracyjnej** organ wykonawczy jednostki samorządu (wójt, prezydent, starosta, marszałek województwa) załatwia podlegające mu sprawy indywidualne z zakresu administracji publicznej. Decyzje mogą być także wydawane przez odpowiednio upoważnionych pracowników urzędu właściwego szczebla samorządu terytorialnego (urząd gminy, miasta, starostwo powiatowe, urząd marszałkowski) czy jednostek organizacyjnych (np. dyrektor Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej).

Definicja

Decyzja administracyjna – orzeczenie organu administracji publicznej w konkretnej, indywidualnej sprawie. Decyzja rozstrzyga daną sprawę co do istoty w całości lub w części. Skierowana jest do konkretnej osoby lub podmiotu i dotyczy konkretnego adresata i jego sytuacji prawnej. To akt określający konkretne działania lub zobowiązania, jakie ma podjąć adresat. Ponadto rozstrzyga o prawach i obowiązkach obywateli. Wydawana jest w postępowaniu administracyjnym, wszczynanym na wniosek lub z urzędu.

Przykładem decyzji administracyjnej może być decyzja o wydaniu pozwolenia na budowę. Organ administracji publicznej podejmuje taką decyzję po przeprowadzeniu odpowiednich analiz i ocen związanych z planowaną inwestycją. Decyzja ta reguluje prawa i obowiązki inwestora oraz określa warunki, które muszą być spełnione przy realizacji inwestycji. Kolejnym przykładem jest decyzja o wydaniu prawa jazdy. W obu tych przypadkach właściwym organem administracji publicznej jest starosta.

Decyzje administracyjne mogą dotyczyć również spraw społecznych, takich jak decyzja o przyznaniu zasiłku socjalnego. Organ administracji publicznej podej-

muje taką decyzję po przeanalizowaniu sytuacji finansowej i życiowej osoby ubiegającej się o zasiłek. Decyzja ta reguluje wysokość zasiłku oraz okres, na jaki został przyznany.

Od decyzji administracyjnej wydanej przez organy samorządu terytorialnego wszystkich szczebli przysługuje odwołanie do Samorządowego Kolegium Odwoławczego w terminie 14 dni od otrzymania.

Organy nadzoru samorządu

Organami nadzoru nad działalnością samorządu są **premier i wojewoda**, a w zakresie spraw budżetowych – **regionalne izby obrachunkowe**. Celem nadzoru jest zapewnienie zgodności działania samorządu z prawem.

Organy nadzoru działalności samorządów terenowych

Do kompetencji wojewody należy badanie zgodności z prawem aktów wydawanych przez organy jednostek samorządu terytorialnego. Wojewoda może między innymi unieważnić, uchylić lub zawiesić uchwałę organu nadzorowanego. Kontroluje także wykonywanie zadań z zakresu administracji rządowej przez organy samorządu terytorialnego – ocenia je pod względem legalności, gospodarności i rzetelności.

Organy samorządu, które notorycznie naruszają konstytucję lub ustawy, mogą zostać rozwiązane. Wobec rady i sejmiku taką decyzję podejmuje Sejm RP. Prezes Rady Ministrów, na wniosek ministra właściwego do spraw administracji publicznej, wyznacza osobę, która do czasu wyboru organu pełni jego funkcję.

Podsumowanie lekcji

- Podstawową formą podejmowania decyzji przez jednostki samorządu terytorialnego jest **uchwała**. ▶ s. 137
- **Uchwały są podejmowane przez organy stanowiące** (uchwałodawcze) samorządu: **radę gminy, radę powiatu i sejmik województwa**. ▶ s. 137
- **Akt prawa miejscowego** to przepis prawa powszechnie obowiązujący na obszarze działania organu, który go wydał. ▶ s. 137
- **Decyzje organów wykonawczych samorządu** mają przede wszystkim formę **zarządzeń i decyzji administracyjnych**. ▶ s. 140
- **Organami nadzoru działalności samorządów terenowych** są prezes Rady Ministrów i wojewoda, a w kwestiach finansowych – regionalne izby obrachunkowe. ▶ s. 143

Pytania i polecenia

1. Opisz sposoby podejmowania decyzji przez organy władz wykonawczych i uchwałodawczych samorządu terytorialnego.
2. Wskaż podobieństwa i różnice między uchwałą, zarządzeniem a decyzją administracyjną – podejmowanymi przez organy samorządu lokalnego.
3. Sprawdź w wojewódzkim dzienniku urzędowym, jakie decyzje zostały podjęte w ostatnim półroczu przez organy samorządu lokalnego twojej miejscowości.

Udział obywateli w procesie decyzyjnym samorządu terytorialnego

Na tej lekcji

- prześledzisz mechanizmy udziału obywateli w procesie decyzyjnym samorządu lokalnego;
- dowiesz się, w jakich sprawach i w jaki sposób przeprowadza się referendum lokalne;
- poznasz, jak funkcjonuje budżet obywatelski;
- przygotujesz wniosek do budżetu obywatelskiego.

Udział obywateli
w procesie
decyzyjnym

Zasada decentralizacji władzy zakłada również **znaczący udział obywateli w procesie decyzyjnym samorządu lokalnego**. Oprócz tego, że obywatele mają prawo do wybierania władz uchwałodawczych (rada gminy, powiatu, sejmik wojewódzki) i stanowiących (wójt, burmistrz, prezydent miasta), mogą również inicjować referenda lokalne i zgromadzenia oraz w nich uczestniczyć.

Referendum lokalne

Referendum lokalne

Ustawy o samorządzie gminnym, o samorządzie powiatowym i o samorządzie wojewódzkim przewidują również możliwość przeprowadzenia **referendum lokalnego**. Szczegółowe regulacje zawiera Ustawa z dnia 15 września 2000 r. Referendum może być przeprowadzone z inicjatywy organu stanowiącego jednostki samorządu terytorialnego (rady gminy, powiatu, miasta, sejmiku wojewódzkiego). Prawo to przysługuje również 10% uprawnionych do głosowania spośród mieszkańców gminy lub powiatu oraz 5% mieszkańców województwa.

Przedmiotem referendum lokalnego mogą być:

- odwołanie organu stanowiącego samorząd (rad gmin, powiatów, sejmików wojewódzkich),
- sposób rozstrzygania sprawy dotyczącej tej wspólnoty, mieszczącej się w zakresie zadań i kompetencji organów danej jednostki,
- inne istotne sprawy dotyczące społecznych, gospodarczych lub kulturowych więzi łączących tę wspólnotę.

Referendum gminne może ponadto dotyczyć:

- odwołania wójta (burmistrza, prezydenta miasta),
- samoopodatkowania się mieszkańców na cele publiczne, mieszczące się w zakresie zadań i kompetencji organów gminy.

Do udziału w referendum mają prawo osoby stale zamieszkujące na obszarze danej jednostki samorządu terytorialnego, które mają czynne prawo wyborcze do organu stanowiącego tej jednostki.

Referendum lokalne jest ważne, jeżeli w głosowaniu wzięło udział co najmniej 30% uprawnionych do głosowania. Odwołanie organu jednostki samorządu terytorialnego, pochodzącego z wyborów bezpośrednich (rada gminy, powiatu, sejmik województwa, wójt, burmistrz, prezydent miasta), jest ważne w przypadku, gdy uczestniczyło w nim nie mniej niż 3/5 liczby biorących udział w wyborze odwoływanego organu.

Najśłynniejsze było referendum z 13 października 2013 r. w sprawie odwołania prezydent Warszawy Hanny Gronkiewicz-Waltz. Referendum było nieważne, do wymaganej frekwencji zabrakło ponad 40 tys. głosów.

Wynik referendum gminnego w sprawie samoopodatkowania się mieszkańców jest rozstrzygający, jeżeli za samoopodatkowaniem oddano co najmniej 2/3 ważnych głosów.

Zgromadzenie

Rzadko spotykaną formą bezpośredniego udziału w życiu publicznym jest zgromadzenie. Polega ono na zebraniu się w jednym miejscu wszystkich lub większości osób, które mają prawo podejmowania decyzji w ramach określonej jednostki terytorialnej. Obowiązuje ono w niektórych kantonach i gminach w Szwajcarii. W Polsce dotyczy praktycznie wyłącznie małych jednostek terytorialnych, takich jak sołectwo i osiedle mieszkaniowe.

Art. 36

1. Organem uchwałodawczym w sołectwie jest zebranie wiejskie, a wykonawczym – sołtys. Działalność sołtysa wspomaga rada sołecka. [...]

Art. 37

4. Statut osiedla może ustalić, że w osiedlu organem uchwałodawczym jest ogólne zebranie mieszkańców.

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym.

Zajrzyj
do źródła

Konsultacje z mieszkańcami gminy

Konsultacje społeczne są również jedną z form demokracji bezpośredniej. Polegają one na dialogu między przedstawicielami władz lokalnych lub centralnych a obywatelami. Władze przeprowadzają konsultacje, aby zebrać opinie mieszkańców. Na tej podstawie podejmują odpowiednie decyzje w sprawach publicznych.

Podstawę prawną konsultacji na poziomie lokalnym stanowią ustawy o samorządzie gminy, powiatu lub województwa oraz Europejska Karta Samorządu Lokalnego Rady Europy z 1985 r.

Konsultacja musi być przeprowadzona obowiązkowo między innymi w przypadku zmiany granic społeczności lokalnej czy zmiany nazw miejscowości (gminy, powiatu). Natomiast charakter fakultatywny konsultacja może mieć w każdej sprawie ważnej dla gminy, powiatu czy województwa, na przykład dotyczącej utworzenia młodzieżowej rady gminy.

Konsultacje przeprowadza się w formie panelu ekspertów lub obywateli bądź otwartego spotkania dyskusyjnego. Mogą też być prowadzone za pośrednictwem internetu.

Obywatelska inicjatywa uchwałodawcza

W wielu sprawach inicjatywa składania projektów uchwał w gminach może przysługiwać także obywatelom. Wyjątek stanowi uchwała budżetowa – w jej przypadku inicjatywa uchwałodawcza przysługuje wyłącznie wójtowi.

Zajrzyj
do źródła

Art. 41a

1. Grupa mieszkańców gminy, posiadających czynne prawa wyborcze do organu stanowiącego, może wystąpić z obywatelską inicjatywą uchwałodawczą.
2. Grupa mieszkańców, o której mowa w ust. 1, musi liczyć:
 - 1) w gminie do 5000 mieszkańców – co najmniej 100 osób;
 - 2) w gminie do 20 000 mieszkańców – co najmniej 200 osób;
 - 3) w gminie powyżej 20 000 mieszkańców – co najmniej 300 osób.
3. Projekt uchwały zgłoszony w ramach obywatelskiej inicjatywy uchwałodawczej staje się przedmiotem obrad rady gminy na najbliższej sesji po złożeniu projektu, jednak nie później niż po upływie 3 miesięcy od dnia złożenia projektu.
- 3a. Projekt uchwały o przystąpieniu do sporządzania aktu planowania przestrzennego zgłoszony w ramach obywatelskiej inicjatywy uchwałodawczej staje się przedmiotem obrad rady gminy nie później niż po upływie 3 miesięcy od dnia złożenia projektu.
4. Komitet inicjatywy uchwałodawczej ma prawo wskazywać osoby uprawnione do reprezentowania komitetu podczas prac rady gminy.
5. Rada gminy określi w drodze uchwały: szczegółowe zasady wnoszenia inicjatyw obywatelskich, zasady tworzenia komitetów inicjatyw uchwałodawczych, zasady promocji obywatelskich inicjatyw uchwałodawczych, formalne wymogi, jakim muszą odpowiadać składane projekty, z zastrzeżeniem przepisów niniejszej ustawy.

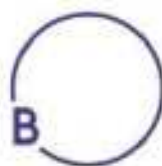
Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym.

Budżet obywatelski

Budżet obywatelski

Zajrzyj
do źródła

Budżet
Obywatelski
Gdynia

Szczególną i popularną w Polsce formą jest tzw. **budżet obywatelski** (partycypacyjny). Każdy mieszkaniec gminy lub miasta może wyrazić opinię dotyczącą sposobu wykorzystania części budżetu i zgłosić swoje propozycje. Od 2019 r. w miastach na prawach powiatu obowiązkowo 0,5% wydatków przeznacza się na budżet obywatelski.

Poradnik budżetu obywatelskiego miasta Gdynia

Żeby Twój pomysł na wprowadzenie zmiany w dzielnicy lub mieście mógł zostać rozważony, musisz opisać go w formularzu wniosku i złożyć wraz z niezbędnymi załącznikami w wyznaczonym terminie.

W projekcie opisz zarówno jego cel, odpowiadający na konkretne, zauważone potrzeby, jak i działania niezbędne do jego osiągnięcia, odpowiednio wycenione. W celu określenia kosztów projektu, skorzystaj z cenników do-

stępnych na stronie Poradnik BO w zakładce Dokumenty lub skontaktuj się z urzędnikami w odpowiednich jednostkach miejskich.

Wniosek możesz złożyć:

- elektronicznie – wypełniając go w systemie, do którego we wskazanym terminie odsyła strona internetowa bo.gdynia.pl,
- za pośrednictwem poczty tradycyjnej – przesyłając wniosek na adres Laboratorium Innowacji Społecznych, ul. Żeromskiego 31, 81-346 Gdynia, z dopiskiem „Projekt – Budżet Obywatelski”,
- osobiście, składając wniosek w kopercie z dopiskiem „Projekt – Budżet Obywatelski” w wyznaczonych jednostkach [...].

Do każdego wniosku musi być dołączona lista poparcia z podpisami:

1. 30 mieszkańców Gdyni w przypadku projektu miejskiego,
2. 0,1% liczby mieszkańców dzielnicy, w której składany jest projekt.

Budżet Obywatelski, Gdynia, <https://link.operon.pl/vF> (dostęp: 27.05.2025).

Tematyka wniosków musi mieścić się w zadaniach własnych gminy: edukacja, kultura, inwestycje drogowe i bezpieczeństwo, pomoc społeczna, komunikacja miejska, zdrowie, sport i rekreacja, ochrona środowiska, zieleń miejska itp.

Podsumowanie lekcji

- Do najważniejszych **mechanizmów udziału obywateli w procesie decyzyjnym samorządu terytorialnego** należą: referendum lokalne, zgromadzenie, konsultacje z mieszkańcami gminy, obywatelska inicjatywa uchwałodawcza i budżet obywatelski.
- **Referendum lokalne** może dotyczyć: odwołania władz gminy (rady, wójta), samoopodatkowania mieszkańców oraz innych problemów dotyczących gminy.
- **Budżet obywatelski** musi mieścić się w zadaniach własnych gminy.

► s. 144

► s. 144

► s. 146

Pytania i polecenia

1. Zidentyfikuj mechanizmy udziału mieszkańców w procesach decyzyjnych.
2. Sprawdź, jak statut gminy, której jesteś mieszkańcem, reguluje sprawy obywatelskiej inicjatywy uchwałodawczej.
3. Wykorzystaj wybrany mechanizm, by uczestniczyć w procesie decyzyjnym swojego samorządu lokalnego.

Propozycja projektu

Pod kierunkiem nauczyciela edukacji obywatelskiej przygotuj wraz z uczniami swojej klasy wniosek do budżetu obywatelskiego. Z pomocą nauczyciela biznesu i zarządzania przygotujcie akcję promocyjną.

Finanse gminy (temat fakultatywny)

Na tej lekcji

- poznasz źródła finansowania działalności gminy;
- dowiesz się, jakie są podstawowe wydatki gminy;
- ocenisz wydatki gminy.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/wQ
Ustawa o finansach
publicznych
Dz.U. 2009 Nr 157
poz. 1240

Zasady polityki
budżetowej

Zgodnie z ustawami o samorządzie terytorialnym, podstawę samodzielnej gospodarki finansowej gminy, powiatu lub województwa stanowi budżet. To roczny plan finansowy, który obejmuje dochody i wydatki danej jednostki samorządowej oraz działających na jej terenie zakładów budżetowych.

Podstawą prawną prowadzenia budżetu jest między innymi Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 roku o finansach publicznych.

Opracowanie budżetu gminy

Przy opracowaniu projektu budżetu gminy muszą być zachowane te same zasady, które obowiązują przy projektowaniu i uchwalaniu budżetu centralnego.

Obowiązujące **zasady polityki budżetowej** to:

- **zasada rocznego budżetowania** – budżet jednostki samorządu terytorialnego obejmuje okres roku kalendarzowego;
- **zasada zupełności** – zestawienie określa wszystkie dochody i wydatki gminy;
- **zasada jedności** – wszystkie dochody i wszystkie wydatki są ujęte w jednym budżecie;
- **zasada jawności** – gospodarka finansowa gminy jest jawna, a wójt, burmistrz lub prezydent ogłasza uchwałę budżetową i sprawozdanie z jej wykonania;
- **zasada równowagi budżetowej** – wydatki budżetowe powinny być równe dochodom budżetowym w planie finansowym jednostki samorządu terytorialnego; ta zasada – podobnie jak w budżecie państwa – jest traktowana elastycznie i często uwzględnia się deficyt budżetowy.

Na prace nad budżetem gminy wpływają wielkość i poziom rozwoju gospodarczego gminy. Kolejne ważne elementy to komunikacja społeczna między mieszkańcami a władzami gminy i stopień zaangażowania tych ostatnich w prace nad budżetem. Jednak najważniejsze jest właściwe rozpoznanie potrzeb społeczności.

Etapy prac nad budżetem:

1. Kierownicy jednostek budżetowych (np. szkoły, przedszkola, straży gminnej, ośrodka zdrowia, ośrodka pomocy społecznej), kierownicy zakładów budżetowych (np. wodociągów, cmentarzy komunalnych, gminnych zakładów oczyszczania ścieków) oraz jednostek pomocniczych (np. sołtysi) składają plany i wnioski do skarbnika gminy lub miasta.

III. Społeczność lokalna

2. Projekt budżetu, na podstawie przygotowanych przez skarbnika zestawień, trafia do wójta, burmistrza lub prezydenta miasta.
3. Rada gminy lub miasta uchwala budżet.

Przebieg procesu decyzyjnego w gminie został szczegółowo omówiony w rozdziale 3 w dziale III. W opracowaniu budżetu gminy możliwy jest również udział mieszkańców, na przykład w drodze konsultacji lub budżetu obywatelskiego (zobacz rozdział 4 w dziale III).

Źródła finansowania budżetu gminy

Na **dochody gminy** składają się między innymi:

Źródła dochodu
gmin

- **wpływy z podatków**, takich jak:
 - **podatek od nieruchomości** – za posiadanie lub użytkowanie wieczyste gruntów (działki budowlane), budynków;
 - **podatek od środków transportu** – za posiadanie samochodów osobowych o wadze powyżej 3,5 tony, ciągników siodłowych, przyczep i naczep oraz autobusów; wysokość tego podatku ustalają rady gmin;
 - **podatek rolny i leśny** (część gmin zwalnia mieszkańców z podatku rolnego);
 - **podatek od działalności gospodarczej osób fizycznych** – opłacany w formie karty podatkowej;
 - **podatek od spadków i darowizn**;
 - **podatek od czynności cywilnoprawnych** (np. wydania paszportu);
- **wpływy z opłat**, takich jak:
 - **opłata targowa** – dotyczy osób sprzedających na targowiskach; stanowi znaczącą część dochodów gmin położonych w pobliżu przejść granicznych;
 - **opłata miejscowa** – dotyczy osób przebywających czasowo w celach wypoczynkowych, turystycznych, leczniczych w miejscowościach o wyjątkowych walorach klimatycznych, krajobrazowych (tzw. opłata klimatyczna);
 - **opłata administracyjna** – może być wprowadzona przez radę gminy za czynności urzędowe wykonywane przez organy gminy (radę, wójta, burmistrza lub prezydenta);
- **udział w podatkach PIT** (ang. *personal income tax* – podatek od dochodów osobistych) i **CIT** (ang. *corporate income tax* – podatek dochodowy od osób fizycznych) – stanowią one dochód państwa (39,34% wpływów z podatku dochodowego od osób fizycznych zamieszkałych na terenie gminy oraz 6,71% wpływów z podatku dochodowego od osób prawnych, mających siedzibę na terenie gminy);
- **dochody uzyskiwane przez jednostki budżetowe gmin** (urząd gminy, szkoły, gminne ośrodki opieki społecznej) oraz wpływy z zakładów budżetowych;
- **dotacje celowe z budżetu państwa** – środki na realizację zleconych gminie zadań z zakresu administracji rządowej, na przykład przygotowanie wyborów i referendum;
- **dochody z majątku gminy oraz odsetki od środków finansowych gminy** (np. wynajem pomieszczeń na cele usługowe, środki gromadzone na kontach bankowych);

Udział podatków w przeliczeniu na jednego mieszkańca może być traktowany jako wskaźnik bogactwa gminy. W 2024 r. najwyższe wpływy osiągały gminy wiejskie. Najbogatszą była gmina Kleszczów w województwie łódzkim z dochodem ponad 23 tys. zł na 1 mieszkańca. Gmina zawdzięcza swoje bogactwo kopalni i elektrowni „Bełchatów” znajdujących się na jej terenie. Dopiero na 25. miejscu znalazło się miasto stołeczne Warszawa z dochodem ponad 6 tys. zł na mieszkańca. Na zdjęciu: elektrownia przy Kopalni Węgla Kamiennego „Bełchatów”.

• **źródłem finansowania zadań gminy mogą być także:**

- przychody z emisji obligacji, które są pewną formą zaciągniętego długu; obligacje należy wykupić wraz z odsetkami po określonym czasie; zwykle służą sfinansowaniu ważnych inwestycji, na przykład oczyszczalni ścieków;
- kredyty zaciągane w bankach;
- prywatyzacja majątku gminy, na przykład nieruchomości (działki budowlane, budynki, mieszkania komunalne);
- Fundusze Unii Europejskiej oraz Norweski Mechanizm Finansowy i Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego.

Część dochodów gminy może pochodzić z subwencji ogólnej. Od 1 stycznia 2025 r. nastąpiły zmiany w jej funkcjonowaniu. Aby zwiększyć samodzielność jednostek samorządu lokalnego, subwencję podzielono na nowe kategorie, zwane „potrzebami finansowymi”. Te kategorie lepiej odzwierciedlają aktualne potrzeby samorządów, między innymi potrzeby: oświatowe, rozwojowe, ekologiczne, wyrównawcze (wsparcie biedniejszych regionów) czy uzupełniające (zapewniając wzrost dochodów w stosunku do wcześniejszych przepisów).

Wydatki gminy

Wydatki budżetu samorządowego są przeznaczane głównie na realizację ustawowych zadań gminy, powiatu lub województwa.

Podstawowe zadania finansowane przez gminę

Zadania własne gminy polegają między innymi na utrzymywaniu:

- ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej,
- gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego,
- wodociągów i zaopatrzenia w wodę, kanalizacji, usuwania i oczyszczania ścieków komunalnych,
- czystości i porządku oraz urządzeń sanitarnych, wysypisk i unieszkodliwiania odpadów komunalnych,
- zaopatrzenia w energię elektryczną i ciepłą oraz gaz,
- lokalnego transportu zbiorowego,
- ochrony zdrowia,
- pomocy społecznej, w tym ośrodków i zakładów opiekuńczych,
- gminnego budownictwa mieszkaniowego,
- edukacji publicznej (z reguły największa część wydatków gminy),

Gminy są organami prowadzącymi żłobki, przedszkola i szkoły podstawowe. Powiaty i miasta na prawach powiatów odpowiadają za funkcjonowanie szkół ponadpodstawowych. Na zdjęciu: Szkoła Podstawowa nr 2 im. Chwały Oręża Polskiego w Giżycku.

- kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- kultury fizycznej i turystyki, w tym terenów rekreacyjnych i urządzeń sportowych,
- targowisk i hal targowych,
- zieleni i cmentarzy gminnych,

- porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli oraz ochrony przeciwpowodziowej i przeciwpowodziowej, w tym wyposażenia i utrzymania gminnego magazynu przeciwpowodziowego (doświadczenia powodzi na Dolnym Śląsku i w województwie opolskim w 2024 r., a także potencjalne zagrożenia zewnętrzne, wykazały, jak wiele jest do zrobienia w obszarze bezpieczeństwa obywateli),
- gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych (siedziby władz gminy, obiekty sportowe itp.),
- polityki prorodzinnej, w tym zapewnienia kobietom w ciąży opieki socjalnej, medycznej i prawnej.

Zadania gminy zostały również omówione w rozdziale 2 w dziale III.

Podsumowanie lekcji

- s. 148 • **Do zasad polityki budżetowej należą:** zasada rocznego budżetowania, zasada zupełności, zasada jedności, zasada jawności i zasada równowagi budżetowej.
- s. 149 • **Źródłami dochodu gmin są:** podatki (od nieruchomości i środków transportu, podatek rolny i leśny, podatek od działalności gospodarczej), opłaty (targowa, miejscowa, administracyjna), udział w podatkach PIT i CIT, dochody jednostek budżetowych gminy, dotacje celowe i ogólne oraz inne.
- s. 151 • **Podstawowe zadania finansowane przez gminę to:** gospodarka nieruchomościami, ochrona środowiska, gospodarka wodna, utrzymanie dróg i transportu lokalnego, zaopatrzenie w wodę, gospodarka ściekami i odpadami komunalnymi, ochrona zdrowia, pomoc społeczna oraz finansowanie edukacji, kultury i bezpieczeństwa.

Pytania i polecenia

1. Przeanalizuj strukturę budżetu gminy lub miasta – właściwych dla twojego miejsca zamieszkania.
2. Oceń wydatki budżetu gminy lub miasta – właściwych dla twojego miejsca zamieszkania.

Formy aktywności obywatelskiej

6

- poznasz różne mechanizmy wspierające aktywności obywatelskie;
- zaproponujesz sposób wykorzystania wybranego mechanizmu wspierającego zaangażowanie mieszkańców;
- ocenisz znaczenie mechanizmów wspierających aktywności obywatelskie.

Na tej lekcji

Wspólnoty dobrze funkcjonują dzięki aktywnemu udziałowi obywateli w rozwiązywaniu ich problemów. W naukach społecznych takie zjawisko nazywa się partycypacją.

Formy aktywności obywatelskiej

Partycypacja to innymi słowy uczestnictwo. To aktywne zabieranie głosu w sprawach, które nas dotyczą. Dzięki partycypacji obywatele mogą włączać się w dyskusję, wyrażać opinie i współdecydować o sprawach dotyczących ich społeczności. Opiera się ona na komunikacji pomiędzy władzą a obywatelami i skupia się na procesach dialogu wspomagającego podjęcie decyzji przez władze (samo)rzędu.

Zajrzyj do źródła

Agata Bluj, Maria Jagaciak, Maria Perchuć-Żółtowska, Katarzyna Pliszczyńska, *ABC partycypacji obywatelskiej – poradnik dla organizatorów procesów partycypacyjnych*, <https://link.operon.pl/uL> (dostęp: 07.05.2025).

Do mechanizmów wsparcia partycypacji obywatelskiej można zaliczyć między innymi: organizacje pożytku publicznego, wolontariat, inicjatywy lokalne i fundusz sołecki.

Organizacje pozarządowe

Zgodnie z Ustawą z dnia 24 kwietnia 2003 roku o działalności pożytku publicznego i wolontariacie za **organizacje pozarządowe** uznaje się osoby prawne i jednostki bez osobowości prawnej, nienależące do sektora finansów publicznych oraz niedziałające w celu osiągnięcia zysku. Zatem zalicza się do nich między innymi stowarzyszenia i fundacje.

W mediach i literaturze dla określenia organizacji pozarządowych używa się skrót: **NGO's** (z j. ang. *non-government organizations*, czytaj: non government organizejszysn). Nazywane są one również trzecim sektorem – obok sektora publicznego (organy władzy i administracji publicznej) i sektora rynkowego (przedsiębiorstwa, instytucje finansowe).

Osoba prawna to instytucja lub organizacja (przedsiębiorstwa, spółdzielnie, stowarzyszenia, fundacje), która posiada osobowość prawną. Oznacza to, że może być przedmiotem czynności prawnych lub sama takie podejmować, na przykład: przyjmować darowizny, sprzedawać lub kupować nieruchomości, prowadzić działalność gospodarczą itp. Instytucja lub organizacja uzyskuje osobowość prawną z chwilą wpisania do rejestru.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/wR
Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie
Dz.U. 2003 Nr 96, poz. 873

Stowarzyszenia

W powszechnym rozumieniu stowarzyszenie to rodzaj organizacji społecznej utworzonej, aby chronić wspólne interesy i potrzeby, a przez to spełniać nadzieje i oczekiwania zrzeszonych w niej członków. Przynależność do takiej organizacji jest w pełni dobrowolna, nieograniczona urodzeniem ani cenzusem majątkowym.

Podstawa prawna

Przepisy prawne regulujące istnienie i działalność stowarzyszeń w Polsce zawiera Ustawa z 7 kwietnia 1989 roku Prawo o stowarzyszeniach. Zgodnie z nią:

Art. 2

Stowarzyszenie jest dobrowolnym, samorządnym, trwałym zrzeszeniem o celach niezarobkowych, samodzielnie określającym swoje cele, programy działania i struktury organizacyjne oraz uchwalającym akty wewnętrzne dotyczące jego działalności. Działalność ta opiera się na pracy społecznej członków zrzeszenia.

Ustawa z 7 kwietnia 1989 roku Prawo o stowarzyszeniach.

Przepisów ustawy o stowarzyszeniach nie stosuje się między innymi do Kościołów i innych związków wyznaniowych, komitetów wyborczych i partii politycznych.

Założyciele i członkowie

Prawo do utworzenia stowarzyszenia mają obywatele polscy (minimum 7 osób) o pełnej zdolności do czynności prawnych i niepozbawieni praw publicznych. O jego utworzenie mogą się starać również cudzoziemcy, którzy mieszkają w Polsce. Członkami stowarzyszeń mogą być także osoby małoletnie, w wieku od 16 do 18 lat.

Udział w stowarzyszeniu jest dobrowolny. Jednakże na mocy odrębnych ustaw ograniczone prawo przynależności do takich organizacji mają między innymi żołnierze w czynnej służbie wojskowej oraz funkcjonariusze policji (np. policjanta można zwolnić ze służby w przypadku objęcia przez niego funkcji w zarządzie stowarzyszenia).

Członkowie założyciele stowarzyszenia uchwalają **statut** (zob. poniższy schemat) oraz powołują komitet założycielski.

W statucie stowarzyszenia powinny się znaleźć:

Zajrzyj
do źródła

Fundacje

Fundacja to organizacja ustanowiona przez jej założycieli dla realizacji określonych zadań (np. dla ochrony zdrowia, rozwoju nauki, oświaty, popierania współpracy młodzieżowej za granicą, opieki i pomocy społecznej, ochrony środowiska oraz opieki nad zabytkami).

Przykłady najbardziej znanych w Polsce fundacji to: Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy, Fundacja Polsat, Fundacja TVN „Nie jesteś sam”, Polska Fundacja Dzieci i Młodzieży, Fundacja „Światło-Życie”, Polska Akcja Humanitarna.

Podstawa prawna

Wszystkie fundacje działają zgodnie z przepisami zawartymi w Ustawie o fundacjach z 6 kwietnia 1984 roku.

Założyciele i członkowie

Fundację mogą założyć zarówno osoby fizyczne (niezależnie od obywatelstwa i miejsca zamieszkania), jak i osoby prawne. Fundator musi złożyć tzw. oświadczenie woli w formie aktu notarialnego. Forma ta nie jest konieczna, gdy powołanie organizacji następuje na mocy testamentu.

Oświadczenie woli o ustanowieniu fundacji musi zawierać określenie celu, któremu instytucja ma służyć, oraz wskazywać środki majątkowe, które pozwolą na jego osiągnięcie (pieniądze, papiery wartościowe, majątek ruchomy, nieruchomości). Podstawą działania każdej fundacji jest **statut**.

Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy (WOŚP) zajmuje się pozyskiwaniem funduszy na rzecz ochrony zdrowia Polaków. Fundację założył Jerzy Owsiak w 1993 r.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/wS
Ustawa o fundacjach
Dz.U. 1984 Nr 21,
poz. 97

Świadomy obywatel

link.operon.pl/wT
Wielka Orkiestra
Świątecznej Pomocy

Organizacje pożytku publicznego

Podstawa prawna

Ustawa o działalności pożytku publicznego i wolontariacie z 24 kwietnia 2003 roku wprowadziła między innymi pojęcie **organizacji pożytku publicznego** (OPP). Określa strefę zadań realizowanych przez OPP, między innymi:

- działalność charytatywna,
- działalność na rzecz osób niepełnosprawnych i bezrobotnych,
- ochrona kultury i tradycji, edukacja,
- działalność na rzecz mniejszości narodowych i społeczności lokalnych,
- działalność na rzecz integracji cudzoziemców,
- upowszechnianie kultury fizycznej i sportu,
- ochrona środowiska,
- przeciwdziałanie patologiom społecznym,
- działanie na rzecz obronności kraju.

Każdy podatnik może przeznaczyć 1,5% swojego podatku na rzecz wybranej OPP.

Uzyskanie statusu OPP

Status OPP może uzyskać organizacja pozarządowa – stowarzyszenie lub fundacja (z wyjątkiem fundacji Skarbu Państwa, związków pracowników i pracodawców).

Szczególny przywilej OPP

Organizacjom pożytku publicznego przysługuje zwolnienie z niektórych podatków w związku z prowadzoną przez nie działalnością. Prawo przewiduje także możliwość przekazywania im przez każdego obywatela 1,5% swojego podatku dochodowego.

Caritas to katolicka organizacja charytatywna powstała w 1926 r. Działa na całym świecie. Polska organizacja została reaktywowana w 1990 r., a od 2004 r. ma status OPP.

Wolontariat

Początki wolontariatu można dostrzec w działalności średniowiecznych bractw miłosierdzia. Bardziej współcześnie ta forma aktywności wiąże się z filantropią i dobroczynnością zamożnych ludzi lub firm.

Cechy wolontariatu

Działalność polegająca na niesieniu pomocy innym wpisana jest także w strategię budowania zaufania i pozytywnego wizerunku darczyńcy lub firmy.

Wolontariat to dobrowolna, bezpłatna i świadoma praca na rzecz innych osób, organizacji pozarządowych, a także rozmaitych instytucji działających w różnych obszarach społecznych. Wolontariuszem może zostać każdy, bez względu na wiek, wykształcenie czy doświadczenie. Nadrzędnym celem wolontariatu jest niesienie pomocy potrzebującym, rozwiązywanie problemów społecznych oraz kształtowanie postaw obywatelskich.

Wspomagam.pl, <https://link.operon.pl/uM> (dostęp: 07.05.2025).

Świadomy obywatel

link.operon.pl/wU
Caritas Polska

Zajrzyj
do źródła

- **wolontariat akcyjny** – polega on na okazjonalnym udziale w akcjach charytatywnych, na przykład w zbiórkach pieniędzy;
- **wolontariat stały** – zwykle wymaga przygotowania specjalistycznego i podpisania umowy, może dotyczyć stałej opieki nad osobami starszymi, niepełnosprawnymi lub pracy w schroniskach dla zwierząt;
- **e-wolontariat** – polega między innymi na świadczeniu w sieci usług, takich jak tłumaczenia, a także na wspieraniu w mediach społecznościowych działalności innych.

Wiele organizacji wspiera wolontariat. W miastach oraz na uczelniach wyższych działają Centra Wolontariatu informujące o sposobach włączenia się w działalność dobroczynną. Jako wolontariusz można pracować również za granicą.

Podstawa prawna

Działalność wolontariatu reguluje Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 roku o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie. Zgodnie z jej zapisami, wolontariusze mogą wykonywać świadczenia na rzecz między innymi organizacji pozarządowych, kościołów i związków wyznaniowych, spółdzielni socjalnych, klubów sportowych. Cele tych podmiotów muszą obejmować prowadzenie działalności pożytku publicznego nie dla osiągnięcia zysku.

Według ustawy **osoby korzystające z usług wolontariusza powinny:**

- poinformować wolontariusza o zagrożeniach wynikających z wykonywanych działań i o sposobach ochrony przed nimi;
- zapewnić mu warunki bezpieczeństwa i higieny pracy;
- pokryć koszty podróży służbowych i diet.

Osoba korzystająca z wolontariatu dobrowolnie decyduje o pokryciu innych kosztów związanych z wykonywaną pracą, w tym również niezbędnych szkoleń.

Idea wolontariatu uczy altruizmu i empatii. Pozwala podejmować działania zgodne z możliwościami i zainteresowaniami każdego człowieka, który pragnie robić rzeczy dobre i potrzebne, zmieniać świat na lepsze, nadać swojej egzystencji sens. Wolontariusz nie tylko dzieli się bezinteresownie swoim czasem i umiejętnościami, lecz także zyskuje poczucie sprawczości i bycia potrzebnym.

Inicjatywy lokalne

Inicjatywy lokalne są jedną z form partycypacji i współpracy mieszkańców z samorządem, której celem są pozytywne zmiany w otoczeniu. Obszary współpracy mogą dotyczyć: sportu i turystyki, rekreacji, edukacji, ochrony środowiska naturalnego, tożsamości narodowej, kultury i ochrony zabytków, mniejszości narodowych i religijnych, działalności charytatywnej i wolontariatu.

Rodzaje inicjatyw lokalnych

Możliwe działania:

- modernizacja podwórka, budowa, rozbudowa lub remont dróg, budowa placu zabaw, remont skweru osiedlowego, remont płotu szkolnego, budowa przepompowni ścieków;

Zajrzyj
do źródła

- wydarzenia integrujące mieszkańców, np. festyn osiedlowy o charakterze kulturalnym, sportowym czy ekologicznym; budowa budek lęgowych dla ptaków, jeży, owadów, nasadzenia zieleni;
- cykl zajęć edukacyjnych: warsztaty techniczne, artystyczne, spacer historyczne, gry miejskie;
- turnieje esportowe, skateboardowe, hiphopowe.

Inicjatywa Lokalna, <https://link.operon.pl/vH> (dostęp: 28.05.2025).

Z wnioskiem przeprowadzenia inicjatywy lokalnej należy się zgłosić do odpowiedniego urzędu. Pomysł zostanie tam oceniony z punktu widzenia potrzeb miejscowej społeczności.

Aby zrealizować dane działanie, trzeba wnieść swój wkład. Oznacza to, że wnioskodawca uczestniczy w pracach osobiście lub przeznacza na nie własne środki materialne.

Podstawa prawna

Przepisy obowiązujące przy inicjatywach lokalnych znajdują się w Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 roku o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie.

Fundusz sołectwa

Sołectwo to jednostka pomocnicza gminy. Władzę uchwałodawczą pełni zebranie wiejskie, a wykonawczą – sołtys. Jego organem pomocniczym jest rada sołectwa wybierana w wyborach tajnych i bezpośrednich.

Podstawa prawna

Od 2010 r. sołectwo może dysponować swoim funduszem – zgodnie z Ustawą z dnia 21 lutego 2014 roku o funduszu sołectkim. Środki na fundusz przyznaje rada gminy na wniosek sołectwa. Podlegają one zwrotowi z budżetu państwa.

W 2024 r. przeznaczono na ten cel około 259 mln złotych. W tym samym roku wyodrębniono fundusz sołectki w 1620 gminach na 2173, w których są sołectwa.

Najczęściej środki z funduszu są przeznaczane na działania, które polepszają warunki życia mieszkańców, na przykład: remonty placów zabaw, przystanków autobusowych, rozwój terenów zielonych itp. Wniosek o przeznaczenie tych pieniędzy na konkretny cel powinien zawierać jego uzasadnienie i szacunkowe koszty.

Wniosek danego sołectwa zostaje uchwalony przez zebranie wiejskie z inicjatywy sołtysa, rady sołectkiej lub co najmniej 15 pełnoletnich mieszkańców sołectwa. Obecnie sołectwa mogą się łączyć, aby zrealizować jedno zadanie.

Podsumowanie lekcji

- Do **najważniejszych form aktywności obywatelskiej** należą: organizacje pozarządowe, wolontariat, inicjatywy lokalne i fundusz sołecki. ▶ s. 153
- **Cechy wolontariatu to:** dobrowolność, świadoma bezinteresowność, bezpośredniość, ciągłość i systematyczność. ▶ s. 156
- **Formy wolontariatu to:** wolontariat akcyjny, stały i e-wolontariat. ▶ s. 157

Pytania i polecenia

1. Przeanalizuj formy aktywności obywatelskiej. Którą z tych aktywności możesz podjąć w swojej szkole?
2. Scharakteryzuj cechy wolontariatu i wskaż korzyści dla danej społeczności, na przykład lokalnej.
3. Przedstaw, w jaki sposób mieszkańcy twojej miejscowości lub okolicy mogą zaangażować się na rzecz waszej społeczności.
4. Zaproponuj sposób wykorzystania np. inicjatywy lokalnej czy funduszu sołectkiego w sprawie ważnej dla ciebie lub twojej społeczności.
5. Oceń, jakie znaczenie dla jednostki, wspólnoty i państwa mają: organizacje pozarządowe, wolontariat, inicjatywy lokalne i fundusze sołectw.
6. Sprawdź regulacje prawne dotyczące inicjatywy lokalnej i funduszu sołectkiego w twojej gminie lub mieście. Jakie działania można zrealizować dzięki nim?
7. Odszukaj centrum wolontariatu najbliższe twojego miejsca zamieszkania lub nauki. Przygotuj krótką notatkę na temat jego działalności.

Propozycja projektu

Przygotuj i zrealizuj projekt akcji charytatywnej wraz z innymi uczniami w klasie oraz we współpracy z nauczycielami biznesu i zarządzania, religii, pedagogiem lub psychologiem szkolnym i opiekunem samorządu. Uwzględnij problemy społeczności lokalnej.

Patologie życia publicznego

Na tej lekcji

- poznasz patologie życia publicznego;
- scharakteryzujesz zagrożenia wynikające z występowania w życiu publicznym patologii władzy;
- scharakteryzujesz przyczyny i skutki korupcji.

Patologie życia publicznego

Patologie życia publicznego to takie zachowania i zjawiska, które zakłócają prawidłowe funkcjonowanie społeczeństwa obywatelskiego. Występują w różnych obszarach życia, na przykład w polityce, gospodarce, edukacji czy kulturze.

Te negatywne zjawiska zagrażają praworządności, demokracji i prawom człowieka. Obniżają zaufanie społeczeństwa do instytucji publicznych. Ponadto utrudniają współpracę różnych grup społecznych. Zakłócają przez to budowanie kapitału społecznego, czyli systemu wzajemnych relacji i zaufania, sprzyjających osiągnięciu wspólnych celów.

Rodzaje patologii życia publicznego

Najgroźniejsze patologie życia publicznego to: alienacja władzy, oligarchizacja grup rządzących, centralizacja uprawnień, biurokracja, partykularyzm, nepotyzm, klientelizm, brutalizacja polityki oraz korupcja.

Definicje

Alienacja – proces izolacji i dystansowania się organów państwa od społeczeństwa. Prowadzi do wzrostu nieufności obywateli do władzy, pogłębienia konfliktów interesów i trwałego podziału na „my” (społeczeństwo) i „oni” (władza).

Oligarchizacja grup rządzących – polega na tym, że grupy rządzące przekształcają się w szczelnie zamknięte elity władzy. Dzięki swoim politycznym i ekonomicznym przywilejom wyraźnie oddzielają się od społeczeństwa. Nie podlegają kontroli społecznej bądź lekceważą ją (co jest przejawem arogancji władzy), a przez to stoją ponad prawem.

Centralizacja uprawnień – tak określa się sytuację, w której wzrastają kompetencje i możliwości decyzyjnych organów centralnych państwa, a jednocześnie zmniejszają się lub zanikają uprawnienia organów władzy lokalnej (administracji terenowej, samorządu terytorialnego). Wyższym stopniem centralizacji uprawnień jest koncentracja uprawnień na najwyższym szczeblu władzy (np. prezydenta, premiera, parlamentu).

Biurokratyzacja – mnogość przepisów i procedur, dzięki którym urzędnik może uniknąć osobistej odpowiedzialności za podejmowane decyzje, podnieść polityczną i społeczną rangę swojej funkcji, a przez to zwiększyć swoją władzę nad obywatelem. Biurokratyczna machina, działająca w systemach totalitarnych, to metoda całkowitego podporządkowywania obywateli władzy państwowej.

Partykularyzm – dochodzi do niego wówczas, gdy przedstawiciele władz nie uwzględniają interesów danego społeczeństwa czy państwa oraz ignorują potrzebę jego harmonijnego rozwoju gospodarczego, kulturalnego itp. Podjęmą stronnice decyzje – na korzyść pewnych regionów kraju lub określonych grup społecznych, a pozostałe regiony i grupy społeczne świadomie pomijają. Przykładem takich działań może być przychyłność władz Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (szczególnie w latach 70. XX w.) wobec Górnego Śląska oraz grup zawodowych górników i hutników.

Klientelizm i nepotyzm – opiera się na istniejących w aparacie władzy układach i zależnościach. Silniejszy politycznie protektor opiekuje się słabszym podopiecznym (klientem), przez co zyskuje jego poparcie i głos w określonych sytuacjach (np. minister jest protektorem jednego lub kilku lokalnych polityków, w zamian może liczyć na ich lojalność i współpracę w wykonywaniu resortowych projektów). Klientelizm i nepotyzm (faworyzowanie członków rodziny) zagrażają demokracji i prawom człowieka, ponieważ naruszają ważną zasadę – równość wszystkich wobec prawa.

Brutalizacja polityki – nadmierne używanie środków mających na celu wymuszenie posłuszeństwa, np. wykorzystanie sił wojska lub policji do tłumienia manifestacji, strajków, zezwolenie siłom porządkowym na użycie broni palnej, przekraczanie zwykłych środków przymusu osobistego, represje wobec rodzin osób podejrzanych o działalność opozycyjną czy inwigilacja opozycji.

Korupcja

Korupcja (łac. *corruptio*) – zepsucie, przekupstwo.

Nadużycie publicznego stanowiska w celu uzyskania prywatnych korzyści. Korupcją jest obiecywanie, proponowanie, wręczanie, żądanie, przyjmowanie przez jakąkolwiek osobę bezpośrednio lub pośrednio, jakiejkolwiek nienależnej, korzyści majątkowej, niemajątkowej lub innej, lub przyjmowanie propozycji lub obietnicy takich korzyści w zamian za działanie lub zaniechanie działania w wykonywaniu funkcji publicznej lub w toku działalności gospodarczej.

Ministerstwo Sprawiedliwości, <https://isws.ms.gov.pl/pl/pojecia-i-definicje/index,3.html> (dostęp: 24.06.2025).

Korupcja jest jedną z najgroźniejszych i najpowszechniejszych patologii władzy. Sprzedajność i przekupstwo urzędników państwowych, płatna protekcja, wykorzystywanie środków publicznych oraz handel wpływami osłabiają pozycję instytucji państwa. Afery korupcyjne w Japonii na przełomie lat 70. i 80. XX w. spowodowały upadek kilku rządów. We Włoszech ujawnione przypadki przyjmowania łapówek przez urzędników rządowych doprowadziły nie tylko do dymisji kilku gabinetów, lecz także do utraty znaczenia tradycyjnych partii politycznych.

Rozwinięta korupcja stwarza ogromne zagrożenie dla suwerenności państwa, a także dla ładu międzynarodowego. Afery korupcyjne dotyczą również organizacji międzynarodowych. Ujawnione w 1995 r. przypadki przekupstwa przy

Definicja

Zajrzyj
do źródła

Twój punkt widzenia

Jakie zagrożenia mogłyby wynikać z ukrycia źródeł finansowania partii politycznej?

Zastanówcie się nad tym, jak na kształtowanie działania partii politycznej wpływałyby wtedy takie podmioty, jak przedsiębiorstwa albo grupy przestępcze.

zakupie sprzętu wojskowego doprowadziły do dymisji sekretarza generalnego NATO Willy'ego Claesa (czytaj: wilego klasa). Pod koniec lat 90. XX w. głośna była sprawa przyjmowania łapówek przez członków Międzynarodowego Komitetu Olimpijskiego w zamian za poparcie miast ubiegających się o organizację igrzysk olimpijskich.

W Polsce korupcja jest przestępstwem zagrożonym karą więzienia.

Przyczyny korupcji

Główną przyczyną korupcji jest obopólna chęć uzyskania korzyści, zarówno przez dającego, jak i przez przyjmującego łapówkę. Sprzyjają temu zjawisku na przykład: niskie dochody, kłopoty finansowe czy nierówny dostęp do dóbr (opieka zdrowotna, edukacja, dobra praca) różnych grup społecznych. Korupcji sprzyja również niejednoznaczne społeczne potępienie tego typu praktyk, solidarność środowisk, w których to zjawisko najczęściej występuje (urzędnicy państwowi i samorządowi, działacze sportowi), oraz słabość państwa (brak przejrzystości w funkcjonowaniu organów państwa, brak skuteczności działania organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości).

Jednym z mechanizmów korupcji jest ukrywanie przekazanej korzyści na przykład w postaci drogich prezentów (zegarków, dzieł sztuki) lub atrakcyjnych wyjazdów zagranicznych.

Korupcja jest zjawiskiem groźnym nie tylko w wymiarze politycznym, lecz także społecznym i moralnym. Niszczy relacje społeczne, wzbudza żądzę zysku i uzależnia dostęp do towarów czy różnych usług od na przykład zamożności człowieka lub jego władzy. Wprowadza nieuczciwą konkurencję, a ponadto przyczynia się do rozpadu systemu wartości etycznych.

Formy korupcji

Zajrzyj do źródła

Formy korupcji

Sprzedajność

Art. 228

§ 1. Kto, w związku z pełnieniem funkcji publicznej, przyjmuje korzyść majątkową lub osobistą albo jej obietnicę, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. [...]

Przekupstwo

Art. 229

§ 1. Kto udziela albo obiecuje udzielić korzyści majątkowej lub osobistej osobie pełniącej funkcję publiczną w związku z pełnieniem tej funkcji, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. [...]

§ 6. Nie podlega karze sprawca przestępstwa określonego w § 1–5, jeżeli korzyść majątkowa lub osobista albo ich obietnica zostały przyjęte przez osobę pełniącą funkcję publiczną, a sprawca zawiadomił o tym fakcie organ powołany do ścigania przestępstw i ujawnił wszystkie istotne okoliczności przestępstwa, zanim organ ten o nim się dowiedział. [...]

Płatna protekcja bierna

Art. 230

§ 1. Kto, w zamian za korzyść majątkową lub osobistą albo jej obietnicę, podejmuje się pośrednictwa w załatwieniu sprawy, powołując się na

wpływy, wywołując u innej osoby przekonanie o istnieniu wpływów, wykorzystując takie przekonanie lub utwierdzając ją w przekonaniu o istnieniu wpływów w:

- 1) instytucji państwowej lub samorządowej,
- 2) organizacji krajowej lub międzynarodowej,
- 3) krajowej lub zagranicznej jednostce organizacyjnej dysponującej środkami publicznymi,
- 4) przedsiębiorstwie państwowym,
- 5) spółce handlowej z udziałem Skarbu Państwa, samorządu terytorialnego lub państwowej osoby prawnej, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.

Płatna protekcja czynna

Art. 230a

- § 1. Kto udziela albo obiecuje udzielić korzyści majątkowej lub osobistej w zamian za pośrednictwo w załatwieniu sprawy w podmiocie wskazanym w art. 230 § 1, polegające na bezprawnym wywarciu wpływu na decyzję, działanie lub zaniechanie osoby pełniącej funkcję publiczną, w związku z pełnieniem tej funkcji, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. [...]
- § 3. Nie podlega karze sprawca przestępstwa określonego w § 1 albo w § 2, jeżeli korzyść majątkowa lub osobista albo ich obietnica zostały przyjęte, a sprawca zawiadomił o tym fakcie organ powołany do ścigania przestępstw i ujawnił wszystkie istotne okoliczności przestępstwa, zanim organ ten o nim się dowiedział.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny.

1. Na podstawie wybranych przepisów prawa karnego scharakteryzuj sprzedajność i przekupstwo.
2. Wyjaśnij, na czym polega protekcja bierna i czynna.
3. Wyjaśnij znaczenie zapisów § 6 art. 229 oraz § 3 art. 230a.

Twój ruch

Podsumowanie lekcji

- **Najgroźniejsze patologie życia publicznego to:** alienacja władzy, oligarchizacja grup rządzących, centralizacja uprawnień, biurokratyzacja, partykularyzm, klientelizm i nepotyzm, brutalizacja polityki oraz korupcja.
- **Formami korupcji są sprzedajność, przekupstwo oraz płatna protekcja.**

► s. 160

► s. 162

Pytania i polecenia

1. Scharakteryzuj patologie życia publicznego.
2. Oceń wpływ patologii władzy na funkcjonowanie społeczności lokalnej.
3. Na podstawie różnych źródeł podaj przykłady korupcji w sporcie.

Mechanizmy kontroli obywatelskiej

Na tej lekcji

- dowiesz się, na czym polega kontrola społeczna;
- poznasz mechanizmy kontroli obywatelskiej;
- zrozumiesz znaczenie prawa dostępu do informacji publicznej;
- zastosujesz wybrany mechanizm kontroli obywatelskiej.

Normy społeczne i zasady postępowania określają, jakimi regułami zachowania posługują się jednostki lub grupy społeczne. Do tych norm należą między innymi **normy**:

- **prawne** – ustanowione lub uznane za obowiązujące przez państwo,
- **religijne** – obowiązujące wyznawców danej religii,
- **moralne** – nakazy lub zakazy określonego zachowania, na przykład zakaz mówienia nieprawdy,
- **zwyczajowe i obyczajowe** – dotyczą pewnych nawyków zachowań w danej społeczności, na przykład sposobów witania się i żegnania, ceremoniału zawarcia związku małżeńskiego.

Kontrola społeczna

Kontrola społeczna

W zbiorowościach społecznych funkcjonują mechanizmy zapewniające zgodność zachowań z tymi normami oraz sposoby postępowania wobec osób, które je naruszają. Mechanizmy te określa się mianem **kontroli społecznej**. Składa się na nią **system sankcji społecznych** – pozytywnych lub negatywnych oraz podmiotów, które je stosują – osób, grup społecznych, organizacji czy instytucji.

Kontrola społeczna jest niezbędna dla prawidłowego funkcjonowania każdego społeczeństwa, jednak trudna do precyzyjnego zdefiniowania. Społeczeństwo wyznacza granice zachowań dopuszczalnych, słusznych i właściwych. Brak akceptacji dla osób naruszających te granice jednoczy społeczność, wzmacnia jej solidarność i daje poczucie siły moralnej. Zatem kontrola społeczna stanowi gwarancję ładu społecznego. Może też służyć wspieraniu interesów jakieś grupy społecznej, najczęściej tej, która sprawuje władzę.

Źródłem kontroli społecznej są wspólne wartości kulturowe (z nich wynika podobieństwo zachowań) i akceptacja podobnych wzorów postępowania i reagowania. Młody człowiek przyswaja w procesie wychowania zasady moralne i obyczajowe, dzięki czemu wie, jakich norm nie wolno przekraczać. Również wewnętrzna potrzeba akceptacji, uznania i poczucia bezpieczeństwa sprawia, że jednostka przyjmuje zachowania konformistyczne (podporządkowuje się danej grupie). W społeczeństwie funkcjonuje też system różnych instytucji (formalnych i nieformalnych), które wymuszają postępowanie jednostki zgodne z normami obowiązującymi w grupie.

III. Społeczność lokalna

Kontrola obywatelska

Wszelkie formy kontroli obywatelskiej są konieczne do sprawnego funkcjonowania administracji publicznej. Są ważnym elementem funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego.

Najważniejsze zalety kontroli obywatelskiej to zaangażowanie obywateli w sprawy publiczne, a także nieograniczony zakres kontroli. Państwowe organy kontroli, takie jak Najwyższa Izba Kontroli, Państwowa Inspekcja Pracy, Główny Inspektorat Sanitarny, są ograniczone w swoim działaniu ustawami.

Jedną z form kontroli obywatelskiej jest możliwość składania **petycji, wniosków i skarg**.

Narzędzia kontroli obywatelskiej

Art. 63

Każdy ma prawo składać petycję, wnioski i skargi w interesie publicznym, własnym lub innej osoby za jej zgodą do organów władzy publicznej oraz do organizacji i instytucji społecznych w związku z wykonywanymi przez nie zadaniami zleconymi z zakresu administracji publicznej. Tryb rozpatrywania petycji, wniosków i skarg określa ustawa.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Petycja może być złożona w interesie publicznym, podmiotu wnoszącego petycję, na przykład grupy mieszkańców lub podmiotu trzeciego, za jego zgodą, na przykład uchodźców. Przedmiotem petycji może być żądanie, zwłaszcza: zmiany przepisów prawa, podjęcia rozstrzygnięcia lub innego działania w sprawie dotyczącej podmiotu wnoszącego petycję, życia zbiorowego lub wartości wymagających szczególnej ochrony w imię dobra wspólnego, mieszczących się w zakresie zadań i kompetencji adresata petycji. W praktyce najczęściej zawierają krytyczne uwagi pod adresem instytucji lub osób sprawujących władzę.

Adresatem petycji może być organ władzy publicznej, na przykład wójt, burmistrz, prezydent miasta, a także organizacje lub instytucje społeczne w związku z wykonywanymi przez nie zadaniami zleconymi z zakresu administracji publicznej. Ustawa o petycjach ściśle określa formę, treść oraz sposób złożenia petycji. Wskazuje też na konieczność niezwłocznego jej rozpatrzenia, maksymalnie w ciągu trzech miesięcy.

Składanie skarg i wniosków reguluje Kodeks postępowania administracyjnego. Treść, a nie forma pisma, decyduje o tym, czy jest ono skargą lub wnioskiem. Przepisy określające przedmiot i adresata skargi lub wniosku są zbliżone do regulacji dotyczących petycji.

Dostęp do informacji publicznej

Artykuł 61 Konstytucji RP gwarantuje obywatelom prawo dostępu do **informacji o działalności władzy publicznej** oraz osób pełniących funkcje publiczne. Jest to jeden z mechanizmów kontroli obywatelskiej.

Informacja publiczna

Art. 61

1. Obywatel ma prawo do uzyskiwania informacji o działalności organów władzy publicznej oraz osób pełniących funkcje publiczne. Prawo to obej-

Zajrzyj do źródła

muje również uzyskiwanie informacji o działalności organów samorządu gospodarczego i zawodowego a także innych osób oraz jednostek organizacyjnych w zakresie, w jakim wykonują one zadania władzy publicznej i gospodarują mieniem komunalnym lub majątkiem Skarbu Państwa.

2. Prawo do uzyskiwania informacji obejmuje dostęp do dokumentów oraz wstęp na posiedzenia kolegiałnych organów władzy publicznej pochodzących z powszechnych wyborów, z możliwością rejestracji dźwięku lub obrazu.
3. Ograniczenie prawa, o którym mowa w ust. 1 i 2, może nastąpić wyłącznie ze względu na określone w ustawach ochronę wolności i praw innych osób i podmiotów gospodarczych oraz ochronę porządku publicznego, bezpieczeństwa lub ważnego interesu gospodarczego państwa.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Te kwestie szczegółowo reguluje Ustawa o dostępie do informacji publicznej z dnia 6 września 2001 roku. W myśl jej zapisów informację publiczną stanowi wszystko, co dotyczy spraw publicznych.

Do podmiotów zobowiązanych do udostępniania informacji publicznej należą między innymi: organy władzy publicznej (organy władzy ustawodawczej, Prezydent RP, Rada Ministrów, organy: władzy rządowej, władzy samorządowej, władzy sądowniczej, kontroli państwowej i kontroli prawa), organy samorządów gospodarczych i zawodowych, organy reprezentujące Skarb Państwa oraz inne podmioty dysponujące majątkiem publicznym.

Udostępnienie informacji publicznej winno nastąpić jak najszybciej, nie później niż w terminie 14 dni od dnia złożenia wniosku. Gdy taka informacja nie może być w tym terminie udostępniona, zobowiązany podmiot powinien powiadomić wnioskodawcę o przyczynach opóźnień i określić termin, w jakim udostępni informację. Termin nie może być jednak dłuższy niż 2 miesiące od dnia złożenia wniosku.

Na podstawie szczegółowych regulacji prawnych stosowanie zasady jawności informacji publicznej może podlegać ograniczeniu. W świetle przepisów ustawy o dostępie do informacji publicznej podstawą odmowy dostępu do informacji mogą być:

- ochrona informacji niejawnych i innych informacji ustawowo chronionych,
- prywatność osoby fizycznej lub tajemnica przedsiębiorcy,
- przepisy o wprowadzeniu przymusowej restrukturyzacji.

Pojęcie informacji niejawnej precyzuje Ustawa z 5 sierpnia 2010 roku o ochronie informacji niejawnych. Według tych przepisów informacji niejawnej można nadać klauzulę „ściśle tajne”, „tajne”, „poufne” lub „zastrzeżone”, jeśli skutkiem jej ujawnienia byłoby zagrożenie (np. dla niepodległości i suwerenności, bezpieczeństwa wewnętrznego lub porządku konstytucyjnego, osłabienia gotowości obronnej, istotnego utrudnienia w funkcjonowaniu organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości, znacznych strat w interesach gospodarczych państwa, zakłócenia porządku publicznego lub bezpieczeństwa obywateli, stabilności finansowej państwa).

Podstawowym źródłem informacji publicznej w Polsce jest **Biuletyn Informacji Publicznej**. Stanowi on ujednolicony system stron internetowych służących bezpłatnemu dostępowi do informacji publicznej. Stronę tytułową BIP tworzy właściwy minister do spraw informatyzacji.

Informacje dla BIP są zobowiązane udostępnić przede wszystkim:

- organy władzy publicznej,
- organy samorządu gospodarczego i zawodowego,
- podmioty reprezentujące Skarb Państwa,
- podmioty reprezentujące państwowe osoby prawne lub osoby prawne samorządu terytorialnego,
- organizacje związkowe i organizacje zrzeszające pracodawców,
- partie polityczne.

Publikacji podlegają informacje dotyczące w szczególności trybu działań władzy ustawodawczej i wykonawczej, sposobu realizacji zadań publicznych, statusu prawnego i organizacji tych podmiotów oraz statusu majątkowego. Informacja powinna zawierać dane określające podmiot ją udostępniający, dane osoby wytwarzającej informację i osoby, która ją wprowadza, oraz czas wytworzenia informacji i jej udostępnienia.

Inną formą dostępu do informacji publicznej jest jej udostępnienie przez rozwieszenie lub wyłożenie w miejscach publicznych czy też zainstalowanie urządzenia umożliwiającego zapoznanie się z nią (np. telebimu). Pozyskiwanie informacji może się odbywać na wniosek osoby zainteresowanej, złożony ustnie, pisemnie lub drogą elektroniczną.

biuletyn
informacji publicznej

Logo BIP zazwyczaj jest zamieszczane na stronie głównej instytucji, które są zobowiązane do udostępniania informacji publicznej.

Podsumowanie lekcji

- **Kontrola społeczna** to mechanizmy zapewniające zgodność zachowań z normami społecznymi oraz sposoby postępowania wobec tych, którzy je naruszają. ▶ s. 164
- **Narzędziami kontroli obywatelskiej** mogą być prawo do składania petycji, skarg i wniosków oraz prawo do informacji publicznej. ▶ s. 165
- **Informacja publiczna** to każda informacja dotycząca spraw publicznych. Za informację publiczną uznaje się akty normatywne, akty wykonawcze, akty prawa miejscowego, decyzje administracyjne oraz wyroki sądowe. ▶ s. 165
- **Głównym źródłem informacji publicznej** jest **Biuletyn Informacji Publicznej**. Stanowi on system stron informacyjnych służących bezpłatnemu dostępowi do informacji publicznej. ▶ s. 166

Pytania i polecenia

1. Oceń, w jakich sprawach należałoby się zwrócić do władz gminy w formie petycji, wniosku lub skargi.
2. Wykorzystaj wybrane narzędzie kontroli obywatelskiej, np. dostęp do informacji publicznej.
3. Sprawdź, jakie informacje znajdują się w Biuletynie Informacji Publicznej twojej szkoły oraz organu ją prowadzącego.

Na tej lekcji

- poznasz kompetencje młodzieżowych rad na poziomie gmin, miast, powiatów i województw;
- omówisz przykłady działania młodzieżowych rad w Polsce oraz ocenisz ich wpływ na lokalne społeczności;
- rozwiniesz umiejętności wyszukiwania i analizowania informacji na temat działalności rad młodzieżowych;
- zrozumiesz znaczenie młodzieżowych rad w kształtowaniu społeczeństwa obywatelskiego.

Obok zajęć w ramach edukacji obywatelskiej oraz omawianego wcześniej samorządu uczniowskiego doskonałą formą przygotowania do aktywnego udziału w życiu publicznym są młodzieżowe rady. Działają przy samorządach gminy, powiatu i województwa. Funkcjonują również inicjatywy ogólnopolskie – Sejm Dzieci i Młodzieży oraz Parlament Młodych Rzeczypospolitej Polskiej, a także europejskie – Europejski Parlament Młodzieży.

Młodzieżowe rady

Pierwsza młodzieżowa rada powstała w 1990 r. w Częstochowie. Z inicjatywy **Dialogu z Młodym Pokoleniem**, który jest organem współpracy między młodzieżą a instytucjami władzy publicznej, wprowadzono korzystne zmiany prawa dla młodzieżowych rad.

Podstawa prawna

Zgodnie z ustawą o działalności pożytku publicznego i wolontariatu przedstawiciele tego typu organizacji mogą wchodzić w skład rady. Z kolei **nowelizacja ustaw samorządowych** oraz o **działalności pożytku publicznego i wolontariacie z 2021 r.** uregulowała kwestie powoływania rad młodzieżowych gmin, powiatów i województw. Zgodnie z art. 5b ustawy o samorządzie gminy podejmuje on: *działania na rzecz wspierania i upowszechniania idei samorządowej wśród mieszkańców gminy [lub miasta], w szczególności wśród młodzieży, angażując ją w sprawy dla niej istotne.*

Organ stanowiący gminy może powołać młodzieżową radę z własnej inicjatywy lub na wniosek wójta (burmistrza, prezydenta miasta), organizacji pożytku publicznego, samorządu uczniowskiego lub studenckiego. Zadaniem rady organu stanowiącego jednostki samorządu terytorialnego (JST) jest między innymi nadanie młodzieżowej radzie **statutu**, który określa szczegółowe reguły jej funkcjonowania, w tym tryb i kryteria wyboru jej członków.

Nowelizacja ustaw samorządowych

Świadomy obywatel

link.operon.pl/v1
Ustawa
o samorządach
Dz.U. 2021 poz. 1038

Jak założyć młodzieżową radę?, Serwis Rzeczypospolitej Polskiej,
<https://www.gov.pl/web/dlamlodych/mlodziezowerady> (dostęp: 24.06.2025).

Działalność młodzieżowych rad

Młodzieżowa rada gminy (miasta), powiatu lub sejmiku województwa ma charakter **konsultacyjny, doradczy i inicjatywny**. Jej zadania wskazano w ustawach o samorządzie gminy, powiatu lub województwa. Młodzieżowe rady przede wszystkim:

- wydają opinie o projektach uchwał dotyczących młodzieży;
- uczestniczą w opracowaniu dokumentów strategicznych gminy na rzecz młodzieży;
- kontrolują, czy są realizowane postanowienia wskazane w dokumentach strategicznych gminy na rzecz młodzieży;
- podejmują działania na rzecz młodzieży, w szczególności w zakresie edukacji obywatelskiej, na zasadach określonych przez radę gminy.

Ponadto młodzieżowa rada może współuczestniczyć w pracach rządowych dotyczących polityki młodzieżowej. Podobny zakres działań młodzieżowych rad powiatu i sejmiku województwa został określony w odpowiednich ustawach samorządowych.

Szczegółowe zadania określają same rady

Przykłady zadań, które postanowiła realizować jedna z młodzieżowych rad w Polsce:

Poza reprezentowaniem interesów młodzieży wobec władz miasta oraz wspieraniem rozwoju i aktywności młodych ludzi w mieście, celami działania Młodzieżowej Rady Lublin są:

1. promowanie idei społeczeństwa obywatelskiego;
2. kształtowanie postaw prospołecznych, obywatelskich i patriotycznych;
3. integracja i współpraca środowisk młodzieżowych na terenie Miasta Lublin;

Działalność
młodzieżowych rad

Zajrzyj
do źródła

4. podejmowanie działań na rzecz zaspokajania potrzeb i oczekiwań młodych mieszkańców Miasta Lublin;
5. organizacja aktywnego uczestnictwa młodzieży w życiu publicznym;
6. promocja kultury, w szczególności tworzonej przez ludzi młodych i do nich adresowanej;
7. działanie na rzecz obrony praw i godności ucznia;
8. działania na rzecz ochrony środowiska naturalnego.

Oficjalny portal miasta Lublin, <https://link.operon.pl/xn>(dostęp: 24.06.2025).

Obsługą administracyjno-biurową i kosztami obsługi młodzieżowej rady gminy zajmuje się urząd gminy, młodzieżowej rady powiatu – starostwo, młodzieżowego sejmiku województwa – urząd marszałkowski. Posiedzenia młodzieżowych rad odbywają się najczęściej w siedzibach i salach obrad organów stanowiących JST.

Posiedzenie Młodzieżowej Rady Miasta w Starogardzie Gdańskim

Sejm Dzieci i Młodzieży

Obrady **Sejmu Dzieci i Młodzieży** (SDiM) I kadencji odbyły się 1 czerwca 1994 r. SDiM była pierwszą tego typu inicjatywą w Europie. W późniejszym czasie młodzieżowe parlamenty pojawiły się między innymi we Francji, Portugalii, Wielkiej Brytanii, Finlandii i Czechach.

W obradach SDiM mogą wziąć udział dzieci i młodzież ze szkół podstawowych i ponadpodstawowych. Głównym celem tej inicjatywy jest przybliżenie młodym obywatelom idei parlamentaryzmu i demokracji. SDiM składa się, podobnie jak „dorosły” Sejm RP, z 460 posłów z 16 województw, proporcjonalnie do liczby szkół działających na ich obszarach. Szkoły zaproszone do projektu są wybierane w losowaniu.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/v3
Sejm Dzieci
i Młodzieży

Obrady SDiM odbywają się w sali obrad Sejmu RP 1 czerwca, w Dniu Dziecka. Wcześniej uczestnicy pracują w komisji nad projektem uchwały. W tym czasie odbywają się również warsztaty szkoleniowe oraz spotkania z parlamentarzystami. Projekt uchwały jest poddany dyskusji, a następnie głosowaniu. Obradom przewodniczy wybrany wcześniej Marszałek, którego wspiera Marszałek Sejmu.

XXX sesja SDiM odbyła się w zmienionej formule. Ofertę uczestnictwa skierowano wyłącznie do uczniów trzech ostatnich klas szkoły podstawowej, a obrady przeniesiono na koniec września 2024 r.

XXIX sesja Sejmu Dzieci i Młodzieży (SDiM) – Warszawa, 1 czerwca 2023 r. (fot. Mikołaj Bujak, IPN)

Podobną propozycją do SDiM jest **Parlament Dzieci i Młodzieży**. Powstał on jako protest przeciw zmianie terminu SDiM w 2018 r. przez Marszałka Sejmu Marka Kuchcińskiego. Zmiana wynikała z trwającego na terenie sejmu protestu osób z niepełnosprawnościami. Autorami tej inicjatywy byli uczestnicy poprzednich sesji SDiM oraz prezydium, posłanki i posłowie XIV sesji przewidzianej na 2018 r. Obecnie ta inicjatywa działa pod nazwą **Parlament Młodych RP**. Obrady odbywają się w sali senatu.

W 1987 r. powstała organizacja pozarządowa Europejski Parlament Młodzieży (European Youth Parliament, EYP). Organizuje ona spotkania i debaty młodych Europejczyków. Zajęcia odbywają się w języku angielskim. Na początku lat 90. do tych przedsięwzięć dołączyła polska młodzież. W 2006 r. powstało stowarzyszenie EYP Poland.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/vk
Parlament Młodych
Rzeczypospolitej
Polskiej

Świadomy obywatel

link.operon.pl/vL
European Youth
Parliament

Podsumowanie lekcji

- s. 168 • **Znowelizowane ustawy samorządowe i ustawa o działalności pożytku i wolontariacie** umożliwiają powstawanie i działalność młodzieżowych rad gminy, powiatu i sejmiku województwa.
- s. 169 • **Etapy tworzenia młodzieżowych rad:** zebranie grupy chętnych osób i złożenie wniosku, przygotowanie projektu statutu, uchwała organu stanowiącego JST o utworzeniu rady, wybory do młodzieżowej rady i rozpoczęcie działalności – zwołanie pierwszego posiedzenia.
- s. 169 • Młodzieżowa rada gminy (miasta), powiatu lub sejmiku województwa ma **charakter konsultacyjny, doradczy i inicjatywny**. Jej zadania są określone w ustawach samorządowych.

Pytania i polecenia

1. Scharakteryzuj i oceń zakres zadań i kompetencji młodzieżowych rad przewidzianych w ustawach samorządowych. Porównaj je z planami działalności najbliższej młodzieżowej rady gminy, powiatu lub sejmiku województwa.
2. Przedstaw własne propozycje zadań dla młodzieżowej rady gminy, powiatu lub sejmiku województwa. Wskaż zadania, których możesz się podjąć w ramach młodzieżowej rady.
3. Wyszukaj rady działające w twojej okolicy. Jak oceniasz ich pracę?

Problemy i potrzeby społeczności lokalnej (temat fakultatywny)

10

- dowiesz się, czym jest diagnoza społeczna i jak ją przeprowadzić;
- poznasz metody i techniki diagnozy społecznej;
- ocenisz wady i zalety różnych metod i technik diagnozy społecznej;
- prześledzisz najważniejsze problemy młodzieży w społeczności lokalnej;
- zrozumiesz, jakie mechanizmy demokratyczne pozwalają rozwiązywać problemy młodzieży w społeczności lokalnej.

Na tej lekcji

Metody i techniki diagnozy społecznej

Problemy, potrzeby i oczekiwania społeczności lokalnej można identyfikować dzięki **diagnozie społecznej**. Jest to proces badawczy przeprowadzany, aby poznać, zrozumieć i ocenić potrzeby oraz problemy społeczne w określonym kontekście. Trafna diagnoza umożliwia zgromadzenie niezbędnych informacji i stanowi podstawę wprowadzania koniecznych zmian oraz prognozowania działań w przyszłości. Dlatego warto poznać ogólne zasady przeprowadzania diagnozy.

Diagnoza społeczna

Zasady uniwersalne według Fundacji Batorego są następujące:

1. Badanie musi być widziane przez społeczność. Poinformujcie mieszkańców o tym, kto i w jakim celu je przeprowadza.
2. Zadbajcie, by dotrzeć do wszystkich grup zainteresowanych, również tych zwykle marginalizowanych.
3. Wyniki zaprezentujcie społeczności i osobom uczestniczącym w badaniu. Dajcie mieszkańcom szansę przekazania informacji zwrotnej.
4. Wyniki badania powinny zostać przedstawione w zrozumiały dla wszystkich sposób.
5. Pamiętajcie, aby informować mieszkańców o dalszych działaniach i zachęcać do zaangażowania.

Zanim przystąpicie do badania, sami poznajcie wybrany temat. Warto zapoznać się z dokumentami i danymi urzędowymi, informacjami zamieszczonymi w Biuletynie Informacji Publicznej, z budżetem gminy i jej wydatkami na poszczególne zadania, raportami opracowanymi przez urzędy czy instytucje, a także informacjami zamieszczonymi w Internecie i lokalnej prasie. Pomoże Wam w tym poradnik – „Jak uzyskać informację publiczną”. Rozpoznanie obszaru pozwoli na dokładne określenie, co chcecie zbadać (jaki jest problem) i dlaczego (jaki jest cel) oraz z kim warto porozmawiać. Badanie można przeprowadzić na wiele sposobów.

Jak przeprowadzić diagnozę społeczną, Fundacja Batorego, <https://link.operon.pl/xR> (dostęp: 13.08.2025).

Zajrzyj
do źródła

Świadomy obywatel

link.operon.pl/xR
Jak uzyskać informację publiczną?
Fundacja Batorego

Świadomy obywatel

link.operon.pl/xS
Jak przeprowadzić
diagnozę społeczną?
Fundacja Stocznia

Metody i techniki prowadzenia diagnozy społecznej

• Badania sondażowe

To **ankieta, wywiad swobodny lub kwestionariuszowy** – czyli metody zbierania danych w bezpośredniej rozmowie poprzez zadawanie krótkich i konkretnych pytań możliwie licznej grupie ludzi. Badania przeprowadza się, aby uzyskać ich opinie na temat na przykład działalności miejscowego domu kultury, potrzeby powstania nowego placu zabaw czy siłowni plenerowej, otwarcia kina. Pytania można zadawać w uczęszczanych miejscach lub telefonicznie bądź przez umieszczenie ankiety lub kwestionariusza w internecie.

• Wtórna analiza danych

Wiele informacji o interesującym nas problemie znajdziemy w powszechnie dostępnych dokumentach. Takie analizy przeprowadza się **na podstawie dokumentów urzędowych, artykułów w lokalnych mediach czy stron internetowych instytucji**. Należy je przeanalizować pod kątem poszukiwanych treści i zweryfikować zawarte w nich informacje.

• Obserwacja

To sposób prowadzenia badań oraz poznawania informacji i faktów za pomocą zmysłów. Jego stosowanie nie pociąga za sobą zmian w środowisku lokalnym.

Rodzajem obserwacji jest **obserwacja uczestnicząca**. Polega ona na tym, że badacz aktywnie uczestniczy w życiu badanej społeczności. Stanowi jej część, więc jego perspektywa obserwacyjna jest perspektywą członka, dzięki czemu może on lepiej zrozumieć i wnikliwiej ocenić problemy tego środowiska.

• Akcje plenerowe

Mogą być wykorzystywane do gromadzenia pomysłów na rozwiązanie problemu poprzez zaangażowanie do udziału innych ludzi, na przykład uczestników festynu, przechodniów czy osoby oczekujące na autobus. Wybór miejsca i uczestników zależy od problemu, który chcemy rozwiązać.

Takie badanie polega na prośbie, by ludzie na przykład dokończyli zdanie: „Chcę, by w naszej miejscowości było więcej...”, „Nie korzystam/Korzystam z biblioteki gminnej, ponieważ...”, „Na rynku powinien być pomnik...”. Odpowiedzi można zapisywać w różny sposób: na tablicach czy flipchartach, kredą na chodniku, w formie rysunków. Im więcej odpowiedzi uzyskamy, tym wynik będzie bardziej miarodajny. Następnie otrzymane wyniki należy pogrupować, uporządkować i policzyć, a na tej podstawie sformułować wnioski.

Problemy społeczności lokalnej dotyczące młodzieży

Ludzie młodzi są specyficzną częścią społeczności lokalnej, ich potrzeby i problemy różnią się znacznie od problemów całej społeczności. Ważną kwestią dla młodzieży jest możliwość zdobycia wykształcenia, przynajmniej na poziomie średnim. Liczy się także rozwijanie swoich zainteresowań i zdolności, bez konieczności opuszczania środowiska rodzinnego i rówieśniczego.

Jednak **oferta edukacyjna** w małych miejscowościach nie jest zbyt bogata, a jej jakość niesatysfakcjonująca. Nawet jeśli w okolicy znajduje się kilka szkół, to nie

ma w nich wystarczająco różnorodnych zajęć dodatkowych, takich jak artystyczne czy sportowe.

Rozwój młodego człowieka wymaga również **dostępu do kultury** – na przykład teatru czy kina, których brak w mniejszych miejscowościach. Młodzież chętnie uczestniczy w koncertach czy innych wydarzeniach kulturalnych i oczekuje, że będą się one odbywały w ich gminie.

Inną potrzebą młodzieży jest **rozrywka**, o którą trudniej w małych miejscowościach. W wielu z nich nie ma domu kultury czy klubów, a miejsc przeznaczonych na rekreację, takich jak ścieżki rowerowe, siłownie plenerowe czy ścianki wspinaczkowe, jest niewiele. Takie przestrzenie zachęcają do aktywności i zdrowego stylu życia oraz integrują społeczność lokalną. Brak miejsc do spotkań z rówieśnikami to też istotny problem.

Młodzież odczuwa dotkliwiej niż inni **brak wystarczającego transportu publicznego**. Młodzi ludzie, którzy nie mogą dojechać do sąsiednich miejscowości czy spędzający dużo czasu na dojazdach do szkoły, mogą czuć się wykluczeni z grupy. Niewystarczający transport ogranicza ich wszelkie aktywności, a także uzależnia ich od rodziców czy osób dysponujących samochodem.

Twój punkt widzenia

Jakie problemy napotyka młodzież mieszkająca w waszej okolicy?

Zastanówcie się nad tym, jak można zaradzić tym trudnościom. Jeśli macie kłopot ze wskazaniem konkretnych problemów, przygotujcie pytania do ankiety, którą przeprowadzicie wśród swoich rówieśników.

Mechanizmy demokratyczne

Mechanizmy demokratyczne pozwalają różnym grupom społecznym rozwiązywać ważne dla nich problemy. Mogą to robić poprzez partycypację w działaniach organizacji pozarządowych, stowarzyszeń, fundacji, inicjatywy lokalne czy fundusz sołecki. Szczegółowe omówienie tych narzędzi znajduje się w rozdziale 6. „Formy aktywności obywatelskiej”.

Mechanizmy demokratyczne

Również młodzież może wykorzystywać takie mechanizmy i skutecznie wpływać na przedstawicieli władzy lokalnej, by realizowali jej potrzeby. W tym celu warto:

- **przekonać do swoich inicjatyw innych członków społeczności lokalnej** lub organizacji pozarządowej, stowarzyszenia czy fundacji, aby zyskać ich wsparcie w swoich dążeniach;
- **podjąć kreatywne działania promocyjne** wśród mieszkańców gminy, aby zwrócić ich uwagę na dany problem; można to zrobić w formie na przykład: plakatów, ulotek czy plenerowych przedstawień teatralnych;
- **nagłośnić problem w mediach** społecznościowych i lokalnych serwisach informacyjnych; często memy i filmiki mają większą moc niż słowa.

Młodzi ludzie mogą również – za pośrednictwem rodziców – składać do władz **petycje, wnioski czy skargi**. Formy te są przedstawione w rozdziale 8. „Mechanizmy kontroli obywatelskiej”. Ponadto w miastach młodzież może zgłaszać swoje pomysły do tzw. **budżetu obywatelskiego**.

Wielość narzędzi może zapewnić młodym osobom poczucie sprawczości we współtworzeniu środowiska lokalnego na miarę ich oczekiwań i potrzeb. Jednak niezbędne jest duże zaangażowanie młodzieży w trafne zdiagnozowanie najważniejszych problemów, ich nagłośnienie w środowisku oraz wybranie skutecznych sposobów rozwiązania.

Podsumowanie lekcji

- s. 173 • **Diagnoza społeczna** to proces badawczy przeprowadzany, aby poznać, zrozumieć i ocenić potrzeby oraz problemy społeczne
 - w określonym kontekście.
- s. 174 • Wśród **metod i technik prowadzenia diagnozy społecznej** najczęściej wykorzystuje się: badania sondażowe (ankieta, wywiad swobodny lub kwestionariuszowy), wtórną analizę danych (badania na podstawie dokumentów urzędowych, artykułów w lokalnych mediach, stron internetowych instytucji), obserwację i obserwację uczestniczącą oraz akcje plenerowe.
- s. 174 • Najważniejsze **problemy młodzieży w środowisku lokalnym** to m.in.: uboga oferta edukacyjna, mały dostęp do instytucji kultury, brak infrastruktury rekreacyjnej i trudności komunikacyjne.
- s. 175 • **Mechanizmy demokratyczne pozwalające rozwiązywać problemy** ludzi młodych w społeczności lokalnej to np.: wsparcie organizacji pozarządowych, stowarzyszeń, fundacji, inicjatywy lokalne, fundusz sołecki, petycje wnioski, skargi i budżet obywatelski.

Pytania i polecenia

1. Z grupą rówieśników, we współpracy z psychologiem i pedagogiem szkolnym, dokonaj diagnozy problemów i potrzeb społeczności. Zwróć szczególną uwagę na te, które dotyczą młodzieży.
2. Oceń wady i zalety różnych metod i technik diagnozy społecznej.
3. Wskaż możliwe, konstruktywne sposoby rozwiązania stwierdzonych problemów i zaspokojenia potrzeb.
4. Wykorzystaj dostępne mechanizmy demokratyczne, aby opracować plan działania i rozwiązać jeden ze zdiagnozowanych problemów.

Młody obywatel w urzędzie

11

- dowiesz się, jak uzyskać podstawowe dokumenty obowiązujące w Polsce;
- wypełnisz jeden z wniosków dotyczących tych dokumentów;
- poznasz i ocenisz znaczenie e-administracji.

Na tej lekcji

Aby obywatele mogli sprawnie funkcjonować w państwie potrzebują niezbędnych dokumentów. Tożsamość i obywatelstwo można potwierdzić na podstawie dowodu osobistego, prawo do przekroczenia granicy poza strefą Schengen – na podstawie paszportu, a prawo do poruszania się pojazdem mechanicznym – na podstawie prawa jazdy. Cyfryzacja kraju znacznie ułatwiła zdobywanie tych dokumentów.

Obowiązek meldunkowy

Obowiązek meldunkowy dotyczy każdego, kto mieszka w Polsce – zarówno obywatele polskich, jak i cudzoziemców. Można zameldować się na pobyt stały lub czasowy, jeżeli zamieszkuje się pod danym adresem przez ponad 6 miesięcy, na przykład na stacji, w bursie lub akademiku. Osobę nieletnią meldują rodzice lub prawni opiekunowie. Niezbędne dokumenty należy złożyć w urzędzie gminy w ciągu 30 dni od zamieszkania w lokalu. W tym celu trzeba wypełnić właściwe formularze (można elektronicznie) i przedstawić dokument – dowód osobisty lub paszport. Właściciele mieszkania muszą dostarczyć dokumenty potwierdzające ich prawo własności lokalu. Dzięki temu można uniknąć nielegalnego zameldowania się w lokalu.

Procedurę meldunkową można również zrealizować przez internet. Niezbędny jest do tego profil zaufany, kwalifikowany certyfikat podpisu elektronicznego albo certyfikat podpisu osobistego.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/ww
Serwis
Rzeczypospolitej
Polskiej – informacje
dotyczące obowiązku
meldunkowego

Dowód osobisty

Dowód osobisty potwierdza tożsamość i obywatelstwo. Ponadto pozwala swobodnie przekraczać granice państwowe w strefie Schengen.

Wniosek o wydanie dowodu osobistego powinny złożyć osoby, które:

- ukończyły 18 lat (obowiązkowo w ciągu 30 dni od ukończenia 18 lat),
- znacznie zmieniły rysy twarzy, na przykład po operacji plastycznej,
- utraciły dowód osobisty (został on zniszczony, zagubiony lub skradziony).

Zdjęcie do dowodu

- Powinno być aktualne – zrobione nie wcześniej niż 6 miesięcy przed złożeniem wniosku.
- Na zdjęciu nie można mieć nakrycia głowy, okularów z ciemnymi szklami ani innych rzeczy, które utrudniają rozpoznanie.

Dowód osobisty

- Powinno przedstawiać całą głowę (od jej czubka) oraz górną część barków.
- Twarz powinna zajmować 70–80% zdjęcia.
- Osoba fotografowana musi mieć naturalny wygląd twarzy (bez żadnych gestów mimicznych), z zamkniętymi ustami.
- Rozmiar zdjęcia powinien wynosić 35 mm na 45 mm.
- Zdjęcie może być z nakryciem głowy wyłącznie w przypadku osób należących do wspólnot religijnych zarejestrowanych w Polsce, jak Muzułmański Związek Religijny w Rzeczypospolitej Polskiej, jednak twarz musi być odstonięta.

Przykład prawidłowego i nieprawidłowego zdjęcia

Można na zdjęciu mieć okulary korekcyjne pod warunkiem, że oczy są dobrze widoczne, oprawki nie zasłaniają brwi, a w szklach nie odbija się światło. Soczewki kontaktowe nie powinny zmieniać naturalnego koloru oczu. W przypadku wad wrodzonych można na zdjęciu mieć ciemne okulary, ale do wniosku trzeba dołączyć orzeczenie o niepełnosprawności lub stopniu niepełnosprawności.

Dowód dziecka mogą wyrobić rodzice lub opiekunowie prawni.

Ważność dowodu zależy od daty wydania. Dowody (e-dowód z odciskami palców) wydane po 7 listopada 2021 r. są ważne: przez 10 lat w przypadku osób w wieku od 12 lat, a 5 lat dla osób do 12 lat.

E-dowód (czyli dowód osobisty wydany po 4 marca 2019 r.) ma warstwę elektroniczną, czyli niewidoczny chip. Poza typowymi funkcjami e-dowód służy dodatkowo do elektronicznej komunikacji z administracją publiczną i innymi podmiotami. Pozwala między innymi:

- zalogować się do portali administracji publicznej, na przykład ePUAP (Elektroniczna Platforma Usług Administracji);
- elektronicznie podpisać dokumenty podpisem osobistym (zaawansowany podpis elektroniczny, mogą go mieć osoby od 13 roku życia, a posługiwać się nim może wyłącznie osoba dorosła);

Podpis osobisty to zaawansowany podpis elektroniczny. Prawdziwość danych posiadacza podpisu potwierdza certyfikat podpisu osobistego, zawierający imię (imiona), nazwisko, obywatelstwo oraz numer PESEL. [...] Aby certyfikat podpisu osobistego znalazł się w e-dowodzie, należy wyrazić na to zgodę podczas składania wniosku o nowy dokument. Podpis osobisty wywołuje dla podmiotu publicznego taki sam skutek prawny jak podpis własnoręczny.

Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, <https://www.gov.pl/web/e-dowod/podpis-osobisty> (dostęp: 24.06.2025).

- korzystać z automatycznych bramek granicznych, na przykład na lotniskach (tzw. certyfikat obecności jest w każdym e-dowodzie).

Dowód wydawany po 7 listopada 2021 r.

Paszport

Paszport jest dokumentem upoważniającym do przekroczenia granicy naszego kraju. W przypadku wyjazdu poza Unię Europejską jest niezbędny. Wniosek trzeba złożyć osobiście w dowolnym punkcie paszportowym w Polsce. Obecnie obowiązuje w Polsce wyłącznie paszport biometryczny (zamontowany chip zawiera dane osobowe właściciela oraz odciski linii papilarnych pobieranych podczas składania wniosku).

Do wniosku należy dołączyć:

- zdjęcia (takie jak do dowodu osobistego),
- dowód opłaty za paszport,
- dokument upoważniający do zniżki lub zwolnienia z opłaty,
- „stary” paszport lub aktualny dowód osobisty,
- dokument potwierdzający zmianę nazwiska, na przykład w wyniku zawarcia małżeństwa.

Oplata za paszport wynosi 140 zł. Zniżkę w wysokości 50% przewidziano między innymi dla: uczniów i studentów między 18 a 26 rokiem życia, emerytów, rencistów, osób z niepełnosprawnością, żołnierzy pełniących terytorialną służbę wojskową, strażaków i ratowników ochotniczej straży pożarnej, ochotników ratownictwa górskiego). Jeszcze niższą kwotę – 75% zniżki – opłacają członkowie wielodzietnych rodzin, w tym uczniowie i studenci do 26 roku życia. Zwolnione z opłat są między innymi osoby, które ukończyły 70 lat, żołnierze pełniący służbę poza granicami kraju oraz osoby, którym wydano wadliwy paszport.

Paszport jest ważny przez 10 lat.

Prawo jazdy

Prawo jazdy upoważnia do prowadzenia pojazdów mechanicznych, a także takich pojazdów, jak rower lub pojazd zaprzęgowy. Choć dokument ten zawiera szereg informacji o jego właścicielu, nie jest traktowany oficjalnie jako dokument tożsamości.

Paszport

Świadomy obywatel

link.operon.pl/wZ
W Serwisie Rzeczy-
pospolitej Polskiej
można sprawdzić, czy
paszport jest gotowy.

Prawo jazdy

Prawo jazdy może uzyskać każdy, kto mieszka w Polsce przynajmniej od 185 dni, jeśli jest w odpowiednim wieku.

Do wniosku o wydanie prawa jazdy (można wypełnić w domu) muszą być dołączone:

- orzeczenie lekarskie,
- aktualne zdjęcie (wymagania podobne jak w przypadku zdjęcia do dowodu osobistego i paszportu, ale lepiej sprawdzić to przed złożeniem wniosku),
- dowód osobisty albo paszport,
- dokument potwierdzający miejsce zamieszkania, na przykład dowód osobisty lub w przypadku cudzoziemców karta pobytu,
- pisemna zgoda rodziców w przypadku osób, które nie ukończyły 18 lat,
- orzeczenie psychologiczne w przypadku niektórych kategorii prawa jazdy.

Od 2014 r. obowiązuje nowa procedura uzyskiwania prawa jazdy. W pierwszej kolejności trzeba uzyskać numer **PKK** (Profilu Kandydata na Kierowcę) w wydziale komunikacji lokalnego urzędu. Wniosek wraz ze zgromadzonymi dokumentami należy w dowolnym czasie złożyć w urzędzie starostwa powiatowego, miasta na prawach powiatu lub – w przypadku Warszawy – w urzędzie dzielnicy.

Kolejnym etapem jest zdanie egzaminu na prawo jazdy w **wojewódzkim ośrodku ruchu drogowego**. Do części teoretycznej można przygotowywać się samodzielnie lub na kursie. Egzamin z części praktycznej musi być poprzedzony kursem szkoleniowym. Należy pamiętać, że zdanie egzaminu teoretycznego i praktycznego nie upoważnia jeszcze do prowadzenia pojazdów mechanicznych. Takie prawo zyskuje się od uzyskania prawa jazdy. Opłata za wydanie tego dokumentu wynosi 100 zł.

Wybrane kategorie prawa jazdy

Kategoria	Rodzaje pojazdów, którymi można kierować	Wiek
AM	• motorower • czterokołowiec lekki (o masie łącznej nieprzekraczającej 350 kg, którego konstrukcja uniemożliwia rozwinięcie większych prędkości niż 45 km/h, np. mały quad) • zespół pojazdów – powyższe pojazdy połączone z przyczepą – tylko w Polsce	14 lat
A1	• motocykl o pojemności skokowej silnika do 125 cm³, mocy do 11 kW i stosunku mocy do masy własnej do 0,1 kW/kg • motocykl trójkołowy o mocy do 15 kW • pojazdy z kategorii AM • zespół pojazdów – powyższe pojazdy połączone z przyczepą – tylko w Polsce	16 lat
A2	• motocykl, który spełnia wszystkie poniższe warunki: • moc do 35 kW • stosunek mocy do masy własnej do 0,2 kW/kg • nie może on powstać w wyniku wprowadzenia zmian w pojeździe, którego moc przekracza dwukrotność mocy tego motocykla • motocykl trójkołowy o mocy do 15 kW • pojazdy z kategorii AM • zespół pojazdów – powyższe pojazdy połączone z przyczepą – tylko w Polsce	18 lat

Kategoria	Rodzaje pojazdów, którymi można kierować	Wiek
B1	- czterokołowiec (masa własna nieprzekraczająca 400 kg w przypadku pojazdów osobowych i 550 kg dla pojazdów przeznaczonych do przewozu towarów, np. mikro-samochód lub duży quad, nie dotyczy przerobionych małych samochodów) - pojazd z kategorii AM	16 lat
T	- ciągnik rolniczy - pojazd wolnobieżny (np. walec) - zespół pojazdów złożony z ciągnika rolniczego i przyczepy lub przyczep - zespół pojazdów złożony z pojazdu wolnobieżnego (np. walca) i przyczepy lub przyczep - pojazd z kategorii AM	16 lat

W Polsce osoba, która ukończyła 17 lat, może ubiegać się o prawo jazdy kategorii B za zgodą rodziców. Osoba taka może kierować pojazdem jedynie w obecności osoby starszej (w wieku minimum 24 lat), która ma prawo jazdy od co najmniej 5 lat.

Rejestracja pojazdu

Rejestracja pojazdu jest niezbędną procedurą dopuszczenia pojazdu do ruchu po drogach publicznych. Wniosek należy złożyć w wydziale komunikacji urzędu starostwa powiatowego, miasta na prawach powiatu lub dzielnicy (dotyczy Warszawy).

Rejestracja pojazdu

Do wniosku należy dołączyć:

- dokument potwierdzający własność pojazdu, na przykład umowę kupna,
- potwierdzenie uiszczenia wszystkich opłat,
- świadectwo zgodności (zgodność pojazdu z aktualnymi wymogami prawa, np. dotyczącymi emisji spalin) oraz oświadczenie, które będzie zawierać dane i informacje o pojeździe, potrzebne do rejestracji pojazdu,
- dowód odprawy celnej – w przypadku pojazdów sprowadzanych z krajów spoza Unii Europejskiej,
- dokument dotyczący obowiązku zapłaty podatku akcyzowego w Polsce.

W przypadku rejestracji pojazdu nabytego w salonie samochodowym większość tych dokumentów dostarcza sprzedawca.

E-administracja

Szybki rozwój technologii informatycznych wpływa na różne sfery życia człowieka, zmienia też funkcjonowanie obywatela w państwie. Umożliwia załatwianie wielu spraw za pośrednictwem internetu.

Jednym z takich narzędzi jest elektroniczna administracja. Polega ona na wykorzystaniu technologii informatycznych i telekomunikacyjnych w administracji publicznej. Jej funkcjonowanie usprawnia działalność administracji oraz ułatwia obywatelom dostęp do informacji i załatwianie różnych spraw. E-administracja została wdrożona na obszarze Unii Europejskiej.

E-administracja

W Polsce wdrażaniem i sprawnym działaniem elektronicznej administracji zajmuje się **Ministerstwo Cyfryzacji**. Polscy obywatele oraz różne organizacje i instytucje mają dostęp do kilkuset e-usług publicznych zlokalizowanych na różnych platformach i portalach. Do najważniejszych można zaliczyć:

- **Serwis mObywatel.gov.pl**

Zwłaszcza najnowsza aplikacja mObywatel 2.0 ułatwia załatwianie spraw urzędowych. Dzięki niej obywatel ma prosty dostęp do portali i platform e-administracji (np. e-Doręczenia, ePUAP), dokumentów kierowcy i jego pojazdów, bazy PESEL czy Rejestru Dowodów Osobistych.

Dzięki aplikacji nie ma potrzeby noszenia wielu tradycyjnych dokumentów, takich jak dowód osobisty, prawo jazdy czy dowód rejestracyjny pojazdu. Można legitymować się mDowodem, który nie jest cyfrową wersją dowodu osobistego. Dokumenty różnią się serią i numerem, datą wydania i ważności, mDowodu używa się w wielu sytuacjach: w urzędach, u lekarza, przy wypożyczaniu samochodu czy sprzętu sportowego. Nowym dokumentem cyfrowym nie można posłużyć się jedynie wtedy, gdy składamy wniosek o nowy dowód osobisty oraz przekraczamy granicę kraju.

W aplikacji zwiększa się także dostęp do cyfrowych dokumentów lokalnych. Stopniowo elektroniczna administracja jest wdrażana na poziomie władz lokalnych. W Krakowie wprowadzany jest program Elektronicznej Komunikacji i Obsługi (EKO). Ma on zapewnić między innymi elektroniczny obieg dokumentów, na przykład od złożenia wniosku przez petenta do przestania mu decyzji.

- **Portal biznes.gov.pl**

Jest źródłem informacji dla osób prowadzących działalność gospodarczą lub planujących ją rozpocząć.

- **Elektroniczna Platforma Usług Administracji Publicznej (ePUAP)**

Umożliwia załatwienie wielu spraw w różnych urzędach bez wychodzenia z domu. Pozwala wysyłać i odbierać urzędową korespondencję oraz sprawdzać na bieżąco stan złożonych spraw i wniosków. Za pośrednictwem ePUAP można na przykład złożyć wniosek o dowód osobisty, uzyskać odpisy aktów stanu cywilnego, zgłosić urodzenie dziecka, rozliczyć podatki, pobrać zaświadczenie o niekaralności czy złożyć wniosek o Europejską Kartę Ubezpieczenia Zdrowotnego.

W 2020 r. ePUAP został zastąpiony przez nową wersję systemu – ePUAP2. Żeby skorzystać z tej platformy, trzeba założyć profil zaufany.

- **Internetowe Konto Pacjenta (IKP) – pacjent.gov.pl**

Zapewnia dostęp do elektronicznej dokumentacji medycznej, udzielonych świadczeń zdrowotnych, zrefundowanych leków, miejsca na liście oczekujących na poradę lekarską lub przyjęcie do szpitala. IKP umożliwia dostęp do e-recepty, e-zwolnienia, e-skierowania, e-rejestracji. Ułatwia pacjentom korzystanie z systemu opieki zdrowotnej, a także usprawnia funkcjonowanie tego systemu.

- **Platforma Usług Elektronicznych Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (PUE ZUS)**

Za jej pośrednictwem można między innymi umówić się na wizytę w placówce ZUS czy wysłać różne wnioski, sprawdzać swoje zwolnienia lekarskie oraz czy pracodawca zgłosił nas do ubezpieczeń.

- **Portal praca.gov.pl**

Proponuje usługi elektroniczne publicznych służb zatrudnienia. Mogą korzystać z niego bezrobotni, osoby poszukujące pracy oraz pracodawcy, którzy chcą zatrudnić pracowników.

- **Portal finanse.mf.gov.pl**

Umożliwia złożenie zeznania podatkowego przez internet lub uzyskanie informacji o podatkach. Pozwala również na złożenie wniosku o rozliczenie PIT-37 przez urząd skarbowy.

- **Portal ekw.ms.gov.pl**

System Elektronicznych Ksiąg Wieczystych pozwala między innymi przeglądać treść ksiąg wieczystych i złożyć wniosek o odpis, wyciąg albo zaświadczenie o zamknięciu księgi wieczystej. Są to informacje niezbędne, gdy kupujemy lub sprzedajemy na przykład dom czy mieszkanie.

W niektórych przypadkach korzystanie z usług e-administracji wymaga postępowania się **profilem zaufanym ePUAP** lub **podpisem kwalifikowanym**.

- **Profil zaufany ePUAP**

To potwierdzony zestaw danych (imię i nazwisko, data urodzenia oraz numer PESEL), które pozwalają na jednoznaczną identyfikację jego posiadacza w usługach podmiotów publicznych w internecie. Dzięki niemu można między innymi złożyć wniosek o wydanie dowodu osobistego, umówić się na wizytę w placówce ZUS lub założyć firmę, sprawdzić swoje punkty karne za wykroczenia drogowe, dane w rejestrze PESEL oraz dane medyczne w Internetowym Koncie Pacjenta.

Profil zaufany można założyć między innymi za pomocą internetowego konta bankowego lub w punkcie potwierdzającym, na przykład w urzędzie skarbowym. Jest on ważny przez trzy lata certyfikacji. Profil zaufany mogą założyć już trzynastolatki, ale korzystają z niego tylko pod nadzorem rodziców.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/xp
Profil zaufany

Podpis kwalifikowany jest elektronicznym podpisem równoważnym z własnoręcznym. Służy do podpisywania dokumentów oraz umów mających moc prawną, na przykład do uwierzytelniania transakcji bankowych.

Można go uzyskać w urzędzie certyfikacji, których rejestr prowadzi Narodowe Centrum Certyfikacji.

Podsumowanie lekcji

- s. 177 • **Dowód osobisty** potwierdza tożsamość i obywatelstwo. Pozwala swobodnie przekraczać granice państwowe w strefie Schengen.
- s. 179 • **Paszport** upoważnia do przekroczenia granicy naszego kraju. W przypadku wyjazdu poza Unię Europejską jest niezbędny.
- s. 179 • **Prawo jazdy** upoważnia do prowadzenia pojazdów mechanicznych, a także takich pojazdów, jak rower lub pojazd zaprzęgowy.
- s. 181 • **Rejestracja pojazdu** jest niezbędna do dopuszczenia pojazdu do ruchu po drogach publicznych.
- s. 182 • Szybki rozwój technologii informatycznych umożliwia obywatelom załatwianie wielu spraw za pośrednictwem internetu. Jednym z takich narzędzi jest **elektroniczna administracja**.
- s. 182 • W niektórych przypadkach korzystanie z usług **e-administracji** wymaga posługiwania się **profilem zaufanym ePUAP** lub **podpisem kwalifikowanym**.

Pytania i polecenia

1. Uzasadnij konieczność posiadania dowodu osobistego. Wskaż sytuacje, w jakich okazuje się on niezbędny.
2. Wypełnij samodzielnie wniosek o wydanie paszportu.
3. Odszukaj na portalu obywatel.gov.pl e-usługi związane z wyjazdem za granicę. Oceń ich przydatność. Wskaż, z których usług warto skorzystać w najbliższym czasie.
4. Scharakteryzuj i oceń znaczenie wybranych e-usług.
5. Wskaż, w jakim zakresie możesz korzystać z możliwości e-administracji.

IV

Demokracja i prawo

W szkole wiele się mówi o początkach demokracji w starożytnych Atenach i Rzymie, demokracji szlacheckiej w Polsce czy o istotnym etapie w rozwoju demokracji, jakim było powstanie Stanów Zjednoczonych.

Ważnym elementem programu jest również prawo, omawiane na lekcjach nie tylko edukacji obywatelskiej, lecz także biznesu i zarządzania. Prawo reguluje między innymi sprawy dotyczące zatrudnienia, działalności gospodarczej, praw konsumentów, systemu ubezpieczeń społecznych, funkcjonowania finansów publicznych, w tym systemu podatkowego, a także usług bankowych i innych.

Tematy w dziale:

1. Reżimy polityczne
2. Polska w latach 1945–1989
3. Proces demokratyzacji Polski po 1989 r.
4. Zasady demokratycznego państwa prawnego
5. Współczesne zagrożenia dla demokracji
6. Hierarchia aktów prawnych (temat fakultatywny)
7. Zasady prawa wyborczego w Polsce
8. Pojęcie prawa
9. Prawo rodzinne
10. Prawo cywilne
11. Prawo karne
12. Prawo administracyjne
13. Pojęcie i geneza praw człowieka
14. Znaczenie praw człowieka w relacjach obywatel – państwo
15. Ochrona dóbr osobistych (temat fakultatywny)
16. Gwarancje przestrzegania praw człowieka w Polsce
17. Przykłady łamania praw człowieka
18. Formy zatrudnienia

Reżimy polityczne

Na tej lekcji

- scharakteryzujesz modele reżimów politycznych;
- wskażesz cechy charakterystyczne państwa demokratycznego, państwa autorytarnego i państwa totalitarnego.

Modele reżimów politycznych

W każdym państwie istnieje określony **reżim (system) polityczny**, czyli sposób rządzenia. Składa się na niego ogół metod, jakimi posługuje się władza wobec społeczeństwa. Wyróżnia się dwa modele reżimu politycznego:

- **demokratyczny**, w którym władza traktuje obywateli podmiotowo,
- **niedemokratyczny**, w którym władza traktuje obywateli przedmiotowo.

Ze względu na reżim polityczny można wskazać różne rodzaje państw:

Państwo demokratyczne

Termin **demokracja** pojawia się bardzo często zarówno w tekstach poświęconych myśli społeczno-politycznej, jak i w życiu publicznym.

Definicja

Demokracja (gr. *demos* – lud, *kratos* – władza) jest formą ustroju państwa, w której obywatele tego państwa (naród, lud) sprawują rządy bezpośrednio lub za pośrednictwem wybranych przedstawicieli.

Z dziejów demokracji

Ateny

- Demokracja narodziła się w starożytnych Atenach.
- Władza należała tam do **obywateli**, czyli **mężczyzn powyżej 20 roku życia**, będących rodowitymi Ateńczykami i ludźmi wolnymi. Kobiety, cudzoziemcy oraz niewolnicy byli wykluczeni z procesu demokratycznego i nie mieli praw politycznych.
- Obywatele mogli bezpośrednio uczestniczyć w sprawowaniu władzy, a więc w podejmowaniu ważnych decyzji państwowych na forum Zgromadzenia Ludowego (**demokracja bezpośrednia**).

IV. Demokracja i prawo

- Demokracja ateńska, mimo swojej ograniczonej formy (ze względu na wykluczenie pewnych grup społecznych), stanowiła ważny krok w rozwoju **idei rządów ludu**. Wpłynęła na późniejsze systemy demokratyczne.

Elementy demokracji w późniejszych wiekach można odnaleźć w:

- republice rzymskiej,
- wspólnotach wczesnochrześcijańskich,
- plemionach germańskich.

Demokracja szlachecka w Polsce

- Swój wkład w rozwój demokracji wniosła również Polska. Jedną z faz rozwoju demokracji jest **demokracja stanowa**.
- Rozkwit demokracji stanowej przypada na drugą połowę XVI w.
- Była to forma **monarchii stanowej**, w której – obok króla – w sprawowaniu władzy państwowej uczestniczył **stan szlachecki**.
- **Szlachta była grupą uprzywilejowaną**. Posiadała prawo do elekcji (wyboru) króla, udziału w sejmikach ziemskich i posłowania na sejm, a także prawo do sprawowania urzędów i godności.

Fundamentalne zasady państwa demokratycznego

Współcześnie za główne zasady państwa demokratycznego uznaje się: suwerenność narodu, poszanowanie praw mniejszości, podział i równowagę władz, państwo prawa, pluralizm oraz konstytucjonalizm.

Zasady państwa demokratycznego

• Suwerenność narodu (ludu)

Zasada suwerenności narodu polega na sprawowaniu przez niego najwyższej władzy, której przejawem jest podejmowanie ostatecznych decyzji (znaczenie przyjęte za Jeanem-Jacques'em Rousseau w jego koncepcji umowy społecznej). Władza może być sprawowana:

- **bezpośrednio**, na przykład: referendum, inicjatywa ludowa, weto ludowe, samorząd, wyrażanie opinii publicznej;
- **pośrednio**, czyli przez przedstawicieli wybranych w demokratycznych wyborach.

Jedną z najbardziej popularnych definicji demokracji są słowa prezydenta Stanów Zjednoczonych (1861–1865) Abrahama Lincolna. Lincoln w tzw. mowie gettysburskiej z 1863 r. powiedział, że demokracja to: *rządy ludu, przez lud i dla ludu*.

- **Poszanowanie praw mniejszości**

Wola narodu nigdy nie oznacza jednomyślności, gdyż zwykle decyduje większość. Jednak demokracja rozumiana wyłącznie jako wola osób mających przewagę liczebną, może doprowadzić do dyktatury większości.

Aby jej zapobiec, współczesne państwa demokratyczne zapewniają ochronę praw mniejszości. Stosują na przykład: prawo do zachowania odrębności kulturowej, religijnej oraz prawo do uczestniczenia w życiu publicznym.

- **Podział i równowaga władz**

Zasada jednolitości władzy jest typowa dla systemów niedemokratycznych. Całość władzy jest wówczas sprawowana przez jeden organ państwowy.

W państwie demokratycznym obowiązuje zasada podziału władzy na ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą. Każda z nich dysponuje odrębnymi kompetencjami, a także powstrzymuje ewentualne naruszenia prawa przez pozostałe.

- **Państwo prawa**

W państwie demokratycznym władza polityczna musi działać w zgodzie z prawem i w ramach prawa. Władza nie jest nadrzędna nad prawem (jak w systemach niedemokratycznych), ale to prawo jest nadrzędne nad władzą. Jest ona ograniczona przepisami prawa tak, aby nie mogła postępować w sposób arbitralny i dowolny.

- **Pluralizm**

Pluralizm (łac. *pluralis* – mnogi) jest jedną z najważniejszych zasad współczesnego państwa demokratycznego. Oznacza możliwość istnienia oraz poszanowania w danej zbiorowości różnych poglądów politycznych, idei, systemów światopoglądowych, obyczajów oraz form życia społecznego, politycznego oraz gospodarczego. Zapewnia człowiekowi poczucie całkowitej wolności – może on dokonywać wyborów spośród wielu ewentualności.

Rodzaje pluralizmu

Pluralizm społeczny

- Jego przejawem jest istnienie złożonej struktury społecznej, do której należy wiele różnorodnych i konkurujących ze sobą grup.
- W takim społeczeństwie można wyróżnić klasy i warstwy społeczne czy grupy zawodowe.

Pluralizm polityczny

- Zapewnia warunki działalności partii politycznych reprezentujących różne ideologie i doktryny polityczne.
- Konstytucja RP zakazuje istnienia partii politycznych odwołujących się do totalitarnych metod i praktyk działania nazizmu, faszyzmu i komunizmu.
- W takich warunkach opozycja polityczna może działać legalnie i swobodnie.
- Każdy obywatel może wyrażać swoje poglądy. Kodeks karny zabrania rozpowszechniania ideologii faszystowskiej i komunistycznej.

Pluralizm ekonomiczny

- Wiąże się z podstawowymi mechanizmami gospodarki wolnorynkowej.
- Zapewnia swobodę działania różnych podmiotów gospodarczych, takich jak: przedsiębiorstwa państwowe i komunalne, spółdzielnie, spółki cywilne, spółki akcyjne i inne.
- Stwarza warunki konkurencyjności rynku, czyli współzawodnictwa producentów i usługodawców.

Konstytucjonalizm – konstytucja jest najwyższym prawem, a jej przepisy mogą być stosowane bezpośrednio.

Definicja

Modele państwa demokratycznego

We współczesnym świecie funkcjonuje wiele modeli reżimów demokratycznych. Ze względu na sposób dystrybucji władzy politycznej przyjmuje się podział na **reżimy większościowe i konsensualne**.

- **Demokracja większościowa** (znana też jako demokracja westminsterska) charakteryzuje się koncentracją władzy w rękach większości parlamentarnej, często jednej partii, która po wygraniu wyborów powołuje rząd (np. Wielka Brytania).
- **Demokracja konsensualna** dąży do szerokiego podziału i rozproszenia władzy, aby uwzględnić interesy różnych grup i mniejszości (np. Szwajcaria).

Inny znany podział demokracji dotyczy **ustroju politycznego państwa**. Jego głównym kryterium jest charakter relacji między władzą ustawodawczą i wykonawczą.

- **Demokrację parlamentarną** określają trzy zasady: równouprawnienie władzy wykonawczej (egzekutywy) i władzy ustawodawczej (legislatywy), współpraca między tymi władzami oraz istnienie różnych środków wzajemnego oddziaływania tych władz (np. odpowiedzialność polityczna rządu przed parlamentem, dysponowanie przez władzę wykonawczą prawem rozwiązania parlamentu). Ponadto w systemie demokracji parlamentarnej funkcjonuje zwykle dualizm władzy wykonawczej, to znaczy oprócz rządu władzę sprawuje również głowa państwa (monarcha lub prezydent).
- **Demokracja prezydencka** opiera się na założeniu rozdzielności władz oraz względnej równości kompetencji egzekutywy i legislatywy. Głową państwa i szefem rządu jest wybierany w wyborach prezydent, posiadający znaczną władzę wykonawczą i kierujący pracą rządu. Prezydent zazwyczaj nie może być odwołany przez parlament. Obecnie funkcjonują też reżimy demokratyczne łączące elementy modelu prezydenckiego i parlamentarnego.

Współcześnie za bardzo istotny uważa się podział na **demokracje liberalne i nieliberalne**.

- **Demokracja liberalna** to system, w którym obywatele wybierają swoich przedstawicieli w wolnych wyborach i mają narzędzia kontroli oraz zmiany władzy. Istnieje pluralizm partii i ideologii, a władza jest podzielona między niezależne organy, co zapobiega jej koncentracji. Wszyscy podlegają prawu, a konstytucja chroni prawa i wolności oraz określa granice działania władz. Trybunały kon-

stytucyjne kontrolują zgodność działań z ustawą zasadniczą. Obywatele mają gwarancje wolności słowa, zgromadzeń, zrzeszania się, prawa do informacji i ochrony własności prywatnej. Państwo opiera się na gospodarce rynkowej z ograniczoną interwencją. Według Instytutu V-Dem w 2024 r. istniało 29 państw o takim ustroju (m.in. Australia, kraje skandynawskie, część Europy Zachodniej, Czechy, Estonia i RPA).

- **Demokracja nieliberalna** to system, w którym odbywają się wybory, lecz władze naruszają zasady demokracji, ograniczają prawa obywatelskie i osłabiają instytucje demokratyczne. Rządząca większość podporządkowuje sobie wszystkie elementy systemu, w tym sądownictwo konstytucyjne, a marginalizuje opozycję.

Demokracja nieliberalna charakteryzuje się między innymi:

- ograniczaniem wolności słowa, zrzeszania się i zgromadzeń, a także wolności akademickiej,
- nierównym dostępem partii do mediów publicznych, podporządkowaniem mediów władzy,
- ograniczeniem prawa obywateli do informacji o działaniach władz,
- osłabianiem lub eliminowaniem sądownictwa konstytucyjnego,
- podporządkowywaniem organizacji pozarządowych rządzącym,
- manipulowaniem procedurami wyborczymi w celu utrzymania władzy,
- nadużywaniem przemocy wobec obywateli, na przykład podczas protestów,
- oligarchizacją gospodarki i faworyzowaniem podmiotów powiązanych z władzą,
- uprzywilejowaniem grup związanych z rządzącymi.

Demokracja nieliberalna nie jest tożsama z autorytaryzmem, lecz może prowadzić do jego powstania.

Państwo autorytarne

Autorytaryzm

Pojęcie autorytaryzmu pochodzi od łacińskiego słowa *auctoritas*, co oznacza „powaga, znaczenie, wpływ, władza”. Współcześnie **autorytaryzm oznacza brak demokracji** i związanych z nią wolnych wyborów, pluralizmu politycznego i wolności obywatelskich.

Zdaniem hiszpańskiego politologa Juana Linza (czytaj: huana linza) państwo autorytarne charakteryzują cztery główne cechy:

- **niski stopień zideologizowania** – współczesne reżimy autorytarne rzadko mają jedną dominującą ideologię (typową w reżimach totalitarnych); rządy autorytarne dopuszczają pewien poziom pluralizmu społecznego, nie kontrolują całkowicie życia ludzi, wiele spraw ekonomicznych, społecznych, religijnych czy rodzinnych pozostaje w gestii jednostki;
- **ograniczony pluralizm polityczny** – system ten dopuszcza ograniczoną różnorodność postaw i przekonań politycznych, o ile nie zagraża to władzy; władza w państwach autorytarnych zachowuje pozory demokracji, na przykład poprzez działanie organów ustawodawczych, które jednak są podporządkowane władzy wykonawczej; zasada podziału władz zostaje zastąpiona zasadą jednolitości władzy państwowej;
- **bierność społeczeństwa** – państwo autorytarne ograniczają możliwości działania społeczeństwa obywatelskiego i aktywność obywateli w życiu publicznym; nie prześladowuje ich, o ile nie wtrącają się do polityki i nie krytykują władz;

- **władza rządzącej jednostki lub grupy jest z reguły słabo zdefiniowana w sensie formalnym** – w obrębie aparatu władzy państwowej dominują struktury biurokratyczne, wojskowe, policyjne lub inne, a zaplecza politycznego dla rządzących nie tworzy partia masowa.

W państwie autorytarnym istnieje silna władza wykonawcza (często skupiona w rękach jednej osoby lub niewielkiej grupy), która nie została ustanowiona w sposób demokratyczny (w wolnych wyborach). Nie jest jednak kontrolowana przez społeczeństwo.

Władza skupia się na zapewnianiu porządku społecznego i wymusza posłuch dla podejmowanych przez siebie decyzji. W tym celu może stosować **represje wobec opozycji politycznej i krytyków**. Aby utrzymać poparcie społeczne reżim autorytarny **kontroluje lub cenzuruje środki masowego przekazu**. W ten sposób społeczeństwo poznaje tylko wersję wydarzeń z perspektywy partii rządzącej.

Reżimy autorytarne często **odwołują się do tradycyjnych wartości i konserwatywnego porządku społecznego**. Obywatele mają ograniczoną możliwość udziału w wyborach najważniejszych organów władzy w państwie, nie mają wpływu na sposób sprawowania rządów i decyzje podejmowane przez władze ani możliwości swobodnego tworzenia organizacji społecznych i politycznych oraz swobodnego wyrażania poglądów.

Według szacunków szwedzkiego Instytutu V-Dem w 2024 r. 72% światowej populacji żyło w państwach autorytarnych. Rosnąca fala autokratyzacji państw w skali globalnej jest zjawiskiem głęboko niepokojącym. Oznacza, że coraz więcej ludzi na świecie nie ma zapewnionych podstawowych praw i wolności politycznych i obywatelskich. Należy jednak zauważyć, że reżimy autorytarne nie są jednolite. Do silnych reżimów autorytarnych (zupełny brak wolnych wyborów oraz praw i wolności obywatelskich) zalicza się na przykład: Afganistan, Białoruś czy Chiny. W państwach o nieco łagodniejszym reżimie autorytarnym odbywają się, co prawda, wybory, ale są one kontrolowane przez siły rządzące. Znacznie ograniczone są też prawa i wolności obywatelskie. Do takich reżimów należy większość państw afrykańskich, ale także Rosja oraz Serbia.

Państwo totalitarne

Największe zagrożenie dla demokracji stanowi **totalitaryzm**. Samo pojęcie wywodzi się z łacińskiego słowa *totus* (cały, wszystek). W państwie totalitarnym władza ma pełną kontrolę nad obywatelami i kontroluje wszystkie dziedziny życia.

Totalitaryzm

Carl J. Friedrich i Zbigniew Brzeziński wyróżnili sześć podstawowych cech państw totalitarnych:

- **wszechogarniająca ideologia**, obejmująca wszystkie aspekty życia człowieka, którą ma wyznawać, przynajmniej biernie, każdy członek społeczeństwa; ukazuje przeważnie wizję idealnego społeczeństwa, którą ludzkość stworzy w przyszłości;
- **jedna masowa partia** kontrolowana przeważnie przez silną jednostkę, która sprawuje dyktatorską władzę; w państwie obowiązuje kult jednostki; do partii należy stosunkowo niski odsetek ludności (do 10%), a przyjęcie do niej uznawane jest za zaszczyt; członkowie partii są jej wiernie oddani, za co zyskują pewne przywileje; partia jest zorganizowana hierarchicznie i stoi ponad formalnymi strukturami władzy lub jest z nimi ściśle związana;

- **system terroru** fizycznego i psychicznego, stosowany przez policję polityczną; wymusza powszechne posłuszeństwo wobec ideologii partii; jest kierowany nie tylko przeciwko określonym jednostkom, lecz także przeciwko całym grupom społecznym („wrogom ludu”);
- **kontrola wszystkich środków masowego przekazu**, których rola sprowadza się do indoktrynowania społeczeństwa oficjalną ideologią; potrzebom państwa są podporządkowane także system oświaty i sektor rozrywki;
- **monopol na broń**;
- **scentralizowana kontrola nad gospodarką**, w której zupełnie nie liczą się potrzeby konsumenta, tylko cele państwa.

Zajrzyj
do źródła

Literacki przykład państwa totalitarnego

Wizję życia w państwie totalitarnym przedstawił George Orwell w powieści *Rok 1984*.

[...] Twarz o czarnych wąsach spoglądała z każdego bardziej wyeksponowanego miejsca. Jedna wisiła na froncie budynku dokładnie naprzeciwko okna. „WIELKI BRAT WIDZI”, głosił napis, podczas gdy ciemne oczy zaglądały głęboko w oczy Winstona...

[...] Hen, w oddali helikopter zapikował między dachy budynków, zawisnął na moment jak trzmiel, po czym uniósł się zakrzywionym lotem. Był to zagląający ludziom do okien patrol policyjny. Ale te patrole nie miały wielkiego znaczenia. Liczyła się tylko myślupolicja...

[...] Teleekran jednocześnie transmitował i odbierał dane. Rejestrował każdy wydany przez Winstona dźwięk, głośniejszy od najcichszego szeptu; co więcej, dopóki Winston przebywał w polu widzenia panelu, mógł być także obserwowany. Nikt oczywiście nie miał pewności, czy w danym momencie podlega obserwacji. Można było jedynie zgadywać, jak często i według jakiej logiki myślupolicja uruchamiała konkretny kanał przesyłu. Nie dało się wykluczyć, że obserwowali wszystkich przez cały czas. W każdym razie mogli podłączyć się do dowolnego kanału, kiedy tylko chcieli. Trzeba było żyć – i ludzie tak żyli, z przyzwyczajenia, które przeradzało się w instynkt – zakładając, że każdy dźwięk jest podsłuchiwany, a każdy ruch podglądany, z wyjątkiem chwil, gdy w pomieszczeniu jest ciemno.

[...] Celem Partii było coś więcej niż tylko uniemożliwienie mężczyznom i kobietom tworzenia trudnych do kontrolowania więzi [...]. Wszystkie śluby między członkami Partii musiały uzyskać akceptację komisji, wyznaczonej specjalnie do tego celu, i choć tej zasady nigdy nie werbalizowano – pozwolenia nie otrzymywała para, u której dało się zaobserwować wzajemny pociąg fizyczny. Jedyną respektowaną motywacją dla małżeństwa było poczynanie dzieci w służbie Partii.

[...] Najgorsze, że choć organizacje takie jak Szpiedzy systemowo zamieniały dzieci w nieokietzanych barbarzyńców, nie pojawiały się u nich żadna skłonność do buntowania się przeciwko Partii. Wręcz przeciwnie, uwielbiały Partię i wszystko, co z nią związane. Piosenki, procesje, transparenty, wycieczki, musztra z drewnianą bronią, skandowanie sloganów, wielbienie Wielkiego Brata – to wszystko było dla nich rodzajem wspaniałej zabawy. Cała ich furia kierowała się na zewnątrz, przeciwko wrogom państwa, przeciwko obcym, zdrajcom, sabotażystom, myśluzbrodniarzom. Było już właściwie na porządku dziennym, że ludzie po trzydziestce bali się własnych dzieci. I nie bez powodu.

Nie było tygodnia, żeby „Times” nie zamieścił akapitu o jednym czy drugim małym, wścibskim podsłuchiwaczu, czyli „bohaterskim malcu”, który podchwycił jakieś kompromitujące zdanie i wydał własnych rodziców myśl Policji.

George Orwell, *Rok 1984*, tłum. J. Fiedorczuk, Wolne Lektury,
<https://link.operon.pl/uR> (dostęp: 13.05.2025).

Historycznymi przykładami państw totalitarnych były Rzesza Niemiecka za rządów Adolfa Hitlera i stalinowski Związek Radziecki. Współcześnie takim państwem jest Korea Północna.

Współcześnie za państwo totalitarne jest uważana Korea Północna, rządzona od 1948 r. przez komunistycznych przywódców (obecnie przez Kim Dzong Una). W państwie istnieje jedna partia, którą kieruje wódz, otaczany kultem.

Podsumowanie lekcji

- Ze względu na reżim polityczny, czyli metody i środki sprawowania władzy, państwa możemy podzielić na **demokratyczne** i **niedemokratyczne**. ▶ s. 186
- Fundamentalne **zasady państwa demokratycznego** to: suwerenność narodu, poszanowanie praw mniejszości, podział i równowaga władz, państwo prawa, pluralizm oraz konstytucjonalizm. ▶ s. 187
- W **państwie autorytarnym** władza należy zazwyczaj do wąskiej grupy osób i praktycznie nie podlega kontroli społecznej. Istnieje jednak **ograniczony pluralizm polityczny**, o ile nie zagraża to władzy. Rządy autorytarne nie kontrolują wszystkich aspektów życia ludzi. ▶ s. 190
- W **państwie totalitarnym** istnieje państwowa ideologia obejmująca wszystkie aspekty życia człowieka, funkcjonuje jedna partia, stojąca ponad formalnymi strukturami władzy. Wobec osób przeciwnych takiemu państwu jest stosowany terror fizyczny i psychiczny. ▶ s. 191

Pytania i polecenia

1. Scharakteryzuj państwo demokratyczne.
2. Na podstawie przedstawionych fragmentów tekstu powieści Georga Orwella wymień cechy państwa totalitarnego.

Na tej lekcji

- dowiesz się, jak kształtowały się zasady ustroju politycznego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej;
- scharakteryzujesz działanie aparatu przemocy w Polsce w latach 1945–1989;
- wskażesz najważniejsze cechy życia społecznego i gospodarczego w PRL.

Obecnie czasy Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (PRL) należą do najczęściej omawianych okresów polskiej historii. Polska nie była wówczas państwem suwerennym. Po 1945 r. jej ustrój polityczny zależał od ZSRR, któremu nasz kraj podlegał ideologicznie, politycznie i gospodarczo.

Wciąż trwają spory o naturę systemu panującego w Polsce w latach 1944–1989. Dosyć popularny wśród polskich historyków i politologów jest pogląd, że – z wyjątkiem okresu stalinizmu – PRL była państwem autorytarnym. Najwięcej cech totalitarnych przejawiała władza w pierwszych latach funkcjonowania Polski „Ludowej”, czyli okresie 1944–1956. Po 1956 r. znacząco osłabły monopolistyczna ideologia i powszechny terror fizyczny. Rzeczywistość Polski w latach 60. i 70. różniła się znacząco od tej z lat 40. i 50.

Kształtowanie się ustroju PRL

Przejęcie władzy przez komunistów

Przejęcie władzy przez komunistów

- Pod koniec II wojny światowej faktyczną władzę w wyzwolanej Polsce przejęły organy powołane przez polskich komunistów współpracujących z ZSRR.
- Utworzono **Polską Partię Robotniczą (PPR)**, z inicjatywy której powołano Krajową Radę Narodową (KRN).
- Powołano **Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (PKWN)**, podległy Stalinowi.
- 22 lipca 1944 r. ogłoszono **Manifest PKWN**.

Manifest PKWN

Organy państwowe ustanowione zgodnie z zasadą jednolitości władzy państwowej:

- KRN – tymczasowy podziemny parlament,
- PKWN – tymczasowy swoisty rząd,
- rady narodowe: wojewódzkie, powiatowe, gminne.

Jako miejsce ogłoszenia Manifestu PKWN podano miasto Chełm (obecne woj. lubelskie). Jednak w rzeczywistości dokument został podpisany i zatwierdzony przez Józefa Stalina w Moskwie. Zgodnie z manifestem jedynym legalnym źródłem władzy w Polsce była KRN, a nie rząd emigracyjny w Londynie. W dokumencie za legalną tymczasową władzę wykonawczą na wyzwolonych terenach Polski uznano PKWN. Manifest zapowiadał też przeprowadzenie reformy rolnej i wyborów do Sejmu Ustawodawczego.

Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej

- Po uzgodnieniach w Moskwie w czerwcu 1945 r. powstał kontrolowany przez komunistów **Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej**, z udziałem polityków z obozu londyńskiego.
- Premierem został Edward Osóbka-Morawski, a wicepremierami – Władysław Gomułka (PPR) i Stanisław Mikołajczyk (PSL).
- Do 1947 r. utrzymywano pozory systemu wielopartyjnego, stawało się jasne, że władzę sprawują komuniści podlegli ZSRR. Rosjanie zajmowali ważne stanowiska w administracji państwowej i w wojsku.

Wybory do Sejmu Ustawodawczego

- W 1947 r. przeprowadzono sfałszowane wybory do **Sejmu Ustawodawczego**.
- Na 444 miejsca w parlamencie aż 394 objęli posłowie z PPR i podporządkowanych jej partii satelickich: Stronnictwa Demokratycznego (SD), Stronnictwa Ludowego (SL) i Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS).
- Sejm na stanowisko prezydenta wybrał Bolesława Bierut – kandydata narzuconego przez Moskwę – i uchwalił tzw. małą konstytucję.

PZPR

- W 1948 r. w wyniku połączenia Polskiej Partii Robotniczej (PPR) i Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS) została utworzona **Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (PZPR)**.

Polska Zjednoczona
Partia Robotnicza

Konstytucja z 1952 r.

- System sprawowania władzy ostatecznie ustanowiono w **konstytucji z 1952 r.**

Polska Rzeczpospolita Ludowa wg Konstytucji PRL z 1952 r.

Ustrój: państwo „demokracji ludowej”

Władza:

- w rękach „ludu pracującego miast i wsi”, czyli:
 - klasy robotniczej – uznanej za przewodnią klasę społeczeństwa,
 - „chłopstwa pracującego”;
- sprawowana przez lud za pośrednictwem przedstawicieli w sejmie i w radach narodowych – organach władzy lokalnej.

Podstawa organizacji centralnego aparatu władzy: zasada jednolitości władzy państwowej

Polska
Rzeczpospolita
Ludowa

Podział władz:

- „władza państwowa”: Sejm, Rada Państwa i rady narodowe
- „administracja państwowa”: rząd i ministerstwa

Organy władzy państwowej:

- **Sejm** – o jego składzie i podejmowanych działaniach decydowały najwyższe władze PZPR.
- **Rada Państwa** – organ kolegialny wybierany przez Sejm; miała szeroki zakres kompetencji; między sesjami Sejmu przejmowała właściwie wszystkie jego uprawnienia, na przykład wydawała dekrety z mocą ustawy, które Sejm zatwierdzał na najbliższej sesji, sprawowała kontrolę nad rządem.

Władza lokalna: rady narodowe

- To organy różnych szczebli, pochodzące z bezpośrednich wyborów.
- Nie były to instytucje samorządu terytorialnego, gdyż jednostki podziału administracyjnego (gminy, miasta, powiaty, województwa) stanowiły część hierarchicznej struktury państwa.
- Podlegały Radzie Państwa.

Wymiar sprawiedliwości: Sąd Najwyższy, sądy wojewódzkie, sądy powiatowe i sądy szczególne

- Sądownictwo miało charakter klasowy i polityczny.
- Stało „na straży ustroju Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”, większość jego zadań dotyczyła **polityczno-represyjnej funkcji sądownictwa** jako jednego z organów utrzymujących reżim:
 - ochraniało „zdobycze polskiego ludu pracującego”,
 - strzegło „praworządności ludowej” i „własności społecznej i praw obywateli”,
 - „karało przestępców”.

Konstytucja PRL przyjęta w 1952 r. obowiązywała do 1989 r. W tym czasie była zmieniana 18 razy. Jedną z istotniejszych zmian wprowadzono w 1976 r.:

- potwierdzono socjalistyczny charakter PRL,
- wprowadzono zapis o „nierozzerwanej przyjaźni polsko-radzieckiej”,
- podkreślono rolę PZPR jako „przewodniej siły politycznej społeczeństwa w budowie socjalizmu”.

W całym okresie PRL w wyborach uczestniczyło ponad 94% uprawnionych.

W głosowaniu nad nowelizacją z 1976 r. konstytucji PRL jedyną osobą, która wstrzymała się od głosu był Stanisław Stomma z koła poselskiego „Znak”.

Fikcyjne zasady funkcjonowania PRL

Organy władzy

- Większość funkcjonowała na zasadzie fikcji ustrojowych.
- Nie miały realnej władzy, tylko potwierdzały decyzje partyjne.
- Centrum decyzyjne określano mianem „władz partyjno-państwowych”, bo to one kontrolowały życie publiczne oraz tworzyły mechanizmy promowania i nagradzania osób uległych wobec PZPR.

Wybory

- Miały **fikcyjny charakter**, na przykład tzw. referendum ludowe z 1946 r., wybory do Sejmu Ustawodawczego z 1947 r.
- Komuniści mieli **monopol na sprawowanie władzy** politycznej:
 - w sierpniu 1952 r. uchwalili ordynację wyborczą, zgodnie z którą liczba kandydatów była równa liczbie posłów, a przez to wyborca nie miał żadnej alternatywy;
 - **Front Jedności Narodu (FJN)** – fasadowa instytucja, która wystawiała wspólną i jedyną listę kandydatów do Sejmu, przez co wynik wyborów był przesądzony jeszcze przed ich przeprowadzeniem.
- **Frekwencja wyborcza** – władze komunistyczne podawały fałszywe wyniki, na przykład według nich w całym okresie PRL w wyborach uczestniczyło ponad 94% uprawnionych.

Na listach FJN znajdowali się kandydaci PZPR i jej partii satelickich: Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego i Stronnictwa Demokratycznego, oraz dobrani kandydaci bezpartyjni. Akt wyborczy ograniczał się do poparcia ustalonej już wcześniej listy, czyli wyboru osób umieszczonych na górze listy, na miejscach mandatowych.

Rola partii

Do konstytutywnych cech systemu politycznego PRL należała władza partii komunistycznej. W pierwszych latach po wojnie, obok Polskiej Partii Robotniczej (PPR), wciąż działała legalna opozycja: Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL) i Polska Partia Socjalistyczna (PPS). PSL zostało rozbite w 1947 r. Natomiast PPS –

PZPR istniała do 1990 r. W apogeum swojego rozwoju w 1980 r. liczyła ponad 3 mln członków.

w wyniku procesu zjednoczeniowego z PPR – została częścią utworzonej w 1948 r. **Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR)**.

Od tego czasu PZPR sprawowała władzę autorytarną. Starła się kontrolować każdy przejaw życia społecznego i gospodarczego w Polsce. Funkcjonowały w niej zasady tzw. **centralizmu demokratycznego**. Zgodnie z nimi wszyscy w partii musieli wykonywać polecenia najwyższych władz PZPR, którymi były Sekretariat Komitetu Centralnego, kierowany przez jego I sekretarza, oraz Biuro Polityczne. I sekretarz partii miał ogromną władzę. Wiele stanowisk państwowych (np. premiera) miało w PRL znaczenie drugorzędne.

Partia usiłowała występować w roli siły przewodniej w stosunku do społeczeństwa i państwa. W 1976 r. **przewodnia rola PZPR została wprost zapisana w Konstytucji PRL**.

Nomenklatura partyjna

- To ludzie, którym partia powierzyła stanowiska w instytucjach państwowych, społecznych, gospodarczych i kulturalnych.
- Osoby te gorliwie wykonywały wszystkie decyzje partyjne.
- Korzystały z przywilejów, np.: zakupów w specjalnych sklepach „za żółtymi firankami”, gdzie sprzedawano produkty niedostępne dla reszty społeczeństwa, czy z możliwości podróży zagranicznych.

Aparat przemocy

Podstawowym narzędziem panowania partii komunistycznej był podporządkowany jej **aparat przemocy**. Składały się na niego: siły zbrojne, milicja obywatelska (MO), służby specjalne, w tym policja polityczna, a także rozbudowane formacje paramilitarne (np. Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej, ORMÓ).

Tajna policja polityczna

Ta formacja, **zwana potocznie bezpieką**, miała szczególne znaczenie. Stała na straży ustroju PRL, najpierw w ramach **Urzędów Bezpieczeństwa (UB)**, a od 1956 r. jako **Służba Bezpieczeństwa (SB)**.

Bezpieka na szeroką skalę korzystała z informacji dostarczanych jej przez **tajnych współpracowników (TW)**. Były to osoby pozyskiwane do współpracy często w drodze szantażu lub uzyskiwania korzyści osobistych. TW donosili na osoby ze swojego otoczenia.

Zakres i metody działania tajnej policji

1945–1956

- **Terror – masowy i wyjątkowo brutalny** – stosowany, aby:
 - zlikwidować podziemie niepodległościowe;
 - rozbić legalną opozycję, przede wszystkim Polskie Stronnictwo Ludowe.
- **Zakres działania** obejmował: każde zachowanie obywateli, które mogło stanowić „wrogą działalność” wobec władzy, na przykład tzw. szeptanka, czyli powtórzenie plotki, opowiedzenie dowcipu, opinia wyrażona w liście do rodziny, mało wydajna praca.

Terror władz komunistycznych

- Stosowano **metody** takie jak: aresztowania, więzienie, kara śmierci, procesy pokazowe, walka z Kościołem:
 - W 1952 r. w więzieniach przebywało blisko 50 tys. więźniów politycznych.
 - W szczególny sposób na społeczeństwo oddziaływały **procesy pokazowe** nagłaśniane przez radio i prasę.
 - Za głównego przeciwnika nowa władza uznała Kościół katolicki, na przykład we wrześniu 1953 r. internowano prymasa Stefana Wyszyńskiego.

Po 1956 r.

- Represji używano okresowo wobec wybranych grup ludności i opozycji politycznej, a po 13 grudnia 1981 r. – również przeciw „Solidarności”.
- Zakres działania obejmował karanie osób publicznie występujących przeciwko rządzącej elicie.
- Stosowano **metody** takie jak więzienie.

W październiku 1984 r. trzech oficerów Departamentu IV SB uprowadziło i zabiło ks. Jerzego Popiełuszkę, który był nieoficjalnym kapłanem podziemnej „Solidarności”. Jego comiesięczne msze za ojczyznę gromadziły tłumy wiernych.

Życie społeczne i gospodarcze

Konstytucja PRL gwarantowała formalnie podstawowe prawa człowieka, wśród nich: wolność słowa, druku, zgromadzeń i wieców, pochodów i manifestacji, a także prawo do zrzeszania się, wolność sumienia i wyznania. Te prawa nie mogły być jednak nadużywane w celach godzących w ustrój polityczny i społeczny albo porządek prawny PRL. W rzeczywistości za próbę skorzystania z praw człowieka można było trafić do więzienia.

Cenzura

Władza ludowa miała **monopol na środki masowego przekazu** (prasa, radio, telewizja), za pomocą których upowszechniała w społeczeństwie ideologię socjalistyczną. Podporządkowała sobie również oświatę, naukę, kulturę, wszelką twórczość artystyczną i działalność wydawniczą.

Cenzorzy usuwali z artykułów, książek, audycji radiowych, sztuk teatralnych, filmów, a nawet programów rozrywkowych niepożądane przez władzę treści jeszcze przed ich upublicznieniem. Doprowadziło to do powstania zjawiska „auto-cenzury” – twórcy przewidywali oczekiwania władzy i tworzyli materiały zgodne z nimi.

System kontroli wolności słowa

Cenzura PRL-owska przede wszystkim była wszechogarniająca, obejmowała wszystko. Była w tym sensie tajna, że czytelnik nie wiedział, iż dany tekst przeszedł przez cenzurę, nie było żadnych śladów jej działań.

[...] Cenzurowano cały blok spraw historycznych wytyczonych kilkoma elementami. Po pierwsze nie wolno było krytykować ZSRR, ani używać zbyt dowolnego słownictwa w tej materii, obowiązywał język dość kano-niczny. Oczywiście nie wolno było krytykować obowiązującej ideologii, partii, ani jej organów. Cenzura broniła ustroju, ale w ramach tego też bywały zmienne np. nie wolno było wymieniać nazwisk osób, które w grze

Zajrzyj do źródła

politycznej straciły pozycję. Dotyczyło to np. Władysława Gomułki. Kiedy stracił władzę, miał być zapomniany.

Jeżeli chodzi o pojęcia to nie wolno było np. używać słowa stalinizm, już po okresie kiedy odchodzono od rozliczeń z nim. Więc cenzura manipulowała również językiem, którym się posługiwano. Dbała też, by o pewnych sprawach pisać wyłącznie pozytywnie lub negatywnie. Np. o polityce USA czy Izraela można było pisać tylko krytycznie, także np. w sferze osiągnięć technologicznych. Cenzura nie pozwalała też pisać o różnych negatywnych zjawiskach nas dotyczących np. danych o stanie chorobowym czy skażeniu środowiska, a jeżeli to tylko w wyjątkowych przypadkach, kiedy otrzymała nowe wytyczne.

Nie wolno było pisać też o określonych sprawach z historii np. porwaniu przywódców Polskiego Państwa Podziemnego, Katyniu, procesach po-

litycznych po wojnie czy potem październiku 1956 r. To pokazuje, jak manipulowano przy pomocy cenzury przeszłością, by to było zgodne z aktualnymi potrzebami władzy. Kolejny punkt to osoby, które podpadły władzy – w ogóle nie wolno było ich wymieniać albo wyłącznie w negatywnym kontekście.

Wywiad z prof. Andrzejem Friszke, *Dzieje.pl*, <https://link.operon.pl/uX> (dostęp: 20.05.2025).

W PRL książki i filmy niezgodne z obowiązującą ideologią trafiały na listę dzieł zakazanych. Wśród nich znalazły się np. książki Czesława Miłosza, Witolda Gombrowicza, George'a Orwella, Aleksandra Solżenicyna (*Archipelag GUŁag*), a także filmy Krzysztofa Kieślowskiego, Agnieszki Holland czy Ryszarda Bugajskiego (słynny film *Przestłuchanie*). Takie publikacje przemycano z Zachodu lub wydawano w tzw. drugim obiegu (podziemny ruch wydawniczy, omijający cenzurę). W obydwu przypadkach za takie działanie groziło więzienie.

Fikcyjne prawo do zrzeszania się

W rzeczywistości nie obowiązywało także prawo do zrzeszania się. Aktywność społeczna obywateli była ograniczona i ściśle kontrolowana. Działać mogły tylko organizacje zgodne z państwową ideologią i akceptowane przez władze. Podobnie było z wolnością zgromadzeń i manifestacji. Legalnie można było manifestować wyłącznie z władzą, na przykład podczas pochodów 1 maja z okazji Święta Pracy.

Gospodarka
centralnie
planowana

Gospodarka centralnie planowana

Władze komunistyczne wprowadziły **gospodarkę centralnie planowaną** – system, w którym władza państwa całkowicie kontroluje rynek. Zakłada on, że rządzący:

- określają cele gospodarcze państwa,
- decydują, jaki rodzaj dóbr i przez kogo powinien zostać wyprodukowany,
- ustalają ceny i wynagrodzenia pracowników.

Z życia gospodarczego usuwano wszelkie elementy kapitalistyczne, którym wypowiedziano tzw. **walkę klasową**.

Znacionalizowano główne gałęzie przemysłu, ograniczono działalność prywatnych przedsiębiorców w handlu (walka z tzw. prywaciarzami), przystąpiono do kolektywizacji rolnictwa.

Cechy gospodarki centralnie planowanej

Gospodarka centralnie planowana wyróżniała się:

- **nacjonalizacją głównych gałęzi przemysłu**,
- **ograniczeniem działalności prywatnych przedsiębiorców** w handlu (walka z „prywaciarzami”),
- **kolektywizacją rolnictwa** – forsowanie powstawania Rolniczych Spółdzielni Produkcyjnych (RSP) oraz wspieraniem Państwowych Gospodarstw Rolnych (PGR),
- **masową industrializacją** – rozbudowywano przemysł ciężki, zwłaszcza hutnictwo, górnictwo oraz przemysł zbrojeniowy, na przykład **zbudowano Nową Hutę** – wzorcowe komunistyczne miasto, w którym miał powstać największy w Polsce kombinat metalurgiczny,
- **współzawodnictwem pracy** – oczekiwano przekraczania narzucanych norm i wyróżniano robiących to „przodowników pracy”,
- **problemami z zaopatrzeniem** sklepów w podstawowe artykuły żywnościowe i **systemem kartkowym** oraz **kolejkami** do sklepów.

Państwowe Gospodarstwa Rolne (PGR) – stanowiły polską odmianę sowieckich sowchozów; charakteryzowały się małą efektywnością produkcji, a jednocześnie wymagały wysokich nakładów z kasy państwowej.

Definicja

Mięso 200 g VII 83	Mięso 200 g VII 83	Mięso 300 g VII 83	Mięso 300 g VII 83	Mięso 700 g VII 83
Mięso 100 g VII 83	W. Z. Nr Mi nazwisko i imię adres: gmina-miasto-dzielnica			KUPON REJESTRACYJNY KARTY „M-I”
Woł., Ciel. z kością 300 g VII 83				
Woł., Ciel. z kością 400 g VII 83	Masło 125 g VII 83	Masło 125 g VII 83	Masło 125 g VII 83	Masło 125 g VII 83

W latach 80. kartki obowiązywały na większość produktów żywnościowych, takich jak mięso, cukier czy masło.

Podsumowanie lekcji

- s. 194 • Polska w okresie 1945–1989 – z wyjątkiem okresu stalinizmu – była **państwem autorytarnym**. Najwięcej cech totalitarnych przejawiała władza w okresie 1944–1956.
- s. 195 • Zasady ustroju politycznego PRL zapisano w Konstytucji z 1952 r. **Polska Rzeczpospolita Ludowa** była państwem „**demokracji ludowej**”, w którym władza należała do „**ludu pracującego miast i wsi**”. Za przewodnią klasę społeczeństwa uznano klasę robotniczą. Podstawą organizacji centralnego aparatu władzy stała się **zasada jednolitości władzy państwowej**.
- s. 195 • Szczególną rolę w systemie władzy sprawowała **Polska Zjednoczona Partia Robotnicza**, określana jako przewodnia siła narodu. Na rządy największy wpływ miała **nomenklatura partyjna**, czyli odpowiednio dobrani ludzie, którym partia powierzyła stanowiska w instytucjach państwowych, społecznych, gospodarczych i kulturalnych.
- s. 198 • W latach 1945–1956 **terror** miał charakter masowy i wyjątkowo brutalny. Po 1956 r. represji używano okresowo wobec **wybranych grup społecznych i opozycji politycznej**.
- s. 199 • Władza ludowa miała **monopol na środki masowego przekazu** (prasa, radio, telewizja). Za ich pomocą upowszechniała w społeczeństwie ideologię socjalistyczną. Szczególną rolę odgrywała **cenzura**.
- s. 200 • Władze komunistyczne wprowadziły **gospodarkę centralnie planowaną**, a więc system, w którym władza państwa całkowicie kontroluje rynek.

Pytania i polecenia

1. Na przykładzie Polski po 1945 r. scharakteryzuj ustrój autorytarny. Wskaż, co odróżnia go od demokracji oraz totalitaryzmu.
2. Przeanalizuj i oceń polityczne, społeczne, ekonomiczne i obyczajowe konsekwencje dla jednostki podporządkowania obywateli rządowi jednej partii.

Proces demokratyzacji Polski po 1989 r.

- prześledzisz przebieg zmian ustrojowych po 1989 r.;
- dowiesz się, jakie najważniejsze zmiany nastąpiły w Polsce po 1989 r.;
- ocenisz znaczenie wprowadzonych zmian dla Polski i obywateli.

Na tej lekcji

Obrady Okrągłego Stołu

Przemiany ustrojowe w Polsce od 1989 r. wypracowano podczas obrad **Okrągłego Stołu**. Odbywały się one w Warszawie od 6 lutego do 5 kwietnia 1989 r. i były efektem rozmów przygotowawczych w Magdalence.

Przemiany ustrojowe w Polsce w 1989 r.

Uczestnicy obrad Okrągłego Stołu

- delegacja solidarnościowo-opozycyjna na czele z Lechem Wałęsą
- delegacja koalicyjno-rządowa na czele z gen. Czesławem Kiszczakiem, w tym przedstawiciele:
 - Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
 - Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego
 - Stronnictwa Demokratycznego
 - organizacji katolików świeckich: PAX, Unia Chrześcijańsko-Społeczna, Polski Związek Katolicko-Społeczny
 - związków zawodowych: Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych
- przedstawiciele Kościoła katolickiego i ewangelicko-augsburskiego – w części rozmów

Rozmowy toczyły się w trzech zespołach problemowych: reform politycznych, polityki społecznej i gospodarczej, pluralizmu związkowego. W rozmowach uczestniczyło trzech przyszłych prezydentów (Lech Wałęsa, Aleksander Kwaśniewski, Lech Kaczyński) oraz pięciu przyszłych premierów (Czesław Kiszczak – nie sformował gabinetu, Tadeusz Mazowiecki, Leszek Miller, Jan Olszewski, Jarosław Kaczyński).

Ustalone podczas obrad Okrągłego Stołu zmiany ustrojowe dotyczyły:

- naczelných organów władzy państwowej,
- reformy prawa wyborczego,
- pluralizmu związkowego,
- reformy sądownictwa.

Powyższe ustalenia zostały utrwalone **nowelizacją Konstytucji z 7 kwietnia 1989 r.**

Podstawowe porozumienia Okrągłego Stołu

- przywrócenie instytucji prezydenta i senatu
- przeprowadzenie wyborów kontraktowych do sejmu, gwarantujących koalicji PZPR, ZSL i SD 60%, a organizacjom katolików świeckich 5% mandatów (35%* mandatów miało być przeznaczonych dla kandydatów bezpartyjnych)
- przeprowadzenie całkowicie wolnych wyborów do senatu
- wprowadzenie zasady pluralizmu związkowego oraz legalizacja „Solidarności”
- wprowadzenie niezależności sądów oraz niezawisłości i nieusuwalności sędziów
- zagwarantowanie wolności słowa oraz zrzeszania się w stowarzyszenia

* Ordynacja wyborcza do sejmu z 7 kwietnia 1989 r. była efektem kompromisu zawartego podczas obrad Okrągłego Stołu. Miała zapewnić dotychczasowej koalicji PZPR i sojusznikom większość mandatów. Prawo wyborcze przewidywało, że w każdym ze 108 okręgów przynajmniej jeden mandat przypadł kandydatom bezpartyjnym. Dzięki temu do sejmu dostaliby się przedstawiciele opozycji.

Wybory w czerwcu 1989 r. i ich następstwa

Wybory w czerwcu 1989 r. zakończyły się sukcesem Komitetu Obywatelskiego przy Lechu Wałęsie. Opozycja uzyskała 161 z 460 mandatów w sejmie i 99 ze 100 w senacie. W lipcu Zgromadzenie Narodowe wybrało na prezydenta gen. Wojciecha Jaruzelskiego – jedynego kandydata na prezydenta.

Misję utworzenia rządu Wojciech Jaruzelski powierzył gen. Czesławowi Kiszczakowi. Jednak próba sformowania gabinetu zakończyła się niepowodzeniem. Wcześniej powstała nowa koalicja składająca się z ZSL, SD i Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego (powstałego z Komitetu Obywatelskiego).

Pierwszym niekomunistycznym premierem w państwach byłego bloku wschodniego **został Tadeusz Mazowiecki.** W skład jego gabinetu, oprócz polityków koalicji, weszli również ministrowie z PZPR.

Rządy Tadeusza Mazowieckiego

Kolejny etap reform ustrojowych wiązał się z działalnością rządu Tadeusza Mazowieckiego. Znaczący zakres miały zmiany wprowadzone **nowelizacją Konstytucji z 29 grudnia 1989 r.** Dotyczyły one między innymi:

- przywrócenia historycznej nazwy państwa – Rzeczpospolita Polska,
- zmiany godła – orzeł w koronie,
- wprowadzenia zasady suwerenności narodu zamiast zasady suwerenności „ludu pracującego miast i wsi”,

Nowelizacja
Konstytucji
z 29 grudnia 1989 r.

- ustalenia nowej definicji państwa: „Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej”,
- wprowadzenia zasady pluralizmu politycznego,
- zmiany dotychczasowego ustroju gospodarczego (swoboda działalności gospodarczej, równouprawnienie wszystkich form własności).

W grudniu 1989 r. przyjęto również pakiet ustaw reformujących ustroj gospodarczy Polski, opracowanych pod kierunkiem ówczesnego wicepremiera Leszka Balcerowicza. Ustawy dotyczyły między innymi:

- reformy systemu podatkowego, finansowego i bankowego,
- wymienialności złotówki,
- ograniczenia hiperinflacji.

Na początku 1990 r. zdemokratyzowano władze lokalne. Nowelizacja Konstytucji oraz ustawa o samorządzie gminnym z 8 marca 1990 r. przywracały instytucję samorządu terytorialnego. 27 maja odbyły się pierwsze w III Rzeczypospolitej w pełni demokratyczne wybory do rad gminy.

Leszek Balcerowicz w 1990 r.

Zmiany w Konstytucji i wybory prezydenckie

W grudniu 1990 r. Wojciech Jaruzelski zrezygnował z pełnienia funkcji, a urząd prezydenta objął **Lech Wałęsa**. Został on wybrany w głosowaniu powszechnym na mocy zmian w Konstytucji, wprowadzonych 27 września 1990 r.

Ta kolejna nowelizacja konstytucji zmieniła sposób powoływania prezydenta.

Zasady wyboru prezydenta			
powszechności	równości	bezpośredniości	tajności głosowania

Jednym z ostatnich etapów zasadniczej reformy politycznej państwa była zmiana ordynacji wyborczej do sejm i senatu. Pierwsze wybory, z uwzględnieniem w pełni demokratycznych zasad, odbyły się 27 października 1991 r.

Podsumowaniem pierwszego okresu reform było przyjęcie **Ustawy konstytucyjnej z 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym**. Określa się ją jako Małą Konstytucję. Stanowiła ona podstawę ustroju politycznego Polski do 1997 r. – wraz z częścią przepisów Konstytucji z 1952 r. oraz Ustawą konstytucyjną z dnia 23 kwietnia 1991 r. o trybie przygotowania i uchwalenia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

Lech Wałęsa był Prezydentem RP w latach 1990–1995. Z wykształcenia elektryk, w czasach PRL był działaczem opozycyjnym oraz członkiem Wolnych Związków Zawodowych Wybrzeża. W sierpniu 1980 r. stanął na czele strajku w Stoczni Gdańskiej. Był współzałożycielem i pierwszym przewodniczącym NSZZ „Solidarność”. W czasie stanu wojennego był internowany. W 1983 r. otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla. Jeden z głównych twórców porozumień Okrągłego Stołu.

Twój punkt widzenia

Jak oceniacie polską politykę zagraniczną po 1989 r.? Uzasadnijcie swoje zdanie.

Prace nad nową Konstytucją

Grudzień 1989 r.

Rozpoczęto prace w komisjach konstytucyjnych, ale nie zgłoszono oficjalnej inicjatywy ustawodawczej.

1991–1993

Przyjęto ustawę o trybie przygotowania i uchwalenia Konstytucji RP. Zakładała ona, że:

- konstytucję uchwali Zgromadzenie Narodowe,
- obywatele zgłoszą nad jej przyjęciem w referendum.

1994–1997

- Po kolejnej zmianie przepisów inicjatywa ustawodawcza należała do:
 - komisji konstytucyjnej,
 - grupy co najmniej 56 członków Zgromadzenia Narodowego,
 - Prezydenta RP,
 - grupy co najmniej 500 tys. obywateli.

Do października 1994 r. zgłoszono 8 projektów konstytucji.

Projekty Konstytucji zgłosili:
Prezydent RP Lech Wałęsa
Klub Parlamentarny Unii Demokratycznej
Klub Parlamentarny Sojuszu Lewicy Demokratycznej
Polskie Stronnictwo Ludowe i Unia Pracy
Senat I kadencji (tzw. projekt senacki)
Konfederacja Polski Niepodległej
posłowie i senatorowie głównie Porozumienia Centrum (wycofany po wniesieniu projektu obywatelskiego)
grupa obywateli (prawie 960 tys.) z poparciem m.in. NSZZ „Solidarność” (5 października 1994 r.)

- Trwały intensywne prace nad przygotowaniem jednolitego tekstu konstytucji. Gorące dyskusje toczyły się między innymi na temat:
 - odwołania się do Boga w preambule – przyjęto propozycję Tadeusza Mazowieckiego – odwołanie się do Boga bez Jego określania,
 - przepisów odnoszących się do ochrony życia,
 - podziału terytorialnego,
 - określenia relacji między państwem a Kościołami oraz związkami wyznaniowymi.

2 kwietnia 1997 r.

Uchwalono nową Konstytucję RP. Obywatele w referendum 25 maja opowiedzieli się za jej przyjęciem, a Prezydent RP podpisał ją 17 października 1997 r.

Podsumowanie lekcji

- **Przemiany ustrojowe w Polsce w 1989 r.** zostały zapoczątkowane dzięki porozumieniom Okrągłego Stołu. ▶ s. 203
- Pierwsza **nowelizacja Konstytucji z kwietnia 1989 r.** dotyczyła przywrócenia instytucji prezydenta i senatu oraz zasady niezależności sądów, zmiany prawa wyborczego, wprowadzenia zasady pluralizmu związkowego. Kolejna nowelizacja z grudnia 1989 r. przywróciła dawną nazwę państwa i godło, wprowadziła zasadę suwerenności narodu i pluralizmu politycznego oraz zmieniała ustroj gospodarczy państwa. ▶ s. 204
- **Prace nad nową konstytucją** rozpoczęły się w 1989 r. i z przerwami trwały do kwietnia 1997 r. Zgłoszono osiem projektów konstytucji. **Konstytucja została przyjęta przez Zgromadzenie Narodowe 2 kwietnia 1997 r.** ▶ s. 206

Pytania i polecenia

1. Czy opozycja solidarnościowa mogła wynegocjować przy Okrągłym Stole korzystniejsze warunki dla reform ustrojowych państwa? Zajmij stanowisko w tej kwestii i przedstaw argumenty na jego poparcie.
2. Zastanów się, czy przemiany ustrojowe z przełomu lat 80. i 90. XX w. okazały się korzystne dla Polski i Polaków. Uzasadnij swoje stanowisko. Przedstaw argumenty polityczne, społeczne, ekonomiczne i kulturowe.

Zasady demokratycznego państwa prawnego

Na tej lekcji

- przeanalizujesz zasady demokratycznego państwa prawnego;
- scharakteryzujesz konstytucyjne zasady ustroju naszego państwa;
- poznasz istotę demokracji większościowej i konstytucyjnej.

Demokratyczne państwo prawne

Zasada **demokratycznego państwa prawnego** była przedstawiana już w starożytności, między innymi przez Platona, Arystotelesa i Cyserona. Rozwinięta została w XVIII i XIX w. w Niemczech oraz konstytucji Stanów Zjednoczonych.

Definicja

Demokratyczne państwo prawne – system, w którym prawo stoi ponad państwem. Państwo jest zobowiązane do przestrzegania stanowionego przez siebie prawa.

Zasady demokratycznego państwa prawnego

W Konstytucji RP zasada demokratycznego państwa prawnego jest istotna dla wszystkich rozwiązań ustawowych. Wynikają z niej poniższe zasady:

ZASADY USTROJU RP W KONSTYTUCJI RP

zasada suwerenności narodu

zasada sprawiedliwości społecznej

zasada reprezentacji politycznej

zasada konstytucjonalizmu

zasada suwerenności i niepodległości

zasada podziału i równowagi władz

zasada republikańskiej formy państwa

zasada decentralizacji władz i samorządu lokalnego

zasada unitarnej formy państwa

zasada pluralizmu politycznego i społecznego

zasada demokratycznego państwa prawnego

zasada społecznej gospodarki rynkowej

Zasada praw i wolności jednostki

• Zasada praw i wolności jednostki

Prawa i wolności człowieka są przyrodzone, niezbywalne i nienaruszalne, a państwo ma obowiązek ich poszanowania i ochrony. Mogą być ograniczane wyłącznie w ustawie i tylko wtedy, gdy jest to konieczne w demokratycznym państwie dla ochrony między innymi bezpieczeństwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub praw innych osób. Obejmuje prawa osobiste, polityczne oraz ekonomiczne, socjalne i kulturalne.

• Zasada suwerenności narodu

Określa ona podmiot władzy w państwie, czyli **suwerena**. W Konstytucji RP władza zwierzchnia należy do narodu, czyli **wszystkich posiadających obywatelstwo polskie**, w tym także zamieszkujących za granicą. Naród może uczestniczyć w sprawowaniu władzy:

- za pośrednictwem referendum i inicjatywy ludowej,
- przez swoich reprezentantów w organach przedstawicielskich władzy państwowej.

Zasada suwerenności narodu

• Zasada reprezentacji politycznej (zasada przedstawicielstwa)

Ściśle wiąże się z zasadą suwerenności narodu. Określa, że naród sprawuje władzę przez swoich przedstawicieli, a dokładniej przez organy, w których ci przedstawiciele zasiadają (Sejm RP, Senat RP).

Zasada reprezentacji politycznej

• Zasada sprawiedliwości społecznej

Jest związana z zasadą państwa prawa. Mówi, że prawo w państwie ma być zgodne ze sprawiedliwością społeczną, czyli zakłada jednakowe traktowanie wszystkich obywateli w zakresie praw i obowiązków. To także pewne zobowiązanie, że żadne działania legislacyjne nie naruszają tej sprawiedliwości.

Zasada sprawiedliwości społecznej

• Zasada legalizmu i praworządności

Legalizm oznacza zgodność działalności organów władzy publicznej z powszechnie obowiązującym prawem. Praworządność jest pojęciem szerszym i oznacza również poszanowanie takich wartości, jak: godność, wolność, równość, dobro jednostki czy dobro publiczne.

Zasada legalizmu i praworządności

• Zasada konstytucjonalizmu

Wskazuje na **Konstytucję RP jako podstawowe i nadrzędne źródło prawa** w Polsce oraz stanowi, że przepisy Konstytucji można stosować bezpośrednio.

Zasada konstytucjonalizmu

Art. 8

1. Konstytucja jest najwyższym prawem Rzeczypospolitej Polskiej.
2. Przepisy Konstytucji stosuje się bezpośrednio, chyba że Konstytucja stanowi inaczej.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Zajrzyj do źródła

• Zasada podziału i równowagi władz

To jedna z najstarszych zasad. Polega na podziale kompetencji, ograniczonym zakresie wzajemnej kontroli i blokowania podejmowanych działań, ale z możliwością współpracy organów władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowej.

Zasada podziału i równowagi władz

Za twórcę zasady podziału władzy uznaje się **Johna Locke'a** (czytaj: dżona loka; 1632–1704). W dziele *Dwa traktaty o rządzie* z 1690 r. wyróżnił on władzę: ustawodawczą, wykonawczą połączoną z sądową oraz federatywną, dotyczącą spraw międzynarodowych.

Koncepcję trójpodziału rozwinął Charles Montesquieu (**Monteskiusz**; 1689–1755) w dziele *O duchu praw* (1748). Podzielił władzę na ustawodawczą, wykonawczą i sądową. Koncepcja ta ma zastosowanie w większości państw demokratycznych.

Na podstawie rysunku wyjaśnij, z jakiego powodu Monteskiusz dokonał podziału władzy. Przedstaw, jak wyobrażał on sobie ten podział.

Władza w RP

- **ustawodawcza:** Sejm i Senat RP
- **wykonawcza:** Prezydent RP i Rada Ministrów
- **sądowa:** sądy i trybunały

Zasada
niezależności sądów
i niezawisłości
sędziów

Z zasady podziału władzy wynika bardzo istotna **zasada niezależności sądów i niezawisłości sędziów**. Zgodnie z artykułem 173 Konstytucji RP: *Sądy i Trybunały są władzą odrębną i niezależną od innych władz*.

Zasadę suwerenności narodu oraz podziału władzy zawierała już Konstytucja 3 maja:

Zajrzyj
do źródła

V. Rząd czyli oznaczenie władz publicznych

Wszelka władza społeczności ludzkiej początek swój bierze z woli narodu. Aby więc całość państw, wolność obywatelska i porządek społeczności w równej wadze na zawsze zostawały, trzy władze rząd narodu polskiego składać powinny i z woli prawa niniejszego na zawsze składać będą, to jest: władza prawodawcza w stanach zgromadzonych, władza najwyższa wykonawcza w królu i Straży i władza sądowa w jurysdykcjach na ten koniec ustanowionych lub ustanowić się mających.

Ustawa Rządowa. Prawo uchwalone dnia 3 Maja, Roku 1791.

• Zasada decentralizacji władzy i samorządu lokalnego

Polega na przekazywaniu kompetencji i zadań przez centralne organy władzy państwowej jednostkom niższego szczebla – samorządom lokalnym.

• Zasada pluralizmu politycznego

Wyraża aprobatę dla wielopartyjności. Zgodnie z nią wszystkie działające w Polsce stronnictwa polityczne powinny mieć takie same warunki rozwoju. Wyjątek dotyczy zakazu działania partii odwołujących się do nazizmu, faszyzmu i komunizmu.

Zasada
decentralizacji
władz i samorządu
lokalnego

Zasada pluralizmu
politycznego

Zajrzyj
do źródła

Art. 11

Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność tworzenia i działania partii politycznych. Partie polityczne zrzeszają na zasadach dobrowolności i równości obywateli polskich w celu wpływania metodami demokratycznymi na kształtowanie polityki państwa.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

IV. Demokracja i prawo

- **Zasada pluralizmu społecznego** (zasada społeczeństwa obywatelskiego)

Gwarantuje wolność tworzenia i działania związków zawodowych, stowarzyszeń, ruchów obywatelskich oraz fundacji (art. 12 Konstytucji RP).

Zasada pluralizmu społecznego

Zgodnie z nią są zapewnione **prawa i wolności jednostki**. W II rozdziale Konstytucji RP podano obszerny katalog wolności i praw osobistych, wolności i praw politycznych, wolności i praw ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych oraz środki ich ochrony. Prawa te są chronione między innymi przez sądy powszechne i administracyjne, Trybunał Konstytucyjny oraz Rzecznika Praw Obywatelskich.

Gwarancja praw i wolności jednostki

W rozdziale II zawarto również **obowiązki obywateli**:

- wierność ojczyźnie i dbałość o dobro wspólne,
- przestrzegania prawa,
- płacenie podatków,
- obrona ojczyzny,
- dbałość o środowisko naturalne.

Twój punkt widzenia

Czy demokracja gwarantuje pokojowe rozwiązywanie konfliktów?

Demokracja większościowa a demokracja konstytucyjna

W państwie demokratycznym istnieją dwa modele sprawowania władzy: demokracja konstytucyjna i demokracja większościowa. W demokracji konstytucyjnej władza polityczna jest ograniczona przez konstytucję, która chroni prawa mniejszości. Jeżeli nawet większość popiera pewne rozwiązania, nie mogą one naruszać zapisów ustawy zasadniczej. W demokracji większościowej głównym kryterium podejmowania decyzji politycznych jest władza większości, co może prowadzić do marginalizowania czy dyskryminowania mniejszości. Dlatego ważne jest, aby istniały mechanizmy chroniące ich prawa.

Demokracja konstytucyjna	Demokracja większościowa
• Rola suwerena ogranicza się do przyjęcia konstytucji. • Konstytucja ogranicza władzę suwerena i jego przedstawicieli. • Zasady państwa prawnego – jeżeli funkcjonują prawidłowo – skutecznie ograniczają wolę większości oraz zapewniają równowagę między suwerenną władzą narodu a instytucjami państwa. • Jest formą ustrojową większości państw demokratycznych.	• Najważniejsza jest wola ludu. • Nie ma prawnych ograniczeń woli suwerena, który może podjąć decyzję niezgodną z prawem i zdrowym rozsądkiem. • Jest krytykowana za to, że może prowadzić do anarchii i sprzyjać demagogom wpływającym na lud (Arystoteles).

Podsumowanie lekcji

- s. 208 • Współcześnie **demokratyczne państwo prawne** to system, w którym prawo stoi ponad państwem.
- s. 209 • **Zasady demokratycznego państwa prawnego** są podstawowymi ustaleniami zawartymi w ustawie zasadniczej.
- s. 209 • Do najważniejszych zasad należą: **zasada suwerenności narodu, reprezentacji politycznej, sprawiedliwości społecznej, legalizmu i praworządności, konstytucjonalizmu, podziału władzy i równoważenia się władz, niezależności sądów i niezawisłości sędziów, decentralizacji władzy i samorządu lokalnego, pluralizmu, praw i wolności jednostki.**
- s. 211 • **Konstytucja określa również prawa i wolności jednostki oraz gwarancje ich przestrzegania.**

Pytania i polecenia

1. Oceń znaczenie zasady demokratycznego państwa prawnego dla obywateli i państwa.
2. Wyjaśnij konstytucyjne pojęcie suwerenności narodu. Scharakteryzuj je w kontekście demokracji konstytucyjnej.
3. Podaj przykłady realizacji zasady sprawiedliwości społecznej.
4. Wskaż wady i zalety demokracji większościowej.

Współczesne zagrożenia dla demokracji

- poznasz najważniejsze zagrożenia dla demokracji;
- ocenisz w jaki sposób można unikać zagrożeń dla demokracji.

Na tej lekcji

Demokracja jest modelem ustrojowym, który stale się rozwija. Występują wyraźne różnice między demokracją ateńską, szlachecką, burżuazyjną i współczesną. Ten system – w żadnej postaci – nie jest wolny od zagrożeń i nadużyć.

Szansą dla demokracji jest rozwój społeczeństwa obywatelskiego. Koncepcje rozwoju demokracji w przyszłości przewidują dla niej zarówno wariant optymistyczny, jak i pesymistyczny.

Dyktatura większości

Jedno z najpoważniejszych zagrożeń jest związane z samą **istotą demokracji większościowej, w której decyduje wola większości**. Poważnym problemem jest ustalenie, w jakim stopniu większość ma faktycznie rację, i w jakich sprawach nie należy się do niej odwoływać.

Historia zna wiele przykładów, w których opinia większości była błędna. W hitlerowskich Niemczech jedynie znikoma część społeczeństwa sprzeciwiała się eksterminacji ludności żydowskiej.

System demokratyczny wykształcił mechanizmy zabezpieczające przed zagrożeniem dyktaturą większości. Należą do nich przede wszystkim:

- prawa mniejszości zapisane w konstytucji,
- podpisane i ratyfikowane przez państwo konwencje i umowy międzynarodowe dotyczące ochrony praw człowieka,
- umowy dwustronne z sąsiednimi krajami o prawach mniejszości narodowych.

Zagrożenia dla demokracji

Nietolerancja

Nietolerancja

Twój punkt widzenia

Tolerancja – granica wolności czy jej fundament?

Czy tolerowanie cudzych poglądów, wierzeń i stylu życia powinno mieć granice? Co można uznać za wyznaczenie granic, a co za przejaw nietolerancji?

Nieprzestrzeganie praw mniejszości wiąże się zwykle z **brakiem tolerancji**, czyli **brakiem wyrozumiałości wobec cudzych poglądów, upodobań, wierzeń i zachowań**. Dominująca w społeczeństwie postawa nietolerancji może doprowadzić do zepchnięcia mniejszości na margines życia publicznego.

W rezultacie mniejszość może się uciekać do środków sprzecznych z zasadami demokracji, aby upomnieć się o swoje prawa. W ten sposób można próbować wyjaśnić wiele przypadków terroryzmu.

Brak szacunku dla prawa

Jednym z najważniejszych obowiązków konstytucyjnych każdego obywatela Rzeczypospolitej Polskiej jest przestrzeganie prawa. Nagminne **niewypełnianie przez obywateli tego obowiązku** prowadzi do anarchii, a łamanie zasady państwa demokratycznego jest przyczyną wielu patologii władzy, na przykład korupcji.

Anarchia

Poważnym zagrożeniem dla demokracji jest także anarchia, czyli **stan chaosu i dezorganizacji, wynikający z bezsilności władzy państwowej**. Słabość państwa może sprawić, że akceptowane w demokracji formy wyrażania dezaprobaty, takie jak strajki i zgromadzenia, mogą przybrać postać gwałtowną i niekontrolowaną, a w rezultacie doprowadzić do dezorganizacji życia publicznego.

Liczba tzw. państw upadłych rośnie. Przykładami państw upadłych lub upadających są: Jemen, Somalia, Sudan Południowy, Syria, Demokratyczna Republika Konga, Republika Środkowo-Afrykańska.

Libia jest, obok Syrii, jednym z dwóch najbardziej zdestabilizowanych państw arabskich: wojna domowa doprowadziła do upadku struktur administracyjnych państwa, katastrofy humanitarnej oraz masowego napływu nielegalnych imigrantów z całej Afryki do Włoch.

Definicja

Państwo upadłe to kraj, w którym formalnie istnieją struktury władzy, ale faktycznie one nie funkcjonują.

Patologie władzy

Zagrożeniem dla demokracji jest także **brak zaufania społeczeństwa do elit sprawujących władzę**. Zerwanie więzi między rządzącymi i rządzonymi prowadzi do ukształtowania się elit politycznych negatywnie postrzeganych przez resztę społeczeństwa.

Brak zaufania do polityków przeradza się zwykle w **niechętny stosunek do podstawowych dla demokracji instytucji**, takich jak parlament, rząd oraz partie polityczne. Prowadzi to do przekonania, że o urzędnicy są skorumpowani.

Korupcja

- Jest sprzeczna z zasadą sprawiedliwości.
- Zagroza prawom człowieka.
- Narusza zasady: równości wszystkich ludzi wobec prawa, równego dostępu do służby publicznej, prawa jednostki do pracy, zabezpieczenia społecznego, opieki lekarskiej i oświaty.
- Podważa zaufanie do osób sprawujących władzę i do instytucji demokratycznych.
- Uniemożliwia reformy gospodarcze oraz społeczne w państwach postkomunistycznych i krajach tzw. Trzeciego Świata.
- Może prowadzić do dezorganizacji życia gospodarczego.

Demokracja narzucona

Dla trwałości demokracji istotne znaczenie ma również sposób jej wprowadzenia do systemu politycznego państwa. Demokracja narzucona z zewnątrz **może zostać przez społeczeństwo odrzucona** nie z powodu niechętnego stosunku do jej zasad, **ale samego sposobu ich wprowadzenia**. Przykładem jest odrzucenie w 1812 r. przez społeczeństwo hiszpańskie postępowej konstytucji, wprowadzonej siłą przez Francuzów.

Zagrożeniem dla idei demokratycznych jest również wdrażanie ich w wyniku krwawego przewrotu, np. nieudane próby demokratyzacji życia publicznego w krajach arabskich w trakcie tzw. Arabskiej Wiosny Ludów (2010–2012). Może to stworzyć niebezpieczny precedens, na który powołają się następnie skrajnie radykalne grupy, które będą usprawiedliwiały użycie siły jako potrzebne, aby osiągnąć szczytny cel.

Nieprzestrzeganie zasad demokratycznych

Poważnym zagrożeniem dla bytu państwa demokratycznego jest nieprzestrzeganie zasad demokratycznych zawartych w konstytucji.

Przykłady łamania:

- **zasady suwerenności narodu:**

- partie polityczne walczące o elektorat prowadzą kampanie wyborcze często pełne obietnic nie do spełnienia;
- dochodzi do fałszowania wyników głosowania lub list poparcia kandydata;
- w kampanii wyborczej rywalizujące grupy posługują się kłamstwem i oszczerstwami;

- **zasady pluralizmu:**

- politycznego:
 - delegalizacja partii opozycyjnych i stowarzyszeń niewygodnych dla władz utrudnia prowadzenie uczciwej polityki;
 - administracyjne ograniczenia działalności partii politycznych i stowarzyszeń, na przykład konfiskata majątku, zakaz prowadzenia działalności wydawniczej i gospodarczej;
- ekonomicznego, czyli działania szkodliwe dla **gospodarki rynkowej**:
 - utrzymywanie monopolii;
 - rozbudowany system koncesji;
 - skomplikowane procedury podejmowania działalności gospodarczej;

- **zasady podziału i równowagi władz:**

- powoływanie sędziów przez władzę wykonawczą;
 - nadmierna koncentracja uprawnień w rękach władzy ustawodawczej lub wykonawczej;
- **wolności słowa**, czyli między innymi utrudnianie działalności mediów przez administrację państwową, co utrudnia kontrolę społeczną nad władzami:
 - ograniczanie zasięgu stacji radiowych i telewizyjnych;
 - likwidowanie dzienników i czasopism opozycyjnych;
 - obostrzenia w zakresie możliwości finansowania mediów;
 - represje wobec dziennikarzy uniemożliwiają wyrażanie opinii przez społeczeństwo, a w konsekwencji sprawowanie kontroli społecznej nad działaniami władzy;

- **praw jednostki:**

- większość narzuca swoją wolę mniejszości.

Twój punkt widzenia

Granice wolności słowa – bezpieczeństwo czy cenzura?

Czy ograniczanie działalności niektórych mediów może być uzasadnione troską o bezpieczeństwo państwa lub walką z dezinformacją? Jak myślisz, czy każde ograniczenie wolności mediów to rodzaj cenzury i zagrożenie dla demokracji?

Zagrożeniem demokracji na Białorusi jest nieprzestrzeganie wolności słowa. Na zdjęciu polski dziennikarz Andrzej Poczobut podczas zatrzymania przez białoruską policję w Grodnie 8 czerwca 2011 r.

Na podstawie różnych źródeł informacji ustal, za co został skazany Andrzej Poczobut oraz co się z nim teraz dzieje.

Twój ruch

Źródłem zagrożeń dla demokracji mogą być także sprzeczności między wartościami występującymi w społeczeństwie. Same konflikty wartości nie są jeszcze niebezpieczne, o ile funkcjonują w społeczeństwie procedury ich rozwiązywania (negocjacje, mediacje, arbitraż, niezawisłe sądy).

Autokratyzm i totalitaryzm

Do największych zagrożeń dla demokracji należą autokratyzm i totalitaryzm. Są one zaprzeczeniem demokracji, gdyż **naruszają wszystkie jej fundamentalne zasady: pluralizm, system przedstawicielski, prawa i swobody obywatelskie, podział i niezależność władz.**

Stanowią zagrożenie zwłaszcza dla młodych demokracji. Słabość organów państwa, chaos i anarchia czy patologia władzy mogą budzić w społeczeństwie tęsknoty za silną władzą. W latach dwudziestych XXI w. autokratyzm zyskuje coraz większą popularność nawet w ugruntowanych demokracjach.

Populizm

Nie mniejszym zagrożeniem dla demokracji jest populizm. Populiści najczęściej zdecydowanie **krytykują rząd i jego politykę.**

Hasła populistyczne:

- to **obietnice trudne lub wręcz niemożliwe do zrealizowania;**
- najczęściej dotyczą szybkiego podniesienia poziomu życia obywateli;
- są coraz częściej stosowane w kampaniach wyborczych przez większość ugrupowań, niezależnie od opcji politycznej.

Obywatele zniechęcają się do udziału w życiu publicznym, jeśli nie zostaną spełnione obietnice populistów. Prowadzi to do bierności społecznej. Z kolei próba realizacji obietnic może doprowadzić do kryzysu ekonomicznego państwa.

Holenderski politolog **Cas Mudde** (czytaj: kas mude) definiuje populizm jako rodzaj ideologii, która składa się z dwóch kluczowych założeń:

1. społeczeństwo podzielone jest na dwie antagonistyczne wobec siebie grupy: „lud” (zwykli, uczciwi ludzie) i „elity” (złe, skorumpowane);
2. polityka powinna odzwierciedlać wolę ludu, a nie interesów elity.

Populiści przedstawiają istniejące elity rządzące jako zepsute, samolubne, aroganckie, wyzyskujące innych, natomiast siebie jako jedynych autentycznych reprezentantów „zwykłych ludzi”. Używają języka przepętnionego emocjami, manipulują lękami, obawami i nadziejami społeczeństwa. Ponadto podsycają konflikty i destabilizują systemy polityczne, przez co pogłębiają podziały pomiędzy elitą i masami, które są nie tyle podziałami na prawicę i lewicę, ile na to, co słuszne i niesłuszne – na przyjaciół i wrogów. Obiecuja szybkie, proste i łatwe rozwiązania kluczowych problemów i wyzwań. Mudde podkreśla, że populizm nie jest z natury zły, ale może być wykorzystywany do różnych celów politycznych, zarówno demokratycznych, jak i niedemokratycznych.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/x1
Freedom House

Świadomy obywatel

link.operon.pl/x2
Zajrzyj na stronę Fundacji Batorego, która współorganizowała konferencję „Populizm i demokracja: romans czy dysonans?”. Znajdziesz tam materiał o języku polityki, mechanizmach manipulacji oraz wpływie populizmu na wybory i społeczne emocje.

Sprawdź, jakie obietnice wyborcze pojawiły się w ostatnich kampaniach w twoim regionie lub kraju. Które z nich można uznać za populistyczne?

Bierność społeczna

Demokracja ma służyć przede wszystkim ludziom. Suwerenność ludu, czyli powierzenie mu władzy, jest jedną z fundamentalnych jej zasad. Brak zaufania społecznego do osób sprawujących władzę prowadzi zwykle do **niskiego poziomu partycypacji**, czyli do **wyłączenia się części społeczeństwa z życia publicznego**.

Przekłada się to na niską frekwencję wyborczą. W rezultacie pojawia się wątpliwość, w jakim stopniu większość jest faktycznie wyrazicielem woli przeważającej części społeczeństwa. Od 1991 do 2011 r. w wyborach parlamentarnych często głosowało poniżej 50% uprawnionych.

Przed wyborami parlamentarnymi w 2023 r. jedną z akcji zachęcających do głosowania była kampania Kobiety na Wybory. Rekordowa frekwencja ponad 74% to efekt m.in. zwiększenia się grupy głosujących kobiet.

Polaryzacja

Współcześnie do poważnych zagrożeń dla demokracji należy polaryzacja w polityce. W mediach bywa określana jako polaryzacja sceny politycznej.

Polaryzacja – w polityce: podkreślanie krańcowych różnic przeciwnika (polityka, partii) i podział na dwie przeciwstawne strony: „my” i „oni”, „swoi” i „obcy”.

Polaryzacji towarzyszą zwykle silne konflikty także ideologiczne, filozoficzne, kulturowe, społeczne i religijne. Przyczyną tych konfliktów może być gwałtowny wzrost nierówności społecznych, zarówno w skali lokalnej, jak i globalnej.

IV. Demokracja i prawo

Twój punkt widzenia

Media – informują czy dzielą?

Czy media powinny tylko przekazywać fakty, czy mają prawo wyrażać poglądy i opowiadać się po jednej ze stron sporu politycznego? Czy przekaz mediów pomaga obywatelom zrozumieć problemy? Czy raczej pogłębia podziały polityczne?

Polaryzacja

Definicja

Polaryzacja znacznie utrudnia rozwiązywanie problemów. Negatywnie wpływa na pozycję międzynarodową państwa. Może doprowadzić do podziałów również wśród sąsiadów i członków rodziny.

Polaryzacja to narzędzie polityczne [...] sprowadzające dyskusję, poszukiwanie odpowiedzi i kompromis polityczny do autorytarnych prawd o świecie. W ramach tego zjawiska przeciwnicy polityczni tworzą skrajnie przeciwstawne obozy i budują swoją narrację na zasadzie opozycji. [...] Podział „my kontra oni” dalece wykracza poza zwykłą rywalizację polityczną, a staje się grą o przetrwanie. [...] Polaryzacja polityczna [...] może się sprawdzić w przypadku momentów przełomowych w historii kraju, gdzie konsolidacja poglądów pomaga wyjść z chwilowego kryzysu. Jednak jako stały element krajobrazu politycznego wzmacnia ona postawy autorytarne oraz antydemokratyczne. Społeczeństwo spolaryzowane to społeczeństwo wrogie samemu sobie. To z kolei prowadzi do realnych konsekwencji, osłabiających pozycję kraju zarówno wewnątrz, jak i na arenie międzynarodowej.

Sonia Horonziak, *Teoria demokracji a polaryzacja. Czy spolaryzowane społeczeństwo może być demokratyczne?*, „Politeja” 2(77)/2022, <https://link.operon.pl/uY> (dostęp: 22.05.2025).

Zajrzyj
do źródła

Na podstawie fragmentu artykułu Soni Horonziak scharakteryzuj główne problemy związane z polaryzacją w polityce.

Twój ruch

Sytuacje kryzysowe

Poważnym zagrożeniem dla demokracji jest również **aktualna sytuacja ekonomiczna państwa**. Trudności ekonomiczne państwa obniżają zaufanie do rządzących, a także wywołują radykalizację nastrojów w społeczeństwie.

Tłum klientów banku starających się odebrać swoje oszczędności, Berlin, 1931 r. Kryzys ekonomiczny 1929–1933 sprzyjał dojściu do władzy faszystów we Włoszech i Niemczech.

Z problemami ekonomicznymi związana jest również **polityka bezpieczeństwa socjalnego państwa**. Składają się na nią między innymi: polityka prorodzinna, ochrony zdrowia, mieszkaniowa, edukacyjna, kulturalna, zatrudnienia i pomoc społeczna. Źle realizowana polityka społeczna również może wywoływać niepokoje społeczne i zagrozić demokracji.

W 2019 r. pojawiło się nowe zagrożenie – pandemia COVID-19. Doprowadziła ona do ogólnoświatowej recesji w gospodarce i zakłóciła życie społeczne. Wiązała się ze wprowadzeniem obostrzeń przez władze w wielu państwach, na przykład: kwarantanny, noszenia maseczek, braku dostępu do miejsc publicznych. Spotykało się to z protestami społecznymi. Obostrzenia wycofano w 2023 r.

Terroryzm

Terroryzm stanowi pewną **formę działalności politycznej, prowadzonej przy użyciu przemocy lub jej groźby, aby wywołać poczucie zagrożenia i strachu**. Terroryzm może stanowić poważne zagrożenie dla demokracji.

Współcześnie działania terrorystyczne w dużej mierze wiążą się z fundamentalizmem islamskim. Podczas wyborów parlamentarnych w Iraku w marcu 2010 r. w wyniku zamachów zginęło 38 osób. Seria ataków terrorystycznych w Madrycie w marcu 2004 r., przeprowadzonych na trzy dni przed wyborami parlamentarnymi, przyczyniła się do porażki rządzącej Partii Ludowej.

11 marca 2004 r. w czterech podmiejskich pociągach dowożących pracowników do Madrytu eksplodowało 10 bomb podłożonych przez islamskich fundamentalistów. Zginęło 191 osób, a ponad 1000 zostało rannych.

Paradoksalnie – walka z terroryzmem również może zagrażać demokracji. Przykładami takich działań są: stosowanie tortur podczas przesłuchiwań podejrzanych o działalność terrorystyczną czy ograniczenie swobód obywatelskich (np. prawa do prywatności, swobody przemieszczania się).

Dezinformacja

Dezinformacja to zamierzone działania polegające na rozprzestrzenianiu w przestrzeni publicznej informacji fałszywych lub zmanipulowanych.

Szczególnie łatwe do wykorzystania w celu dezinformacji są tradycyjne media oraz portale społecznościowe. W sieci funkcjonują całe grupy, tzw. farmy trolli, które zajmują się dezinformacją za wynagrodzeniem. W rezultacie wprowadzają

Świadomy obywatel

link.operon.pl/x4

Demagog

Ten portal zajmuje się weryfikacją wypowiedzi polityków i treści medialnych. Sprawdź przykłady zmanipulowanych informacji i zobacz, jak rozpoznać dezinformację w praktyce.

Dezinformacja

Definicja

opinię publiczną w błąd, fałszując obraz rzeczywistości. Skutkiem tego są nieracjonalne działania i wybory.

Aby skutecznie bronić się przed fałszywymi informacjami, warto:

- poszerzać wiedzę, również o sposobach manipulacji;
- trenować umiejętność krytycznego myślenia i odróżniania opinii od faktów, w czym szczególną rolę odgrywają szkoły i organizacje pozarządowe;
- rozwijać niezależne media, rzetelnie informujące o życiu politycznym, społecznym i gospodarczym państwa.

Sekurytyzacja

Obecnie mamy do czynienia z sekurytyzacją różnych aspektów życia społecznego.

Sekurytyzacja oznacza nadanie jakiemuś zjawisku charakteru wyzwania dla bezpieczeństwa. Zjawisko to postrzega się jako zagrożenie, bo tak jest prezentowane, a nie dlatego, że stanowi realne niebezpieczeństwo.

Definicja

Sekurytyzacja jest zwykle wykorzystywana przez władzę, aby przekonać konkretną grupę, że dane zjawisko zagraża określonym wartościom czy interesom. Dlatego wymaga natychmiastowego przeciwdziałania i zastosowania przez władzę nadzwyczajnych środków w celu zapewnienia bezpieczeństwa. Ogromną rolę odgrywają w tym media, które nagłaśniają pewne zdarzenia kosztem innych. W ten sposób wskazują obywatelom, co powinni uważać za zagrożenie, a co nim nie jest.

Po uznaniu danego zjawiska za należące do sfery bezpieczeństwa przestaje ono być częścią „normalnej” polityki, objętej demokratyczną kontrolą. Staje się elementem polityki nadzwyczajnej, w której demokratyczne zasady zostają zawieszane. Sekurytyzacja może prowadzić do ograniczania wolności obywatelskich i praw człowieka, ponieważ władza dowolnie decyduje, do których aspektów życia społecznego należy zastosować nadzwyczajne środki. Może prowadzić do wykluczania, izolowania oraz nadzorowania jednostek i grup społecznych uznanych za źródło zagrożeń dla bezpieczeństwa publicznego. Ułatwia również dochodzenie skrajnych poglądów do głównego nurtu polityki.

Przykładem sekurytyzacji może być kwestia migracji – to znaczy ujmowanie migracji oraz szeroko rozumianych migrantów w kategoriach zagrożenia dla obywateli i stabilności. Poprzez wykorzystywanie retoryki i obrazów wzbudzających strach budowana jest w społeczeństwie obawa przed migrantami oraz niechęć i wrogość wobec cudzoziemców.

Przeciwdziałanie zagrożeniom demokracji

Przyszłość demokracji zależy od **poziomu kultury politycznej** oraz **form rywalizacji stosowanych przez partie**. Uczestnicy życia publicznego dostrzegają różne możliwości wzmocnienia demokracji, na przykład:

Szanse dla rozwoju demokracji

- **aktywizacja ruchów społecznych i emancypacja** grup osób, które nie korzystają z pełni praw (ze względu na płeć, narodowość, orientację seksualną, niepełnosprawność);
- **upowszechnianie procedur demokracji** – na przykład przez wybieranie większej liczby urzędników publicznych lub izolowanie ich od życia politycznego.

Podsumowanie lekcji

- s. 213 • Do najpoważniejszych **zagrożeń demokracji** należą: dyktatura większości, nietolerancja, anarchia, patologie władzy, demokracja narzucona lub nieprzestrzeganie zasad demokracji, autorytaryzm i totalitaryzm, populizm, bierność społeczna, polaryzacja, sytuacje kryzysowe, błędna polityka społeczna państwa, polaryzacja, terroryzm i dezinformacja, sekurytyzacja.
- s. 214 • **Brak tolerancji** to brak poszanowania praw mniejszości.
- s. 218 • **Polaryzacja** przejawia się w ostrych podziałach na dwa wrogie obozy uczestników życia publicznego.
- s. 220 • **Dezinformacja** polega na rozprzestrzenianiu w przestrzeni publicznej informacji fałszywych lub zmanipulowanych.
- s. 221 • Szansami dla rozwoju demokracji są: **aktywizacja ruchów społecznych, upowszechnianie procedur demokratycznych oraz podnoszenie poziomu kultury politycznej społeczeństwa.**

Pytania i polecenia

1. Wskaż trzy przykłady zagrożeń dla demokracji w Polsce.
2. Przedstaw argumenty za ograniczaniem swobód obywatelskich w walce z terroryzmem i przeciw takim ograniczeniom.
3. Omów na przykładach wybrane patologie życia publicznego.
4. Podaj przykład populizmu i wyjaśnij, dlaczego zagraża on demokracji.
5. Na podstawie różnych źródeł informacji wskaż dwa przykłady polaryzacji życia publicznego na płaszczyźnie politycznej i społecznej.
6. Wyjaśnij, w jaki sposób kultura polityczna oraz stosowane formy walki politycznej wpływają na standardy demokratyczne panujące w danym państwie.
7. Jakimi działaniami można zmniejszać zagrożenia dla demokracji? Oceń ich skuteczność.

Propozycja projektu

Przygotujcie projekt debaty publicznej dotyczącej szans i zagrożeń dla demokracji w Polsce. Do udziału w debacie zaproście lokalnych polityków z różnych ugrupowań politycznych.

Hierarchia aktów prawnych (temat fakultatywny)

- poznasz zasady systemu prawa;
- scharakteryzujesz źródła i hierarchię aktów prawnych w RP;
- prześledzisz sposoby wyszukiwania konkretnych przepisów.

Na tej lekcji

W poszczególnych państwach funkcjonują różne systemy prawne (prawa) ukształtowane przez obowiązujący model ustrojowy i tradycje.

System prawny (prawa) jest to uporządkowany system norm prawnych pozostających ze sobą we wzajemnych relacjach. Wyróżnia się system prawa stanowionego (kontynentalny) oraz *common law* (czytaj: komon łot, system prawa anglosaskiego).

Definicja

System prawa stanowionego wywodzi się z tradycji prawa rzymskiego. Charakteryzuje się zdecydowaną dominacją prawa stanowionego (pozytywnego, ustanowionego przez organy do tego powołane) jako źródła prawa. Inne źródła prawa odgrywają nieznaczną rolę.

Common law (ang. prawo wspólne) wywodzi się z tradycji trzynastowiecznej Anglii. Ukształtowało się ostatecznie na przełomie XIX i XX w. Jednym ze źródeł prawa jest prawo stanowione, ale znaczącą rolę odgrywa prawo zwyczajowe i prawo precedensowe (*case law*) zwane także prawem sędziowskim. W systemie anglosaskim rola sędziego nie ogranicza się wyłącznie do rozstrzygania spraw, ale polega również na stanowieniu prawa. Wydany przez niego wyrok (nie każdy) staje się precedensem, czyli obowiązującym prawem. W tym systemie udział czynnika społecznego w wymiarze sprawiedliwości jest znaczący. Rolę tę odgrywa ława przysięgłych.

Common law

Prawidłowo funkcjonujący system prawa powinien spełniać trzy warunki: spójność, zupełność i hierarchiczność.

Zasady systemu prawa

Zasady systemu
prawa

- **Spójność (niesprzeczność)** – zasada, według której normy systemu prawnego nie mogą być ze sobą sprzeczne logicznie, aksjologicznie (aksjologia to nauka o wartościach i o kryteriach wartościowania) ani prakseologicznie (prakseologia to dziedzina badań naukowych dotyczących metod celowego działania ludzkiego). Sprzeczności usuwa się między innymi przez: nadrzędność normy wyższej, uchylenie normy wcześniejszej przez późniejszą lub uchylenie normy ogólnej przez szczególną.

- **Zupełność** – ta zasada określa, czy normy prawne regulują wszystkie możliwe sytuacje. Luki w prawie mogą być konstrukcyjne (np. brak przepisów wykonawczych) lub aksjologiczne, gdy brak regulacji ocenia się w odniesieniu do wartości. Luki aksjologiczne bywają uznawane za pozorne, bo strony sporu odwołują się do różnych systemów wartości, na przykład w dyskusji o związkach partnerskich – równość wobec prawa a tradycyjny model rodziny.
- **Hierarchiczność systemu prawnego** – to cecha systemów państw o jednolitym ustroju, w których normy są powiązane. Normy wyższego rzędu stanowią podstawę obowiązywania niższych i są uchwalane przez organy wskazane w normach nadrzędnych. Powiązania mogą być formalne (kompetencyjne, dynamiczne) lub merytoryczne (wspólne wartości, logiczna konsekwencja). Relacje statyczne opierają się na niezmiennych zasadach, na przykład na konstytucji, a relacje dynamiczne – na hierarchii organów i procesie tworzenia prawa. Współczesne systemy mają charakter mieszany.

Źródła i hierarchia aktów prawnych w RP

Zgodnie z artykułem 87 Konstytucji RP źródłami powszechnie obowiązującego prawa w Polsce są: konstytucja, ratyfikowane umowy międzynarodowe, ustawy oraz rozporządzenia. Ponadto wyróżnia się akty prawa miejscowego, których zasięg obowiązywania ogranicza się do węższego terytorium (np. gminy, powiatu) oraz akty wewnętrzne dotyczące zasad funkcjonowania różnych organów władzy i administracji państwowej.

Hierarchia aktów prawnych

Akty prawne podlegają określonej hierarchii. Ich moc i zasięg obowiązywania zależą od tego, jaki organ państwa je uchwalił. **Konstytucja** (ustawa zasadnicza) zajmuje najważniejsze miejsce. W dalszej kolejności są ustawy, rozporządzenia i akty niższej rangi.

Akty prawne dzielą się na normatywne (np. ustawy) i nienormatywne (np. decyzje administracyjne). Regułą jest, że **każdy akt niższego rzędu musi być zgodny z aktem wyższym w hierarchii**.

Konstytucja RP to najważniejszy akt normatywny w państwie. Określono w niej:

- zasady ustroju politycznego, społecznego i ekonomicznego państwa,
- strukturę i kompetencje organów władzy publicznej oraz sposób ich powoływania,
- prawa i obowiązki obywateli.

Art. 8

1. Konstytucja jest najwyższym prawem Rzeczypospolitej Polskiej.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.

Ustawy jako akty prawne zajmują miejsce tuż po Konstytucji RP. Uchwalane są wyłącznie przez Sejm i Senat w sposób w niej opisany. Niektóre z ustaw zawierają podstawowe, uporządkowane przepisy z danej gałęzi prawa. Noszą one nazwę **kodeksów** (np. Kodeks karny, Kodeks cywilny, Kodeks rodzinny i opiekuńczy).

Zajrzyj
do źródła

Oprócz ustaw występują **akty prawne o mocy równej ustawie**. Może je wydawać Prezydent RP na wniosek Rady Ministrów tylko podczas stanu wojennego i tylko wtedy, gdy Sejm nie może się zebrać na posiedzeniu.

Szczególnie ważne są akty powszechnie obowiązujące, czyli **umowy międzynarodowe** ratyfikowane przez Prezydenta RP:

- niewymagające zgody (umowy gospodarcze),
- wymagające zgody wyrażonej w ustawie (układ, traktat, konkordat) – są częścią porządku prawnego państwa; należy ich przestrzegać zgodnie z zasadą prawa międzynarodowego ***pacta sunt servanda*** – „umów należy dotrzymywać”; taka umowa ma pierwszeństwo przed ustawą, jeśli treści tej umowy nie da się pogodzić z przepisami ustawy.

Ratyfikacja – ostateczna zgoda na przyjęcie przez państwo podpisanej wcześniej umowy międzynarodowej, zwykle dokonywana przez głowę państwa.

Definicja

Podpisanie traktatu akcesyjnego UE przez premiera Leszka Millera oraz ministra spraw zagranicznych Włodzimierza Cimoszewicza, 16 kwietnia 2003 r. w Atenach. Na jego mocy Polska i dziewięć innych państw stały się członkami Unii – 1 maja 2004 r.

Akty wykonawcze są wydawane na podstawie ustaw i służą do ich realizacji. W świetle obowiązującego w Polsce prawa są nimi **rozporządzenia**. Mogą one być wydawane jedynie przez organy określone w Konstytucji. Prawo do wydawania rozporządzeń mają: Prezydent RP, Rada Ministrów, prezes Rady Ministrów, ministrowie kierujący poszczególnymi resortami, przewodniczący określonych komitetów przy Radzie Ministrów oraz Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji.

Szczególną rolę odgrywają **rozporządzenia Unii Europejskiej**, które bezpośrednio są stosowane we wszystkich państwach członkowskich i nie wymagają transpozycji (przeniesienia) do prawa krajowego.

Podaj, jaką moc prawną ma ratyfikowana umowa międzynarodowa względem ustawy. Jakie rozwiązanie przyjmuje się w przypadku sprzeczności tych aktów prawnych?

Twój ruch

Prawo miejscowe

Uprawnienia do tworzenia prawa miejscowego mają organy przedstawicielskie samorządu terytorialnego (sejmik województwa, rada powiatu, rada gminy) oraz niektóre organy państwa (wojewoda). W niektórych przypadkach prawotwórczy charakter mają zarządzenia stanowione przez wójtów, burmistrzów, prezydentów miast. Zawierają one na przykład przepisy porządkowe: ceny biletów obowiązujące w środkach komunikacji miejskiej, ograniczenie stref parkowania w miastach czy wysokość opłat targowych.

Prawo miejscowe

Dzienniki urzędowe wraz z publikacjami

Publikacja aktów
prawnych

Świadomy obywatel

link.operon.pl/x7
Dziennik Ustaw

Publikacja aktu prawnego oznacza oficjalne podanie do wiadomości publicznej treści ustanowionego aktu. Miejscem takiej publikacji są dzienniki urzędowe:

„Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej”:

- konstytucja,
- ustawy,
- rozporządzenia z mocą ustawy,
- umowy międzynarodowe,
- rozporządzenia,
- orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego dotyczące aktów opublikowanych w „Dzienniku Ustaw”,
- akty dotyczące referendum, wyborów do Sejmu i Senatu, wyborów Prezydenta RP, wprowadzenia stanu wojennego, wyjątkowego i klęski żywiołowej.

		DZIENNIK USTAW RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ
Warszawa, dnia 6 października 2006 r.		Nr 181
TREŚĆ:		
ROZPORZĄDZENIA RADY MINISTRÓW		
1206	— z dnia 14 września 2006 r. w sprawie szczególnych warunków realizacji w szpitalu klinicznym wojewódzkiego dla pacjentów na koszt państwa	8036
1207	— z dnia 18 września 2006 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczególnych warunków stacjonarnego świadczenia opieki zdrowotnej dla osób fizycznych i prawnych podlegających ubezpieczeniu w Związku Wzajemnym w sprawie ubezpieczenia w tym zakresie	8127
ROZPORZĄDZENIE PREZESA RADY MINISTRÓW		
1208	— z dnia 29 września 2006 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie nadania raportom raportu Oceny Ryzyka ocenom do nadania prawem w dziedzinie medycyny	8127
ROZPORZĄDZENIA		
1209	— Minister Finansów z dnia 22 września 2006 r. w sprawie normi wydatków budżetowych i kosztów specjalnych produkcji rolnej	8036
1210	— Minister Finansów z dnia 27 września 2006 r. w sprawie procedury i sposobu kwalifikacji na podstawie przepisów wydatków przez Fundusz Ryzyka	8036
1211	— Minister Gospodarki z dnia 14 września 2006 r. w sprawie wymagań, których powinien spełniać bieżący, oraz szczególnego zakresu badań i sprawozdań wykonanych podczas pierwszej fazy kontroli technicznej budowl	8132
1212	— Minister Sportu z dnia 22 września 2006 r. w sprawie wydatków i kosztów dla zawodników	8136
1213	— Minister Sprawiedliwości z dnia 11 września 2006 r. w sprawie szczególnego zakresu informacji dotyczących oskarżenia, zarzutu przestępstwa i innych czynności sądowych lub innych działań	8136
1214	— Minister Sprawiedliwości z dnia 4 września 2006 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie sposobu i trybu postępowania w sprawie wyłączenia z urzędu sędziów i innych pracowników sądów i prokuratury oraz odwołania sędziów i innych pracowników	8147
1215	— Minister Transportu z dnia 29 września 2006 r. w sprawie warunków technicznych dla pojazdów samochodowych, jak również pojazdów przeznaczonych do napędzania i napędzania pojazdami samochodowymi	8147
1216	— Minister Zdrowia z dnia 27 września 2006 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie sposobu pobierania próbek krwi i innych płynów biologicznych do celów diagnostyki laboratoryjnej i innych badań i wyznaczania do celów diagnostyki laboratoryjnej	8156
WYROZ TRYBUNAŁU KONSTYTUCYJNEGO		
1217	— z dnia 26 września 2006 r. sygn. akt K 1/06	8156

Strona tytułowa „Dziennika Ustaw”

„Monitor Polski”:

- uchwały Sejmu (regulamin Sejmu, uchwalenie wotum nieufności lub wotum zaufania),
- uchwały Senatu (regulamin Senatu),
- część uchwał Rady Ministrów,
- zarządzenia Prezydenta wydawane na podstawie ustawy,
- orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego dotyczące aktów publikowanych w „Monitorze Polskim”.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/x8
Monitor Polski

Dzienniki resortowe:

- akty wydawane przez poszczególne ministerstwa, na przykład „Dziennik Urzędowy Ministra Finansów”.

Dzienniki urzędowe województw:

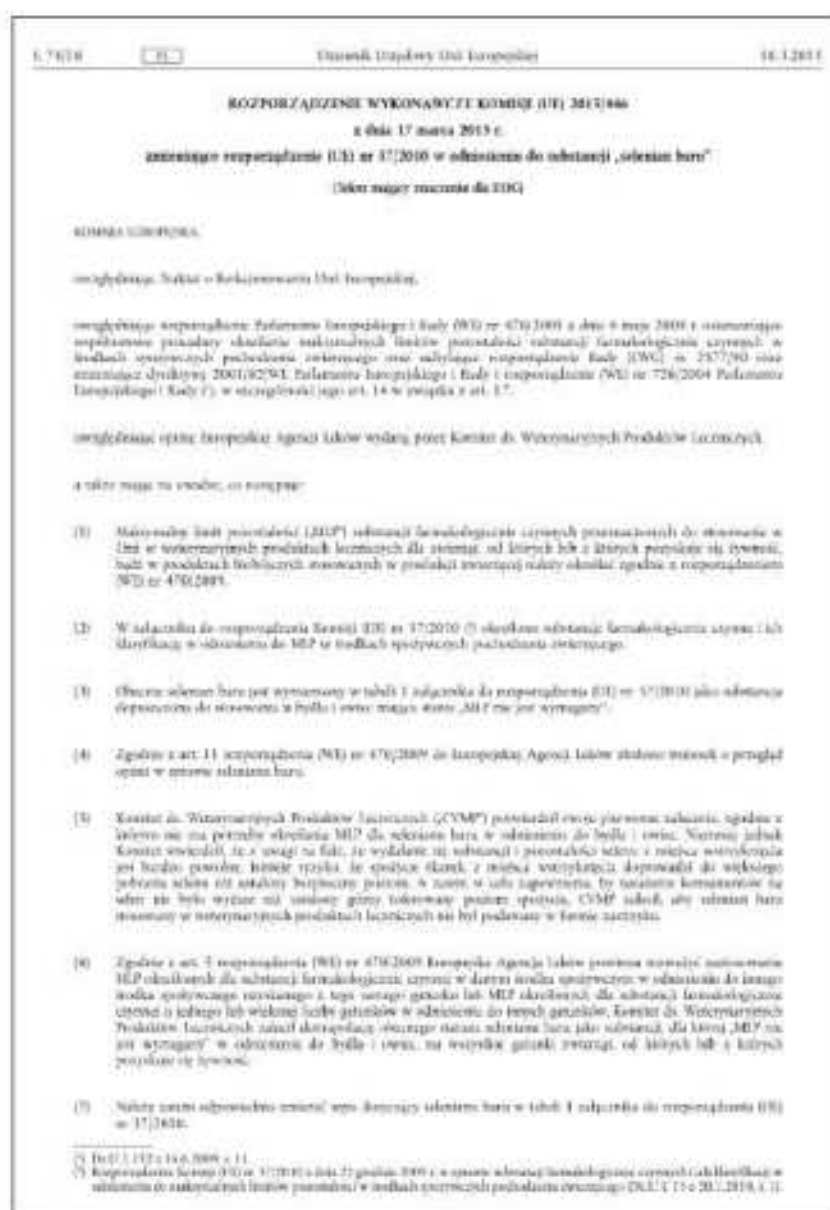
- akty prawa miejscowego; mogą być one publikowane także w formie obwieszczenia, na przykład obwieszczenie dotyczące wyborów lub kwalifikacji wojskowej.

Od 2012 r. wszystkie dzienniki urzędowe są publikowane wyłącznie w formie elektronicznej.

Ważnym źródłem prawa obowiązującego w Unii Europejskiej jest dla obywateli państw członkowskich „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej”. Ogłaszane są w nim akty prawne wydane przez organy UE.

Strona internetowa „Dziennika Ustaw”

Świadomy obywatel

link.operon.pl/x9
EUR-Lex

Strona tytułowa „Dziennika Urzędowego Unii Europejskiej”. Dzienniki Urzędowe Unii Europejskiej są publikowane w językach wszystkich państw członkowskich, na stronie EUR-Lex.

Akty prawne są publikowane również w internecie na stronach instytucji państwowych: Sejmu, Prezydenta RP, Kancelarii Rady Ministrów, a także poszczególnych ministerstw i urzędów centralnych, na przykład Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego czy Głównego Urzędu Miar. Akty prawa miejscowego mogą być publikowane na stronach organów samorządu lokalnego. Miejscem publikacji są również portale prawnicze.

Podsumowanie lekcji

- s. 223 • System prawny jest to uporządkowany system norm prawnych pozostających ze sobą we wzajemnych relacjach. Wyróżnia się system prawa stanowionego oraz **common law**.
- s. 223 • Prawidłowo funkcjonujący system prawa powinien spełniać trzy warunki: **spójność, zupełność i hierarchiczność**.
- s. 224 • Źródłami prawa powszechnie obowiązującego w Polsce są: **Konstytucja RP, ratyfikowane umowy międzynarodowe, ustawy i rozporządzenia**.
- s. 225 • Do innych źródeł prawa w Polsce należą: **akty prawa miejscowego**, które mają charakter lokalny i obowiązują na ograniczonym terytorium, oraz **akty wewnętrzne** regulujące zasady działania organów władzy i administracji państwowej.
- s. 226 • Konstytucja, ustawy, ratyfikowane umowy międzynarodowe, rozporządzenia i akty prawne dotyczące referendum, wyborów do Sejmu, Senatu i wyborów prezydenckich są publikowane w „**Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej**”.

Pytania i polecenia

1. Scharakteryzuj znaczenie hierarchii aktów prawnych w polskim systemie prawa.
2. Wyjaśnij szczególne miejsce Konstytucji w polskim systemie prawnym.
3. Wykorzystaj różne metody, aby znaleźć teksty: ustawy o systemie oświaty, rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej w sprawie oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy w szkołach publicznych (tekst aktualny), uchwałę rady gminy lub miasta, w którym mieszkasz, budżetu na bieżący rok.

Zasady prawa wyborczego w Polsce

7

- wyjaśnisz znaczenie wyborów w systemie demokratycznym;
- przeanalizujesz zasady prawa wyborczego w Polsce;
- wyjaśnisz organizację i sposoby ustalania wyników wyborów;
- poznasz swoje przyszłe prawa jako wyborca.

Na tej lekcji

Wybory są najważniejszą instytucją współczesnej demokracji. Stanowią warunek wyjściowy uznania danego systemu politycznego za demokratyczny.

Wybory w systemie demokratycznym

Podstawową regułą procesu wyborczego w państwach demokratycznych jest **zasada wolnych wyborów**. Oznacza ona:

- możliwość zgłaszania kandydatów,
- swobodę prowadzenia kampanii wyborczej,
- prawo do nieskrępowanego i wolnego od nacisków głosowania.

Proces wyborczy powinien być uczciwy, to znaczy przeprowadzany przez niezależną i neutralną politycznie administrację wyborczą oraz poddany niezależnym mechanizmom kontrolnym.

Zasada wolnych wyborów

Do czego służą wybory?

- To podstawowy i powszechnie stosowany **sposób legitymizowania władzy**.
- Dzięki udziałowi w wyborach **obywatele wyrażają swoje poparcie** dla programów politycznych, partii i polityków. Wskazują, że w danym programie widzą możliwość realizacji własnych interesów – indywidualnych, społecznych czy zbiorowych.
- Za pośrednictwem swoich przedstawicieli w parlamencie czy samorządzie **obywatele oddziałują na stosunki społeczne, polityczne i gospodarcze** w państwie lub w jednostce samorządu terytorialnego.

Zasady prawa wyborczego w Polsce

Konstytucja RP gwarantuje obywatelom prawo do udziału w życiu publicznym. Obywatele mają prawo zrzeszania się w partie polityczne oraz organizacje społeczne (związki zawodowe, stowarzyszenia). Mogą także organizować zgromadzenia oraz wysyłać listy i petycje do organów władzy państwowej.

Najpowszechniejsze formy udziału obywateli w życiu publicznym to **głosowanie w wyborach i referendach**. Referendum jest formą demokracji bezpośredniej, a wybory – pośredniej. Obie formy realizują zasadę przedstawicielstwa. W wyniku **wyborów** powołuje się w Polsce Prezydenta RP, posłów, senatorów, posłów do Parlamentu Europejskiego, wójtów, burmistrzów i prezydentów miast oraz radnych rad gmin, powiatów i sejmików wojewódzkich. Referendum przeprowadza się w sprawach ważnych dla kraju (ogólnokrajowe) lub lokalnych (np. odwołanie burmistrza).

Czynne i bierne prawo wyborcze

Czynne prawo
wyborcze

Czynne prawo wyborcze (prawo głosowania) w referendum i wyborach przysługuje każdemu obywatelowi, który w dniu wyborów ukończył 18 lat. Prawa tego nie mają osoby:

- pozbawione praw publicznych prawomocnym orzeczeniem sądu,
- pozbawione prawa wyborczego prawomocnym orzeczeniem Trybunału Stanu,
- ubezwłasnowolnione prawomocnym orzeczeniem sądu.

Definicja

Osoba ubezwłasnowolniona – całkowicie lub częściowo pozbawiona prawnych możliwości decydowania o sobie.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/x5
Państwowa Komisja
Wyborcza
Znajdziesz tu
aktualne informacje
o wyborach, wzory
wniosków i terminy
dotyczące gło-
sowania: za granicą,
korespondencyjnego,
przez pełnomocnika
oraz dopisywania do
spisu wyborców.

Bierne prawo wyborcze (prawo wybieralności) przysługuje osobom mającym czynne prawo wyborcze, które osiągnęły odpowiednią granicę wieku. Pozbawione tego prawa są między innymi osoby skazane prawomocnym wyrokiem za przestępstwa umyślne ścigane z oskarżenia publicznego.

Bierne prawo wyborcze w Polsce

Wybory w RP	Wiek
do rad gmin, powiatów i sejmików wojewódzkich	18 lat
do Sejmu RP i Parlamentu Europejskiego	21 lat
na urząd wójta, burmistrza lub prezydenta miasta	25 lat
do Senatu RP	30 lat
na urząd Prezydenta RP	35 lat

W wyborach do Parlamentu Europejskiego mogą głosować również obywatele Unii Europejskiej stale mieszkający w Polsce. Przysługuje im także prawo wybieralności, o ile zamieszkują w Polsce lub innym kraju UE od co najmniej 5 lat. Podobne prawa przysługują obywatelom Unii w wyborach do rad gmin.

Obwieszczenie o wyborach. Władze gminy informują w ten sposób mieszkańców o numerach i granicach obwodów głosowania oraz o siedzibach obwodowych komisji wyborczych. Tekst obwieszczenia znajduje się także na stronie internetowej urzędu.

Prawo wyborcze (ordynacja wyborcza) do Sejmu i Senatu RP

Zasady prawa wyborczego, organizację i przebieg wyborów podano w działach III i IV Kodeksu wyborczego z 5 stycznia 2011 r.

Wybory do Parlamentu RP

- Zarządza je Prezydent RP.
- Kandydatów zgłaszają partie polityczne oraz wyborcy.
- Powołuje się **komitety wyborcze**, które działają w imieniu partii lub wyborców i prowadzą kampanię wyborczą danego kandydata.

Wybory do
Parlamentu RP

Sejm RP

460 posłów wybranych:

- w wyborach: **powszechnych, tajnych, równych, bezpośrednich i proporcjonalnych**;
- w **41 okręgach** wyborczych, w których wybiera się od **7 do 19** posłów.

Senat RP

100 senatorów wybranych:

- w wyborach: **powszechnych, tajnych, bezpośrednich, według zasady większości**;
- w okręgach jednomandatowych.

Zasady głosowania

- **Zasada powszechności** oznacza zakaz stosowania niedemokratycznych cenzusów wyborczych (ograniczeń prawa wyborczego) o charakterze politycznym lub społecznym, na przykład majątkowego, płci czy wykształcenia.

W Polsce kobiety uzyskały prawa wyborcze w 1918 r. Za pierwsze państwo, w którym kobiety mogły głosować, uważa się Nową Zelandię (1893 r.). Jako ostatnia prawa wyborcze przyznała kobietom Arabia Saudyjska (2015 r.).

- **Zasada tajności** umożliwia swobodne podejmowanie decyzji o wyborze. Dlatego głosujący:
 - wypełniają karty wyborcze w osłoniętym miejscu,
 - nie podpisują kart i wrzucają je do urny osobiście lub za pośrednictwem pełnomocnika.

Prawo do pomocy pełnomocnika mają osoby w podeszłym wieku i z niepełnosprawnościami. Wyborcom z niepełnosprawnościami mogą pomóc inne osoby, z wyjątkiem członków komisji.

W lokalach wyborczych miejscem do zaznaczenia głosu jest osłonięty stolik lub kabina z kotarą.

- **Zasada równości** mówi o tym, że każdy wyborca dysponuje jednakową liczbą głosów, a każdy głos ma jednakową wagę i znaczenie.
- **Zasada bezpośredniości** obowiązuje w wyborach **jednostopniowych** – wyborcy oddają swój głos na konkretnego kandydata. Inaczej jest w wyborach pośrednich – wyborcy głosują na przykład na kolegium elektorskie, które ostatecznie wybiera osobę na dane stanowisko (np. wybory prezydenckie w Stanach Zjednoczonych).
- **Zasada proporcjonalności** oznacza rozdział mandatów między listy wyborcze proporcjonalnie do liczby uzyskanych głosów. Gwarantuje to dominujący wpływ partii politycznych na kształt list wyborczych. Przez to posłowie często są zależni od partii, a nie od woli wyborców.

Wybory do Sejmu i Senatu zarządza Prezydent RP. W przypadku wyborów do Sejmu Polskę podzielono na **41 okręgów** wyborczych, w których wybiera się od **7 do 19 posłów**. Senatorzy od 2011 r. są wybierani w okręgach jednomandatowych.

Kandydatów na posłów i senatorów mogą zgłaszać partie polityczne oraz wyborcy. W tym celu powołuje się **komitety wyborcze**, które w imieniu partii lub wyborców wykonują wszelkie czynności wyborcze i prowadzą kampanię wyborczą na rzecz kandydatów.

Aby zarejestrować okręgową listę kandydatów do Sejmu, należy zebrać przynajmniej 5 tys. podpisów wyborców w danym okręgu. Zgłoszenie kandydata na senatora wymaga natomiast poparcia przez co najmniej 2 tys. wyborców.

Wybory do Sejmu

Wybory do Sejmu są proporcjonalne. W Polsce przyjęto rozdział mandatów za pomocą **metody d'Hondta** (czytaj: donta). W ordynacji zastosowano również klauzule zaporowe. Z konieczności przekroczenia progu wyborczego 5% (dla koalicji próg wynosi 8%) są zwolnione jedynie komitety mniejszości narodowych.

Metoda d'Hondta

- Zgodnie z tą metodą liczba głosów uzyskanych przez poszczególne listy wyborcze jest dzielona przez kolejne liczby naturalne.
- Mandaty przypadają tym listom, które uzyskały odpowiednią liczbę największych ilorazów, np. w okręgu pięciomandatowym będzie to 5 największych ilorazów.
- System ten sprzyja partiom silnym, które uzyskują swoistą „nadreprezentację” w parlamencie kosztem partii słabszych.
- Obowiązuje w Polsce w wyborach do: Sejmu, rad powiatów i sejmików wojewódzkich, Parlamentu UE.

Zajrzyj
do źródła

Art. 196

W podziale mandatów w okręgach wyborczych uwzględnia się wyłącznie okręgowe listy kandydatów na posłów tych komitetów wyborczych, których listy otrzymały co najmniej 5% ważnie oddanych głosów w skali kraju. Listy kandydatów na posłów koalicyjnych komitetów wyborczych uwzględnia się w podziale mandatów w okręgach wyborczych, jeżeli ich listy otrzymały co najmniej 8% ważnie oddanych głosów w skali kraju.

Kodeks wyborczy z 5 stycznia 2011 r.

Wybory do Senatu odbywają się według zasady większości zwykłej w okręgach jednomandatowych. Senatorami zostają ci kandydaci, którzy uzyskali największą liczbę głosów. Nie można kandydować równocześnie do Sejmu i Senatu, a więc być jednocześnie posłem i senatorem.

Wybory do Senatu

Prawo wyborcze (ordynacja wyborcza) na urząd Prezydenta RP

Kandydata na Prezydenta RP zgłasza co najmniej 100 tys. obywateli mających czynne prawo wyborcze. Wybory są **powszechne, równe i bezpośrednie** i odbywają się **w głosowaniu tajnym**.

Wybory na urząd Prezydenta RP

Jeżeli w wyniku głosowania żaden z kandydatów nie uzyska ponad połowy ważnie oddanych głosów, po upływie dwóch tygodni odbywa się ponowne głosowanie (druga tura wyborów). Bierze w nim udział para kandydatów, którzy w pierwszej turze uzyskali największą liczbę głosów. Za wybranego na urząd Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w ponownym głosowaniu uznaje się tego kandydata, który otrzymał więcej głosów. O ważności wyborów rozstrzyga **Sąd Najwyższy**.

Wybory do władz lokalnych

W wyborach do rad gmin poniżej 20 tys. mieszkańców stosuje się **ordynację większościową w jednomandatowych okręgach**. Mandat radnego uzyskuje kandydat, który uzyskał największą liczbę głosów.

Ordynacja większościowa i proporcjonalna

W pozostałych gminach oraz w wyborach do rad powiatów i sejmików wojewódzkich stosuje się **ordynację proporcjonalną**. W podziale mandatów biorą udział komitety, które w skali gminy (powiatu, województwa) uzyskały co najmniej 5% głosów. Przy podziale mandatów w okręgach stosuje się metodę d'Hondta.

Wybory wójta (burmistrza, prezydenta miasta) są **powszechne, równe, bezpośrednie** oraz odbywają się **w głosowaniu tajnym**. Jeżeli żaden z kandydatów nie uzyskał ponad połowy głosów, to dalsze postępowanie przebiega jak w przypadku wyborów Prezydenta RP. O ważności wyborów rozstrzyga sąd okręgowy właściwy dla danego okręgu.

Wybory wójta (burmistrza, prezydenta miasta)

Wybory do Parlamentu UE

Wybory do Parlamentu Europejskiego są **powszechne, równe, bezpośrednie i proporcjonalne** oraz odbywają się **w głosowaniu tajnym**. Wybory są przeprowadzane w 13 okręgach wyborczych (choć podział mandatów między komitety odbywa się w jednym okręgu obejmującym cały kraj).

Wybory do Parlamentu UE

Podobnie jak w wyborach do Sejmu, w podziale mandatów biorą udział tylko te komitety, które w skali kraju uzyskały co najmniej 5% głosów. Przy podziale mandatów w poszczególnych okręgach stosuje metodę d'Hondta. O ważności wyborów rozstrzyga Sąd Najwyższy.

Każdy wyborca ma prawo zgłoszenia protestu przeciwko ważności wyborów. Wyniki wyborów ogłasza **Państwowa Komisja Wyborcza**, natomiast ważność wyborów stwierdza **Sąd Najwyższy**.

Organizacja głosowania

Osoby głosujące biorą udział w wyborach w konkretnej komisji, do której są przypisane ze względu na miejsce zameldowania. Jednak tę komisję można również zmienić.

Głosowanie poza miejscem zamieszkania

W wyborach prezydenckich, do Parlamentu Europejskiego oraz do Sejmu i Senatu RP można głosować poza miejscem stałego pobytu. Aby to zrobić, trzeba:

- wystąpić z wnioskiem o dopisanie do spisu wyborców w urzędzie gminy, na terenie której będziemy głosować;
- złożyć ten wniosek najpóźniej w 10. dniu przed dniem wyborów.

Głosowanie w przypadku zmiany miejsca pobytu

Aby wyborca, który zmienił miejsce pobytu przed dniem wyborów, mógł zagłosować, musi:

- wystąpić do urzędu gminy, by uzyskać zaświadczenie o prawie do głosowania w miejscu pobytu w dniu wyborów;
- okazać to zaświadczenie w wybranej komisji wyborczej przed głosowaniem.

Dopisanie do spisu wyborców

W dniu wyborów do spisu wyborców mogą być dopisane osoby, które:

- udokumentują, że stale zamieszkują na terenie danego obwodu;
- zostaną sprawdzone przez urząd gminy – musi on potwierdzić, że nie otrzymał zawiadomienia o utracie przez danego wyborcę prawa wybierania lub o objęciu spisem wyborców w innym obwodzie.

Te przepisy nie obowiązują w wyborach do władz lokalnych.

W spisie wyborców mogą być również umieszczeni obywatele polscy **stale zamieszkujący za granicą**. Spis sporządza właściwy dla danego kraju **konsul**, a głosowanie odbywa się w siedzibie polskiego przedstawicielstwa dyplomatycznego w danym kraju.

Specjalne obwody głosowania

Takie obwody głosowania tworzy się w:

- **szpitalach i zakładach opieki społecznej**, jeżeli przebywa w nich ponad 50 wyborców,
- **zakładach karnych**,
- **na polskich statkach morskich**, o ile przebywa na nich co najmniej 15 osób uprawnionych do głosowania.

Sporządzenie spisu wyborców w szpitalach, zakładach pomocy społecznej i zakładach karnych sporządza się na podstawie wykazów osób, które będą w nich przebywać w dniu wyborów. Natomiast spis wyborców na statku sporządza jego kapitan. Wpisu dokonuje się na podstawie wniosku wyborcy zgłoszonego najpóźniej w 5. dniu przed dniem wyborów.

Głosowanie przez pełnomocnika

Osoby niepełnosprawne oraz te, które w dniu wyborów mają ukończone 75 lat, mogą **głosować przez pełnomocnika**. Aby to zrobić, muszą złożyć wniosek w urzędzie gminy najpóźniej na 9 dni przed głosowaniem. Akt pełnomocnictwa jest sporządzany w miejscu zamieszkania wyborcy, który go udziela.

Głosowanie korespondencyjne

Osoby niepełnosprawne oraz te, które skończyły 60 lat, osoby podlegające obowiązkowi kwarantanny lub izolacji mogą głosować **korespondencyjnie**. Muszą to zgłosić komisarzowi wyborczemu do 13 dni, a osoby objęte kwarantanną lub izolacją do 5 dni przed terminem wyborów.

Art. 28

§ 1. Wyborca może być wpisany tylko do jednego spisu wyborców i głosuje tylko raz.

Art. 54

§ 1. Głosować korespondencyjnie mogą osoby, które najpóźniej w dniu głosowania ukończą 60 lat, osoby z orzeczoną niepełnosprawnością oraz osoby podlegające kwarantannie lub izolacji

Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. – Kodeks wyborczy (Dz.U. z 2023 r. poz. 2408).

Wskaż, które przepisy służą ochronie uczciwości wyborów, a które ułatwiają udział w głosowaniu.

Głosowanie i praca komisji wyborczej – najważniejsze informacje

Karta do głosowania

- Wyborca oddaje swój głos na specjalnej, urzędowej karcie do głosowania.
- Osoba niewidoma lub niedowidząca może poprosić o nakładkę z alfabetem Braille'a (czytaj: brajla).

Przygotowanie lokalu wyborczego

Zanim rozpocznie się głosowanie komisja:

- sprawdza, czy urna jest pusta;
- zamyka urnę i opieczętowuje ją specjalną pieczęcią;
- upewnia się, że w lokalu wyborczym znajdują się tylko oficjalne obwieszczenia związane z wyborami.

Uwaga: Do lokalu nie mogą wejść osoby z bronią – poza np. policjantami wezwanymi na interwencję.

Jak przebiega głosowanie?

1. Wyborca pokazuje dokument ze zdjęciem, np. dowód osobisty, paszport, legitymację szkolną lub studencką.
2. Odbiera kartę do głosowania z pieczęcią komisji.
3. Podpisuje się w spisie wyborców – to potwierdza, że odebrał kartę.
4. Przechodzi do wyznaczonego miejsca, żeby oddać głos w sposób tajny.

Zajrzyj
do źródła

Twój ruch

Twój punkt
widzenia

Elastyczne głosowanie to ułatwienie, czy może zagrożenie?

Czy możliwość głosowania poza miejscem zameldowania lub korespondencyjnie zwiększa dostępność wyborów i wzmacnia demokrację? Czy jednak może rodzić ryzyko nadużyć i utraty kontroli nad przebiegiem głosowania?

5. Stawia znak „X” (czyli dwie przecinające się linie) przy nazwisku jednego kandydata na jednej liście.

6. Wrzuca kartę do urny.

Uwaga: Jeśli postawi znak „X” przy kilku nazwiskach lub nie zaznaczy żadnego – głos będzie nieważny.

Pomoc dla osób z niepełnosprawnością

Osoba z niepełnosprawnością może poprosić inną osobę o pomoc w głosowaniu, ale nie może to być członek komisji.

Podsumowanie lekcji

- s. 229 • W państwach demokratycznych obowiązuje **zasada wolnych wyborów**.
- s. 231 • **Czynne prawo wyborcze** mają obywatele, którzy w dniu wyborów ukończyli 18 lat, z wyjątkiem osób ubezwłasnowolnionych oraz pozbawionych praw publicznych lub wyborczych.
- s. 231 • **Wybory do Sejmu** są: powszechne, równe, bezpośrednie, proporcjonalne oraz odbywają się w głosowaniu tajnym.
- s. 231 • **Wybory do Senatu** odbywają się według ordynacji większościowej w jednomandatowych okręgach wyborczych.
- s. 233 • **Wybory na urząd Prezydenta RP** są: powszechne, równe, bezpośrednie i odbywają się w głosowaniu tajnym.
- s. 233 • **W wyborach do rad gmin poniżej 20 tys. mieszkańców** stosuje się ordynację większościową w jednomandatowych okręgach. W pozostałych gminach oraz w wyborach do rad powiatów i sejmików wojewódzkich stosuje się ordynację proporcjonalną.
- s. 233 • **Wybory wójta (burmistrza, prezydenta miasta)** są: powszechne, równe, bezpośrednie oraz odbywają się w głosowaniu tajnym.
- s. 233 • **Wybory do Parlamentu Europejskiego** są: powszechne, równe, bezpośrednie, proporcjonalne oraz odbywają się w głosowaniu tajnym.

Pytania i polecenia

1. Wyjaśnij znaczenie wyborów w systemie demokratycznym.
2. Wskaż główne zasady prawa wyborczego na przykładzie Polski.
3. Przedstaw argumenty uzasadniające potrzebę świadomego udziału w wyborach.

Propozycja projektu

Przygotuj projekt akcji profrekwencyjnej przed zbliżającymi się wyborami, np. do samorządu szkolnego, do władz lokalnych lub innych.

Pojęcie prawa

8

- poznasz różne rodzaje norm prawnych;
- zrozumiesz, czym różnią się normy prawne i inne typy norm;
- dowiesz się, jakie są podstawowe zasady prawa i jakie jest ich źródło.

Na tej lekcji

Życie społeczne jest regulowane przez pewne zasady (normy), które określają sposoby zachowania się ludzi w rozmaitych sytuacjach. Zasady te – zwane **normami społecznymi** – oddziałują zarówno na jednostki, jak i na zbiorowości. Wpływają na postawy o istotnym znaczeniu dla życia społecznego i służą też kontrolowaniu społecznych zachowań.

Powszechnie kojarzona z prawem jest starożytna grecka bogini Temida – symbol sprawiedliwości. Jej figurę można zobaczyć w budynkach sądów, np. w salach sądowych.

Jak sądzisz, co oznacza przepaska na oczach Temidy?

Twój ruch

Normami społecznymi są:

- **normy religijne** – wynikają z nakazów i zakazów, obowiązujących wyznawców danej religii; złamanie normy religijnej jest uznawane za grzech i pociąga za sobą negatywne skutki dla osoby, która ją złamała (np. wykluczenie ze wspólnoty wiernych, obowiązek pokuty czy inną formę zadośćuczynienia);

- **normy moralne** – oceniają zachowanie ludzkie jako dobre lub złe; na straży norm moralnych stoją opinia społeczna i sumienie jednostki, a naruszenie tych norm skutkuje krytyką, potępieniem społecznym, bojkotem, wyłączeniem poza obręb społeczeństwa (np. potępienie osób winnych deprawacji nieletnich, pogarda dla kłamców, donosicieli);

- **normy obyczajowe** – wywodzą się z tradycji i zwyczajów przekazywanych z pokolenia na pokolenie (np. szacunek dla starszych, ogłada towarzyska, kultura osobista);

- **normy prawne** – z punktu widzenia państwa i obowiązującego w nim prawa to najważniejsze normy społeczne; wynikają z przepisów ustanowionych przez państwo.

Rodzaje norm prawnych

Definicja

Prawo

- w ujęciu przedmiotowym jest zbiorem ogólnych, usystematyzowanych reguł (norm) zachowania ustanowionych bądź uznanych przez państwo (społeczeństwo), których naruszenie pociąga za sobą określoną karę;
- w ujęciu podmiotowym to zbiór uprawnień przyznawanych jednostce (obywatelowi) przez obowiązujące akty normatywne (konstytucja, ustawa), które służą zabezpieczeniu jej interesów i dają jej pełną swobodę działania.

Norma prawna to zasada postępowania, która bezpośrednio wyznacza (nakazuje, zakazuje bądź przyzwala) adresatowi określony sposób zachowania.

Budowa normy prawnej

Norma prawna zawiera trzy elementy (koncepcja trójelementowa):

- **hipotezę** – określa sytuację i adresata, do którego się odnosi, na przykład:
Kto, będąc właścicielem, administratorem, dozorcą lub użytkownikiem nieruchomości.
- **dyspozycję** – wskazuje obowiązujący w danej sytuacji sposób zachowania: co jest nakazane, zakazane lub dozwolone, na przykład:
[...] nie dopełnia obowiązku umieszczenia w odpowiednim miejscu albo utrzymania w należytym stanie tabliczki z numerem porządkowym nieruchomości, nazwą ulicy lub placu albo miejscowości.
- **sankcję** – informuje o konsekwencjach łamania danej normy, na przykład:
[...] podlega karze grzywny do 250 złotych albo karze nagany.

Źródło: Ustawa z dnia 20 maja 1971 roku Kodeks wykroczeń, art. 64 § 1.

Normy prawne pochodzą od organów władzy państwowej, a na ich straży stoi przymus państwowy. Ogół norm ustanowionych lub uznanych przez władzę państwową i zagwarantowanych przymusem to **prawo pozytywne** (stanowione).

Norma prawna a przepis prawny

Złamanie normy prawnej skutkuje zastosowaniem przez organ państwowy sankcji wobec sprawcy (np. kara pozbawienia wolności). W powszechnym rozumieniu *norma prawna* i *przepis prawny* znaczą to samo, jednak w terminologii prawniczej definiuje się je odmiennie.

Definicja

Przepis prawny to sposób zapisania normy prawnej w postaci aktu prawnego (ustawa, rozporządzenie).

Za przepis prawny uważa się również najmniejszą jednostkę składową takiego aktu – artykuł, paragraf, punkt.

Trójelementowa
koncepcja normy
prawnej

Zajrzyj
do źródła

Normy prawne
a przymus
państwowy

Prawo pozytywne
(stanowione)

Funkcje i zadania prawa

Prawo jest głównym czynnikiem kontroli i oceny społecznych zachowań. Do jego najważniejszych funkcji w państwie i w społeczeństwie należą:

Funkcje i zadania
prawa

- **funkcja regulacji życia społecznego** – zapewnia obywatelom bezpieczeństwo, utrwała ład społeczny i stabilizuje stosunki społeczne;
- **funkcja wychowawcza** – kształtuje trwałe motywacje pozytywnych zachowań (np. przestrzeganie przepisów ruchu drogowego, bezpieczeństwo i higiena pracy);
- **funkcja dystrybucyjna** – gwarantuje i określa zasady rozdziału dóbr (oświata, opieka zdrowotna, bezpieczeństwo) i obciążeń (podatki);
- **funkcja represyjna** – porządkuje zasady wymierzania kar za czyny zabronione (co ma działać odstraszająco wobec potencjalnych sprawców);
- **funkcja kulturotwórcza** – wychowuje w duchu poszanowania instytucji i norm prawnych, które gwarantują utrzymanie ciągłości historycznej narodu i państwa; znajomość prawa podnosi poziom kultury społeczeństwa i przyczynia się do jego integracji.

Podstawowe zasady prawa

Podstawowe
zasady prawa

Dobre prawo stanowione przez władzę powinno być:

- stabilne,
- przejrzyste,
- opierać się na trwałych zasadach,
- zapewniać obywatelom poszanowanie i ochronę ich uprawnień oraz poczucie bezpieczeństwa.

Do najważniejszych zasad prawa należą:

- **Prawo nie działa wstecz** (zasada nieretroaktywności)

Państwo nie może ustanawiać prawa, które wywoła skutki dotyczące zdarzeń z przeszłości (np. podwyższyć podatki za miniony rok).

W prawie karnym wiąże się to z zasadą: **nie ma przestępstwa (winy), jeśli nie nastąpiło złamanie prawa**. Oznacza to, że nie można ukarać kogoś:

- za czyn, który w chwili popełnienia nie był przestępstwem zapisanym w kodeksie, a stał się nim w po wprowadzeniu nowych przepisów;

IV. Demokracja i prawo

- surowiej niż wynika to z przepisów obowiązujących w chwili popełnienia czynu zabronionego.

• Nieznajomość prawa szkodzi

Jednym z obowiązków obywateli Rzeczypospolitej Polskiej jest przestrzeganie prawa. Zatem nie można się tłumaczyć z popełnionego czynu zabronionego brakiem znajomości obowiązujących przepisów.

Oczywiście nawet prawnicy nie znają wszystkich przepisów obowiązujących w Polsce. Jednak jeżeli świadomie podejmujemy jakieś działania, musimy znać prawo, które je reguluje. Na przykład: uczestniczymy w ruchu drogowym: jako piesi, rowerzyści czy kierowcy, więc musimy znać podstawowe przepisy o ruchu drogowym.

• Prawo do obrony

Gwarantuje je zarówno Konstytucja RP, jak i Kodeks postępowania karnego. Zgodnie z tą zasadą w trakcie procesu każdy ma prawo bronić się sam bądź korzystać z pomocy **obrońcy** (osoby uprawnionej: adwokata lub radcy prawnego). Oskarżony może mieć kilku obrońców, jednak nie więcej niż trzech.

Obowiązkiem obrońcy jest działanie wyłącznie na korzyść oskarżonego i podejmowanie niezbędnych kroków, które zapewnią obronę jego interesów.

Jeżeli sytuacja majątkowa oskarżonego nie pozwala na to, aby mógł on korzystać z obrońcy **z wyboru**, sąd na jego wniosek wyznacza **obrońcę z urzędu**. W określonych przypadkach, między innymi gdy oskarżony nie ukończył 18 lat lub jest osobą niepełnosprawną, posiadanie obrońcy jest obowiązkowe (obrona obligatoryjna).

• Domniemanie niewinności

To jedna z podstawowych zasad obowiązujących w procesie karnym – jest gwarantowana przez Konstytucję RP. Osoba oskarżona o popełnienie przestępstwa nie może być uznana za winną do chwili, gdy jej wina nie zostanie udowodniona.

Złamanie którejkolwiek z ustanowionych zasad procesowych daje podstawę do zaskarżenia wyroku.

Przedstaw konsekwencje łamania następujących zasad:

- prawo nie działa wstecz,
- domniemanie niewinności,
- nie ma przestępstwa bez ustawy,
- nieznajomość prawa szkodzi.

Podstawowe gałęzie prawa

Prawo przestrzegane przez dane państwo można podzielić na międzynarodowe i wewnętrzne (krajowe). Prawo wewnętrzne stanowi zespół norm regulujących życie i zachowanie ludzi na terenie danego państwa. Do najważniejszych jego gałęzi należą:

- prawo konstytucyjne,
- prawo karne,
- prawo cywilne,
- prawo rodzinne i opiekuńcze,
- prawo administracyjne,
- prawo pracy,
- prawo finansowe.

Nieznajomość
prawa szkodzi

Prawo do obrony

Świadomy obywatel

link.operon.pl/x6
Naczelna Rada
Adwokacka
Znajdziesz tu
informacje o roli
adwokata, zasadach
działania obrońców
z urzędu oraz kampanie
edukacyjne (np.
„Adwokat przydaje
się w życiu”).

Domniemanie
niewinności

Twój ruch

Gałęzie prawa
wewnętrznego

Prawo konstytucyjne

Prawo
konstytucyjne

Prawo konstytucyjne określa i reguluje podstawowe zasady ustroju politycznego państwa: zasadę suwerenności narodu, zasadę podziału władzy, przedstawicielstwa, pluralizmu politycznego, republikańskiej formy państwa. Jego normy określają też zasady ustroju gospodarczego, gwarantując prawo własności.

Ta gałąź prawa wytycza strukturę i zakres kompetencji organów władzy państwowej i samorządowej oraz sposób ich kreowania (zgodnie z podstawowymi zasadami prawa wyborczego). Bardzo ważnym zadaniem prawa konstytucyjnego jest określenie miejsca jednostki w państwie przez przyznawanie praw i wolności oraz nakładanie obowiązków.

W skład prawa konstytucyjnego wchodzi:

- normy zawarte w konstytucji,
- przepisy ustaw zwykłych i innych aktów dotyczących ustroju państwa (np. prawo wyborcze do Sejmu i Senatu),
- ratyfikowane umowy międzynarodowe.

Normy zawarte w Konstytucji RP stanowią podstawę prawa konstytucyjnego.

Prawo karne

Prawo karne obejmuje zakazy i nakazy pewnych zachowań. Określa też stosowanie przez państwo przymusu za ich naruszenie. W jego ramach wyróżnia się:

Prawo karne

Źródłami prawa karnego są ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r.:

- Kodeks karny,
- Kodeks postępowania karnego,
- Kodeks karny wykonawczy.

Prawo cywilne

Prawo cywilne reguluje stosunki majątkowe między osobami fizycznymi oraz fizycznymi i prawnymi jako równorzędnymi podmiotami prawa. W szczególności obejmuje ono problematykę związaną z:

- własnością i jej ochroną,
- użytkowaniem,
- sposobami zbycia czy obciążenia (prawo rzeczowe),
- umowami oraz trybem i warunkami ich zawarcia (prawo o zobowiązaniach),
- dziedziczeniem i jego zasadami (prawo spadkowe),
- niemajątkowymi stosunkami między obywatelami przez gwarancję ochrony dóbr osobistych (np. ochrona własności intelektualnej, danych osobowych),
- zasadami ochrony praw autorskich i wynalazczych.

Głównymi źródłami prawa cywilnego są ustawy:

- Kodeks cywilny,
- Kodeks postępowania cywilnego.

Prawo rodzinne i opiekuńcze

Prawo rodzinne i opiekuńcze reguluje stosunki majątkowe i niemajątkowe w ramach rodziny między małżonkami, rodzicami a dziećmi, rodzeństwem, przysposabiającymi a przysposobionymi. W tych przepisach zawarto:

- zasady zawarcia związku małżeńskiego, jego ustania i unieważnienia,
- prawa i obowiązki rodziców z tytułu sprawowania władzy rodzicielskiej,
- zasady realizacji obowiązku alimentacyjnego,
- zasady dotyczące adopcji, opieki i kurateli.

Źródłem tego prawa jest:

- Kodeks rodzinny i opiekuńczy.

Prawo administracyjne

Prawo administracyjne normuje realizację procesów administracyjnych w państwie oraz reguluje i określa sposoby działania i organizację instytucji wdrażających te procesy (administracja państwa). Jego przepisy określają także tryb postępowania przed organami administracji państwowej i samorządowej.

Głównym źródłem prawa administracyjnego jest:

- Kodeks postępowania administracyjnego.

Prawo cywilne

Prawo rodzinne
i opiekuńcze

Prawo
administracyjne

Prawo pracy

Prawo pracy

Prawo pracy obejmuje całokształt stosunków związanych z pracą podejmowaną dobrowolnie w celach zarobkowych i świadczoną na rzecz pracodawcy. Określa:

- sposoby nawiązania stosunku pracy (umowa o pracę, stosunek pracy w drodze powołania, stosunek pracy z wyboru),
- sposoby jego ustania (rozwiązanie umowy o pracę za porozumieniem stron, wypowiedzenie umowy, odwołanie, wygaśnięcie kadencji),
- prawa i obowiązki pracownika i pracodawcy.

Źródłem prawa pracy jest:

- Kodeks pracy.

Prawo finansowe

Prawo finansowe

Prawo finansowe reguluje finanse publiczne, których istotą jest gromadzenie i podział zasobów pieniężnych przez państwo lub inną organizację publiczno-prawną (spółki cywilne i akcyjne, organizacje społeczne).

Przepisy finansowe regulują zasady:

- prawa podatkowego,
- prawa bankowego,
- prawa ubezpieczeń,
- zasady finansowania przedsiębiorstw i innych podmiotów gospodarczych.

Prawo międzynarodowe

Prawo międzynarodowe prywatne

Oprócz prawa wewnętrznego istnieje **prawo międzynarodowe** (prywatne i publiczne) oraz **prawo europejskie**.

• Prawo międzynarodowe prywatne

Ustala, który system prawny (prawo krajowe czy prawo innego państwa) ma być zastosowany w konkretnej sytuacji osobistej czy majątkowej obywateli polskich z zakresu prawa cywilnego, rodzinnego i opiekuńczego oraz prawa pracy. Dotyczy to między innymi roszczeń alimentacyjnych za granicą, ochrony własności intelektualnej oraz egzekwowania orzeczeń sądowych z zakresu prawa rodzinnego.

Źródłem tego prawa w Polsce jest:

- Ustawa z dnia 4 lutego 2011 r. Prawo prywatne międzynarodowe.

• Prawo międzynarodowe publiczne

Reguluje stosunki między państwami i organizacjami międzynarodowymi oraz stanowi ogólne zasady i formy postępowania państw we wzajemnych relacjach. Dotyczy to chociażby reguł prawa dyplomatycznego i konsularnego oraz kwestii obywatelstwa.

Istotnym celem prawa międzynarodowego publicznego jest określenie warunków do pokojowego rozstrzygania sporów między państwami i do międzynarodowej współpracy (np. w zakresie ochrony praw człowieka).

Warunkiem niezbędnym do obowiązywania norm prawa międzynarodowego jest zgoda państwa na ich przestrzeganie. Naruszenie ustalonych zasad międzynarodowych może skutkować określonymi sankcjami dyplomatycznymi, politycznymi lub gospodarczymi.

UE nałożyła sankcje gospodarcze na Federację Rosyjską, po tym jak to państwo zaanektowało Krym, a tym samym złamało prawo międzynarodowe. Zdjęcie przedstawia uzbrojonych żołnierzy rosyjskich w Sewastopolu, blokujących ukraińską bazę wojskową (marzec 2014 r.).

Prawo
międzynarodowe
publiczne

• Prawo europejskie

Prawo Unii Europejskiej jest stanowione przez jej instytucje: Komisję Europejską, Radę Unii Europejskiej, Parlament Europejski i Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej. Prawo unijne ma pierwszeństwo przed prawem poszczególnych państw członkowskich. Wszystkie kraje są zobowiązane do przestrzegania prawa zapisanego w traktatach, rozporządzeniach i innych aktach prawnych Unii Europejskiej.

Prawo
europejskie

Prawo kościelne

Szczególnym rodzajem prawa jest **prawo kościelne**. Jego normy odnoszą się wyłącznie do wspólnoty wiernych Kościoła lub innej grupy wyznaniowej.

W Kościele katolickim obowiązuje **prawo kanoniczne** regulowane przez Kodeks prawa kanonicznego z 1983 r. Obejmuje ono:

- ustrój wewnętrzny Kościoła (podział administracyjny, hierarchię),
- zasady funkcjonowania zgromadzeń zakonnych,
- zadania i obowiązki duchownych w zakresie katechizacji, sprawowania nabożeństw, udzielania sakramentów (np. chrzest, ślub kościelny) i pielęgnowania zewnętrznych aktów kultu kościelnego,
- system ewidencji wiernych (księgi parafialne),
- sankcje kościelne.

Twój punkt widzenia

Czy trzeba przestrzegać niepisanych zasad?

W wielu klasach funkcjonuje niepisane prawo: „Nie zajmujemy miejsca, na którym codziennie siada dana osoba”. Czy taki zwyczaj powinien być respektowany przez wszystkich?

Jak postąpić w sytuacji, gdy ktoś celowo łamie tę zasadę – to błahostka czy brak szacunku dla wspólnoty?

Prawo zwyczajowe

W społeczeństwie i państwie jest także miejsce na **prawo zwyczajowe**. To prawo niepisane, w mniejszym stopniu sformalizowane, przekazywane w formie ustnej. Nie pochodzi ono od ustawodawcy, ale wywodzi się z tradycji i zwyczaju.

W uzasadnionych przypadkach normy zwyczajowe uzupełniają przepisy prawne. Sąd rozstrzygający w danej sprawie, może odwołać się do ogólnie przyjętego zwyczaju (np. do niepisanego prawa rzetelności kupieckiej).

Prawem zwyczajowym jest np. niepisane prawo rzetelności kupieckiej.

Podsumowanie lekcji

- s. 238 • **Norma prawna** składa się z **hipotezy, dyspozycji i sankcji**.
- s. 238 • Wyróżnia się normy prawne: **nakazujące, zakazujące i przyzwalające**.
- s. 238 • **Normy prawne pochodzą od organów władzy państwowej i są zagwarantowane przymusem państwowym**.
- s. 238 • Ogół norm ustanowionych lub uznanych przez państwo określa się jako **prawo pozytywne (stanowione)**.
- s. 240 • Do **podstawowych funkcji prawa** należą: **funkcja regulacyjna, wychowawcza, dystrybucyjna, represyjna i kulturotwórcza**.
- s. 240 • Przykładami **podstawowych zasad prawa** są: **zasada nieretroaktywności, prawo do obrony i zasada domniemania niewinności**.
- s. 241 • Prawo przestrzegane przez państwo dzieli się na **prawo międzynarodowe i prawo krajowe**. **Prawo krajowe stanowi całokształt norm regulujących życie obywateli w państwie**.
- s. 241 • Do **najważniejszych gałęzi prawa wewnętrznego** należą: **prawo konstytucyjne, karne, cywilne, rodzinne, administracyjne, finansowe i prawo pracy**.
- s. 245 • **Prawo międzynarodowe publiczne** reguluje stosunki między państwami i organizacjami międzynarodowymi, a także określa ogólne zasady postępowania obowiązujące we wzajemnych kontaktach.
- s. 244 • **Prawo międzynarodowe prywatne** wskazuje, który z systemów prawnych (krajowy czy zagraniczny) ma być zastosowany w konkretnej sytuacji życiowej lub majątkowej obywateli danego państwa dotyczącej prawa rodzinnego, cywilnego czy prawa pracy.
- s. 245 • **Prawo europejskie** stanowi normy obowiązujące w państwach Unii Europejskiej.

Pytania i polecenia

1. Na czym polega różnica między normą prawną a normą moralną?
2. Wskaż elementy składowe: hipotezę, dyspozycję i sankcję poniższej normy prawnej.

Kto zawiera małżeństwo, pomimo że pozostaje w związku małżeńskim, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku Kodeks karny, art. 206.

3. Określ, do jakich rodzajów norm należy zaliczyć poniższe fragmenty Kodeksu cywilnego. Jeden z fragmentów zawiera dwa różne rodzaje norm.

A.

Jeżeli nieruchomość nie ma odpowiedniego dostępu do drogi publicznej lub do należących do tej nieruchomości budynków gospodarskich, właściciel może żądać od właścicieli gruntów sąsiednich ustanowienia za wynagrodzeniem potrzebnej służebności drogowej (droga konieczna).

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 roku Kodeks cywilny, art. 145 § 1.

B.

Właściciel nie może się sprzeciwić użyciu, a nawet uszkodzeniu lub zniszczeniu rzeczy przez inną osobę, jeżeli to jest konieczne do odwrócenia niebezpieczeństwa grożącego bezpośrednio dobrom osobistym tej osoby lub osoby trzeciej. Może jednak żądać naprawienia wynikłej stąd szkody.

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 roku Kodeks cywilny, art. 142 § 1.

C.

Za szkodę odpowiedzialny jest nie tylko ten, kto ją bezpośrednio wyrządził, lecz także ten, kto inną osobę do wyrządzenia szkody nakłonił albo był jej pomocny, jak również ten, kto świadomie skorzystał z wyrządzonej drugiemu szkody.

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 roku Kodeks cywilny, art. 422.

4. Wyjaśnij, dlaczego nieznajomość prawa szkodzi.
5. Na podstawie znanych ci przykładów określ, jakiego rodzaju następstwa grożą państwu, które nie przestrzega norm prawa międzynarodowego.
6. Określ, które gałęzie prawa zawierają regulacje dotyczące następujących spraw:
 - a) konflikt graniczny między dwoma państwami,
 - b) udzielenie sakramentu małżeństwa,
 - c) kompetencje Prezydenta RP w stosunku do władzy sądowniczej,
 - d) rodzaje i wysokość podatków,
 - e) zasady odbywania kary pozbawienia wolności,
 - f) sposoby dziedziczenia,
 - g) ograniczenie władzy rodzicielskiej,
 - h) zwolnienie pracownika z pracy.

Na tej lekcji

- poznasz podstawowe instytucje prawne prawa rodzinnego;
- dowiesz się, jakie prawa i obowiązki dotyczą rodziny.

kodeks
rodzinny
i opiekuńczy

prawo
o aktach stanu
cywilnego

1964 r.
15 lutego 1964 r.

Ogół stosunków wynikających z małżeństwa, powiązań rodzinnych, a także związanych z opieką i kuratelą reguluje **prawo rodzinne i opiekuńcze**. W polskim prawie przyjmuje się rozumienie rodziny jako związek kobiety i mężczyzny połączonych węzłem małżeńskim oraz pozostające na wspólnym utrzymaniu dzieci.

Relacje między małżonkami, rodzicami i dziećmi oraz między rodzeństwem stanowią przedmiot regulacji prawnej. Odnoszą się do nich również normy moralne, obyczajowe i religijne.

Źródłem prawa rodzinnego i opiekuńczego w Polsce jest Kodeks rodzinny i opiekuńczy uchwalony 25 lutego 1964 r. (Dz.U. Nr 9, poz. 59 z 1964 z późn. zm.).

Obecnie w Polsce nie ma regulacji prawnych w odniesieniu do praw i obowiązków osób pozostających w związkach partnerskich, zwłaszcza tej samej płci.

Małżeństwo

Małżeństwo

Małżeństwo to usankcjonowany przez prawo trwały i równoprawny związek między kobietą a mężczyzną. Zawierają oni małżeństwo po złożeniu zgodnych oświadczeń woli przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego w obecności dwóch pełnoletnich świadków.

Zajrzyj
do źródła

Art. 18

Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.

Małżeństwo
w Kościele
lub związku
wyznaniowym

Małżeństwo może być zawarte również wtedy, gdy kobieta i mężczyzna biorą ślub w Kościele lub związku wyznaniowym. Wówczas w obecności duchownego i dwojga świadków zgodnie oświadczają, że pragną jednocześnie zawrzeć małżeństwo podlegające prawu polskiemu. Duchowny sporządza dokument stwierdzający, że oświadczenia woli zostały złożone w jego obecności. Dokument podpisują również małżonkowie i świadkowie. Duchowny jest zobowiązany do przesłania zaświadczenia do właściwego urzędu stanu cywilnego w ciągu pięciu dni. Na tej podstawie kierownik urzędu stanu cywilnego sporządza akt zawarcia małżeństwa.

Śluby kościelny i wyznaniowy wywołują takie same skutki prawne, jak ślub cywilny. W Polsce takie rozwiązanie w przypadku Kościoła katolickiego regulują przepisy konkordatu (umowy między Kościołem katolickim a danym państwem). W przypadku innych wspólnot wyznaniowych przepisy zawarto w ustawach o stosunkach między państwem a niektórymi Kościołami i związkami wyznaniowymi.

IV. Demokracja i prawo

Ślub kościelny zawierany w Kościele katolickim, nazywany ślubem konkordatowym, wywołuje takie same skutki prawne, jak ślub zawarty przed urzędnikiem stanu cywilnego (ślub cywilny). Jednak warunkiem tego jest dopełnienie przez duchownego i urzędnika stanu cywilnego niezbędnych formalności.

Przeszkody dla zawarcia małżeństwa

Bezwzględными przeszkodami dla zawarcia małżeństwa są:

- **ubezwłasnowolnienie całkowite** – pozbawienie zdolności do czynności prawnych z powodu choroby psychicznej lub niedorozwoju umysłowego, alkoholizmu, narkomanii,
- **pozostawanie w ważnym związku małżeńskim** – bigamia/wieleżeństwo,
- **pokrewieństwo w linii prostej** – na przykład: syn i matka, ojciec i córka oraz **pokrewieństwo z rodzeństwem**, zarówno rodzonym, jak i przyrodnym,
- **pozostawanie w stosunku przysposobienia** (adopcji).

Przeszkodą mogą być również **choroba psychiczna** lub **niedorozwój umysłowy** jednego z narzeczonych. Jeżeli jednak ich stan zdrowia i umysłu nie zagraża małżeństwu i przyszłym dzieciom, sąd może zezwolić na ślub.

Nie mogą zawrzeć związku małżeńskiego **powinowaci w linii prostej** (teściowa – zięć, synowa – teść). Jednak z ważnych powodów sąd może zezwolić na taki ślub.

Warunkiem zawarcia małżeństwa jest ukończenie **18. roku życia**, ale z ważnych przyczyn sąd może zezwolić na to kobiecie, która ukończyła 16 lat.

Jeśli małżeństwo zostało zawarte z naruszeniem prawa (złamanie bezwzględnej przeszkody), sąd może je **unieważnić** (jakby nie istniało od początku i nie zrodziło skutków prawnych).

Ustawowa wspólność majątkowa

Kobieta i mężczyzna, zawierając związek małżeński, zobowiązują się do **wspólnego pożycia**, czyli więzi duchowej, fizycznej, ekonomicznej, oraz wierności, lojalności i wzajemnej pomocy. Ważnym skutkiem zawarcia małżeństwa jest **ustawowa wspólność majątkowa**. Powstaje ona z mocy samego prawa i obej-

Przeszkody
dla zawarcia
małżeństwa

Ustawowa
wspólność
majątkowa

muje wspólny dorobek małżonków podczas trwania ich związku (wynagrodzenie za pracę, dochody z majątku wspólnego itp.).

Majątek odrębny

Wspólności majątkowej nie stanowi **majątek odrębny** małżonków. W jego skład wchodzi:

- majątek nabyty przed zawarciem związku (np. oszczędności, mieszkanie, samochód) lub środki pochodzące z jego sprzedaży,
- majątek nabyty w wyniku darowizny lub spadku,
- przychody z nagród zdobytych przez jednego z małżonków,
- prawa autorskie i związane z tym przychody,
- świadczenia z tytułu odszkodowania za utratę zdrowia czy uszkodzenie ciała lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę,
- przedmioty służące do zaspokajania osobistych potrzeb (np. laptop, tablet).

W czasie trwania wspólnoty ustawowej małżonkowie mogą samodzielnie dokonywać czynności związanych ze zwykłym zarządkiem rzeczy (zakupy w sklepie spożywczym, kupno odzieży itp.). Jednak przy dokonywaniu czynności prawnej przekraczającej zwykły zarządek każdorazowo jest wymagana zgoda współmałżonka wyrażona w przewidzianej formie (np. forma aktu notarialnego przy zakupie działki budowlanej).

Wspólność majątkowa umowna

Wspólność majątkowa umowna

Na mocy umowy zawartej w formie aktu notarialnego małżonkowie mogą dokonywać **rozszerzenia, ograniczenia** lub **zniesienia** wspólności ustawowej. Umowę taką można sporządzić jeszcze przed zawarciem małżeństwa (intercyza).

Z ważnych powodów, np. skłonności współmałżonka do hazardu, każdy z małżonków może wystąpić do sądu o zniesienie zarówno wspólności umownej, jak i ustawowej.

Ustanie małżeństwa

Do przyczyn **ustania** małżeństwa należą śmierć współmałżonka (lub uznanie go za zmarłego) oraz rozwód. **Rozwód** jest orzekany przez sąd okręgowy w przypadku trwałego i zupełnego rozkładu pożycia i wobec braku nadziei na jego wznowienie.

Podstawę wszczęcia postępowania rozwodowego stanowi wniesienie do sądu **pozwu o rozwód**. Składa go **powód**, a adresatem jest **pozwany**. Rozwód może być orzekany z winy pozwanego (w takim przypadku orzeka się również wysokość alimentów świadczonych na rzecz małoletnich dzieci). Na zgodny wniosek stron sąd udziela rozwodu bez orzekania o winie któregoś z małżonków.

W razie trwałego rozkładu pożycia każdy z małżonków może wystąpić o **separację**. Orzeczenie separacji pociąga skutki podobne jak w przypadku rozwodu, z tą jednak różnicą, że małżonkowie nie mogą zawrzeć nowego związku.

Pokrewieństwo i powinowactwo

Członków rodziny łączą więzy krwi i pochodzenie od wspólnego przodka. Prawo określa to zjawisko mianem **pokrewieństwa**. Wyróżnia się dwa jego rodzaje:

- pokrewieństwo w **linii prostej** – istnieje w przypadku, gdy jedna osoba pochodzi bezpośrednio od drugiej (dziadek – syn – wnuk itd.);
- pokrewieństwo w **linii bocznej** – osoby mają wspólnego przodka, jednak nie pochodzą jedna od drugiej (ciotka – siostra matki, wujek – brat matki, stryj – brat ojca).

Stopień pokrewieństwa określa się liczbą kolejnych urodzeń aż do wspólnego przodka.

Prawa i obowiązki wynikające z pokrewieństwa są wymienione w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, Kodeksie cywilnym oraz Kodeksie karnym (prawo do odmowy zeznań przez bliskiego krewnego oskarżonego).

Związek między małżonkiem a krewnymi współmałżonka określa się jako **powinowactwo**. Powinowatymi są na przykład: zięć i teściowa, synowa i teść, a także rodzeństwo jednego z małżonków wobec drugiego (szwagier, bratowa). Powinowactwo wygasa jedynie w chwili unieważnienia małżeństwa.

Przysposobienie

Przysposobienie dziecka, zwane inaczej adopcją, to prawnorodzinny stosunek między przysposabiającym a przysposobionym, podobny do stosunku istniejącego między rodzicami a dziećmi. Celem i funkcją adopcji jest zapewnienie dziecku pozbawionemu normalnie funkcjonującej rodziny prawidłowego rozwoju, wychowania i właściwego utrzymania.

Stosunek przysposobienia powstaje na mocy orzeczenia sądu. Osobą przysposabiającą może być jedynie ktoś o pełnej zdolności do czynności prawnych, cieszący się nieposzlakowaną opinią i mający dobry status ekonomiczny. Ponadto między stronami musi istnieć odpowiednia różnica wieku (najczęściej przyjmuje się jako minimalną różnicę 15–18 lat). W przypadku gdy przysposabiany ukończył 13. rok życia, niezbędna jest jego zgoda.

Przysposobienie

Władza rodzicielska

Dzieci aż do pełnoletniości podlegają **władzy rodzicielskiej**. Obejmuje ona ogół praw i obowiązków przysługujących rodzicom, które na nich spoczywają z tytułu posiadania dziecka. Dotyczy to w szczególności prawa i obowiązku do sprawowania pieczy nad osobą i majątkiem dziecka, do jego wychowania.

Do obowiązków rodziców należą:

- stała troska o fizyczny i duchowy rozwój dziecka,
- **łożenie na potrzeby dziecka** (alimentacja),
- zapewnienie dziecku odpowiedniego do jego zdolności przygotowania do pracy,

Władza rodzicielska

Obowiązek
alimentacyjny

link.operon.pl/xa
Ministerstwo
Sprawiedliwości
Znajdziesz na tej
stronie informacje
o kwestiach związa-
nych z obowiązkiem
alimentacyjnym.

- jeżeli dziecko posiada majątek nabyty wskutek darowizny czy zapisu testamentowego – sprawowanie pieczy nad tym majątkiem i zarządzanie nim **z pożytkiem dla dziecka**.

Zarządzanie majątkiem dziecka

- Rodzice nie mogą bez zgody sądu przekraczać zasad zwykłego zarządu majątkiem dziecka – na przykład nie mogą dzierżawić jego nieruchomości.
- Dochód z tego majątku muszą przeznaczać na utrzymanie dziecka i jego rodzeństwa.
- Zarząd rodziców nad majątkiem dziecka ustaje po osiągnięciu przez nie pełnoletniości.

Do obowiązków dziecka pozostającego pod opieką rodziców należą:

- posłuszeństwo,
- wykonywanie poleceń każdego z nich.

Zarówno rodzice, jak i dzieci powinni wzajemnie się wspierać. Jeżeli mieszkające u rodziców dziecko (także pełnoletnie) ma dochody z własnej pracy, powinno przyczyniać się do pokrywania kosztów utrzymania rodziny.

Rodzice, będąc przedstawicielami ustawowymi dziecka, dokonują w jego imieniu czynności prawnych, ale również odpowiadają za jego zobowiązania. Pewne elementy władzy rodzicielskiej (np. obowiązek alimentacyjny) nie ustają pomimo osiągnięcia przez dziecko pełnoletniości. Ma to zastosowanie w przypadku, gdy dziecko kontynuuje naukę i nie może samodzielnie się utrzymać (np. obowiązek alimentacyjny aż do ukończenia nauki).

Dziecko, które jest na utrzymaniu rodziców i mieszka u nich, jest obowiązane pomagać im we wspólnym gospodarstwie.

Niewłaściwe sprawowanie władzy rodzicielskiej

Jeśli rodzice wykonują niewłaściwie swoje obowiązki, mogą spotkać się z konsekwencjami przewidzianymi przez prawo. Są to:

• Ograniczenie władzy rodzicielskiej

W przypadku, gdy dobro dziecka jest zagrożone, sąd opiekuńczy może zarządzić ograniczenie władzy rodzicielskiej (np. stały nadzór kuratora sądowego, umieszczenie dziecka w rodzinie zastępczej).

• Zawieszenie władzy rodzicielskiej

Jeśli pojawią się przemijające przeszkody w wykonywaniu władzy rodzicielskiej (np. długotrwała choroba rodziców), sąd może orzec **zawieszenie władzy** do chwili ustania takiej przeszkody.

• Pozbawienie władzy rodzicielskiej

Jeżeli rodzice nadużywają swojej władzy lub rażąco zaniedbują swoje obowiązki względem dziecka (np. nakłaniają je do przestępstwa, demoralizują, stosują przemoc fizyczną), sąd **pozbawia ich władzy rodzicielskiej** i orzeka o umieszczeniu dziecka w rodzinie zastępczej lub placówce wychowawczej.

Zastanów się nad źródłem i słusznością postawy prezentowanej przez rodzica na rysunku.

Twój ruch

Podsumowanie lekcji

- **Małżeństwo** jest prawnym związkiem między kobietą a mężczyzną, zawartym po złożeniu zgodnych oświadczeń woli przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego w obecności dwóch pełnoletnich świadków.
- Bezwzględne **przeszkody dla zawarcia związku małżeńskiego** to: pozostawanie w ważnym związku małżeńskim, ubezwłasnowolnienie całkowite, pokrewieństwo w linii prostej, powinowactwo i stosunek przysposobienia. Małżeństwo nie może być zawarte między rodzeństwem oraz przez osoby niepełnoletnie. Z ważnych powodów sąd może zezwolić na zawarcie związku kobiecie po ukończeniu przez nią 16 lat. Jeżeli mimo tych przeszkód małżeństwo zostaje zawarte, z mocy prawa podlega unieważnieniu.
- Jednym ze **skutków zawarcia małżeństwa** jest powstanie **ustawowej wspólnoty majątkowej**. W jej skład niechodzi odrębny majątek małżonków (np. mienie nabyte przed zawarciem związku). Małżonkowie mogą rozszerzyć, ograniczyć lub znieść wspólnotę majątkową poprzez zawarcie umowy.
- **Przysposobienie** to stosunek prawnorodzinny, który powstaje między przysposobionym a przysposabiającym na mocy orzeczenia sądu.
- **Władza rodzicielska** to ogół praw i obowiązków posiadanych przez rodziców do chwili uzyskania przez dziecko pełnoletniości.
- **Obowiązek alimentacyjny** to obowiązek dostarczania środków utrzymania oraz środków zapewniających rozwój duchowy.

► s. 248

► s. 249

► s. 249

► s. 251

► s. 251

► s. 251

Pytania i polecenia

1. Przedstaw warunki zawarcia związku małżeńskiego. Z czego one wynikają?
2. Wskaż podobieństwa i różnice między ustawową a umowną wspólnotą majątkową.
3. Określ prawa i obowiązki rodziców i dziecka.
4. Na czym polega obowiązek alimentacyjny w polskim prawie?

Na tej lekcji

- poznasz podstawowe instytucje prawne części ogólnej prawa cywilnego i zobowiązaniowego w RP;
- dowiesz się, jakie są działy Kodeksu cywilnego;
- poznasz podstawowe instytucje prawne prawa rzeczowego i spadkowego w Polsce;
- prześledzisz przebieg postępowania cywilnego;
- nauczysz się, jak napisać pozew.

Źródło prawa cywilnego

Prawo cywilne

KC
 Kodeks cywilny

Bieżąca praca na 31 sierpnia 2019 r.

Prawo cywilne obejmuje system norm regulujących stosunki majątkowe i niemajątkowe (osobiste) między osobami fizycznymi i osobami prawnymi (zob. poniżej) będącymi równorzędnymi podmiotami prawa.

Podstawowym źródłem prawa cywilnego jest **Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 roku Kodeks cywilny**.

Kodeks wyróżnia cztery działy prawa cywilnego: część ogólną, prawo rzeczowe, prawo o zobowiązaniach oraz prawo spadkowe.

Kodeks cywilny

Działy prawa
cywilnego

Działy Kodeksu cywilnego

**CZĘŚĆ
OGÓLNA**

zawiera przepisy, pojęcia i definicje oraz ogólne założenia dla całego prawa cywilnego.

**PRAWO
RZECZOWE**

obejmuje normy, które określają prawne formy korzystania z rzeczy (własność i ograniczone prawa rzeczowe).

**PRAWO
O ZOBOWIĄZANIACH**

określa rodzaje umów cywilnoprawnych i reguluje stosunki prawne między stronami tych umów (dłużnikiem i wierzycielem).

**PRAWO
SPADKOWE**

reguluje sprawy związane z przejściem praw majątkowych osoby zmarłej na inne osoby.

Podstawowe pojęcia części ogólnej prawa cywilnego

Podmiotami stosunków cywilnoprawnych są osoby fizyczne i prawne. **Osoba fizyczną** od chwili urodzenia jest każdy człowiek, a **osobą prawną** – każda jednostka organizacyjna mająca zdolność do czynności prawnych (skarż państwa, jednostki samorządu terytorialnego, partie polityczne, stowarzyszenia, fundacje, spółki itp.). Taką zdolność dana instytucja uzyskuje z chwilą wpisania jej do odpowiedniego rejestru (Krajowego Rejestru Sądowy).

Podmioty prawa cywilnego

Czynność prawna to świadome działanie osoby (lub osób) polegające na złożeniu oświadczenia woli w celu wywołania skutków prawnych przez ustanowienie, zmianę lub ustanie stosunku prawnego (np. zawarcie małżeństwa, zniesienie współwłasności, rozwiązanie umowy dzierżawy).

Zdolność prawną, czyli bycie podmiotem praw i obowiązków, nabywa każdy człowiek z chwilą urodzenia. Dziecko, mające zdolność prawną, nie może podejmować ważnych czynności prawnych (np. zawierać umowy kupna-sprzedaży nieruchomości czy umowy dzierżawy). Taką możliwość daje **zdolność do czynności prawnych**, czyli zdolność do tego, aby przez własne działania móc nabywać prawa i zaciągać zobowiązania. Warunkiem uzyskania pełnej zdolności prawnej jest osiągnięcie pełnoletniości oraz całkowita poczytalność.

Zdolność prawna

W prawie polskim pełnoletniość nabywa się wraz z ukończeniem 18. roku życia.

Ograniczoną zdolność do czynności prawnych uzyskuje małoletni po ukończeniu 13 lat. Czynność prawna dokonana przez osobę, która nie ma zdolności do czynności prawnych, jest nieważna. Gdy jednak osoba nieposiadająca zdolności do czynności prawnych zawarła umowę, która należy do umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego, umowa ta staje się ważna z chwilą jej wykonania. Dotyczy to na przykład zakupu przez dziecko ciastek czy zeszytów.

Zdolność do czynności prawnych

Czynność dokonana przez osobę mającą ograniczoną zdolność do czynności prawnych ważna jest jedynie wtedy, gdy wyrazi na nią zgodę przedstawiciel ustawowy tej osoby (np. rodzice zezwalają czternastolatkowi na sprzedaż używanego odtwarzacza DVD).

W prawie cywilnym istnieje dowolność co do form czynności prawnych. Jednak w niektórych przypadkach Kodeks cywilny zastrzega formy szczególne dla określonej czynności. Są to między innymi **forma pisemna** (sporządzenie testamentu) czy **forma aktu notarialnego** (wymagana w przypadku kupna lub sprzedaży nieruchomości).

Czynności prawne mogą być dokonywane zarówno osobiście, jak i za pośrednictwem drugiej osoby. Dotyczy to instytucji przedstawicielstwa i pełnomocnictwa. **Przedstawicielami** niepełnoletniego dziecka z mocy ustawy są

Zakup lub sprzedaż nieruchomości wymaga formy aktu notarialnego.

jego rodzice, a przedstawicielem przysposobianego dziecka – przysposabiający. **Pełnomocnikiem** jest osoba, która z woli mocodawcy reprezentuje jego interesy, może dokonywać czynności w jego imieniu, prowadzić zarząd rzeczy itp. Pełnomocnikiem może być adwokat lub radca prawny reprezentujący interesy klienta przed sądem.

Podstawowe pojęcia części prawa o zobowiązaniach

Zobowiązanie

W wyniku podejmowanych czynności prawnych nabywa się prawa (np. konsekwencją zawarcia umowy kupna-sprzedaży jest prawo własności do nabytej rzeczy), ale także zaciąga się zobowiązania.

Definicja

Zobowiązanie – stosunek cywilnoprawny między **wierzycielem a dłużnikiem**. Wierzycielowi przysługuje prawo żądania od dłużnika określonego zachowania (świadczenia), które dłużnik powinien spełnić.

Świadczenie, jako element zobowiązania, może polegać na działaniu (lub zaniechaniu działania), do którego dłużnik jest zobowiązany względem wierzyciela. Na przykład: dłużnik musi dostarczyć towar opłacony już przez wierzyciela. **Uprawnienie** przysługujące wierzycielowi określa się jako **wierzytelność**, a **obowiązek świadczenia** spoczywający na dłużniku to **dług**.

Powstanie zobowiązania

Zobowiązania wynikają z różnych sytuacji. Powstają w związku z zawarciem umowy, aktem administracyjnym, koniecznością naprawienia szkody lub nabyciem korzyści czyimś kosztem.

• Umowa

Zobowiązanie najczęściej wynika z **umowy zawartej zgodnie z wolą dwóch stron**. W przypadku umów dwustronnych obydwie strony umowy są jednocześnie wierzycielem i dłużnikiem. W przypadku umowy kupna-sprzedaży nabywca określonej rzeczy jako wierzyciel może się domagać od sprzedającego wydania tej rzeczy i jednocześnie jest zobowiązany do zapłacenia sprzedającemu ustalonej w umowie ceny. Sprzedający po otrzymaniu ustalonej zapłaty musi tę rzecz niezwłocznie wydać nowemu właścicielowi.

• Naprawienie szkody

Źródłem zobowiązania może być również **obowiązek naprawienia szkody**, do której doszło wskutek działań dłużnika.

Przypuśćmy, że dwaj rolnicy mają gospodarstwa graniczące bezpośrednio ze sobą. Jeden z nich uprawia na polu rzepak i stosuje opryski chemiczne. Drugi natomiast hoduje pszczoły. Jeśli w wyniku tych oprysków dochodzi do wymarcia roju pszczół właściciela pasieki, poszkodowany (wierzyciel) ma prawo domagać się odszkodowania od osoby, która przyczyniła się do szkody (dłużnika). To przykład obowiązku naprawienia szkody.

- **Bezpodstawne wzbogacenie**

Do zobowiązania dochodzi również w przypadku **bezpodstawnego wzbogacenia**, czyli nabycia korzyści majątkowej kosztem innej osoby (np. w wyniku omyłkowego przelewu bankowego).

- **Akt administracyjny**

Zobowiązanie może wynikać z **aktu administracyjnego** (np. zobowiązanie określonych przez organ administracyjny instytucji czy osób do wykonania prac związanych z usuwaniem skutków klęski żywiołowej). Takie zobowiązanie powinno być wykonane:

- w sposób zgodny z jego treścią i celem społeczno-gospodarczym, z zasadami współżycia społecznego oraz z ustalonym zwyczajem;
- w terminie wynikającym z treści zobowiązania bądź z jego charakteru (wydanie rzeczy szybko psującej się, np. odłowionej ryby, powinno nastąpić niezwłocznie po zakupie).

Wierzyciel **jest zobowiązany do współdziałania z dłużnikiem** przy wykonywaniu treści zobowiązania (np. właściciel rekonstruowanego budynku winien zapewnić wykonawcy możliwość wykonania świadczenia).

Prawo rzeczowe

W systemie prawa cywilnego ważną rolę odgrywa **prawo rzeczowe**. Reguluje ono formy i sposoby korzystania z rzeczy (nieruchomości i ruchomości).

Nieruchomość – grunt, trwale z nim związane budynki oraz przestrzeń nad i pod jego powierzchnią.

Rzecz ruchoma – wszystko to, co można przewieźć, przenieść, czemu można zmienić położenie bez naruszenia pierwotnej substancji (np. inwentarz żywy, meble, maszyny rolnicze, sprzęt AGD).

Przepisy określają także inne formy korzystania z rzeczy. Wśród nich znajdują się: użytkowanie wieczyste, dzierżawa, służebność, spółdzielcze prawo do lokalu.

Prawo własności jest najszerszym prawem do korzystania z rzeczy i pobierania z niej pożytków (korzyści). Zgodnie z prawem wyłącznie właściciel rzeczy może:

- **posiadać** tę rzecz – faktycznie nią dysponować,
- **korzystać** z niej – czyli czerpać korzyści z rzeczy,
- **rozporządzać** rzeczą – czerpać z niej korzyści, sprzedawać lub podarować ją innej osobie, rozporządzać na wypadek śmierci, obciążać ograniczonymi prawami rzeczowymi).

Prawo rzeczowe

Definicje

Twój punkt widzenia

Prawo do własności – pełna swoboda czy odpowiedzialność?

Czy prawo własności powinno dawać właścicielowi pełną swobodę w korzystaniu z rzeczy? Czy ograniczenia w prawie własności są sprawiedliwe, jeśli chronią interesy społeczne, np. dotyczą ochrony środowiska lub bezpieczeństwa publicznego?

Posiadanie rzeczy ≠ własność

Posiadaczem jest osoba, która posiada daną rzecz, ale też ta, która ją używa. Można więc posiadać rzecz i jednocześnie nie mieć do niej tytułu własności. Przykłady:

- Skradziony motocykl nie jest własnością złodzieja, mimo że znajduje się w jego posiadaniu (jest to posiadanie w złej wierze).
- Osoba, która kupuje samochód w wyniku umowy leasingu, musi spełnić wszystkie warunki tej umowy (spłacić kredyt), aby stać się właścicielem. Do tego czasu jest posiadaczem pojazdu, który należy do banku udzielającego kredytu. Jednak w pewnych przypadkach przepisy ograniczają korzystanie z własności.

Przykładem ograniczenia w korzystaniu z własności jest zakaz wyrębu drzew na terenie własnej posesji bez odpowiedniego zezwolenia.

Twój ruch

Zrób badanie wśród kolegów i koleżanek. Poproś ich o odpowiedzi na pytanie: Czy kiedykolwiek ktoś korzystał z waszej rzeczy (np. laptopa, telefonu, książki) bez waszej zgody? Następnie podzielcie się refleksjami na temat:

- Jakie konsekwencje mogłyby wynikać z nielegalnego posiadania rzeczy?
- Jakie działania możecie podjąć, by dochodzić swoich praw?

Sposoby nabycia prawa własności

Prawo własności

W prawie rzeczowym i spadkowym wyróżnia się następujące sposoby nabycia prawa własności:

- **przeniesienie własności na podstawie umowy** – najczęściej jest to umowa sprzedaży, inne przypadki to: umowa darowizny, zamiany, na przykład mieszkania, przeniesienie własności w zamian za rentę (starsze osoby mogą otrzymać rentę w zamian za przepisanie prawa własności do mieszkania na firmę ubezpieczeniową, która staje się jego właścicielem po śmierci tej osoby);
- **zasiedzenie** – polega na uzyskaniu prawa własności po upływie wymaganego czasu posiadania; na przykład: uzyskaniem prawa własności w taki sposób

będzie nieprzerwane posiadanie samoistne (powstałe niezależnie) gruntu rolnego przez okres 20 lat (30 lat, jeżeli uzyskano go w złej wierze) lub rzeczy ruchomej przez 3 lata (nie dotyczy rzeczy skradzionych);

- **nabycie w drodze egzekucji sądowej**, na przykład w drodze licytacji zajętych przez komornika nieruchomości lub rzeczy;
- **nabycie w drodze dziedziczenia** nabycie prawa do spadku.

Utrata prawa własności najczęściej odbywa się w wyniku sprzedaży, darowizny lub zamiany. Porzucenie rzeczy nie oznacza utraty prawa własności do niej.

Prawo własności rzeczy może należeć do jednej bądź kilku osób. Jeśli jedna rzecz jest przedmiotem własności kilku osób, mamy do czynienia ze **współwłasnością**. Może to być na przykład mieszkanie, dom lub gospodarstwo, do którego prawo własności mają małżonkowie lub rodzeństwo.

Użytkowanie wieczyste

Użytkowanie wieczyste – długotrwałe użytkowanie przez osobę fizyczną lub prawną gruntu, który stanowi własność skarbu państwa lub jednostki samorządu terytorialnego (gminy lub związku gmin).

Oddanie gruntu w użytkowanie wieczyste następuje w drodze umowy (wymagana jest forma aktu notarialnego) zawartej między właścicielem a użytkownikiem na okres do 99 lat, ale nie krócej niż na 40 lat. Prawo użytkowania wieczystego może być przeniesione na inną osobę, na przykład wskutek dziedziczenia.

Użytkownicy wieczysti nieruchomości, na których znajdują się między innymi domy jednorodzinne lub wielorodzinne (w których co najmniej połowę lokali zajmują lokale mieszkalne), od 1 stycznia 2019 r. są właścicielami tych gruntów. Przekształcenie prawa użytkowania wieczystego takich gruntów w prawo własności jest odpłatne.

Ograniczone prawa rzeczowe

Istnieją też **ograniczone prawa rzeczowe**. Są to między innymi: użytkowanie, służebność, hipoteka, księga wieczysta, zastaw, spółdzielcze prawo lokatorskie do lokalu spółdzielczego.

• Użytkowanie

Polega na możliwości **używania** przez osobę do tego uprawnioną (użytkownika) rzeczy będącej własnością innej osoby oraz czerpania z niej korzyści. Prawo to dotyczy rzeczy ruchomych (użytkowanie samochodu) i nieruchomości (dom, mieszkanie, gospodarstwo rolne). Prawo użytkowania wygasa w przypadku niewykonywania go przez 10 lat.

• Służebność

Wyraża się między innymi w obciążeniu jednej nieruchomości w celu podniesienia użyteczności innej. Przykładem jest tzw. droga konieczna, czyli udostępnienie na przykład przejazdu przez pole do nieruchomości sąsiada, który nie ma dostępu do drogi.

Twój punkt widzenia

Nabycie prawa własności jest łatwiejsze czy trudniejsze w XXI w.?

Czy współczesne metody nabywania prawa własności, takie jak zasiedzenie czy licytacja, są sprawiedliwe? Czy pewne formy, np. użytkowanie wieczyste, są lepsze dla osób, które nie chcą od razu pełnej własności, ale potrzebują mieszkania?

Definicja

Świadomy obywatel

link.operon.pl/xb
Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. o przekształceniu prawa użytkowania wieczystego gruntów zabudowanych na cele mieszkaniowe w prawo własności tych gruntów
Dz.U. 2018 poz. 1716

Ograniczone prawa rzeczowe

• Hipoteka

To ograniczone prawo rzeczowe, które jest rodzajem zabezpieczenia świadczenia pieniężnego, na przykład kredytu bankowego (kredyt hipoteczny). W przypadku braku spłaty długu wierzyciel może odzyskać należność po sprzedaży nieruchomości objętej hipoteką. Hipotekę ustanawia się przez umowę między właścicielem nieruchomości a wierzycielem oraz wpis do księgi wieczystej.

• Zastaw

Polega na zabezpieczeniu określonej wierzytelności (spłaty długu z tytułu kredytu) przez obciążenie **rzeczy ruchomej** (np. samochodu, maszyn rolniczych) będącej własnością dłużnika. Wierzyciel może zaspokoić swoje prawa z rzeczy zastawionej niezależnie od tego, czy zmieniła ona właściciela, czy nie. Pożyczek pod zastaw udzielają na przykład **lombardy**.

Definicja

Lombard – instytucja udzielająca pożyczek pod zastaw ruchomości, zazwyczaj na wysoki procent; nazwa pochodzi od Lombardii – włoskiej prowincji, której kupcy prowadzili takie zakłady.

• Spółdzielcze prawo lokatorskie do lokalu spółdzielczego

To rodzaj prawa do mieszkania, lecz bez prawa własności lokalu. Spółdzielnia mieszkaniowa przekazała należące do niej lokale do używania członkom spółdzielni. Ich właścicielem i zarządcą jest spółdzielnia mieszkaniowa. Lokatorzy mogą w nich mieszkać, ale nie mają do nich prawa własności.

• Księga wieczysta

Stanowi rejestr przedstawiający aktualny stan prawny nieruchomości (grunty, budynki, lokale). Pozwala ustalić, komu i jakie prawa przysługują do niej. Zapewnia bezpieczeństwo przy kupowaniu nieruchomości. Nabywca, bazując na takim wpisie, ma pewność, że sprzedający ma do niej pełne i wyłączne prawo oraz że nieruchomość nie jest obciążona hipoteką. Księgi wieczyste są prowadzone przez sądy rejonowe.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/xz
Elektroniczne Księgi
Wieczyste

Zapisy w księdze wieczystej danej nieruchomości można sprawdzić także na stronie internetowej – Elektroniczne Księgi Wieczyste prowadzi Ministerstwo Sprawiedliwości.

Prawo spadkowe

Działem prawa normującym skutki prawne śmierci człowieka jako podmiotu praw majątkowych jest **prawo spadkowe**. Przejście praw i obowiązków zwanych **spadkiem** na inne osoby określa się jako **dziedziczenie**, a osoby, na które te prawa przechodzą, to **spadkobiercy**.

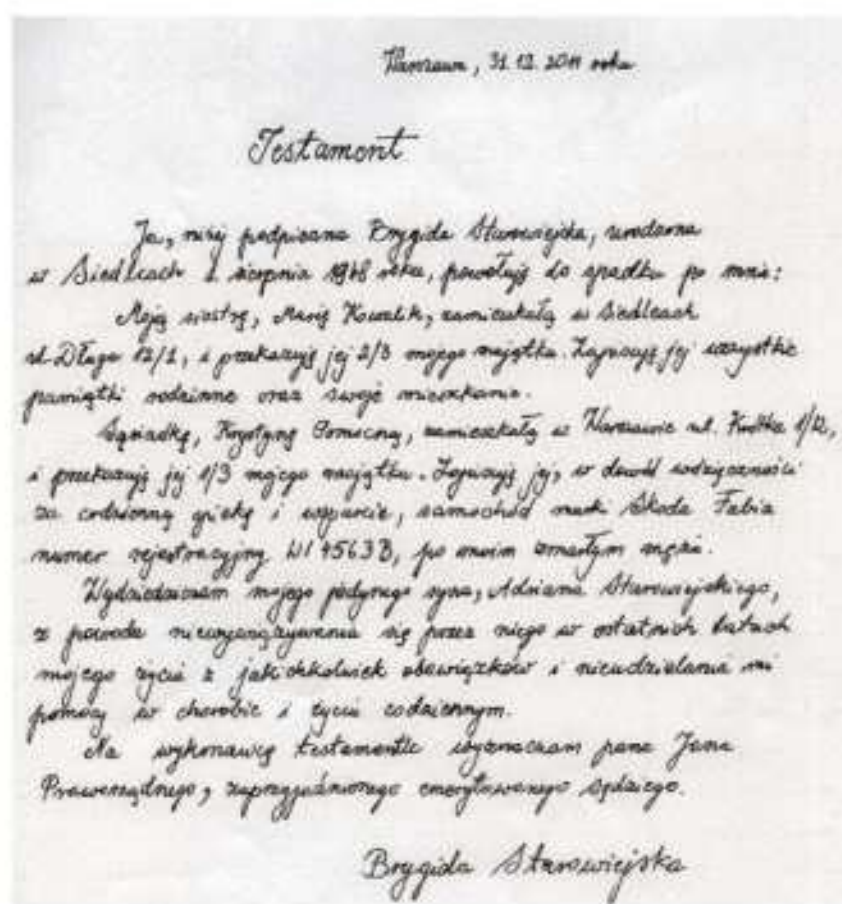
Dziedziczenie

Występują dwie formy dziedziczenia: **testamentowe** i **ustawowe**. Pierwsza z nich opiera się na rozporządzeniu przez osobę majątkiem na wypadek śmierci (poprzez testament).

Dziedziczenie testamentowe

Testament

- Testament jest oświadczeniem woli dotyczącym własnego majątku na wypadek śmierci.
- **Spadkodawca, czyli testator**, sporządza testament osobiście i musi mieć pełną zdolność do czynności prawnych.
- Treść testamentu: głównym postanowieniem jest **określenie osoby lub osób, które dziedziczą po zmarłym** (powołanie do spadku).
- **Osoby powołane do spadku** nie muszą być związane ze zmarłym więzami pokrewieństwa.
- **Forma testamentu:**
 - zwykła – testament spisany ręcznie, podpisany i opatrzony dokładną datą,
 - akt notarialny,
 - ustna – wyrażana w obecności jednocześnie trzech świadków, w szczególnych przypadkach (np. obawa rychłej śmierci spadkodawcy), gdy nie może być zachowana zwykła forma testamentu; treść testamentu może być stwierdzona w ten sposób, że jeden ze świadków spisze oświadczenie spadkodawcy z podaniem daty i miejsca oświadczenia woli oraz daty i miejsca sporządzenia pisma, a pismo to zostanie podpisane przez spadkodawcę i świadków.

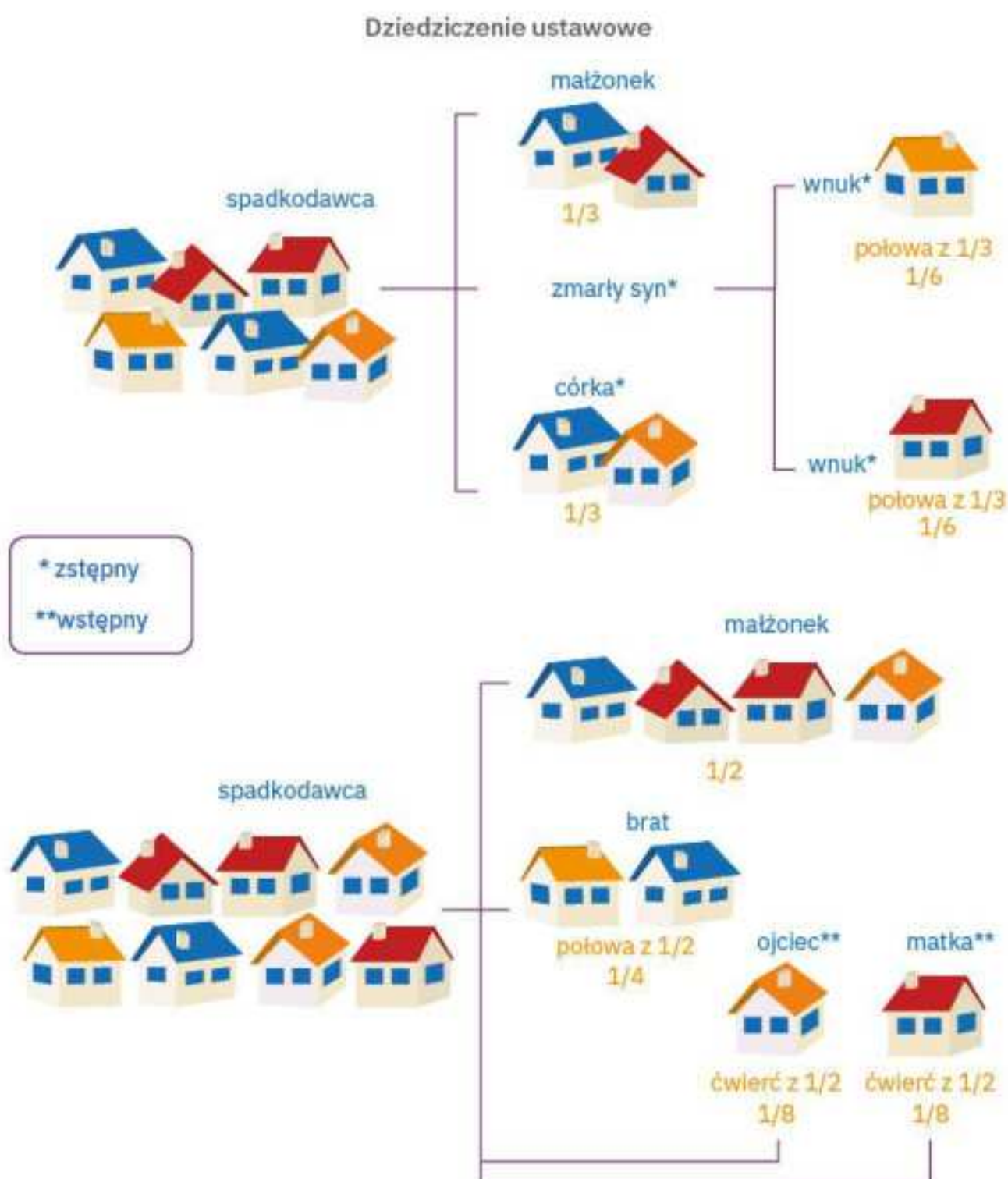

Przykładowy testament, cyt. za: Maciej Batorski, *Wiedza o społeczeństwie. Zakres podstawowy*, Ope-ron, Gdynia 2018, s. 219.

Dziedziczenie ustawowe

- Jeżeli spadkodawca nie sporządził testamentu, przejście praw i obowiązków na spadkobierców następuje za pomocą **dziedziczenia ustawowego**.
- Prawo spadkowe określa kolejność dziedziczenia:
 - **zstępni**: dzieci naturalne i przysposobione, wnuki itd., a także małżonek zmarłego,
 - jeżeli zmarły nie miał dzieci, to dziedziczą po nim: współmałżonek (jeśli żyje) oraz jego **wstępni**: rodzice, dziadkowie itd., a także rodzeństwo.
- Jeśli testator pominął (lub wyłączył) z dziedziczenia swoje dzieci, małżonka lub rodziców mających prawo do dziedziczenia z ustawy, a którzy są trwale niezdolni do pracy bądź małoletni, należy się im 2/3 udziału spadkowego, który przypadłby im z dziedziczenia ustawowego, czyli tzw. **zachówek**.
- Jeżeli zmarły nie miał rodziny, jego majątek przypada gminie, w której ostatnio mieszkał, a w przypadku gdy mieszkał za granicą – skarbowi państwa.

Maciej Batorski, *Wiedza o społeczeństwie. Zakres podstawowy*, Operon, Gdynia 2018, s. 111.

Postępowanie cywilne

Postępowanie w sprawach cywilnych regulują przepisy **Kodeksu postępowania cywilnego z 1964 r.** Ustawa przewiduje dwa typy takiego postępowania: **sądowe** (rozpoznawcze, pomocnicze, egzekucyjne) oraz **pozasądowe**. Postępowanie rozpoznawcze dzieli się na procesowe i nieprocesowe.

KC

Kodeks cywilny

Stan prawny na 30 sierpnia 2025 r.

Kodeks cywilny z 1964 r. ze zmianami, którego przepisy obowiązują do dziś.

Postępowanie sądowe

W **postępowaniu procesowym** występują dwie strony:

- **powód**, czyli podmiot domagający się ochrony prawnej (np. roszczenie odszkodowawcze),
- **pozwany**, w stosunku do którego powód kieruje swoje żądania.

Wszczęcie postępowania rozpoczyna się od wniesienia przez powoda do sądu pisma procesowego, czyli **pozwu**.

Postępowanie cywilne sądowe

Postępowanie procesowe

(miejscowość, data)

Sąd Rejonowy w *(miejscowość siedziby sądu)*

Wydział Cywilny

Powód: *(imię, nazwisko i dokładny adres z kodem pocztowym)*

Pozwany: *(imię, nazwisko i dokładny adres z kodem pocztowym)*

Wartość przedmiotu sporu *(dotyczy spraw majątkowych)*

Pozew o *(np. odszkodowanie, eksmisję, podwyższenie alimentów, wydanie lokalu mieszkaniowego, ustalenie ojcostwa)*

Wnoszę o *(precyzyjne określenie żądania, w sprawach majątkowych należy ściśle określić przedmiot sporu i jego wartość, np. wysokość żądanych alimentów, wartość mieszkania)*

Uzasadnienie

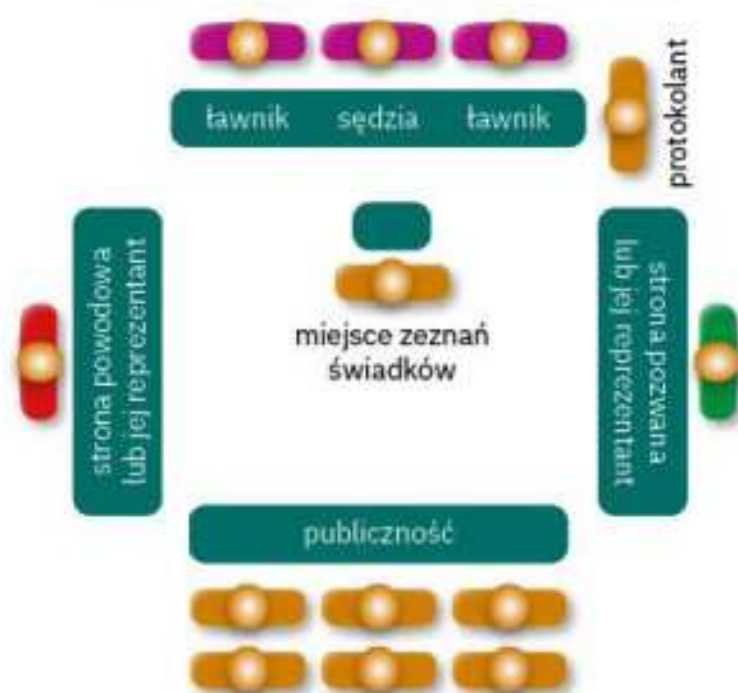
(podanie okoliczności uzasadniających żądanie oraz dowodów, na których opiera się pozew, np. akt urodzenia dziecka, akt własności lokalu, umowa najmu)

(Własnoręczny podpis powoda lub jego pełnomocnika)

Załączniki:

(np. odpis pozwu, dowody, na których opiera się pozew)

Rozprawa cywilna (postępowanie procesowe)

Świadomy obywatel

link.operon.pl/xd
Strona Ministerstwa
Sprawiedliwości
z formularzami pism
procesowych w po-
stępowaniu cywilnym

Postępowanie
nieprocesowe

Pełnomocnik (adwokat, radca prawny lub inna osoba) może reprezentować pozwanego lub powoda na rozprawie. Obok: uczestnicy rozprawy cywilnej (postępowanie procesowe).

Pozew składa się na urzędowym formularzu „P” dostępnym na stronie Ministerstwa Sprawiedliwości w sprawach:

- które podlegają rozpoznaniu w postępowaniu uproszczonym, na przykład roszczeń wynikających z umów (jeżeli wartość przedmiotu sporu nie przekracza 20 tys. zł);
- w których powód-usługodawca lub sprzedawca dochodzi roszczeń wynikających z umów (np. dotyczących świadczenia usług pocztowych i telekomunikacyjnych, dostarczania energii elektrycznej).

W postępowaniu nieprocesowym miejsce stron zajmują **wnioskodawcy i uczestnicy** postępowania. Pojęcia te obejmują każdego, do którego praw odnosi się wynik postępowania, i każdego, kto ma w tym interes prawny. Postępowanie nieprocesowe rozpoczyna się od złożenia wniosku do sądu. Przykładem takiego postępowania są między innymi sprawy dotyczące uznania za zmarłego, ubezwłasnowolnienia, przysposobienia, ustanowienia opieki, ograniczenia władzy rodzicielskiej, stwierdzenia nabycia spadku.

Postępowanie
pomocnicze

Postępowanie pomocnicze wiąże się z odtwarzaniem zaginionych lub zniszczonych akt.

Postępowanie
egzekucyjne

W postępowaniu egzekucyjnym zamiast powoda i pozwanego występują **wierzyciel i dłużnik**. Takie postępowanie dotyczy między innymi przymusowego wykonania orzeczeń sądu w sprawach cywilnych (np. spłaty długu). Organem egzekucyjnym jest **komornik**. Działa on na podstawie tytułu egzekucyjnego (orzeczenia sądu, w którym stwierdzono zakres roszczeń wierzyciela i obowiązki dłużnika), któremu została nadana klauzula wykonalności (akt sądu np. stwierdzający, że dłużnik musi spłacić należność). Postępowaniem egzekucyjnym mogą być objęte nieruchomości, wynagrodzenie za pracę, wkłady bankowe, a także rzeczy ruchome (np. samochody). Nie podlegają egzekucji rzeczy stanowiące własność osobistą (np. odzież, obuwie), przedmioty służące do wykonywania zawodu czy do nauki, a także świadczenia społeczne.

Postępowanie pozasądowe

Postępowanie pozasądowe mogą prowadzić sądy polubowne powołane na podstawie umowy przez strony postępowania. Takie postępowanie może się toczyć przed stałymi sądami polubownymi (np. Sąd Arbitrażowy przy Krajowej Izbie Gospodarczej).

W postępowaniu cywilnym można wykorzystać również **mediację**. Aby to zrobić, strony zawierają umowę lub wypełniają postanowienie sądu. W umowie strony określają przedmiot sporu, osobę **mediatora** albo sposób jego wyboru. Uгода zawarta przed mediatorem ma moc równą ugodzie sądowej.

Mediacja jest możliwa tylko w sprawach, w których prawo dopuszcza zawarcie ugody, np. dotyczących podziału majątku i spadku, zapłaty, zniesienia współwłasności, zażośćuczynienia, alimentów, eksmisji, kontaktów z dzieckiem.

Mediacją zajmują się między innymi:

- Polskie Centrum Mediacji,
- Centrum Rozwiązywania Sporów i Konfliktów przy Wydziale Prawa i Administracji UW,
- Stowarzyszenie Mediatorów Rodzinnych.

Procedury odwoławcze w postępowaniu cywilnym

Stronom postępowania cywilnego przysługuje prawo do odwołania się od orzeczeń sądu.

• Apelacja

Jest środkiem odwoławczym wynikającym z zasady instancyjności wymiaru sprawiedliwości. Od nieprawomocnego orzeczenia (wyrok, postanowienie) wydanego przez sąd pierwszej instancji przysługuje apelacja do sądu drugiej instancji. Wnosi się ją do sądu, który wydał zaskarżone orzeczenie, w terminie 14 dni od chwili doręczenia stronie skarżącej orzeczenia wraz z jego pisemnym uzasadnieniem. Apelację od orzeczenia sądu rejonowego rozpatruje sąd okręgowy, a jeśli sądem pierwszej instancji był sąd okręgowy – sąd apelacyjny. Złożenie apelacji może być uzasadnione na przykład niezgodnym z prawem składem sądu.

Postępowanie
cywilne
pozasądowe

Świadomy obywatel

link.operon.pl/xe
Polskie Centrum
Mediacji

Świadomy obywatel

link.operon.pl/xf
Centrum Rozwią-
zywania Sporów
i Konfliktów przy
Wydziale Prawa
i Administracji UW

Logotyp Polskiego
Centrum Mediacji

Środki odwoławcze

Świadomy obywatel

link.operon.pl/xg
Stowarzyszenie Me-
diatorów Rodzinnych

- **Skarga kasacyjna**

Przysługuje ona od **prawomocnego wyroku lub postanowienia** w przedmiocie odrzucenia pozwu albo umorzenia postępowania kończącego wydanego przez sąd drugiej instancji. Wnosi ją do **Sądu Najwyższego** pełnomocnik strony (adwokat, radca prawny). Skarga kasacyjna przysługuje również Prokuratorowi Generalnemu, Rzecznikowi Praw Obywatelskich oraz Rzecznikowi Praw Dziecka.

Podstawą jej wniesienia może być błędna wykładnia prawa (innymi słowy – wadliwa interpretacja przepisu) albo naruszenie norm postępowania. Skargę kasacyjną wnosi się do sądu, który wydał zaskarżone orzeczenie w terminie dwóch miesięcy od dnia doręczenia stronie skarżącej orzeczenia z uzasadnieniem.

- **Zażalenie**

Jego podstawą są kwestie formalne związane z postępowaniem sądowym (np. zwrot pozwu, oddalenie wniosku o wyłączenie sędziego). Zażalenie składa się w ciągu tygodnia od postanowienia do sądu drugiej instancji.

Podsumowanie lekcji

- s. 254 • **Prawo cywilne składa się z czterech działów: części ogólnej, prawa rzeczowego, prawa o zobowiązaniach oraz prawa spadkowego.**
- s. 255 • **Podmiotami prawa cywilnego są osoby fizyczne i prawne.**
- s. 255 • Człowiek nabywa **zdolność prawną** z chwilą urodzenia. **Ograniczoną zdolność do czynności prawnych** nabywa osoba po ukończeniu 13. roku życia, a pełną – osoba pełnoletnia.
- s. 255 • **Zdolność do czynności prawnych** oznacza możliwość nabywania praw i zaciągania zobowiązań.
- s. 256 • **Zobowiązanie** może wynikać z umowy, z wyrządzonej szkody, z bezpodstawnego wzbogacenia się, a także z wydanego aktu administracyjnego.
- s. 257 • **Prawo rzeczowe** reguluje **formy i sposoby korzystania z nieruchomości** (gruntów i związanych z nimi budynków) oraz **rzeczy ruchomych**, czyli takich, które można przenieść lub zmienić ich położenie bez naruszenia ich istoty.
- s. 258 • **Prawo własności** jest najszerszym prawem do rzeczy. Właściciel rzeczy ma prawo do faktycznego władania nią, korzystania z niej z wyłączeniem innych osób, a także do samodzielnego rozporządzania nią.
- s. 259 • **Do ograniczonych praw rzeczowych należą: użytkowanie, zastaw i hipoteka.**
- s. 261 • **Dziedziczenie** oznacza przejście praw i obowiązków majątkowych z osoby zmarłej na spadkobierców.
- s. 261 • Wyróżnia się **dwie formy dziedziczenia: testamentowe i ustawowe**. **Dziedziczenie testamentowe** polega na osobistym rozporządzeniu przez spadkodawcę własnym majątkiem na wypadek śmierci ze wskazaniem spadkobierców. **Testament**, zwykle sporządzany w formie pisemnej, musi być podpisany własnoręcznie przez testatora i opatrzony datą. Testament może mieć **formę aktu notarialnego**.
- s. 263 • Wyróżnia się **dwa typy postępowania cywilnego: sądowe i pozasądowe**. Postępowanie sądowe może mieć **charakter procesowy** (występują w nim powód i pozwany) lub **nieprocesowy** (występują wnioskodawcy i uczestnicy postępowania).
- s. 265 • Podstawowymi **środkami odwoławczymi** są: **apelacja, skarga kasacyjna oraz zażalenie**.

Pytania i polecenia

1. Scharakteryzuj główne zasady prawa cywilnego.
2. Przeanalizuj artykuły 19–22 Kodeksu cywilnego, a następnie odpowiedz na poniższe pytania:
 - Czy osoba nieletnia może kupić na raty smartfon?
 - Czy trzynastolatek może kupić książkę?
 - Czy zawarta samodzielnie przez piętnastolatkę umowa najmu lokalu jest ważna?
3. Zastanów się i odpowiedz, w jaki sposób mogą być dokonywane czynności prawne.
4. Jak rozumiesz zasadę swobody umów? Odpowiedź zapisz w zeszycie.
5. Napisz w zeszycie, w jaki sposób następuje nabycie prawa własności.
6. Wyjaśnij, na czym polega współwłasność.
7. Podaj argumenty przemawiające za tym, że samo posiadanie rzeczy nie jest równoznaczne z prawem własności.
8. Scharakteryzuj instytucję zachowku w dziedziczeniu testamentowym.
9. Na podstawie zamieszczonego w rozdziale wzoru napisz pozew cywilny w zeszycie lub na kartce.
10. Zastanów się i opowiedz, czego dotyczy postępowanie egzekucyjne.
11. Scharakteryzuj środki odwoławcze przysługujące stronom procesu cywilnego.

Na tej lekcji

- prześledzisz przebieg postępowania karnego i jego uczestników;
- napiszesz zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa;
- poznasz prawa przysługujące ofierze, sprawcy i świadkowi przestępstwa.

Zadaniem prawa karnego jest zaspokajanie społecznego poczucia sprawiedliwości. To jeden z najważniejszych czynników zapewniających i utrwalających ład społeczny państwa i gwarantujących bezpieczeństwo obywateli.

Prawo karne

Popełnienie przez człowieka czynu zabronionego pociąga za sobą **odpowiedzialność karną**. Ponosi ją każda osoba, która ukończyła 17 lat, a w przypadkach wyjątkowych – 15 lat.

Podstawowym źródłem prawa karnego jest **Kodeks karny z 1997 r.** Normy tego prawa zawarto też w **Kodeksie karnym skarbowym**, **Kodeksie karnym wykonawczym** oraz **Kodeksie wykroczeń**.

Kodeks karny, Kodeks karny skarbowy, Kodeks karny wykonawczy oraz Kodeks wykroczeń

Rodzaje przestępstw

Zbrodnie i występki

Ze względu na wysokość grożącej **kary** przestępstwa dzielą się na:

- **zbrodnie** – czyny zagrożone karą powyżej trzech lat pozbawienia wolności (np. gwałt, zabójstwo);
- **występki** – czyny zagrożone grzywną powyżej 30 stawek dziennych wynagrodzenia sprawcy, karą pozbawienia bądź ograniczenia wolności przekraczającą miesiąc (np. zniesławienie).

Postępowanie egzekucyjne

Za względu na **sposób ścigania** wyróżnia się przestępstwa:

- **ścigane z urzędu** – sprawcy są ścigani przez organy państwa niezależnie od tego, czy taka jest wola pokrzywdzonego;
- **ścigane na wniosek** – warunkiem wszczęcia ścigania sprawcy jest wniosek złożony przez osobę pokrzywdzoną.

IV. Demokracja i prawo

Ze względu na **rodzaj skargi**, której wniesienie rozpoczyna postępowanie karne, przestępstwa dzieli się na:

- **publicznoskargowe** (z oskarżenia publicznego) – oskarżycielem jest prokurator, a pokrzywdzony może wystąpić jako oskarżyciel posiłkowy; należy do nich większość przestępstw, na przykład: rozbój, kradzież z włamaniem;
- **prywatnoskargowe** (z oskarżenia prywatnego) – w roli oskarżyciela występuje poszkodowany jako oskarżyciel prywatny, na przykład: w sprawach o zniesławienie, naruszenie nietykalności cielesnej.

Przestępstwa
publiczno-
skargowe
i prywatno-
skargowe

Ze względu na **stadium realizacji** formy popełnienia przestępstwa dzielą się na:

- **usiłowanie** – bezpośrednie zmierzanie do popełnienia czynu zabronionego, co jednak nie następuje;
- **przygotowanie** – ma miejsce, gdy sprawca wchodzi w porozumienie z inną osobą, przygotowuje środki lub sporządza plan działania do popełnienia czynu zabronionego;
- **dokonanie** – zachodzi, gdy sprawca zrealizował przestępstwo.

Sankcje karne

Negatywnym następstwem dla sprawcy przestępstwa są **sankcje karne**. Stosuje się je wobec obywateli, którzy ukończyli 17 lat, a w wyjątkowych przypadkach – 15 lat. Zaliczamy do nich kary i środki karne.

Kodeks karny z 1997 r. przewiduje trzy rodzaje kar:

Kary

- **karę grzywny** – czyli pomniejszenie majątku skazanego o określoną kwotę pieniężną;
- **karę ograniczenia wolności** – ograniczenie swobody osobistej skazanego, na przykład: poprzez zakaz wyjazdu za granicę, wykonywanie nakazanej pracy społecznej; karę tego typu wymierza się na czas nie krótszy niż miesiąc i nie dłuższy niż 12 miesięcy; sąd może orzec o potrąceniu 10–25% miesięcznego wynagrodzenia skazanego na rzecz skarbu państwa lub na cele społeczne;
- **karę pozbawienia wolności** – wymierzaną na czas od jednego miesiąca do 15 lat; odrębny charakter ma kara 25 lat pozbawienia wolności oraz kara dożywotniego pozbawienia wolności.

Razem z karą sąd może orzec zastosowanie **środków karnych**. Zalicza się do nich między innymi:

Środki karne

- **pozbawienie praw publicznych** – czyli zakaz zajmowania określonego stanowiska albo wykonywania określonego zawodu, na przykład prawa wybierania i wybieralności do organów przedstawicielskich;
- **zakaz wstępu na imprezę masową** – między innymi tzw. zakaz stadionowy;
- **zakaz prowadzenia pojazdów** – dotyczy przestępstw drogowych;
- **zakaz zajmowania określonych stanowisk** – dotyczy tzw. przestępstw urzędniczych (korupcja i nadużycie władzy);
- **przepadek** – dotyczy przedmiotów pochodzących z przestępstwa lub służących do popełnienia przestępstwa;
- **obowiązek naprawienia szkody**;
- **nawiązkę** – zadośćuczynienie pieniężne przeznaczone na określony cel społeczny;
- **podanie wyroku do publicznej wiadomości**.

Wykroczenia

Wykroczenie

Przepisy prawne dotyczące wykroczeń zawiera **Kodeks wykroczeń** z 1971 r. W myśl jego postanowień **wykroczeniem** jest czyn społecznie szkodliwy (jednak o szkodliwości mniejszej niż przestępstwo) zagrożony karą aresztu od 5 do 30 dni, ograniczenia wolności do 1 miesiąca, grzywną do 5 tys. zł lub naganą.

Poza wymienionymi karami sąd może orzec dodatkowo środki karne. Odpowiedzialności za wykroczenia podlega osoba, która ukończyła 17 lat. Sprawy dotyczące wykroczeń rozpatrują wydziały karne sądów rejonowych.

Postępowanie karne

Proces karny to zespół czynności, których celem jest wykrycie przestępstwa i jego sprawcy, osądzenie go oraz wymierzenie kary.

Aktami regulującymi proces karny w Polsce są **Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej** oraz **Kodeks postępowania karnego**. Postępowanie karne ma na celu wykrycie sprawcy czynu mającego znamiona przestępstwa i pociągnięcie go do odpowiedzialności karnej.

Zgodnie z przepisami Kodeksu postępowania karnego **wyłączenie odpowiedzialności** stosuje się między innymi w przypadku:

- **obrony koniecznej** – odparcie bezprawnego ataku na jakiekolwiek dobro chronione prawem (np. w obronie własnego życia);
- **stanu wyższej konieczności** – poświęcenie jednego dobra w celu ratowania innego dobra (np. wyważenie drzwi do płonącego mieszkania sąsiada, przy czym wartość ratowanego dobra musi być wyższa od poświęconego);
- **eksperymentu poznawczego, medycznego, technicznego lub ekonomicznego** (np. wykorzystanie narkotyków w badaniach medycznych);
- **niepoczytalności i ograniczonej poczytalności** – nie popełnia przestępstwa osoba, która z powodu choroby psychicznej, upośledzenia umysłowego albo innego zakłócenia czynności psychicznych nie mogła w czasie czynu rozpoznać jego znaczenia i pokierować swoim postępowaniem; nie dotyczy osób będących w momencie popełnienia przestępstwa pod wpływem narkotyków lub alkoholu.

Uczestnicy procesu karnego

Uczestnikiem jest podmiot biorący udział w procesie karnym i zajmujący w nim wyznaczone przez prawo miejsce. **Uczestnikami procesu** są zatem:

- organy procesowe,
- strony procesowe,
- reprezentanci stron procesowych,
- przedstawiciele społeczni,
- osobowe źródła dowodowe,
- pomocnicy organów procesowych.

Organy procesowe to:

- organy państwa uprawnione do wydawania decyzji w poszczególnych stadiach procesu oraz do wykonywania określonych czynności procesowych;
- prokuratura oraz inne organy, jak policja – w postępowaniu przygotowawczym;
- sąd – w postępowaniu jurysdykcyjnym.

IV. Demokracja i prawo

KODEKS POSTĘPOWANIA KARNEGO

ze schematami

Rzeczpospolita

STYCZEŃ
2018

Kodeks postępowania karnego z 1997 r.

Uczestnicy procesu karnego

Skład orzekający sądu

Obejmuje sędziów i ławników. W sprawach karnych **skład sądu** jest najczęściej jednoosobowy. W sprawach szczególnie złożonych sąd może orzekać w składzie trzech sędziów, w sprawach o zbrodnie – w składzie jednego sędziego i dwóch ławników, w sprawach o zbrodnie zagrożone karą dożywotniego pozbawienia wolności – w składzie dwóch sędziów i trzech ławników.

Zgodnie z Konstytucją RP sędziowie w wydawanych orzeczeniach są **niezawisli**, to znaczy kierują się przepisami prawa i nie podlegają naciskom organów administracji państwowej.

Skład sędziowski podczas rozprawy karnej (toga sędziowska oraz ławników zawiera fioletowe akcenty kolorystyczne).

Ławnikiem może zostać osoba w wieku 30–70 lat, mająca wykształcenie co najmniej średnie i ciesząca się nieskazitelną opinią oraz stanem zdrowia odpowiednim do pełnienia funkcji. Kandydat na ławnika powinien od co najmniej roku mieszkać lub być zatrudniony w miejscu kandydowania. Ławnicy są powoływani przez rady gmin na czteroletnią kadencję.

Ławnik

Strony procesowe

Stroną procesową może być zarówno podmiot występujący z żądaniem ukarania, jak i podmiot, przeciw któremu takie żądanie zostało skierowane: oskarżyciel (publiczny, prywatny, posiłkowy), pokrzywdzony, oskarżony i powód cywilny.

- **Oskarżycielem publicznym** jest prokurator wnoszący akt oskarżenia z oskarżenia publicznego i popierający go przed sądem.

Toga prokuratora ma czerwone dodatki.

- **Oskarżycielem posiłkowym** jest pokrzywdzony, który jako strona może działać w sprawie obok prokuratora (oskarżyciel posiłkowy uboczny) lub zamiast niego (oskarżyciel posiłkowy subsydiarny).
- **Oskarżyciel prywatny** to pokrzywdzony (ofiara przestępstwa), który wnosi i popiera przed sądem akt oskarżenia w sprawach z oskarżenia prywatnego (np. zniesławienie) lub popiera akt oskarżenia wniesiony przez oskarżyciela publicznego w sprawach z oskarżenia prywatnego lub wnosi taki akt zamiast oskarżyciela publicznego.

Oskarżyciel

- **Pokrzywdzony** to osoba fizyczna lub prawna (instytucja państwowa, samorządowa), która w wyniku przestępstwa doznała szkody.

Prawa pokrzywdzonego

Prawa pokrzywdzonego zebrano w **Polskiej Karcie Praw Ofiary** z 1999 r., opracowanej przez Ministerstwo Sprawiedliwości we współpracy z instytucjami rządowymi i organizacjami pozarządowymi.

Uwzględnia ona prawa zawarte w Konstytucji RP oraz w dokumentach międzynarodowych (np. Deklaracji Narodów Zjednoczonych, Międzynarodowych paktach praw).

Do przestrzegania tych zasad są zobowiązane w sposób szczególny organy wymiaru sprawiedliwości, jednostki służby zdrowia i służby specjalne.

Procedury przesłuchania poszkodowanego powinny być ograniczone do minimum.

Ofiara przestępstwa ma prawo do:

- pomocy prawnej, materialnej, medycznej, psychologicznej i socjalnej,
- traktowania z godnością, szacunkiem i współczuciem,
- bezpieczeństwa i ochrony oraz poszanowania życia rodzinnego i prywatnego,
- wglądu w akta sprawy oraz składania wniosków dotyczących postępowania.

- **Powód cywilny** również jest stroną w procesie karnym; dochodzi on roszczeń majątkowych wynikających bezpośrednio z popełnionego przestępstwa (postępowanie adhezyjne). Prawo do wytoczenia powództwa cywilnego przeciw oskarżonemu ma pokrzywdzony, a w przypadku jego śmierci – osoby mu najbliższe. Jeżeli wymaga tego interes publiczny, takie powództwo może wytoczyć prokurator.

- **Oskarżony** to osoba, przeciw której został wniesiony akt oskarżenia. Zatem w myśl obowiązującego prawa niedopuszczalne jest utożsamianie oskarżonego z podejrzanym (status podejrzanego ma osoba, przeciw której toczy się postępowanie przygotowawcze).

Do podstawowych praw oskarżonego należą:

- **prawo do obrony**, w tym prawo do korzystania z pomocy obrońcy,
- **prawo do korzystania z tłumacza**, jeśli oskarżony nie posługuje się językiem polskim,
- **prawo do porozumiewania się ze swoim obrońcą** w czasie tymczasowego aresztowania,
- **brak obowiązku dowodzenia swojej niewinności oraz obowiązku dostarczenia dowodów na swoją niekorzyść**; nie odnosi się to do obowiązku poddania się oględzinom i specjalistycznym badaniom lekarskim.

Reprezentanci strony procesowej

Reprezentantem strony w procesie karnym jest osoba, która działa w jej imieniu na podstawie udzielonego jej przez stronę pełnomocnictwa, wskutek zarządzenia sądu lub na podstawie przepisu ustawy, czyli: obrońca, pełnomocnik, przedstawiciel ustawowy.

- **Obrońcą** – zgodnie z przepisami prawa karnego – jest działający w interesie oskarżonego adwokat albo radca prawny. Oskarżony ma prawo do wyboru obrońcy, a jeśli jego sytuacja majątkowa nie pozwala na skorzystanie z pomocy obrońcy z wyboru, sąd na wniosek oskarżonego wyznacza obrońcę z urzędu.

Warunkiem uzyskania uprawnień zarówno adwokata, jak i radcy prawnego jest uzyskanie tytułu magistra prawa, ukończenie właściwej aplikacji i zdanie egzaminu końcowego.

- **Pełnomocnicy** działają w interesie mocodawców (pokrzywdzonych) w postępowaniu przygotowawczym, a także w interesie oskarżycieli posiłkowych i prywatnych lub powodów cywilnych w postępowaniu jurysdykcyjnym. Mogą być nimi adwokaci, aplikanci adwokaccy (na podstawie substytucji udzielonej przez adwokata), radcy prawni. Strony nie mogą mieć więcej niż trzech pełnomocników.

Pełnomocnictwo może mieć **charakter ogólny** (np. pełnomocnik zastępuje mocodawcę w trakcie postępowania sądowego) lub **szczególny** (kiedy jest ustanowione dla jednorazowej czynności prawnej, np. sporządzenia apelacji).

- **Przedstawiciele ustawowi** reprezentują w procesie pokrzywdzonych małoletnich albo ubezwłasnowolnionych. Dopóki dziecko nie uzyska pełnoletniości, jego przedstawicielem ustawowym są rodzice. Gdy nieletni jest sierotą bądź jego rodzice zostali pozbawieni władzy rodzicielskiej, przedstawicielem ustawowym zostaje opiekun wyznaczony przez sąd.

Adwokat lub radca prawny może reprezentować pokrzywdzonego (jako pełnomocnik) lub oskarżonego (jako obrońca) na rozprawie karnej. Adwokat nosi togę z zielonym akcentem kolorystycznym, natomiast radcę prawnego można rozpoznać po niebieskich dodatkach do togi.

- **Przedstawiciel społeczny** może wziąć udział w postępowaniu karnym, kiedy istnieje potrzeba ochrony interesu społecznego, a w szczególności ochrony praw i wolności jednostki. Przedstawicielem społecznym może być osoba lub organizacja społeczna dopuszczona do udziału w postępowaniu przez prokuratora czy sąd. Obok przedstawicieli społecznych w roli rzeczników interesu społecznego mogą wystąpić Rzecznik Praw Obywatelskich, Rzecznik Praw Dziecka oraz Prokurator Generalny.

Obrońca

Pełnomocnik

Przedstawiciel
ustawowy

Świadomy obywatel

link.operon.pl/xh
Zajrzyj na stronę
Rzecznika Praw
Obywatelskich.
Znajdziesz tu przy-
kłady spraw, w jakich
RPO podjął działanie
w związku z możli-
wością naruszenia
prawa przez organy
administracji.

Przedstawiciel
społeczny

Osobowe źródła dowodowe

Za osobowe źródło dowodowe uważa się osobę wezwaną przez organ procesowy do dostarczenia środka dowodowego. Jest nią w szczególności:

- oskarżony (składa wyjaśnienia),
- świadek (składa zeznania),
- biegły sądowy (wyraża opinie z zakresu swojej specjalności),
- osoba poddana oględzinom.

Świadek

Świadkiem w procesie karnym jest każdy, kto wie cokolwiek o dokonanym przestępstwie, sprawcy lub osobie poszkodowanej. Na takiej osobie ciąży obowiązek stawienia się w miejscu i czasie wyznaczonym przez sąd. Gwarancją dopełnienia tego obowiązku przez świadka jest możliwość zastosowania wobec niego przez sąd środków przymusu, takich jak kara pieniężna lub przymusowe doprowadzenie.

Twój punkt widzenia

Świadek koronny – wartościowe źródło czy oportunistą?

Czy świadek koronny może być wiarygodnym źródłem dowodowym, jeśli ma coś do zyskania, np. łagodniejszą karę lub ochronę? Czy uważasz, że taka osoba może powiedzieć prawdę, czy raczej będzie składać fałszywe zeznania, by uzyskać korzyści dla siebie?

Świadek koronny

Składanie fałszywych zeznań traktuje się jako przestępstwo zagrożone karą pozbawienia wolności. Z odmowy składania zeznań mogą skorzystać osoby zobowiązane tajemnicą zawodową czy służbową (np. księża, lekarze) oraz osoby blisko związane z oskarżonym (np. najbliższa rodzina i krewni w linii prostej, osoby przysposabiające i przysposobione, konkubenci). Świadek ma prawo do wyłączenia jawności rozprawy w czasie, kiedy składa zeznania, „jeżeli treść zeznań mogłaby narazić na hańbę jego lub osobę dla niego najbliższą” (art. 183 § 2 K.p.k.).

Konkubenci – osoby pozostające w nieformalnym związku, bez usankcjonowania w świetle obowiązującego prawa.

W sytuacji gdy istnieje uzasadniona obawa niebezpieczeństwa dla życia, zdrowia, wolności albo mienia świadka lub jego najbliższej osoby, sąd (a w postępowaniu przygotowawczym prokurator) może wydać postanowienie o utajnieniu danych osobowych świadka. W takim przypadku mamy do czynienia z **instytucją świadka incognito** (anonimowego).

W celu zwalczania przestępczości zorganizowanej ustawodawca wprowadził instytucję **świadka koronnego**. Może nim być podejrzany, którego zeznania mają duże znaczenie dla pomyślnego rozstrzygnięcia w sprawie.

Zajrzyj do źródła

O świadku koronnym

Art. 1

1. Przepisy ustawy stosuje się w sprawach o przestępstwo lub przestępstwo skarbowe popełnione w zorganizowanej grupie albo związku mających na celu popełnienie przestępstwa lub przestępstwa skarbowego.

Art. 2

Świadkiem koronnym jest podejrzany, który został dopuszczony do składania zeznań w charakterze świadka, na zasadach i w trybie określonych niniejszą ustawą.

Art. 3

1. Można dopuścić dowód z zeznań świadka koronnego, jeżeli łącznie zostały spełnione następujące warunki:

- 1) do chwili wniesienia aktu oskarżenia do sądu jako podejrzany w swoich wyjaśnieniach:
 - a) przekazał organowi prowadzącemu postępowanie informacje, które mogą przyczynić się do ujawnienia okoliczności przestępstwa, wykrycia pozostałych sprawców, ujawnienia dalszych przestępstw lub zapobieżenia im,
 - b) ujawnił majątek swój oraz znany mu majątek pozostałych sprawców przestępstwa lub przestępstwa skarbowego, o których mowa w art. 1;
- 2) podejrzany zobowiązał się do złożenia przed sądem wyczerpujących zeznań dotyczących osób uczestniczących w przestępstwie lub przestępstwie skarbowym oraz pozostałych okoliczności, o których mowa w pkt 1 lit. a, popełnienia przestępstwa lub przestępstwa skarbowego określonego w art. 1.

Ustawa o świadku koronnym z 25 czerwca 1997 r.

Na podstawie fragmentu ustawy scharakteryzuj instytucję świadka koronnego. Czy twoim zdaniem jest ona skuteczna w walce z przestępczością?

Twój ruch

Etapy postępowania karnego

Proces karny obejmuje:

Postępowanie przygotowawcze

Bieg postępowania przygotowawczego zostaje wszczęty z chwilą rozpoznania przez właściwy organ złożonego zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa.

Postępowanie przygotowawcze

Zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa powinno zawierać opis czynu i ewentualne dowody zaistnienia zdarzenia. Mogą się w nim znajdować również personalia osoby zawiadamiającej (zob. przykład poniżej).

(miejscowość, data)

(imię i nazwisko osoby zgłaszającej)

adres zameldowania/pobytu)

(lub nazwa instytucji zgłaszającej)

adres i pieczęć instytucji)

Prokuratura Rejonowa w ...

ZAWIADOMIENIE O POPEŁNIENIU PRZESTĘPSTWA

Przykład

Niniejszym zawiadamiam, iż Pan/Pani ... popełnił/popełniła przestępstwo znęcania się nad osobą najbliższą kwalifikowane z art. 207 § 1 Kodeksu karnego przez to, że w okresie od ... do ... roku znęcał/znęcała się i nadal znęca psychicznie i fizycznie nad zgłaszającą/zgłaszającym Panią/Panem ... zamieszkałą/zamieszkałym w ... przy ul. ... w ten sposób, że na przykład

wielokrotnie używał/używała wobec niej/niego słów obraźliwych, wypowiadał/wypowiadała groźby w przedmiocie uszkodzenia ciała, naruszał/naruszała jej/jego nietykalność cielesną.

UZASADNIENIE

(W uzasadnieniu powinien zostać uwzględniony dokładny opis sytuacji osoby/rodziny, zawierający informacje dotyczące danych osobowych osoby/rodziny, wobec której stosowana była/jest przemoc oraz dane osobowe osoby stosującej przemoc. Osoba zgłaszająca powinna opisać sytuację oraz okres, w których dochodziło do przemocy, oraz wskazać na przykład charakter odniesionych obrażeń ciała, zadawanych cierpień psychicznych, niezaspokajania podstawowych potrzeb życiowych, zastraszania itp.).

Mając na uwadze powyższe, zwracam się z uprzejmą prośbą o wszczęcie postępowania karnego wobec ... zam. w ... przy ul. ...

(imię i nazwisko osoby zgłaszającej)

Załączniki:

- zeznania świadka/świadków ...
- zaświadczenie lekarskie z dnia ... r.

Pierwszy etap procesu karnego to **postępowanie przygotowawcze**. Polega ono na zbieraniu materiału dowodowego niezbędnego do rozpoznania sprawy przez sąd. Istnieją dwie formy postępowania przygotowawczego:

- **śledztwo** – jest prowadzone w sprawach o zbrodnie, których rozpoznanie należy do sądu okręgowego jako sądu pierwszej instancji, oraz o niektóre występki (np. gdy osobą podejrzaną jest sędzia, prokurator, funkcjonariusz policji, CBA, Straży Granicznej); śledztwo wszczyna i prowadzi prokurator, jednak może on w całości lub w części zlecić je policji; śledztwo powinno być zakończone w ciągu trzech miesięcy;
- **dochodzenie** – przeprowadza się je w sprawach o występki, których rozpoznanie należy do sądu rejonowego;
 - jeżeli jednak podejrzany jest nieletni bądź głuchy, niewidomy, niemy lub biegli psychiatry stwierdzili, że poczytalność podejrzanego w chwili popełnienia czynu była wyłączona bądź w znacznym stopniu ograniczona, prowadzone jest śledztwo;
 - zgodnie z przepisami Kodeksu postępowania karnego dochodzenie prowadzi prokurator lub policja pod nadzorem prokuratora.

W postępowaniu przygotowawczym rozróżnia się dwie fazy:

- **ściganie anonimowe** – zaczyna się od wydania postanowienia o wszczęciu śledztwa lub dochodzenia i trwa do postawienia zarzutów określonej osobie;
- **ściganie imienne** trwa od postawienia zarzutów konkretnej osobie i przesłuchania jej w charakterze **podejrzanego**, a kończy się sporządzeniem aktu oskarżenia, który jest kierowany do sądu; od tej pory podejrzany uzyskuje **status oskarżonego**.

Postępowanie główne (jurysdykcyjne, sądowe)

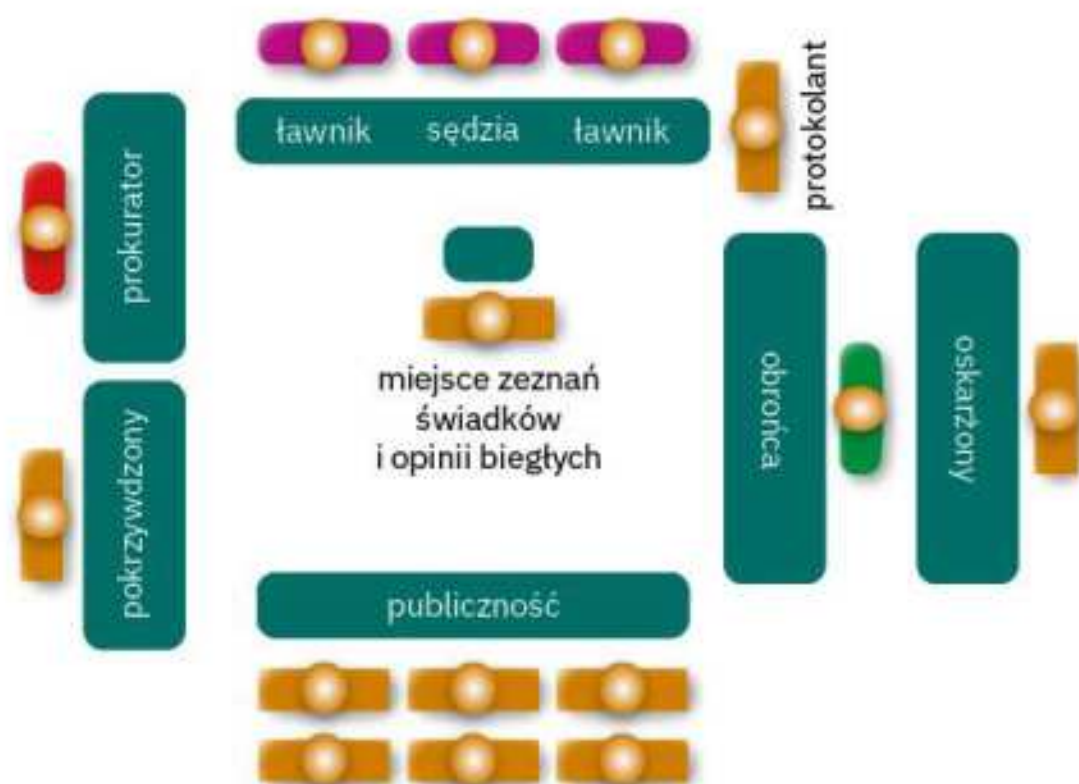
Otwiera je wstępna kontrola przez sąd aktu oskarżenia pod względem formalnym (czy nie zawiera braków) i merytorycznym (zabezpieczenie przed bezzasadnością).

Rozprawa główna rozpoczyna się po wywołaniu sprawy. Sąd sprawdza obecność stron i uczestników procesu, następnie zarządza opuszczenie sali przez świadków i oddaje głos prokuratorowi.

Przewód sądowy rozpoczyna się odczytaniem aktu oskarżenia. W dalszej kolejności sąd pyta oskarżonego, czy przyznaje się do winy i czy chce złożyć wyjaśnienia. Po wyjaśnieniach oskarżonego jest prowadzone **postępowanie dowodowe** (przesłuchania świadków, zapoznanie się z zebranymi dowodami rzeczowymi, wysłuchanie opinii biegłych rzeczoznawców). Po zakończeniu postępowania dowodowego sąd zamyka przewód i udziela głosu stronom. Ostatnie słowo należy do oskarżonego. Następnie sąd zarządza przerwę i udaje się na naradę, podczas której ustala wyrok i sporządza go na piśmie (bez uzasadnienia). Po wznowieniu rozprawy przewodniczący składu sędziowskiego ogłasza treść **wyroku** i wyjaśnia jego motywy.

Sąd kończy rozprawę pouczeniem stron o przysługujących im prawach.

Uczestnicy rozprawy karnej (postępowania sądowego)

Postępowanie odwoławcze

Każda ze stron procesu, jeżeli nie zgadza się z orzeczeniem sądu, może się od niego odwołać do sądu wyższej instancji (zasada instancyjności). Środki odwoławcze dzielą się na:

Postępowanie odwoławcze

Środki odwoławcze zwyczajne odnoszą się do rozstrzygnięć nieprawomocnych:

- **Apelację** składa się do sądu pierwszej instancji w terminie 14 dni od doręczenia odpisu wyroku z uzasadnieniem. Następnie sąd odwoławczy ją rozpoznaje. Sądem drugiej instancji dla orzeczeń wydanych przez sąd rejonowy jest sąd okręgowy, a dla orzeczeń wydanych w pierwszej instancji przez sąd okręgowy – sąd apelacyjny.

Podstawę wniesienia apelacji mogą stanowić zarzuty dotyczące naruszenia prawa materialnego (np. błędna kwalifikacja czynu) lub obrazy prawa procesowego (np. niedopuszczenie przez sąd ważnego dowodu).

- **Zażalenie** przysługuje stronom między innymi w przypadku zastosowania, uchylecia bądź zmiany przez sąd środka zapobiegawczego, niewłaściwego składu sądu itp. Składa się je do sądu, który wydał zaskarżone orzeczenie w terminie siedmiu dni od doręczenia orzeczenia z jego uzasadnieniem.

Środki nadzwyczajne dotyczą tylko orzeczeń prawomocnych:

- **Kasacja** może być wniesiona przez strony do Sądu Najwyższego za pośrednictwem sądu, który rozpatrywał apelację w terminie 30 dni od doręczenia pisemnych motywów orzeczenia sądu. Podstawą jej wniesienia są rażące uchybienia w trakcie postępowania, które mogły mieć decydujący wpływ na wydane orzeczenie.

W imieniu oskarżonego kasację wnosi adwokat lub radca prawny (przymus adwokacko-radcowski). Prawo wniesienia kasacji od każdego prawomocnego orzeczenia kończącego postępowanie przysługuje Prokuratorowi Generalnemu i Rzecznikowi Praw Obywatelskich.

- **Wniosek o wznowienie postępowania** składa się między innymi przy pojawieniu się nowych faktów i dowodów już po wydaniu orzeczenia, gdy:
 - w związku z postępowaniem dopuszczono się przestępstwa,
 - sąd bezpodstawnie umorzył postępowanie,
 - na podstawie orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego stracił moc prawną lub uległ zmianie przepis będący podstawą skazania.

Właściwość sądu (sąd właściwy do rozpatrzenia danej sprawy), do którego strona kieruje wniosek, jest taka, jak w przypadku apelacji i kasacji.

Postępowanie wykonawcze

Postępowanie wykonawcze obejmuje zasady wykonywania orzeczeń sądu w postępowaniu karnym – w sprawach dotyczących przestępstw i wykroczeń skarbowych – a także katalog kar porządkowych. Organami wykonawczymi są między innymi sądy pierwszej instancji, sądy penitencjarne, dyrektorzy zakładów karnych i aresztów śledczych, sądowi kuratorzy zawodowi, urzędy skarbowe, organy administracji rządowej lub samorządowej.

Karę wykonuje się w sposób humanitarny. Skazany zachowuje prawa obywatelskie (może głosować w wyborach i referendach). Osadzany w zakładzie karnym ma prawo do kontaktu ze swoim obrońcą.

Aktem normatywnym regulującym przebieg postępowania wykonawczego jest **Kodeks karny wykonawczy**.

Podsumowanie lekcji

- Ze względu na wysokość grożącej kary **przestępstwa dzielą się na zbrodnie i występki**. Ze względu na sposób ścigania wyróżnia się **przestępstwa ścigane z urzędu i ścigane na wniosek**, a ze względu na rodzaj skargi, która nadaje bieg postępowaniu: **przestępstwa publicznoskargowe i prywatnoskargowe**. ▶ s. 268
- Do kar zalicza się: **karę grzywny, karę ograniczenia wolności, karę pozbawienia wolności (od miesiąca do 15 lat), karę 25 lat pozbawienia wolności oraz karę dożywotniego pozbawienia wolności**. ▶ s. 269
- **Wykroczenie** jest czynem społecznie szkodliwym, zagrożonym karą aresztu, ograniczenia wolności lub grzywny. ▶ s. 270
- **Ofiara przestępstwa** ma prawo do pomocy prawnej, materialnej, medycznej, psychologicznej i socjalnej oraz do traktowania jej z godnością, szacunkiem i współczuciem. ▶ s. 272
- Do **etapów postępowania karnego** zalicza się: **postępowanie przygotowawcze** (śledztwo bądź dochodzenie), **postępowanie główne** (jurysdykcyjne) oraz **postępowanie wykonawcze**. ▶ s. 275
- **Stronami w procesie sądowym są: oskarżyciel** (publiczny, posiłkowy, prywatny), **pokrzywdzony, powód cywilny** (gdy dochodzi roszczeń majątkowych z tytułu popełnienia przestępstwa), **oskarżony**. ▶ s. 272
- **Uczestnikami procesu karnego są: obrońca** (adwokat lub radca prawny), **pełnomocnik, przedstawiciel ustawowy** (np. rodzice reprezentujący pokrzywdzonego małoletniego) i **przedstawiciel społeczny** (przedstawiciel organizacji społecznej lub instytucji będącej gwarantem praw i wolności, na przykład Rzecznik Praw Obywatelskich). ▶ s. 273

Pytania i polecenia

1. Podaj po dwa artykuły z Kodeksu karnego i Kodeksu wykroczeń ilustrujące, czym jest zbrodnia, występki lub wykroczenie.
2. Wymień i scharakteryzuj prawa ofiary przestępstwa.
3. Omów główne środki karne.
4. Na czym polega gwarantowana przez przepisy Konstytucji RP i Kodeksu karnego zasada prawa do obrony?
5. Przedstaw środki odwoławcze przysługujące stronom procesu karnego.
6. Na podstawie wzoru zamieszczonego w podręczniku napisz w zeszycie lub na kartce zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa.

Propozycja projektu

Przygotujcie w klasie symulację procesu karnego. Bohaterami procesu mogą być na przykład postacie z literatury lub filmu.

Na tej lekcji

- dowiesz się, czym jest akt administracyjny i czym różni się od innych dokumentów;
- poznasz zasady pisania odwołania od decyzji administracyjnej;
- prześledzisz przebieg postępowania administracyjnego.

Prawo administracyjne

Prawo administracyjne obejmuje normy, które regulują organizację i działalność administracji publicznej (rządowej i samorządowej). Określają też wzajemne uprawnienia i obowiązki organów administracyjnych oraz obywateli. Przepisy tego prawa wskazują sposoby załatwiania spraw w urzędach, a także wyznaczają zasady postępowania sędow-administracyjnego.

Zadania administracji publicznej

Podstawowe zadania administracji publicznej to:

- **stanowienie przepisów prawnych** o zasięgu powszechnym lub lokalnym,
- **wydawanie aktów administracyjnych**.

Definicja

Akt administracyjny – w odróżnieniu od innych dokumentów urzędowych – jest władczym (wydanym przez organ administracji publicznej) i indywidualnym (skierowanym do konkretnego adresata) aktem rozstrzygającym w danej sprawie.

Postanowienia i decyzje administracyjne

Organy administracji rządowej i samorządu terytorialnego wydają postanowienia i decyzje administracyjne.

• **Postanowienie**

Ma charakter proceduralny, a nie materialnoprawny, nie rozstrzyga merytorycznie przedmiotu postępowania administracyjnego. Za pomocą postanowienia organ administracyjny rozwiązuje problemy incydentalne, czyli takie, które pojawiły się w trakcie postępowania (np. odmowa wszczęcia postępowania na żądanie organizacji społecznej). Rozwiązanie tych problemów jest potrzebne do wydania decyzji administracyjnej, chociaż nie wywiera to na nią bezpośredniego wpływu.

Postanowienie może dotyczyć na przykład odmowy wszczęcia postępowania czy odmowy wydania decyzji. Adresatami postanowienia, oprócz stron, mogą być również inni uczestnicy postępowania.

• Decyzja administracyjna

To akt, w którym organ administracyjny merytorycznie rozstrzyga sprawę podlegającą jego kompetencji. Skutkiem takiego rozstrzygnięcia może być:

- **przyznanie** obywatelowi określonego uprawnienia (np. zezwolenie na prowadzenie działalności gospodarczej, wydanie zezwolenia na posiadanie broni palnej, nadanie bądź potwierdzenie obywatelstwa, pozwolenie na budowę domu itp.),
- **odmowa** takiego uprawnienia,
- **nałożenie** na obywatela określonego obowiązku oraz **cofnięcie** wcześniej przyznanego uprawnienia (lub obowiązku).

Adresatem decyzji administracyjnej może być wyłącznie strona postępowania.

Decyzja
administracyjna

Postępowanie
administracyjne

Aby decyzja administracyjna była ważna, winna spełniać następujące warunki:

- musi być zgodna z prawem,
- może być wydana jedynie przez organ do tego uprawniony,
- w określonych przypadkach musi zostać zachowana procedura poprzedzająca jej wydanie.

Decyzja administracyjna musi zawierać:

- oznaczenie organu wydającego,
- datę i miejsce jej wydania,
- wskazanie adresata decyzji,
- rozstrzygnięcie wraz z uzasadnieniem faktycznym i prawnym,
- pouczenie o przysługującym prawie do wniesienia odwołania lub informację, że decyzja jest ostateczna i można wobec niej wnieść skargę do sądu administracyjnego,
- podpis osoby uprawnionej do reprezentowania organu.

Postępowanie administracyjne zostaje rozpoczęte po wniesieniu **podania**. To oświadczenie woli strony i z takim oświadczeniem występuje ona do organu.

Podanie

Podanie może przybrać formę:

- żądania (np. o wszczęcie postępowania),
- odwołania od decyzji administracyjnej,
- zażalenia na taką decyzję.

Można je wnieść pisemnie, za pomocą poczty elektronicznej lub telefaksu (przesyłanie na odległość tekstu drukowanego, fotografii, map, rysunków, a nawet pisma odręcznego za pośrednictwem linii telefonicznej). Powinno ono zawierać imię i nazwisko oraz adres osoby składającej ten dokument, a także treść żądania. Podanie pisemne musi być podpisane przez osobę wnoszącą. Protokół ustnego przyjęcia oświadczenia przez urzędnika musi zawierać podpisy osoby wnoszącej i przyjmującej. Na żądanie zainteresowanej osoby organ przyjmujący podanie potwierdza jego odbiór.

The image shows a sample administrative decision (DECYZJA) from the Minister of Science and Higher Education. The decision is dated 2006-11-07 and concerns the authorization of studies at the Wyższa Szkoła Informatyki i Nauk Społeczno-Prawnych w Bydgoszczy. The decision is signed by the Minister and includes a section for the recipient's acknowledgment (Oznaczenie) and a section for the decision's execution (Decyzja jest ostateczna).

MINISTER
NAUKI I SZKOLNICTWA WYŻSZEGO

DEW-14001-339/06 Warszawa, 2006-11-07

DECYZJA

Na podstawie art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 27 lipca 2005r. - Prawo o szkolnictwie wyższym (Dz. U. Nr 164, poz. 1345 z późn. zm.), po rozpatrzeniu wniosku o udzielenie Wyższej Szkole Informatyki i Nauk Społeczno-Prawnych w Bydgoszczy z siedzibą w Bydgoszczy

nadaję

Wyższej Szkole Informatyki i Nauk Społeczno-Prawnych w Bydgoszczy
z siedzibą w Bydgoszczy,

wprowadzić do rejestru uczelni niepaństwowych i wpisów do rejestru niepaństwowych, w zakresie dotyczącym uczelni działających do dnia 31 sierpnia 2005 r. na podstawie ustawy z dnia 26 czerwca 1967 roku o wyższych szkołach zawodowych (Dz. U. Nr 96, poz. 595 z późn. zm.), pod łączną pozycją „157”

**uprawnienie do prowadzenia studiów pierwszego stopnia
na kierunku „zarządzanie i inżynieria produkcji”.**

Uzasadnienie

W dniu 20 lipca 2006 r. wnioskodawca przedłożył wniosek o udzielenie Wyższej Szkole Informatyki i Nauk Społeczno-Prawnych w Bydgoszczy z siedzibą w Bydgoszczy uprawnienia do prowadzenia studiów pierwszego stopnia na kierunku „zarządzanie i inżynieria produkcji”. Po rozpatrzeniu wniosku pod kątem jego formalnego, został on uznany za spełniający warunki przewidziane w ustawie o szkolnictwie wyższym. Wniosek o udzielenie Wyższej Szkole Informatyki i Nauk Społeczno-Prawnych w Bydgoszczy z siedzibą w Bydgoszczy uprawnienia do prowadzenia studiów pierwszego stopnia na kierunku „zarządzanie i inżynieria produkcji”.

Minister, po uwzględnieniu opinii Komisji Akademyki, Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego uznał, iż wniosek jest przygotowany do prowadzenia kariery na kierunku „zarządzanie i inżynieria produkcji”.

Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego orzekł powyższe i postanowił tak w sprawie.

Decyzja jest ostateczna.

POUCZENIE

Nie należy od niej odwoływać, jednakże na podstawie art. 127 § 1 Kodeksu postępowania administracyjnego osoba niezadowolona z decyzji może zgłosić się do Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z wnioskiem o ponowne rozpatrzenie sprawy. Wniosek należy złożyć w terminie 14 dni od dnia doręczenia decyzji.

Oznaczenie:
- Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego,
- Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego,
- Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego,

SEKRETARZ STANU
prof. dr hab. Szymon Jurga

KPA
Kodeks postępowania
administracyjnego

Stan prawny na 9 sierpnia 2008 r.

Postępowanie administracyjne jest prowadzone na podstawie Kodeksu postępowania administracyjnego z 14 czerwca 1960 r.

Przykładowa decyzja administracyjna – pismo dotyczy nadania uprawnień uczelni wyższej do prowadzenia nowego kierunku studiów

Przepisy Kodeksu postępowania administracyjnego zobowiązują organy administracyjne do załatwiania spraw bez zbędnej zwłoki. Bezzwłocznie powinny być załatwiane sprawy, które mogą być rozpatrzone na podstawie dowodów przedstawionych przez stronę. Jeśli dana sprawa wymaga postępowania wyjaśniającego, musi być zakończona nie później niż w ciągu miesiąca, a szczególnie skomplikowana – nie później niż w ciągu dwóch miesięcy.

W postępowaniu administracyjnym obowiązuje **zasada trwałości** decyzji ostatecznych wydanych przez organy. Oznacza to, że decyzje mogą być zmieniane w przypadkach ściśle określonych przez Kodeks postępowania administracyjnego przez uprawniony do tego organ.

IV. Demokracja i prawo

Odwołanie się od decyzji administracyjnej

W myśl zasady dwuinstancyjności postępowania administracyjnego stronom przysługuje prawo do odwołania się od orzeczonej decyzji do organu drugiej instancji. Do zwyczajnych środków odwoławczych należą odwołanie i zażalenie.

Odwołanie

Odwołanie od decyzji wnosi się do organu odwoławczego za pośrednictwem organu, który taką decyzję wydał. Należy to zrobić w terminie 14 dni od dnia doręczenia decyzji stronie, a gdy została ogłoszona ustnie – w terminie 14 dni od jej ogłoszenia (zob. wzór poniżej).

Odwołanie
od decyzji
administracyjnej

(miejscowość, data)

(imię i nazwisko odwołującego się)

(adres)

(organ odwoławczy)

za pośrednictwem

(organ, który wydał decyzję)

(sygnatura/znak sprawy)

Odwołanie

od decyzji (nazwa organu, który wydał decyzję) z dnia (data wydania decyzji), odpis decyzji wraz z uzasadnieniem doręczono stronie dnia (data doręczenia decyzji) roku.

Na podstawie art. 127 i art. 129 Ustawy z dnia 14 czerwca 1960 roku Kodeks postępowania administracyjnego, zwanej dalej k.p.a. wnoszę odwołanie od decyzji (nazwa organu, który wydał decyzję) z dnia (data wydania decyzji) w przedmiocie (czego dotyczyła decyzja).

Zaskarżonej decyzji zarzucam (opisać uchybienia organu I instancji, np. naruszenie przepisów postępowania lub prawa materialnego, które były podstawą wydania decyzji).

W związku z powyższym wnoszę o (czego żądamy, np. uchylenie decyzji i przekazanie sprawy organowi I instancji do ponownego rozpoznania albo uchylenie decyzji i rozstrzygnięcie przez organ II instancji sprawy – więcej wniosków patrz art. 138 k.p.a.).

Uzasadnienie

(W uzasadnieniu należy rozwinąć zarzuty, jakie stawiamy decyzji oraz podać argumentację, dlaczego nie zgadzamy się z zaskarżoną decyzją. Należy wskazać, że w postępowaniu administracyjnym organ II instancji nie ogranicza się wyłącznie do badania zarzutów, podniesionych przez stronę w odwołaniu, lecz rozpoznaje sprawę od początku. Oznacza to, że w przypadku niesprecyzowania przez stronę zarzutów lub niewskazania przez nią uchybień, jakich dopuścił się organ I instancji, wydając decyzję, to na organie II instancji spoczywa obowiązek przeprowadzenia od początku postępowania wyjaśniającego zmierzającego do ustalenia wszystkich istotnych okoliczności sprawy).

W załączeniu odpis odwołania.

(podpis)

Organami odwoławczymi rozpatrującymi odwołania od decyzji, na przykład wójtów, burmistrzów, starostów, są samorządowe **kolegia odwoławcze**. Skargami wniesionymi na decyzje organów administracji rządowej zajmują się wojewodowie. Z kolei odwołania od decyzji wydanych przez wojewodów są rozpatrywane przez właściwych ministrów i inne centralne organy administracji.

Organ odwoławczy powinien przeprowadzić kontrolę decyzji wydanej przez organ pierwszej instancji pod kątem jej zgodności z prawem, celowości, słuszności rozstrzygnięcia, rzetelności i gospodarności. Następnie ponownie ją rozpatrzeć.

Organ odwoławczy w wydanej przez siebie decyzji może:

- utrzymać zaskarżoną decyzję w mocy,
- uchylić zaskarżoną decyzję w całości lub części i w tym zakresie orzekać,
- uchylić zaskarżoną decyzję i umorzyć postępowanie pierwszej instancji,
- umorzyć postępowanie odwoławcze.

Zażalenie

Zażalenie

Zażalenie jest środkiem odwoławczym służącym do zaskarżenia postanowień wydawanych w toku postępowania administracyjnego. W przeciwieństwie do odwołania przysługuje ono tylko wtedy, gdy przepisy Kodeksu postępowania administracyjnego tak stanowią. Dotyczy to na przykład postanowień: o odmowie wszczęcia postępowania, o odmowie przywrócenia terminu, o odmowie wglądu w akta sprawy i o ukaraniu grzywną.

Zażalenie wnosi się w terminie siedmiu dni od pisemnego doręczenia postanowienia stronie, a w przypadku postanowienia ustnego – siedmiu dni od jego ogłoszenia. Wniesienie zażalenia nie wstrzymuje wykonania postanowienia. Jednak organ administracyjny, który wydał postanowienie, może wstrzymać jego wykonanie, jeśli uzna to za stosowne.

Nadzwyczajne środki odwoławcze stosuje się wyłącznie **do decyzji ostatecznych**. Do nadzwyczajnych środków odwoławczych zalicza się wznowienie postępowania oraz stwierdzenie nieważności decyzji administracyjnej.

• Wznowienie postępowania

Polega na ponownym rozpatrzeniu sprawy, w której zapadła decyzja ostateczna. Dochodzi do niego wówczas, gdy pojawią się poważne przypuszczenia, że w trakcie postępowania zaistniały nieprawidłowości, na przykład:

- decyzję oparto na fałszywych dowodach lub wystąpiły nowe okoliczności i dowody,
- w czasie postępowania dopuszczono się przestępstwa (korupcji),
- urzędnik lub organ wydający decyzję podlegał wyłączeniu,
- gdy strona bez własnej winy nie brała udziału w postępowaniu.

Można też żądać wznowienia postępowania w przypadku, gdy Trybunał Konstytucyjny orzekł o niezgodności z Konstytucją RP, umową międzynarodową czy ustawą aktu normatywnego, na podstawie którego została wydana decyzja ostateczna. Wniosek taki może być wniesiony z urzędu lub przez jedną ze stron w ciągu miesiąca od dnia ujawnienia okoliczności uzasadniających wznowienie postępowania.

- **Stwierdzenie nieważności decyzji administracyjnej**

Można zastosować, gdy na przykład:

- została ona wydana przez organ do tego nieuprawniony,
- wystąpił brak podstawy prawnej do jej podjęcia,
- adresatem byłaby osoba niebędąca stroną postępowania,
- gdy wykonanie decyzji stanowiłoby naruszenie obowiązującego prawa.

Stwierdzenie nieważności oznacza, że decyzja nie niesie za sobą żadnych skutków prawnych.

Postępowanie sądowoadministracyjne

Działalność organów administracji publicznej podlega kontroli sądów administracyjnych pod kątem zgodności z prawem decyzji wydawanych przez te organy. Do zadań sądów należy również rozstrzyganie sporów kompetencyjnych między organami administracyjnymi. Organizację i zasady funkcjonowania sądów administracyjnych określają przepisy Ustawy z dnia 25 lipca 2002 roku Prawo ustroju sądów administracyjnych, a procedury postępowania przed sądami administracyjnymi reguluje Ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 roku Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi.

Od 2004 r. obowiązuje zasada dwuinstancyjności. Sądami pierwszej instancji są **wojewódzkie sądy administracyjne**, sądem drugiej instancji jest natomiast **Naczelny Sąd Administracyjny**.

Zasada
dwuinstancyjności

Skarga

Postępowanie sądowe rozpoczyna się od wniesienia **skargi**. Aby mogła ona być rozpatrywana, muszą zostać wyczerpane wszelkie dostępne środki odwoławcze w postępowaniu administracyjnym. Wyjątek stanowią sprawy inicjowane przez prokuratora i Rzecznika Praw Obywatelskich.

Skarga na decyzję
administracyjną

Skargę wnosi się w terminie 30 dni od dnia doręczenia stronie skarżącej rozstrzygnięcie w danej sprawie (prokurator i RPO – w terminie 6 miesięcy). Składa się ją za pośrednictwem organu, którego działanie (lub brak działania) jest przedmiotem skargi.

Od wyroku sądu pierwszej instancji przysługuje **skarga kasacyjna** do Naczelnego Sądu Administracyjnego. Podstawą do jej wniesienia mogą być: naruszenie prawa (błędna interpretacja przepisów) bądź błędy proceduralne (naruszenie przepisów postępowania sądowego). Skargę kasacyjną (zob. przykład poniżej) wnosi się do sądu, który wydał zaskarżone orzeczenie, w terminie 30 dni od doręczenia stronie odpisu orzeczenia z uzasadnieniem.

Zażalenie

Na postanowienie wojewódzkiego sądu administracyjnego przysługuje **zażalenie** do NSA. Może ono dotyczyć na przykład wstrzymania lub odmowy wstrzymania decyzji, odmowy sporządzenia uzasadnienia orzeczenia i odrzucenia skargi kasacyjnej.

Białystok, dnia 1 czerwca 2009 r.

Skarżąca:

Bogumiła Brzozowska

ul. Lawendowa 156/58, 15-410 Białystok

Wojewódzki Sąd Administracyjny w Białymstoku

Wydział III Orzeczniczy

ul. Rakowicka 20, 15-420 Białystok

za pośrednictwem Wojewody Podlaskiego

ul. Mickiewicza 10

15-430 Białystok

Skarga

na decyzję Wojewody Podlaskiego z dnia 5 maja 2009 roku (nr 5302/8642/216/09), doręczoną mi dnia 15 maja 2009 r., utrzymującą w mocy zaskarżoną decyzję Prezydenta Miasta Białegostoku z dnia 10 marca 2009 roku (nr 5301/8642/215/09) o odmowie wymeldowania Augustyna Brzozowskiego z miejsca stałego pobytu.

Na podstawie art. 3 § 2 pkt 1 p.s.a. w zw. z art. 50 § 1 p.s.a. zaskarżam powyższą decyzję w całości, zarzucając naruszenie przepisów postępowania, które miało istotny wpływ na wynik sprawy, w postaci: obraży art. 7 k.p.a. w zw. z art. 77 § 1 k.p.a. w zw. z art. 78 § 1 k.p.a. poprzez nieuwzględnienie wniosku dowodowego o przesłuchanie świadków, przez co nie zebrano w sposób wyczerpujący materiału dowodowego i nie ustalono wszystkich okoliczności faktycznych, na których powinno być oparte rozstrzygnięcie, i wnoszę o uchylenie w całości zaskarżonej decyzji oraz decyzji organu pierwszej instancji z powodu wskazanego naruszenia, które miało istotny wpływ na wynik postępowania, oraz zasądzenie na rzecz skarżącego zwrotu kosztów postępowania według norm przepisanych.

Uzasadnienie

Decyzją z dnia 10 marca 2009 r. Prezydent Miasta Białegostoku odmówił wymeldowania z pobytu stałego mojego męża, Augustyna Brzozowskiego, z lokalu mieszkalnego przy ul. Lawendowej 156/58 w Białymstoku, wskazując, że nie zachodzi przesłanka konieczna do wymeldowania – tzn. brak jest okoliczności wskazujących na to, że Augustyn Brzozowski nie przebywa w przedmiotowym lokalu przez okres trwający ponad 3 miesiące. Po wniesieniu przeze mnie odwołania Wojewoda Podlaski decyzją z dnia 5 maja 2009 r. utrzymał w mocy zaskarżoną decyzję. Organy wydające zaskarżone decyzje ustaliły stan faktyczny jedynie na podstawie zeznania świadka Marty Brzozowskiej, matki Augustyna Brzozowskiego, zamieszkałej również w mieszkaniu przy ul. Lawendowej 156/58.

Jednocześnie nie uwzględniono mojego wniosku dowodowego o przesłuchanie w charakterze świadków sąsiadów: Iwony oraz Krzysztofa Florek, zamieszkałych przy ul. Lawendowej 156/59 w Białymstoku, uznając, że dowód ten nie ma znaczenia dla sprawy. Oparcie decyzji jedynie na zeznaniu świadka, który pośrednio jest zainteresowany w sprawie, przy jednoczesnym zaniechaniu przesłuchania innych, wskazanych przeze mnie osób, na okoliczność, czy Augustyn Brzozowski rzeczywiście przebywa w przedmiotowym lokalu, stanowi istotną wadę przeprowadzonego po-

stępowania, która miała wpływ na treść wydanej decyzji. W związku z tym wnoszę o ich uchylenie oraz przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania.

Bogumiła Brzozowska
(własnoręczny podpis)

Załączniki:

- odpis skargi
- dowód wniesienia wpisu od skargi

Sąd Okręgowy w Tarnobrzegu, wzór pisma, <https://link.operon.pl/xM> (dostęp: 06.08.2025).

Podsumowanie lekcji

- **Akt administracyjny** w odróżnieniu od innych dokumentów prawnych pochodzi od organu administracji publicznej i jest skierowany do indywidualnego adresata. ▶ s. 280
- **Decyzja administracyjna** to akt prawny, którym organ administracji rozstrzyga merytorycznie sprawę podlegającą jego kompetencji. Aby decyzja była ważna, musi zostać podjęta zgodnie z prawem i wydana przez właściwy organ, z zachowaniem odpowiedniej procedury poprzedzającej wydanie. ▶ s. 281
- **Postępowanie administracyjne** rozpoczyna się od wniesienia przez stronę (osobę fizyczną lub prawną) **podania** do organu administracji publicznej. Podanie, które ma formę żądania, zażalenia bądź odwołania, może być złożone pisemnie, za pomocą telefaksu lub drogą elektroniczną. ▶ s. 281
- Stronie niezadowolonej z decyzji administracyjnej przysługuje **odwołanie** do organu wyższej instancji. Odwołanie wnosi się za pośrednictwem organu, który wydał decyzję, w terminie 14 dni od doręczenia decyzji stronie. ▶ s. 283
- Jeżeli zostaną wyczerpane środki odwoławcze, **strona może zaskarżyć decyzję do sądu administracyjnego**. ▶ s. 284
- W polskim sądownictwie administracyjnym obowiązuje **zasada dwuinstancyjności**. Sądami pierwszej instancji są wojewódzkie sądy administracyjne, a sądem drugiej instancji jest Naczelny Sąd Administracyjny. ▶ s. 285

Pytania i polecenia

1. Omów etapy postępowania administracyjnego.
2. Na podstawie wzoru zamieszczonego w podręczniku napisz w zeszycie lub na kartce odwołanie od decyzji administracyjnej.
3. Wyszukaj wzór zażalenia na postanowienie organu administracji. Przeanalizuj jego strukturę.
4. Wskaż, które z poniższych dokumentów występują w postępowaniu administracyjnym.
a) pozew b) podanie c) decyzja d) odwołanie

Na tej lekcji

- poznasz genezę praw człowieka;
- dowiesz się, jakie są kryteria podziału praw człowieka;
- omówisz katalog praw człowieka zapisanych w Konstytucji RP;
- przeanalizujesz wybraną kontrowersyjną sprawę dotyczącą praw człowieka.

Geneza praw człowieka

Geneza praw człowieka

Pojęcie godności człowieka było znane już w starożytności. Postulowali się nim Arystoteles i Cyceon. Na terenie Cesarstwa Rzymskiego własność i jej ochronę gwarantowały wolnym obywatelom przepisy rzymskiego prawa cywilnego. W religii judaistycznej zabijania zabraniał Dekalog. W późniejszym okresie istotną rolę w kształtowaniu się praw człowieka odegrało chrześcijaństwo, które

postrzegało człowieka jako istotę stworzoną na obraz i podobieństwo Boże, obdarzoną wolną wolą. O szczególnej godności człowieka i potrzebie ochrony jego życia pisali także średniowieczni filozofowie i renesansowi humaniści.

Cyceon, wybitny polityk i mówca starożytnego Rzymu, odróżniał prawo naturalne od stanowione. To pierwsze było podstawą dla uznania niezależności wszystkich ludzi jako jednostek i ich równości względem prawa.

Gwarancje wolności człowieka pojawiały się w różnych zapisach prawnych na przestrzeni dziejów. Jednak nie zawsze dotyczyły one wszystkich grup społecznych.

Ochrona praw jednostki w państwie – początki

Początki wewnątrzpaństwowej ochrony praw jednostki wiążą się z angielską **Wielką Kartą Swobód** z 1215 r., wydaną przez króla Jana bez Ziemi. W tym dokumencie zapisano, że bez wyroku sądowego żadnego wolnego człowieka nie można uwięzić, pozbawić mienia ani skazać na wygnanie.

Podobny charakter miały nadane w latach 1430–1433 przez Władysława Jagiełłę przywileje jedleńsko-krakowskie, gwarantujące polskiej szlachcie nietykalność osobistą. W XV w. rzecznikiem ochrony praw człowieka na ziemiach polskich był **Paweł Włodkowic**. Jako ambasador króla Władysława Jagiełły podczas soboru w Konstancji (1414–1418) Włodkowic wypowiadał się przeciw zbrojnym sposobom chrystianizacji stosowanym wobec pogan przez zakon krzyżacki.

IV. Demokracja i prawo

Od 2006 r. Rzecznik Praw Obywatelskich przyznaje Nagrodę im. Pawła Włodkowica osobom fizycznym i prawnym, które występują w obronie podstawowych wartości oraz praw, nawet wbrew zdaniu i poglądom większości. Na zdjęciu laureatki nagrody z 2019 r., od lewej: siostra Małgorzata Chmielewska, działaczka na rzecz osób bezdomnych, skrzywdzonych, chorych i ubogich (obok przybrany syn siostry – Artur), Ewa Kulik-Bielińska, pracująca na rzecz rozwoju organizacji pozarządowych, dr Katarzyna Przybyszewska wspierająca uchodźców oraz Rzecznik Praw Obywatelskich Adam Bodnar.

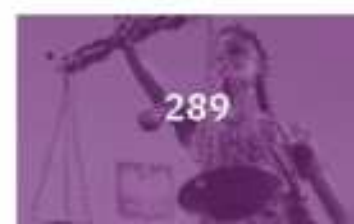
Wiek XVII i XVIII

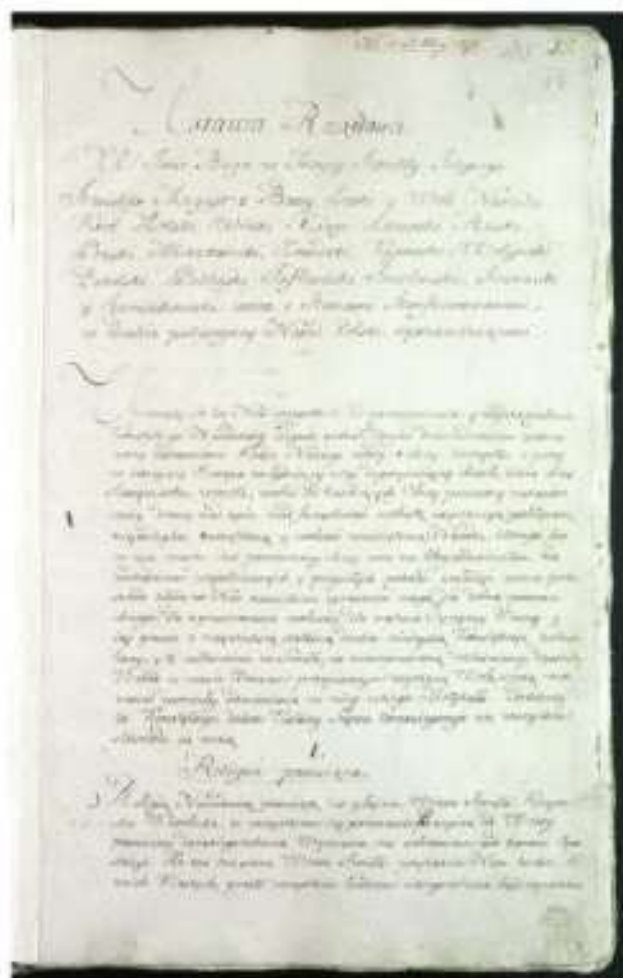
Istotny wkład w rozwój idei praw człowieka wnieśli myśliciele XVII i XVIII w., między innymi John Locke (czytaj: dżon lok), Thomas Hobbes (czytaj: tomas hobs), Jean-Jacques Rousseau (czytaj: żan żak russo). Ten ostatni twierdził, że wolność jest nierozzerwanie związana z człowiekiem, a *zrzec się swej wolności, to zrzec się swojego człowieczeństwa, praw ludzkich*.

Oświeceniowe hasła i idee stały się podstawą politycznych deklaracji rewolucji amerykańskiej i francuskiej. Pierwsza z nich – **Karta praw Wirginii** uchwalona w 1776 r. – była wzorem dla innych deklaracji poszczególnych kolonii, a później stanów amerykańskich (Pensylwanii, Karoliny Północnej). Dokumenty te weszły w skład konstytucji stanowych.

Ideę praw człowieka zawierała również **Deklaracja niepodległości Stanów Zjednoczonych** z 4 lipca 1776 r. Zapisano w niej, że *wszyscy ludzie zostali stworzeni równi, zostali wyposażeni przez Stwórcę w pewne niezbywalne prawa, między którymi są życie, wolność i dążenie do szczęścia*.

Podobne treści zawierała francuska **Deklaracja praw człowieka i obywatela** z 26 sierpnia 1789 r. Według niej: *Ludzie rodzą się i pozostają wolnymi i równymi w prawach. [...] Celem wszelkiego zrzeszenia politycznego jest utrzymanie przyrodzonych i niezbywalnych praw człowieka. Prawa te to: wolność, własność, bezpieczeństwo i opór przeciw uciskowi*.

Pierwsza karta Konstytucji 3 maja 1791 r.

Polska **Konstytucja 3 maja z 1791 r.** wprowadzała swobody wyznaniowe dla obywateli oraz nietykalność osobistą mieszczan. Chłopi otrzymali prawo do wolności osobistej dopiero dzięki **Konstytucji Księstwa Warszawskiego** nadanej w 1807 r. przez Napoleona, zrównującej wszystkich wobec prawa.

Zmiany od drugiej połowy XIX w.

W drugiej połowie XIX w. rozpoczął się proces tworzenia międzynarodowego **prawa humanitarnego**. W 1864 r. w Genewie przedstawiciele 12 państw podpisali **Konwencję o poprawie losu rannych w armiach w polu** (I Konwencja genewska).

W latach 1899–1907 na konferencji w Hadze przyjęto 12 konwencji zawierających regulacje prawne dotyczące zasad prowadzenia wojny na lądzie i na morzu. W IV konwencji wspomniano również o ochronie ludności cywilnej.

Obecny system ochrony praw człowieka

Współczesny system ochrony praw człowieka powstał wraz z **Organizacją Narodów Zjednoczonych** (26 czerwca 1945 r.) oraz z przyjęciem 10 grudnia 1948 r. **Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka**. Po zakończeniu II wojny światowej społeczność międzynarodowa dostrzegła, jak ważne dla całej ludzkości jest poszanowanie godności i przestrzeganie podstawowych praw jednostki. W preambule Deklaracji zapisano:

Zważywszy, że nieposzanowanie i nieprzestrzeganie praw człowieka doprowadziło do aktów barbarzyństwa, które wstrząsnęły sumieniem ludzkości, [...] ogłoszono uroczyste jako najwznioślejszy cel ludzkości dążenie do zbudowania takiego świata, w którym ludzie korzystać będą z wolności słowa i przekonań oraz z wolności od strachu i nędzy.

Deklaracja była przede wszystkim zobowiązaniem moralnym – w kolejnych latach społeczność międzynarodowa przyjęła dziesiątki dokumentów zobowiązujących państwa i ich obywateli do przestrzegania praw człowieka.

Najważniejsze dokumenty dotyczące praw człowieka to:

- **Konwencja o prawach politycznych kobiet z 1952 r.,**
- **Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych z 1966 r.,**
- **Międzynarodowy pakt praw gospodarczych, socjalnych i kulturalnych z 1966 r.,**
- **Konwencja o prawach dziecka z 1989 r.,**
- **Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej z 1996 r.**

Zajrzyj
do źródła

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka

Data i miejsce uchwalenia: 10 grudnia 1948 r. w Paryżu, podczas III sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ

Opracowana przez działaczy na rzecz praw człowieka z wielu państw, takich jak:

- Eleanor Roosevelt (czytaj: elenor ruzwelt) – działaczkę na rzecz praw człowieka, wdowę po prezydencie USA Franklinie Delano Rooseveltcie,
- René Cassin (czytaj: rene kasę) – francuskiego polityka, laureata Pokojowej Nagrody Nobla z 1968 r.,
- Charlesa Malika (czytaj: czarlisa malika – libańskiego filozofa i dyplomatę,
- Peng-Chun Changa (czytaj: peng-czun czang) – chińskiego filozofa i dramaturga.

Deklarację przyjęto bez sprzeciwu.

Osiem państw wstrzymało się od głosu: Arabia Saudyjska, Republika Południowej Afryki, Białoruska Socjalistyczna Republika Radziecka, Czechosłowacja, Jugosławia, Polska, Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka i Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich.

Deklarację odnotowano w Księdze Rekordów Guinnessa (czytaj: ginesa) jako najczęściej tłumaczony dokument (na ok. 300 języków).

Świadomy obywatel

link.operon.pl/xi
Powszechna Deklaracja Praw Człowieka

Eleanor Roosevelt była przewodniczącą komisji, która opracowała Powszechną Deklarację Praw Człowieka.

Pojęcie praw człowieka

Prawa człowieka, w odróżnieniu od innych uprawnień, dotyczą każdego człowieka bez względu na rasę, narodowość, pochodzenie, płeć, wiek czy zawód. Wynikają one z samego faktu bycia człowiekiem.

Prawa człowieka –
definicja i cechy

Prawa człowieka są:

- **przyrodzone** – człowiek nabywa je przez urodzenie się (niektóre może posiadać nawet przed urodzeniem, np. prawo do dziedziczenia);
- **powszechne** – przysługują bez wyjątku każdemu;
- **niezbywalne** – nie można się ich zrzec;
- **nienaruszalne** – nie można człowieka pozbawić tych praw;
- **naturalne** – funkcjonują niezależnie od prawa ustanowionego przez państwo;
- **niepodzielne** – są współzależne i stanowią niepodzielną całość, nie można stosować ich w sposób wybiórczy.

Generacje praw człowieka

Trzy generacje praw człowieka

Biorąc pod uwagę treść praw człowieka oraz kolejność ich uznawania przez społeczność międzynarodową, można wyróżnić trzy generacje praw człowieka:

- **Pierwsza generacja** – prawa osobiste, polityczne i obywatelskie, których źródłem jest filozofia liberalna (XVII–XIX w.). Zapisano je w Międzynarodowym pakcie praw obywatelskich i politycznych. Są to: prawo do życia, prawo do wolności, wolność od tortur i niewolnictwa, wolność sumienia, słowa, wyznania i myśli, równość wobec prawa, prawo wyborcze, prawo do zrzeszania się i inne.
- **Druga generacja** – prawa gospodarcze, kulturalne i socjalne jednostki. Ich źródłem są między innymi osiągnięcia ruchów robotniczych w drugiej połowie XIX w. Zebrano je w Międzynarodowym pakcie praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych. Są to: prawo do zdrowia i wypoczynku, prawo do pracy i godnego wynagrodzenia, prawo do nauki, prawo do wolności sztuki i badań naukowych oraz inne.
- **Trzecia generacja (prawa kolektywne)** – prawa przysługujące zbiorowościom społecznym, na przykład: prawo do pokoju, samostanowienia, rozwoju, czystego środowiska naturalnego, prawa mniejszości narodowych. Zostały one zapisane jedynie w Afrykańskiej karcie praw człowieka i ludów z 1986 r. Są to: prawo do pokoju, rozwoju, do czystego i ekologicznie zrównoważonego środowiska, do wspólnego dziedzictwa ludzkości.

Prawa pozytywne i negatywne

Katalog podstawowych praw i wolności

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka zawiera podstawowy katalog praw człowieka. Późniejsze dokumenty, jak Międzynarodowe pakiety praw człowieka, stanowią rozwinięcie lub uzupełnienie tego katalogu.

Prawa człowieka
w Konstytucji RP

Prawa zawarte w Deklaracji są również punktem odniesienia przy tworzeniu prawa konstytucyjnego w tym zakresie. Zawiera je również rozdział II Konstytucji RP. Rozdział ten nosi tytuł: **Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela**. W części ogólnej Konstytucja RP podkreśla znaczenie wartości uniwersalnych, takich jak: **godność człowieka, wolność jednostki, równość wszystkich wobec prawa, równouprawnienie kobiet i mężczyzn, poszanowanie praw mniejszości narodowych i etnicznych**.

Wyróżniamy prawa i wolności osobiste, polityczne oraz ekonomiczne, socjalne i kulturalne.

Wolności i prawa osobiste

• Prawo do życia

To najbardziej podstawowe prawo człowieka, ponieważ warunkuje możliwość korzystania z innych praw. Przedstawiciele władz nie mogą go ani zawiesić, ani ograniczyć. Prawo to zabrania pozbawiania życia umyślnie, jednak bywa spod niego wyłączana kara śmierci. W różnych krajach obowiązują inne ograniczenia, które zawężają zakres stosowania tej kary. Jednoznacznie odrzuca karę śmierci Karta praw podstawowych Unii Europejskiej. W Europie jest ona wykonywana jedynie na Białorusi, a Rosja zawiesiła jej stosowanie. W Polsce ostatni wyrok kary śmierci wykonano w 1988 r. W 1998 r. kara ta została całkowicie zniesiona.

Wolności i prawa
osobiste

• Wolność od tortur

Oznacza ona, że wobec człowieka niedopuszczalne są zachowania okrutne, nie-ludzkie, poniżające, które wywołują ból i cierpienie fizyczne lub psychiczne.

W latach 2002–2009 w bazie Marynarki Wojennej Stanów Zjednoczonych Ameryki w zatoce Guantanamo (Kuba) przebywało kilkaset osób podejrzewanych o działalność terrorystyczną. Były one pozbawione opieki prawnej. Wobec wielu z nich stosowano tortury, jednak nikomu nie przedstawiono oficjalnych zarzutów.

Twój punkt widzenia

Prawa człowieka – niezbywalne czy zależne od sytuacji?

Czy prawa człowieka powinny być absolutne i nienaruszalne, czy w pewnych sytuacjach, jak wojna, mogą być ograniczane? Czy ograniczenie prawa do poszanowania prywatności w sytuacji wyjątkowej jest uzasadnione? Co myślisz o takiej klauzuli, która pozwala ograniczyć niektóre wolności w imię dobra wspólnego?

• Prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego

Obejmuje zakaz bezprawnego pozbawiania wolności. Określa powody i okoliczności, które pozwalają zgodnie z obowiązującymi przepisami pozbawić człowieka wolności. W Polsce może to być wyrok sądu (kara pozbawienia wolności) i decyzja sądu (areszt tymczasowy). Policja może zatrzymać na maksymalnie 48 godzin (w przypadku wniosku do sądu o tymczasowe aresztowanie są to 72 godziny). Specyficzną formą dozwolonego ograniczenia wolności jest tzw. **obywatelskie zatrzymanie**, czyli zatrzymanie do czasu przybycia policji osób przyłapanych na gorącym uczynku (np. pijanych kierowców).

• Prawo do rzetelnego procesu

Obejmuje między innymi prawo do sprawiedliwego, rzetelnego, uczciwego i publicznego (jawnego) procesu. Zapewnia prawo do rozpatrzenia sprawy w rozsądnym czasie oraz do niezawisłego i bezstronnego sądu.

• Prawo do poszanowania prywatności

Dotyczy życia prywatnego i rodzinnego, domu i korespondencji (w sytuacjach szczególnych, np. w czasie stanu wojennego, może zostać zawieszona). Konstytucja RP oraz **Ustawa o ochronie danych osobowych** zapewniają ochronę danych osobowych obywateli. Ustawa określa również zasady postępowania przy przetwarzaniu tych danych. Przetwarzanie ich (zbieranie, utrwalanie, przechowywanie, opracowywanie, zmienianie, udostępnianie lub usuwanie) jest dopuszczalne, gdy:

- osoba, której dotyczą, wyrazi zgodę;
- jest to niezbędne dla realizacji uprawnienia lub obowiązku wynikającego z przepisu prawa (np. obowiązek meldunkowy, informacja dla Urzędu Skarbowego);
- jest to konieczne dla realizacji umowy, której stroną jest osoba uprawniona do ochrony danych (np. umowa kredytowa);
- jest to niezbędne do realizacji określonych przez prawo zadań (ściganie przestępstw).

Od maja 2018 r. obowiązują przepisy Unii Europejskiej, tzw. **RODO** (Ogólne rozporządzenie o ochronie danych). Nakładają one na instytucje przetwarzające dane osobowe szczególną staranność w zakresie ich ochrony.

• Wolność myśli, sumienia, religii i poglądów

To jedna z podstawowych gwarancji funkcjonowania społeczeństwa demokratycznego. Zapewnia każdej osobie swobodę myślenia i jest dowodem poszanowania podmiotowości (odrębności) człowieka. To również wyraz tolerancji oraz sprzeciwu wobec dyskryminacji w dziedzinie religii i przekonań. Gwarantuje wolność wyznawania jakiegokolwiek religii bądź niewyznawania żadnej. Szczególną jej interpretacją jest tzw. klauzula sumienia, która umożliwia lekarzom odmowę świadczeń zdrowotnych niezgodnych z ich sumieniem. W razie zagrożenia bezpieczeństwa lub porządku publicznego, zdrowia, moralności albo praw i wolności innych osób organy władz publicznych mogą ingerować w korzystanie z tego prawa.

Wolności i prawa polityczne

• Wolność pokojowych zgromadzeń i zrzeszania się

Jest jedną z gwarancji funkcjonowania państwa demokratycznego. Państwo nie może uniemożliwiać ani utrudniać odbywania zgromadzeń. Wolność zrzeszania

się daje swobodę tworzenia partii politycznych, związków zawodowych i stowarzyszeń oraz przynależności do nich.

- **Prawo dostępu do służby publicznej**

Obowiązuje wszystkich na jednakowych zasadach. To znaczy, że te same wymagania będą stawiane wszystkim osobom, które starają się o dane stanowisko.

- **Prawo do informacji**

Dotyczy prawa do uzyskiwania informacji o działalności organów władzy publicznej oraz osób pełniących funkcje publiczne. Ograniczeniem tego prawa może być między innymi tajemnica państwowa, prywatność, ochrona danych osobowych.

Podstawowym źródłem informacji publicznej jest Biuletyn Informacji Publicznej (BIP). Obejmuje on system stron internetowych służący powszechnemu i bezpłatnemu dostępowi do informacji publicznej. Informacje dla BIP są dostarczane przede wszystkim przez: organy władzy publicznej, związki zawodowe i organizacje pracodawców oraz partie polityczne.

- **Udział obywateli w wyborach i referendach**

Prawo to przysługuje obywatelom na określonych warunkach, wskazanych w przepisach.

Wolności i prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne

- **Prawo do własności**

To jedno z najważniejszych praw gwarantujących funkcjonowanie gospodarki rynkowej. Ochronie podlegają nie tylko dobra materialne (mieszkanie, gospodarstwo rolne), lecz także prawa autorskie, patenty, znaki towarowe (logo firmy). W tej puli mieszczą się też prawa do odszkodowania oraz uprawnienia do renty i emerytury. Prawo to może być ograniczane. Przykładem jest sytuacja zabezpieczenia części majątku oskarżonego na poczet ewentualnej grzywny i kosztów postępowania sądowego.

Wolności i prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne

- **Prawo do pracy**

Zapewnia każdemu człowiekowi prawo do zaspokojenia jednej z najbardziej podstawowych potrzeb życiowych zgodnie z jego swobodnym wyborem. Nie stanowi ono jednak gwarancji zatrudnienia. Obejmuje między innymi prawo do godziwego wynagrodzenia, prawo do bezpiecznych i higienicznych warunków pracy, prawo do odpoczynku i czasu wolnego oraz prawo tworzenia i przynależności do związków zawodowych.

Dwa największe federacje związków zawodowych w Polsce to Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych oraz Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”.

1. Poszukaj informacji na temat związków zawodowych związanych z zawodem, który chciałbyś/chciałabyś wykonywać.
2. Znajdź informacje o historii NSZZ „Solidarność” i przygotuj prezentację multimedialną na ten temat.

• Prawo do nauki

Dotyczy każdego człowieka, niezależnie od jego wieku. Gwarantuje nieodpłatne nauczanie w szkołach publicznych (podstawowych, ponadpodstawowych i wyższych). Z prawa tego wynikają też obowiązki ciążące na państwie: zapewnienie powszechnej dostępności nauczania podstawowego i średniego oraz równość w dostępie do nauczania na poziomie wyższym.

Uczniowie podczas warsztatów zawodowych w szkole

• Prawo do ochrony zdrowia

Jest ściśle powiązane z prawem do życia. Gwarantuje nie tylko dostęp do opieki medycznej, lecz także do wody pitnej, żywności, zdrowych warunków życia i pracy, czystego środowiska oraz do edukacji i informacji zdrowotnej. Zobowiązuje państwo do stworzenia systemu opieki medycznej powszechnie dostępnej, prowadzenia edukacji i informacji prozdrowotnej, podejmowania działań profilaktycznych oraz zapobiegania epidemiom.

• Prawo do ochrony rodziny

Zapewnia rodzinie pełen rozwój poprzez ochronę prawną i socjalną. Rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej

i społecznej, zwłaszcza wielodzietne i niepełne, mają prawo do szczególnej pomocy ze strony państwa i samorządów terytorialnych.

Z tym prawem wiąże się również **ochrona praw dziecka**. Zgodnie z Konstytucją RP państwo jest zobowiązane do ochrony dzieci przed przemocą, wyzyskiem i demoralizacją. Dzieciom pozbawionym opieki rodzicielskiej państwo zapewnia warunki do życia i rozwoju.

Do praw socjalnych należy zaliczyć dążenie państwa do zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych obywateli, przeciwdziałanie bezdomności i ochronę praw konsumentów.

Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów

Na straży praw konsumentów stoi Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów. Prowadzi on także postępowania antymonopolowe.

Konstytucja RP zapewnia ponadto **wolność twórczości artystycznej, badań naukowych** oraz **wolność korzystania z dóbr kultury**. Ponadto zobowiązuje organy władz publicznych do dbałości o środowisko naturalne.

IV. Demokracja i prawo

Jakie prawa człowieka przedstawiono na rysunkach? Nazwij je i zastanów się, kiedy i w jakich sytuacjach mogą być łamane te prawa.

Twój ruch

Kontrowersje wokół praw człowieka

Prawa człowieka często są przedmiotem dyskusji, a nawet konfliktów dzielących społeczeństwo. Szczególnie dotyczy to prawa do życia. Kara śmierci, aborcja, eutanazja, a pośrednio także zapłodnienie *in vitro* i badania prenatalne wzbudzają kontrowersje, również na płaszczyźnie politycznej.

Eutanazja

Eutanazja – przyspieszenie lub niezapobieganie śmierci w celu skrócenia cierpienia chorego człowieka. Bardziej szczegółową definicję zawiera artykuł Anny Alichowicz.

Definicja

Zgodnie z definicją wąską eutanazja jest to działanie lekarza mające na celu spowodowanie śmierci nieznośnie cierpiącego kompetentnego pacjenta na jego (pacjenta) życzenie. [...]

Definicja szeroka przyjmuje, że eutanazją jest czyn, który może być zarówno działaniem, jak i zaniechaniem, sprawcą czynu jest lekarz, a jego celem jest spowodowanie śmierci nieznośnie cierpiącego pacjenta na jego życzenie, jeśli pacjent jest kompetentny, albo pacjenta niekompetentnego.

Anna Alichowicz, *Eutanazja i lekarska pomoc w samobójstwie*, <https://link.operon.pl/vG> (dostęp: 27.05.2025).

Zajrzyj
do źródła

Z tych definicji wynikają cztery formy eutanazji:

- czynna dobrowolna, czyli dokonana przez lekarza na życzenie pacjenta, który jest w pełni świadom podejmowanych czynności, dopuszczalna między innymi w Holandii i Belgii;

- czynna niedobrowolna, dokonana przez lekarza na życzenie rodziny pacjenta niezdolnego do podejmowania świadomych decyzji (nieprzytomnego);
- bierna dobrowolna polegająca na zaniechaniu tzw. uporczywej terapii na życzenie przytomnego pacjenta;
- bierna niedobrowolna polegająca na zaniechaniu tzw. uporczywej terapii na życzenie rodziny nieprzytomnego pacjenta.

Aborcja

Definicja

Aborcja to celowe zakończenie ciąży przed narodzeniem płodu. Jest przeprowadzana za pomocą metod farmakologicznych i procedur chirurgicznych.

W wielu krajach obowiązują różne przepisy dotyczące przerywania ciąży. Uwzględniają one wiek ciąży i okoliczności, które uzasadniają aborcję. W debacie publicznej poruszane są dopuszczalne warunki aborcji, w tym skrajne stanowiska. Niektórzy postulują całkowity zakaz aborcji, a inni – brak ograniczeń w przerywaniu ciąży.

Aktualnie w Polsce dopuszczalna jest aborcja wykonana przez lekarza, gdy ciąża stanowi zagrożenie dla życia lub zdrowia kobiety ciężarnej oraz gdy zachodzi uzasadnione podejrzenie, że ciąża powstała w wyniku czynu zabronionego (gwałt, kazirodztwo). Trybunał Konstytucyjny w 2020 r. uznał za niezgodny z Konstytucją RP przepis dopuszczający aborcję w przypadku, gdy badania prenatalne lub inne przesłanki medyczne wskazywały na duże prawdopodobieństwo ciężkiego i nieodwracalnego upośledzenia płodu albo nieuleczalnej choroby zagrażającej jego życiu. To postanowienie spotkało się to z licznymi protestami dużej części społeczeństwa polskiego.

Podsumowanie lekcji

- s. 288 • Prawa człowieka są: **przyrodzone, powszechne, niezbywalne, nienaruszalne, naturalne, niepodzielne**.
- s. 292 • Wyróżnia się trzy generacje praw człowieka: **pierwszą (prawa osobiste, polityczne i obywatelskie), drugą (prawa gospodarcze, kulturalne i socjalne) i trzecią (prawa kolektywne)**.
- s. 292 • Prawa człowieka możemy podzielić na **prawa (prawa pozytywne) oraz wolności (prawa negatywne)**.
- s. 293 • **Do wolności i praw osobistych** zalicza się: prawo do życia, wolność od tortur, prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego, prawo do słusznego procesu, prawo do poszanowania prywatności, wolność myśli, sumienia, religii i poglądów.
- s. 294 • **Do wolności i praw politycznych** należą: wolność pokojowych zgromadzeń i zrzeszania się, prawo dostępu do służby publicznej, prawo do informacji, prawo obywateli do udziału w wyborach i referendach.
- s. 295 • **Wśród wolności i praw ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych można wymienić:** prawo do własności, do pracy, do nauki, do ochrony zdrowia, do ochrony rodziny, ochronę praw dziecka, dążenie do zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych obywateli, przeciwdziałanie bezdomności, ochronę praw konsumentów, dbałość o środowisko naturalne, wolność twórczości artystycznej oraz badań naukowych, a także wolność korzystania z dóbr kultury.

Pytania i polecenia

1. Scharakteryzuj podstawowe cechy praw człowieka.
2. Wymień wolności i prawa osobiste ujęte w Konstytucji RP.
3. Podaj wolności i prawa polityczne zawarte w Konstytucji RP.
4. Opisz konstytucyjne wolności i prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne.
5. Wyszukaj w różnych źródłach informacji kraje Unii Europejskiej, w których dopuszczalna jest eutanazja. Przedstaw warunki, na jakich jest dozwolona.
6. Omów podobieństwa i różnice w zapisach dotyczących prawa do życia w międzynarodowych dokumentach ochrony praw człowieka. Przedstaw je na podstawie zamieszczonych poniżej tekstów źródłowych.

Każdy człowiek ma prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa swej osoby.

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, art. 3.

1. Każda istota ludzka ma przyrodzone prawo do życia. Prawo to powinno być chronione przez ustawę. Nikt nie może być samowolnie pozbawiony życia.
2. W krajach, w których kara śmierci nie została zniesiona, wyrok śmierci może być wydany jedynie za najcięższe zbrodnie, zgodnie z ustawą, która obowiązywała w chwili popełnienia zbrodni i nie narusza postanowień niniejszego Paktu i Konwencji o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa. Kara ta może być wykonana tylko na podstawie prawomocnego wyroku wydanego przez właściwy sąd.
3. W przypadku gdy pozbawienie życia stanowi zbrodnię ludobójstwa, jest oczywiste, że żadne postanowienie niniejszego artykułu nie upoważnia żadnego Państwa Strony niniejszego Paktu do uchylania się w jakikolwiek sposób od zobowiązań przyjętych przez nie na podstawie postanowień Konwencji o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa.
4. Każdy skazany na śmierć ma prawo ubiegać się o ulaskawienie lub zmianę kary. Amnestia, ulaskawienie lub zmiana kary śmierci mogą być zastosowane we wszystkich przypadkach.
5. Wyrok śmierci nie będzie wydany w odniesieniu do przestępstw popełnionych przez osoby w wieku poniżej 18 lat i nie będzie wykonywany w stosunku do kobiet ciężarnych.
6. Nie można powoływać się na żadne postanowienie niniejszego artykułu w celu opóźnienia lub niedopuszczenia do zniesienia kary śmierci przez jakiekolwiek Państwo Stronę niniejszego Paktu.

Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych, art. 6.

1. Prawo każdego człowieka do życia jest chronione przez ustawę. Nikt nie może być umyślnie pozbawiony życia, wyjąwszy przypadki wykonania wyroku sądowego skazującego za przestępstwo, za które ustawa przewiduje taką karę.
2. Pozbawienie życia nie będzie uznane za sprzeczne z tym artykułem, jeżeli nastąpi w wyniku bezwzględnie koniecznego użycia siły:
 - a) w obronie jakiejkolwiek osoby przed bezprawną przemocą;
 - b) w celu wykonania zgodnego z prawem zatrzymania lub uniemożliwienia ucieczki osobie pozbawionej wolności zgodnie z prawem;
 - c) w działaniach podjętych zgodnie z prawem w celu stłumienia zamieszek lub powstania.

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, art. 2.

1. Każdy ma prawo do życia.
2. Nikt nie może być skazany na karę śmierci ani poddany jej wykonaniu.

Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 2.

7. Odszukaj – inne niż zamieszczone w rozdziale – przykłady spraw dotyczących dyskusji wokół praw człowieka.
8. Przeanalizuj informacje na temat wybranej kontrowersyjnej sprawy dotyczącej praw człowieka. Sformułuj swoją opinię.

Znaczenie praw człowieka w relacjach obywatel – państwo

- poznasz podstawowe relacje obywatel – państwo;
- zrozumiesz znaczenie praw człowieka w tych relacjach.

Na tej lekcji

Czym jest państwo?

Na przestrzeni wieków filozofowie podkreślali dużą rolę państwa jako jednej z najważniejszych instytucji życia społecznego.

Definicja państwa

Rola państwa według różnych badaczy	
Arystoteles (384–322 p.n.e.)	• Państwo to główny cel rozwoju społecznego, a człowiek w sposób naturalny był stworzony do życia w państwie.
Tomasz z Akwinu (1224–1274)	• Państwo to samowystarczalna, niezależna, samorządna społeczność, uznająca określony porządek prawny i podlegająca władzy, która ją chroni i gwarantuje pokój zewnętrzny. • W późniejszym czasie podobne stwierdzenia głosiła społeczna nauka Kościoła katolickiego.
Jean-Jacques Rousseau (1712–1778)	• Państwo jako umowa społeczna, jedynym źródłem wszelkiej władzy politycznej był lud.
Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831)	• Państwo jest Bogiem na Ziemi.
Karol Marks (1818–1883)	• Państwo jest narzędziem klasy panującej.
Włodzimierz Lenin (1870–1924)	• Państwo to machina do utrzymania panowania jednej klasy nad drugą.

Autorem klasycznej, trójelementowej definicji państwa jest **Georg Jellinek** (1851–1911).

Państwo to wspólnota ludzi, zajmująca określone terytorium, poddana zwierzchniej władzy, która ją chroni.

Definicja

Współcześnie państwo traktuje się jako organizację:

- **polityczną** – władza państwowa organizuje życie społeczne;
- **suwerenną** – niezależną zarówno w aspekcie wewnętrznym, jak i zewnętrznym, czyli zdolną do podejmowania samodzielnych decyzji w polityce krajowej i zagranicznej;

- **terytorialną** – zajmującą określone terytorium, wyznaczone przez ustalone i uznawane granice;
- **przymusową** – przynależność do niej ma charakter sformalizowany w postaci obywatelstwa, z którym wiąże się szereg obowiązków (zobacz rozdział 2 w dziale I).

Wielu filozofów uważało, że podstawą władzy zwierzchniej powinna być **umowa społeczna**. Jednak część z nich rozumiała ją jako ograniczenie wolności i podporządkowanie się jednostek w zamian za bezpieczeństwo. Nawet współcześnie spotkamy wiele takich postaw, których istotą jest rezygnacja z pewnych swobód, takich jak wolność słowa, na rzecz bezpieczeństwa socjalnego.

Znaczenie praw człowieka w relacjach obywatel – państwo

Prawa człowieka mają istotne znaczenie w relacjach obywatela z państwem i są w różny sposób opisywane. Jedną z koncepcji przedstawił prof. Wiktor Osiatyński (1945–2017), polski prawnik, pisarz, publicysta, działacz społeczny i nauczyciel akademicki: *Prawa człowieka to powszechne prawa moralne o charakterze podstawowym przynależne każdej jednostce w jej kontaktach z państwem*. Zdaniem Osiatyńskiego **pojęcie praw człowieka** opiera się na trzech тезach:

- każda władza jest ograniczona;
- jednostka posiada sferę autonomii, do której nie ma dostępu żadna władza;
- jednostka może się domagać od państwa ochrony jej praw.

W podziale praw człowieka zostały ujęte **relacje obywatel – państwo**. Wyróżnia się prawa i wolności.

Prawa człowieka

Definicja

Prawa – czyli prawa pozytywne, które nakładają na państwo obowiązek podejmowania działań realizujących uprawnienia jednostki, na przykład organizacja systemu opieki zdrowotnej.

Wolności – czyli prawa negatywne, które mówią, że państwo powstrzyma się od działań ograniczających swobody człowieka, na przykład od cenzury.

Na straży praw człowieka stoi państwo. W związku z tym profesor Osiatyński wyróżnia trzy **funkcje praw człowieka**:

1. Ochrona wolności jednostki przed ich naruszeniem przez państwo.

Oznacza to, że obywatel dzięki prawom człowieka jest chroniony przed nadużyciem władzy przez państwo. Państwo realizuje różne cele dla dobra publicznego. Jednak nie może narzucać obywatelom własnego rozumienia tego dobra. Formą takiej ochrony jest na przykład ograniczenie możliwości ingerencji urzędników (czyli funkcjonariuszy państwowych) w niektóre sfery życia obywateli.

Taka ochrona wynika z wolności, jakie ma człowiek, w tym z wolności: osobistej, sumienia i wyznania, zgromadzeń, zrzeszania się, poruszania się i gospodarowania.

2. Konieczność stworzenia przez państwo możliwości realizacji praw jednostki.

Procedury, zgodnie z którymi działa państwo, nie mogą naruszać godności człowieka. Mają chronić obywateli – na przykład: obywatela można zatrzymać tylko zgodnie z ustalonym prawem. Obywatele korzystają także z praw politycznych, jak prawo wyborcze. Ponadto mają prawo do bezpieczeństwa ekonomicznego, socjalnego i kulturalnego, w tym prawo do nauki i ochrony zdrowia.

3. Ochrona przez państwo praw i wolności jednostki przed ich naruszeniem przez inne osoby.

Zagrożeniem dla jednostki mogą być konkretni ludzie, na przykład: złodzieje, skorumpowani urzędnicy czy niekompetentni lekarze. Dlatego prawa człowieka mają zastosowanie nie tylko w relacji obywatel – państwo, lecz także w relacjach między ludźmi. Na przykład: z praw człowieka wynika prawo do tajemnicy korespondencji – jeśli zostanie naruszone przez urzędnika lub nawet osobę prywatną, można się zwrócić z prośbą o interwencję do instytucji państwowych.

Inni badacze – w tym **Marek Nowicki** (1947–2003; znany obrońca praw człowieka) – uważają, że prawa człowieka nie regulują takich obszarów, jak: miłość, przyjaźń czy stosunki rodzinne i sąsiedzkie.

Art. 45

Każdy ma prawo do sądu. Wszyscy mają prawo do równego dostępu do sądów.

Art. 78

Każdy ma prawo do zaskarżenia decyzji administracyjnej do sądu.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Na podstawie artykułów 45 i 78 odpowiedz, co oznacza prawo do sądu i jak jest ono zabezpieczone w Polsce. Jakie znaczenie ma możliwość zaskarżenia decyzji administracyjnej?

Zajrzyj
do źródła

Twój ruch

Rola praw człowieka w relacjach obywatel – państwo w Polsce

Konstytucja RP zawiera zapisy, które znacznie wzmocniły pozycję jednostki w relacjach z państwem. Szczególnie dotyczy to artykułu 4 punkt 1:

Władza zwierzchnia w Rzeczypospolitej Polskiej należy do Narodu.

Z zasady tej wynika zwierzchnictwo narodu nad instytucjami państwa. Naród sprawuje władzę bezpośrednio lub przez swoich przedstawicieli. Z kolei artykuł 30 podkreśla znaczenie praw człowieka w relacjach obywatel – państwo:

Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych.

Zajrzyj
do źródła

Konstytucja zapewnia obywatelom także narzędzia umożliwiające wpływania na instytucje państwa i osoby sprawujące władzę. Najważniejsze z nich to „karta wyborcza”. Dzięki niej obywatele mogą decydować o tym, kto będzie sprawował urząd Prezydenta RP, wójta, burmistrza lub prezydenta miasta, a także w jakim składzie będzie obradował sejm, senat oraz organy stanowiące samorządu terytorialnego. Silnym narzędziem wpływu na decyzje instytucji państwa jest prawo do zgromadzeń, do składania petycji, wniosków i skarg do organów władzy publicznej. Dzięki prawu do zrzeszania się mogą powstawać partie polityczne, związki zawodowe i inne organizacje społeczne, które mogą wpływać na funkcjonowanie państwa. Takie możliwości dają również obywatelska inicjatywa ustawodawcza oraz konsultacje społeczne.

Gwarancje prawne i ochrona praw człowieka w Polsce zostaną omówione w rozdziale 16.

Podsumowanie lekcji

- s. 301 • Państwo to **wspólnota ludzi zajmująca określone terytorium, poddana zwierzchniej władzy, która ją chroni.**
- s. 302 • **Prawa człowieka** pełnią trzy funkcje. Są to: **ochrona wolności jednostki przed jej naruszeniem przez państwo, konieczność stworzenia przez państwo możliwości realizacji praw jednostki, ochrona przez państwo praw i wolności jednostki przed jej naruszeniami przez inne osoby.**

Pytania i polecenia

1. Wyjaśnij znaczenie praw człowieka w relacji obywatel – państwo.
2. Oceń skuteczność oddziaływania obywateli na państwo takich narzędzi, jak zgromadzenia, petycje, wnioski i skargi.

Ochrona dóbr osobistych (temat fakultatywny)

15

- poznasz znaczenie pojęcia *dobra osobiste*;
- dowiesz się, jakie przepisy dotyczą ochrony dóbr osobistych;
- scharakteryzujesz sposoby ochrony dóbr osobistych.

Na tej lekcji

Przepisy dotyczące ochrony dóbr osobistych

Konstytucja RP zapewnia obywatelom prawo do ochrony dóbr osobistych. Szczegółowe przepisy zawarto w II rozdziale, w części Wolności i prawa osobiste.

Ochrona dóbr osobistych

Art. 47

Każdy ma prawo do ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz do decydowania o swoim życiu osobistym.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Zajrzyj
do źródła

Kolejnym aktem prawnym zawierającym przepisy chroniące dobra osobiste jest Kodeks cywilny. Znajdują się tam katalog praw osobistych oraz zasady odpowiedzialności prawnej za ich naruszenie.

Art. 23

Dobra osobiste człowieka, jak w szczególności zdrowie, wolność, cześć, swoboda sumienia, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnica korespondencji, nietykalność mieszkania, twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza i racjonalizatorska, pozostają pod ochroną prawa cywilnego niezależnie od ochrony przewidzianej w innych przepisach.

Art. 24

§ 1. Ten, czyje dobro osobiste zostaje zagrożone cudzym działaniem, może żądać zaniechania tego działania, chyba że nie jest ono bezprawne. W razie dokonanego naruszenia może on także żądać, ażeby osoba, która dopuściła się naruszenia, dopełniła czynności potrzebnych do usunięcia jego skutków, w szczególności ażeby złożyła oświadczenie odpowiedniej treści i w odpowiedniej formie. Na zasadach przewidzianych w kodeksie może on również żądać zadośćuczynienia pieniężnego albo zapłaty odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny.

§ 2. Jeżeli wskutek naruszenia dobra osobistego została wyrządzona szkoda majątkowa, poszkodowany może żądać jej naprawienia na zasadach ogólnych.

§ 3. Przepisy powyższe nie uchybiają uprawnieniom przewidzianym w innych przepisach, w szczególności w prawie autorskim oraz w prawie wynalazczym.

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny.

Ochronę dóbr osobistych zapewniają także inne dokumenty, między innymi ustawy: a o prawie autorskim i prawach pokrewnych, prawo wynalazcze oraz o ochronie danych osobowych.

Pojęcie dóbr osobistych

Definicja

Dobra osobiste – wszystkie wartości o charakterze niemajątkowym, które wiążą się z osobowością człowieka, pełnioną przez niego funkcją lub uznane za dobra szczególnej wartości.

Pojęcie dóbr osobistych

Zawarty w Konstytucji RP i Kodeksie cywilnym katalog dóbr osobistych nie ma charakteru zamkniętego. To od jednostki zależy, co uzna ona za wartość szczególną dla siebie. Tylko sąd może orzec, czy w istocie ta wartość podlega ochronie prawnej.

Najważniejsze dobra osobiste to:

• Życie

O jego ważności mówią współczesne dokumenty dotyczące ochrony praw człowieka czy Konstytucja RP, a także zasady religijne, jak dekalog Kościoła katolickiego. Na temat ochrony życia toczą się liczne dyskusje, a także konflikty, związane między innymi z eutanazją czy karą śmierci.

• Zdrowie

Konstytucja RP zapewnia każdemu obywatelowi prawo do ochrony zdrowia, między innymi przez równy dostęp do bezpłatnych świadczeń opieki zdrowotnej, rozwój kultury fizycznej czy bezpieczne i higieniczne warunki pracy. Jednak to nie zwalnia nas z obowiązku dbania o swoje zdrowie.

• Cześć i dobre imię

Dobra te wiążą się z godnością człowieka. To ważna zasada zarówno w nauce społecznej Kościoła katolickiego, jak i w filozofii liberalnej, w której jest dodatkowo łączona z wolnością jednostki. Godność stanowi fundamentalną zasadę prawną w Konstytucji RP oraz międzynarodowych dokumentach ochrony praw człowieka.

• Wizerunek

Jest dobrem cennym nie tylko dla osób publicznych (np. polityków, artystów, sportowców). Wizerunek osób prywatnych również może być wykorzystany bez ich wiedzy, w celach komercyjnych lub przestępczych. Współcześnie stanowi to duży problem, zwłaszcza ze względu na możliwości, jakie daje sztuczna inteligencja.

Nikt bez naszej zgody nie może wykorzystać naszego wizerunku w prasie, telewizji czy portalach społecznościowych. Wyjątkiem są zdjęcia, na których nasza postać jest tylko częścią pewnej całości, na przykład publiczności na koncer-

cie czy uroczystości szkolnej. Ochrona wizerunku nie dotyczy w takim stopniu osób powszechnie znanych podczas wypełniania przez nie funkcji publicznych, szczególnie politycznych, społecznych i zawodowych.

- **Prywatność**

Konstytucja RP zapewnia ochronę prawną życia prywatnego. Ochrona ta obejmuje między innymi: ochronę wizerunku, prawo do niezakłóconego korzystania z miejsca zamieszkania (mir domowy) oraz ochronę korespondencji i danych osobowych. Jednak istnieją pewne odstępstwa od tego. Na przykład: naruszenie miru domowego może nastąpić w czasie czynności egzekucyjnych wykonywanych przez komornika, w pewnych sytuacjach policja bez nakazu może wejść do mieszkania, podobnie jak straż pożarna podejmująca działania ratownicze.

- **Tajemnica korespondencji**

To dobro osobiste również jest chronione w Konstytucji RP. Może zostać ograniczone jedynie w przypadkach określonych w ustawie o Policji. Policja w ramach kontroli operacyjnej może w sposób niejawnny pozyskiwać treści rozmów telefonicznych, przesyłek pocztowych i wiadomości elektronicznych. Zgodę na to musi wydać sąd okręgowy, a taka zgoda obejmuje nie dłużej niż 3 miesiące. Bezprawne kontrolowanie komunikowania się to przestępstwo, za które grozi kara do 2 lat pozbawienia wolności.

- **Twórczość artystyczna i naukowa (własność intelektualna)**

Dobra osobiste często są efektem ciężkiej i kosztownej pracy artystów, naukowców wynalazców, przedsiębiorców. Ochrona praw autorskich następuje z chwilą powstania dzieła literackiego, artystycznego lub muzycznego. Własność przemysłowa (patenty, wzory, znaki towarowe itp.) wymaga rejestracji.

Wiele problemów stwarza ochrona praw autorskich w internecie. Użytkownicy sieci powinni pamiętać, że mogą korzystać z cudzej własności intelektualnej po spełnieniu określonych warunków, na przykład po uzyskaniu zgody od autora. Mogą powoływać się na dane treści także na prawie cytatu (w recenzji, pracy naukowej). Wszyscy mogą legalnie używać, nawet w celach komercyjnych, materiałów dostępnych w domenie publicznej, których prawa autorskie wygasły lub autor się ich zrzekł.

Do dóbr osobistych należałoby zaliczyć również nietykalność osobistą, integralność seksualną, wolność, głos człowieka, płeć i inne.

Symbol ochrony
praw autorskich

Ochrona danych osobowych

Ważnym dobrem osobistym są **dane osobowe**. Składają się na nie między innymi: imię, nazwisko, wiek, płeć, miejsce zamieszkania, wykształcenie, wykonywany zawód, stan cywilny, kod genetyczny i stan zdrowia.

Ochronę danych osobowych gwarantuje Konstytucja RP.

Art. 51

1. Nikt nie może być obowiązany inaczej niż na podstawie ustawy do ujawniania informacji dotyczących jego osoby.

Ochrona danych
osobowych

Zajrzyj
do źródła

Świadomy obywatel

link.operon.pl/xj
Urząd Ochrony Danych Osobowych
Na tej stronie znajdziesz informacje o tym, jak instytucje muszą przestrzegać przepisów dotyczących danych osobowych, i co robić, jeśli doszło do wycieku twoich danych.

2. Władze publiczne nie mogą pozyskiwać, gromadzić i udostępniać innych informacji o obywatelach niż niezbędne w demokratycznym państwie prawnym.
3. Każdy ma prawo dostępu do dotyczących go urzędowych dokumentów i zbiorów danych. Ograniczenie tego prawa może określić ustawa.
4. Każdy ma prawo do żądania sprostowania oraz usunięcia informacji nieprawdziwych, niepełnych lub zebranych w sposób sprzeczny z ustawą.
5. Zasady i tryb gromadzenia oraz udostępniania informacji określa ustawa.

Od 2018 r. obowiązuje w Polsce i krajach UE **Ogólne rozporządzenie o ochronie danych**, zwane w naszym kraju rozporządzeniem o ochronie danych osobowych – **RODO**. Zgodnie z nim obywatele mają prawo do dostępu do swoich danych, do ich usunięcia lub ograniczenia ich przetwarzania i przenoszenia. Wszystkie instytucje i organizacje społeczne mają obowiązek przestrzegania tych przepisów i informowania klientów o przysługujących im prawach. Za złamanie przepisów RODO grozi kara w wysokości nawet do 20 mln euro.

Niestety wciąż zdarzają się przypadki wycieku danych osobowych. W wyniku ataku hakerskiego w listopadzie 2023 r. wyciekły dane osobowe gromadzone przez jedno z największych laboratoriów medycznych. Częstą przyczyną takich wycieków jest niedostateczne oprogramowanie antywirusowe. Niektórzy użytkownicy sami udostępniają swoje dane osobowe w zamian za darmowe programy czy udział w grze. Inni nie korzystają z programów antywirusowych czy stosują za słabe hasła. Część internautów wchodzi na niedostatecznie zabezpieczone strony.

Warto sprawdzać, czy strona, na którą zamierzamy wejść, korzysta z protokołu HTTPS. Trzeba również regularnie dostosowywać ustawienia prywatności w różnych serwisach, do których się logujemy. Skutkiem braku ostrożności może być kradzież tożsamości, która zostanie wykorzystana do działań przestępczych.

Wprowadzenie unijnego rozporządzenia zmusiło duże firmy, jak Facebook i Amazon, ale także inne państwa, w tym Japonię, do dostosowania swoich przepisów do standardów europejskich.

Instytucje ochrony dóbr osobistych

Naruszenia dóbr osobistych najczęściej można dochodzić na drodze sądowej w postępowaniu cywilnym. Niektóre naruszenia dóbr osobistych są także przestępstwem w świetle prawa karnego, jak zniesławienie, które narusza cześć i dobre imię człowieka.

Art. 212

- § 1. Kto pomawia inną osobę, grupę osób, instytucję, osobę prawną lub jednostkę organizacyjną niemającą osobowości prawnej o takie postępowanie lub właściwości, które mogą poniżyć ją w opinii publicznej lub narazić na utratę zaufania potrzebnego dla danego stanowiska, zawodu lub rodzaju działalności, podlega grzywnie albo karze ograniczenia wolności.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny.

Zajrzyj
do źródła

Wszystkimi sprawami związanymi z naruszeniem ochrony danych osobowych zajmuje się Urząd Ochrony Danych Osobowych. Przypadek naruszenia przepisów o ochronie danych osobowych powinien być zgłoszony do tego urzędu. Skarga powinna zawierać: imię i nazwisko osoby skarżącej, podmiot, który jest skarżony, żądanie (oczekiwania osoby skarżącej, np. sprostowanie danych) oraz podpis. Forma elektroniczna skargi powinna zawierać adres mailowy skarżącego, podpis elektroniczny, podpis zaufany lub inny sposób potwierdzenia tożsamości. Skargę najlepiej złożyć na odpowiednim formularzu na platformie ePUAP2.

Podsumowanie lekcji

- **Przepisy dotyczące ochrony dóbr osobistych** są zawarte w Konstytucji RP, w rozdziale II w części Wolności i prawa osobiste, a także w Kodeksie cywilnym oraz m.in. w ustawach: o prawie autorskim i prawach pokrewnych, Prawo wynalazcze oraz o ochronie danych osobowych. ➤ s. 305
- Do **najważniejszych dóbr osobistych** należą: życie, zdrowie, cześć, dobre imię, wizerunek, prywatność, tajemnica korespondencji, twórczość artystyczna i naukowa oraz dane osobowe. ➤ s. 306
- Podstawowym dokumentem dotyczącym ochrony danych osobowych jest przejęte w Unii Europejskiej **Ogólne rozporządzenie o ochronie danych**. ➤ s. 307

Pytania i polecenia

1. Oceń znaczenie prawnej ochrony dóbr osobistych.
2. Jakie dobra, twoim zdaniem, powinny uzupełnić katalog zamieszczony w podręczniku? Uzasadnij swoją opinię.
3. Podaj zagrożenia, jakie mogą wynikać z naruszenia danych osobowych w internecie. Wskaż sposoby uniknięcia tych zagrożeń.

Gwarancje przestrzegania praw człowieka w Polsce

Na tej lekcji

- poznasz akty prawne dotyczące przestrzegania praw człowieka w Polsce;
- przeanalizujesz zakres obowiązków Rzecznika Praw Obywatelskich;
- nauczysz się pisać skargę do Rzecznika Praw Obywatelskich;
- dowiesz się, czym są organizacje pozarządowe i na czym polega ich działalność;
- prześledzisz działalność przykładowych organizacji pozarządowych;
- wyjaśnisz, jakie znaczenie ma skarga konstytucyjna;
- wskażesz zobowiązania międzynarodowe dotyczące ochrony praw człowieka.

Prawne gwarancje
ochrony praw
człowieka

Konstytucja RP oprócz katalogu wolności i praw człowieka zawiera w rozdziale II środki ich ochrony. Znajdują się one również w ustawach dotyczących prawa pracy, prawa rodzinnego i opiekuńczego, ochrony środowiska, polityki społecznej państwa, funkcjonowania partii politycznych, związków zawodowych, stowarzyszeń, organizacji zgromadzeń, udziału w wyborach i referendach.

Ochroną praw człowieka zajmują się także różne instytucje. Należą do nich sądy powszechne i administracyjne, Rzecznik Praw Obywatelskich, Rzecznik Praw Dziecka, Trybunał Konstytucyjny oraz organizacje pozarządowe.

Gwarancją przestrzegania praw człowieka w Polsce są również międzynarodowe zobowiązania Polski wynikające z podpisanych konwencji i członkostwa w różnych organizacjach.

Sądy powszechne
i administracyjne

Twój punkt
widzenia

Czy Rzecznik Praw Obywatelskich powinien posiadać immunitet? Podzielcie klasę na dwie grupy. Niech jedna z grup przedstawi argumenty przemawiające za tym, by RPO posiadał immunitet, a druga – przeciwko tej tezie.

Rzecznik Praw
Obywatelskich

Sądy powszechne i administracyjne

Sądy powszechne (rejonowe, okręgowe, apelacyjne) rozpatrują sprawy z zakresu prawa karnego, cywilnego, rodzinnego i opiekuńczego oraz prawa pracy i ubezpieczeń społecznych. Zajmują się ochroną praw człowieka tylko w odniesieniu do konkretnej sytuacji. Oskarżony i poszkodowany mają **prawo wnieść odwołanie** (apelację) od wyroku sądu pierwszej instancji.

Sądy administracyjne chronią obywateli przed samowolą organów administracji publicznej. Rozpatrują skargi dotyczące decyzji organów administracji rządowej lub samorządowej (np. wywłaszczenie, odmowa zezwolenia na budowę, rejestracja działalności gospodarczej).

Rzecznik Praw Obywatelskich

Zgodnie z Konstytucją RP Rzecznik Praw Obywatelskich (RPO) stoi na straży wolności oraz praw człowieka i obywatela. Jego działania obejmują zarówno obywateli polskich, jak i cudzoziemców czy bezpaństwowców (apatrydów).

Rzecznik przyjmuje i rozpatruje skargi, wnosi kasację od prawomocnych wyroków sądu, wnioskuję o podjęcie inicjatywy ustawodawczej, a także inicjuje kontrolę zgodności aktów prawnych z Konstytucją RP przed Trybunałem Konstytucyjnym. Prowadzi ponadto działalność informacyjną i edukacyjną. RPO współpracuje także z organizacjami pozarządowymi i rzecznikami z innych państw.

Funkcję Rzecznika Praw Obywatelskich pełni obecnie Marcin Wiącek.

Swoją sprawę można zgłosić do RPO przez internet, listownie, a także osobiście – w jednym z 16 biur na terenie Polski. Wniosek musi zawierać:

IMIĘ
I NAZWISKO

ADRES OSOBY
SKŁADAJĄCEJ WNIOSEK

OPIS
SPRAWY

DOKUMENTY
DOTYCZĄCE SPRAWY

Rzecznik Praw Dziecka

Zgodnie z ustawą o Rzeczniku Praw Dziecka strzeże on praw dziecka określonych w Konstytucji RP, Konwencji o prawach dziecka i w innych przepisach prawa, z poszanowaniem odpowiedzialności, praw i obowiązków rodziców. W szczególności dba o przestrzeganie prawa do:

- życia i ochrony zdrowia,
- wychowania w rodzinie,
- godziwych warunków socjalnych,
- nauki.

Rzecznikiem Praw Dziecka jest obecnie Monika Horna-Cieślak.

Skarga konstytucyjna

W sprawach skargi konstytucyjnej orzeka Trybunał Konstytucyjny (TK). Prawo do wniesienia skargi ma każdy, kto uzna, że sąd lub organ administracyjny wydał decyzję naruszającą jego prawa i wolności na podstawie przepisów sprzecznych z Konstytucją RP. Z taką skargą **można wystąpić do TK** po wyczerpaniu zwyczajnych środków odwoławczych.

Skargę konstytucyjną można wnieść, jeśli:

- do naruszenia praw lub wolności doszło w wyniku orzeczenia sądu lub organu administracji publicznej w indywidualnej sprawie skarżącego;
- orzeczenie ma charakter ostateczny (skarżącemu nie przysługuje żaden środek prawny, który pozwalałby na inne postępowanie);
- przedmiotem skargi jest wyłącznie zarzut niezgodności z Konstytucją RP aktu prawa, na podstawie którego wydano orzeczenie naruszające konstytucyjne prawa lub wolności skarżącego;
- nie minęło więcej niż trzy miesiące od doręczenia skarżącemu prawomocnego wyroku lub ostatecznej decyzji;
- jest sporządzona przez adwokata lub radcę prawnego.

Skarga
konstytucyjna

Organizacje pozarządowe

Organizacje
pozarządowe –
definicja

Organizacje pozarządowe (NGOs ang. *non governmental organizations*, czytaj: non gawernmental organizejszyns) stanowią istotny środek ochrony praw człowieka. Nie zależą one od organów władzy publicznej (rządu), a przynależność do nich jest dobrowolna. Takie organizacje nie działają dla zysku czy zdobycia władzy (w odróżnieniu od partii politycznych).

Artykuł 71 Karty Narodów Zjednoczonych umożliwia współpracę instytucji międzynarodowych z organizacjami pozarządowymi. Ich przedstawiciele uczestniczą w pracach legislacyjnych i tworzeniu prawa międzynarodowego. Mogą też monitorować stan przestrzegania praw człowieka w konkretnych państwach i informować o przykładach ich łamania. Organizacje pozarządowe zajmują się również edukacją i promowaniem idei praw człowieka.

Funkcje organizacji
pozarządowych

Zalicza się do nich między innymi Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża, Amnesty International (czytaj: amnesty internaszynal) oraz Helsińską Fundację Praw Człowieka.

Podstawowe funkcje organizacji pozarządowych

FUNKCJA NORMOTWÓRCZA

Organizacje uczestniczą (poprzez opiniowanie i lobbowanie) w procesie tworzenia prawa, wspierają istniejące organizacje zajmujące się prawami człowieka lub tworzą nowe.

FUNKCJA IMPLEMENTACYJNA

Monitorują przestrzeganie praw człowieka na świecie, informują o przypadkach łamania tych praw, domagają się karania winnych.

FUNKCJA PROMOCYJNO- EDUKACYJNA

Propagują idee praw człowieka.

Implementacja (łac. *implementation*) – wdrożenie, realizacja; w tym znaczeniu: kontrola przestrzegania prawa międzynarodowego.

Międzynarodowy
Komitet
Czerwonego Krzyża

Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża działa od 1864 r. na rzecz praw człowieka w zakresie prawa humanitarnego. Uczestniczy w tworzeniu i udoskonalaniu prawa humanitarnego, w szczególności dotyczącego ochrony ofiar wojny i losu ludności cywilnej podczas konfliktów zbrojnych. W czasie pokoju pomaga ofiarom klęsk żywiołowych i koordynuje międzynarodową pomoc humanitarną.

Kontroluje przestrzeganie praw człowieka i działaniami dyplomatycznymi wymusza wprowadzanie zmian, gdy prawa te nie są respektowane.

Za swoje zasługi trzykrotnie otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla (w 1917, 1944 i 1963 r.).

Organizację Czerwonego Krzyża założył pochodzący ze Szwajcarii kupiec i filantrop Jean Henri Dunant (czytaj: żą ąri dina), zdobywca pierwszej Pokojowej Nagrody Nobla w 1901 r. Od wczesnej młodości był świadom ludzkiej nędzy – towarzyszył matce w pomocy charytatywnej udzielanej najbiedniejszym. W 1862 r. opublikowano jego książkę, którą napisał pod wpływem doświadczeń z bitwy pod Solferino. W książce tej zaproponował program działań humanitarnych ratujących ofiary walk. Praca ta zainspirowała społeczność międzynarodową do uchwalenia I Konwencji genewskiej w 1864 r., zobowiązującej walczące strony m.in. do opieki nad rannymi.

Powstały w 1919 r. **Polski Czerwony Krzyż (PCK)** w okresie II wojny światowej i po jej zakończeniu zajmował się gromadzeniem informacji o ofiarach wojny. W czasie stanu wojennego organizował pomoc dla represjonowanych osób. Współcześnie promuje zdrowy styl życia, szkoli w zakresie udzielania pierwszej pomocy oraz upowszechnia międzynarodowe prawo humanitarne. Nowym zadaniem dla PCK jest organizowanie pomocy dla uchodźców i emigrantów.

Logo Polskiego Czerwonego Krzyża

Konwój z pomocą humanitarną dla ludności cywilnej w drodze do oblężonych miast w Syrii w 2016 r.

Amnesty International (AI) to największa na świecie organizacja pozarządowa działająca na rzecz praw człowieka. Siedzibę ma w Londynie, a działa w ponad 70 krajach. Skupia więcej niż milion członków i sympatyków. Powstała w 1961 r. w obronie tzw. więźniów sumienia, którzy głosili swoje poglądy bez użycia siły.

Amnesty International

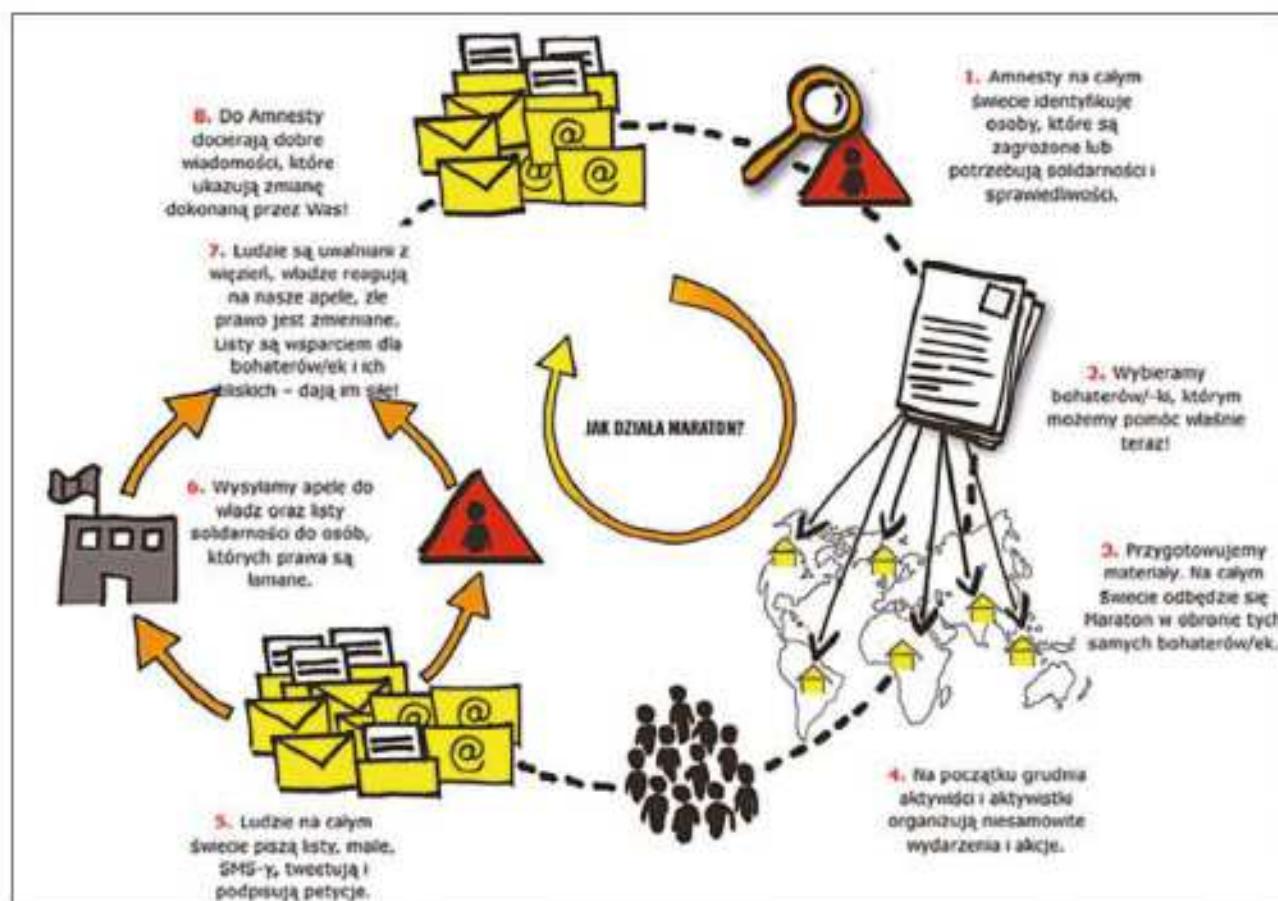
Jej głównym celem jest dążenie do uwolnienia ludzi więzionych za przekonania polityczne lub religijne. Jeśli to niemożliwe, AI podejmuje działania, by zapewnić oskarżonemu uczciwy, zgodny ze standardami międzynarodowymi proces. Walczy ponadto o zniesienie kary śmierci, a także zakaz stosowania tortur oraz innych niehumanitarnych i poniżających sposobów karania. Organizacja propaguje prawa człowieka, a zwłaszcza prawo do wolności przekonań.

Z inicjatywy polskiej grupy AI co roku na całym świecie jest organizowany Maraton Pisania Listów w obronie osób, których prawa są łamane.

Logotyp Amnesty International

Plakat Amnesty International przedstawia proces działania akcji Maratonu Pisania Listów.

HUMAN
RIGHTS
WATCH

Logotyp Human
Rights Watch

Helsińska Fundacja
Praw Człowieka

Inną znaną na świecie organizacją pozarządową zajmującą się prawami człowieka jest **Human Rights Watch** (czytaj: hju:men rajts łocz; HRW), która specjalizuje się w obserwowaniu przestrzegania praw człowieka w poszczególnych krajach. Jej członkowie pozyskują dokumentację przypadków łamania praw (np. tortur, sytuacji więźniów, kobiet i dzieci, uchodźców). Następnie zebrane dane publikują w postaci rocznych raportów. Formami działania HRW są: rozmowy z przedstawicielami władz państwa, wywieranie wpływu na organy władzy (lobbing) oraz współpraca z mediami.

Helsińska Fundacja Praw Człowieka jest jedną z najaktywniejszych organizacji działających w Polsce. Powstała w 1989 r. Zajmuje się między innymi szkoleniami w zakresie praw człowieka. Udziela także bezpłatnej pomocy prawnej obywatelom polskim, uchodźcom i osobom należącym do mniejszości narodowych.

HR HELSIŃSKA FUNDACJA
PRAW CZŁOWIEKA

Logotyp Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka

Zobowiązania międzynarodowe

Gwarancją przestrzegania praw człowieka w Polsce są również zobowiązania międzynarodowe wynikające między innymi z przynależności naszego kraju do Rady Europy, Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie oraz Unii Europejskiej.

Rada Europy

Została powołana 5 maja 1949 r. przez 10 państw (Belgię, Danię, Francję, Holandię, Irlandię, Luksemburg, Norwegię, Szwecję, Wielką Brytanię i Włochy). Obecnie należy do niej 47 państw europejskich, z wyjątkiem Białorusi (z powodu m.in. nieprzestrzegania standardów demokratycznych i łamania praw człowieka). Polska jest członkiem Rady Europy od 26 listopada 1991 r.

Państwa członkowskie Rady Europy

Jednym z pierwszych działań Rady było podjęcie prac nad traktatem dotyczącym ochrony praw człowieka. 4 listopada 1950 r. podpisano **Konwencję o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (tzw. europejska konwencja praw człowieka)**. Weszła ona w życie 3 września 1953 r. i obecnie obowiązuje we wszystkich 47 krajach członkowskich (Polska ratyfikowała Konwencję 19 stycznia 1993 r.). W kolejnych latach przyjęto 15 protokołów dodatkowych do Konwencji. Formalnie są to odrębne traktaty, podlegają procedurze podpisania i ratyfikacji, ale merytorycznie ściśle wiążą się z Konwencją i bez niej nie są ważne.

Konwencja
o ochronie
praw człowieka
i podstawowych
wolności

Europejski Trybunał Praw Człowieka

Na podstawie przepisów Konwencji działa **Europejski Trybunał Praw Człowieka** z siedzibą w Strasburgu. Sprawuje on funkcję kontrolną.

Europejski
Trybunał Praw
Człowieka

Tryb powoływania sędziów tego organu stanowi podstawową gwarancję jego niezawisłości. Liczba sędziów Trybunału równa się liczbie państw stron Konwencji. Wybierani są przez Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy spośród trzech kandydatów przedstawionych przez dane państwo. Zgodnie z Konwencją

sędziowie: *powinni być ludźmi o najwyższym poziomie moralnym i muszą albo posiadać kwalifikacje do sprawowania wysokiego urzędu sędziowskiego, albo być prawnikami o uznanej kompetencji*. Sprawują oni swoje funkcje we własnym imieniu, a nie jako przedstawiciele państwa, którego są obywatelami.

Rozprawy toczące się przed Trybunałem mają charakter publiczny, jednak ze względu na ochronę prywatności, bezpieczeństwo państwa oraz porządek publiczny ich jawność może zostać uchylona.

Orzeczenie wydane przez Trybunał rozstrzyga, czy naruszono postanowienia Konwencji. Jeżeli tak, to zostaje ustalona wysokość zadośćuczynienia dla skarżącego. Skutkiem orzeczenia może być również wznowienie postępowania sądowego, a także zmiana w prawie obowiązującym w danym państwie. W pewnych przypadkach stronom postępowania przysługuje odwołanie od orzeczenia Trybunału. Rozpatruje je Izba Wyższa, której decyzje są ostateczne.

Siedziba Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu

Skarga do Trybunału Praw Człowieka

Zgodnie z art. 34 Konwencji prawo do wniesienia skargi do Trybunału ma: [...] *każda osoba, organizacja pozarządowa lub grupa jednostek, która uważa, że stała się ofiarą naruszenia przez państwo praw zawartych w konwencji lub jej protokołach*. Skarżącemu może być przyznana bezpłatna pomoc prawna, o ile skarga spełnia warunki dopuszczalności.

Przedmiotem wniesienia skargi może być:

- naruszenie prawa do życia,
- stosowanie tortur i innego niehumanitarnego traktowania i karania,
- bezprawne pozbawienie wolności,
- nierzetelny proces sądowy,
- naruszenie przez organy władzy publicznej życia prywatnego i rodzinnego,
- naruszenie wolności sumienia i wyznania,
- ograniczenie wolności słowa,
- ograniczenie prawa do zgromadzeń i zrzeszania się,
- ograniczenie praw wyborczych,
- ograniczenie prawa do nauki,
- naruszenie prawa do poszanowania mienia,

Skarga do
Europejskiego
Trybunału Praw
Człowieka

- naruszenie prawa do swobodnego poruszania się, wyboru miejsca zamieszkania oraz opuszczenia kraju.

Skargę można wnieść, jeżeli:

- dotyczy naruszenia praw zawartych w Konwencji;
- jej przedmiotem są przypadki naruszenia praw przez instytucje lub organy władz publicznych (np. administrację rządową lub samorządową, sądy); skarga nie może być skierowana przeciw innym osobom fizycznym, stowarzyszeniom, fundacjom, związkom zawodowym, przedsiębiorstwom itp.;
- wyczerpano krajowe środki odwoławcze (w Polsce to wniesienie odwołania do sądu II instancji, a w postępowaniu administracyjnym – do Naczelnego Sądu Administracyjnego);
- nie upłynęło sześć miesięcy od wydania ostatecznego prawomocnego orzeczenia w sprawie;
- nie jest anonimowa;
- dana sprawa nie może być rozstrzygana przez inny organ międzynarodowy;
- sprawa dotyczy istotnej szkody doznanej przez skarżącego.

Warunki
dopuszczenia skargi
do Trybunału

Skarga powinna zawierać:

- dane personalne skarżącego (imię i nazwisko, datę urodzenia, obywatelstwo, płeć, adres, wykonywane zajęcie) i ewentualnie przedstawiciela oraz nazwę państwa, przeciwko któremu skierowana jest skarga;
- zwięzłe przedstawienie przedmiotu skargi;
- wskazanie praw, których naruszenie jest przedmiotem skargi;
- informację o spełnieniu warunków dopuszczalności skargi;
- przedstawienie celu skargi, czyli żądań skarżącego;
- krótkie przedstawienie decyzji, które zapadły w sprawie;
- wskazanie jednego z dwóch oficjalnych języków Rady Europy, w którym skarżący chce otrzymać decyzję lub orzeczenie (są to j. angielski lub j. francuski).

Informacje
niezbędne do
złożenia skargi do
Trybunału

Wzór skargi można odnaleźć stronach Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka (<https://link.operon.pl/xN>). Skargę należy przelać na **adres:**

The Registrar
European Court of Human Rights
COUNCIL OF EUROPE
F-67075 STRASBOURG CEDEX
France

Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie

W europejskim systemie ochrony praw człowieka ważną rolę odgrywa również **Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie** (OBWE; ang. Organization for Security and Co-operation in Europe, czytają: organizacejszyn for sekjurity end kooperejszyn in jurop; OSCE). OBWE powstała na konferencji w Budapeszcie w 1994 r. Do jej celów należą budowanie systemu bezpieczeństwa, wspieranie współpracy międzynarodowej w Europie oraz ochrona praw człowieka.

Ochrona praw
człowieka w ramach
OBWE

W Warszawie mieści się siedziba **Biura Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE**. Monitoruje ono przebieg wyborów w krajach członkowskich, walczy z dyskryminacją, promuje tolerancję, prawa kobiet oraz zwalcza handel ludźmi.

Logotyp OBWE

Flaga Unii Europejskiej

Ochrona praw człowieka w ramach UE

Ochroną praw człowieka zajmuje się również **Wysoki Komisarz OBWE ds. Mniejszości Narodowych**. Jego zadaniem jest wczesne wykrywanie konfliktów na tle etnicznym i poszukiwanie sposobów ich zażegnania.

Unia Europejska

Kolejną organizacją, która współtworzy europejski system ochrony praw człowieka, jest **Unia Europejska**. Stoi ona na straży praworządności i poszanowania praw człowieka. Wartości te są uznawane przez wszystkie państwa członkowskie.

Unia Europejska wypracowała własny system ochrony praw człowieka, funkcjonujący na podstawie **Traktatu o Unii Europejskiej** oraz **Karty praw podstawowych**, która jest częścią **traktatu lizbońskiego** (wszedł on w życie 1 grudnia 2009 r. i zmieniał niektóre postanowienia Traktatu o Unii Europejskiej).

Wybrane prawa obywateli UE to:

- zakaz dyskryminacji ze względu na: płeć, rasę, kolor skóry, pochodzenie etniczne lub społeczne, cechy genetyczne, język, religię lub przekonania, poglądy polityczne lub wszelkie inne poglądy, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie, niepełnosprawność, a także wiek lub orientację seksualną;
- prawo do swobodnego poruszania się i przebywania na obszarze państw członkowskich;
- czynne i bierne prawo wyborcze do Parlamentu Europejskiego i organów władz lokalnych – bez względu na miejsce pobytu;
- prawo do ochrony dyplomatycznej i konsularnej wszystkich państw członkowskich.

Podsumowanie lekcji

- s. 310 • **Prawne gwarancje ochrony praw człowieka** zostały zawarte w Konstytucji RP i ustawach.
- s. 310 • Instytucjami ochrony praw człowieka są **sądy powszechne i administracyjne, Trybunał Konstytucyjny, Rzecznik Praw Obywatelskich i Rzecznik Praw Dziecka**.
- s. 312 • Do najważniejszych funkcji organizacji pozarządowych w kontekście ochrony praw człowieka należą funkcje: **normotwórcza, implementacyjna oraz promocyjno-edukacyjna**.
- s. 311 • **Skargę konstytucyjną** może wnieść każda osoba, która uważa, że sąd lub inny organ administracyjny wydał decyzję w jego sprawie sprzeczną z konstytucją.
- s. 312 • Najważniejszymi organizacjami pozarządowymi zajmującymi się ochroną praw człowieka w Polsce są: **Polski Czerwony Krzyż, Amnesty International oraz Helsińska Fundacja Praw Człowieka**.
- s. 314 • Gwarancją przestrzegania praw człowieka w Polsce są również **zobowiązania międzynarodowe**.
- s. 315 • Europejska konwencja praw człowieka jest związana z funkcjonowaniem Rady Europy, Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie oraz Unii Europejskiej.

- Jeśli zostały naruszone prawa europejskiej konwencji praw człowieka, można wnieść skargę do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Skarga musi dotyczyć przypadków naruszenia praw przez instytucje i organy władz publicznych. Można ją wnieść po wyczerpaniu krajowych środków odwoławczych, w terminie sześciu miesięcy od wydania ostatecznego prawomocnego orzeczenia w sprawie. Skarga nie może być anonimowa ani rozstrzygana już przez inny organ międzynarodowy. Powinna dotyczyć istotnej szkody doznanej przez skarżącego.
- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności była jednym z pierwszych aktów prawnych przyjętych przez Radę Europy. Na straży postanowień Konwencji stoi Europejski Trybunał Praw Człowieka.

► s. 315

► s. 315

Pytania i polecenia

1. Przedstaw sądowe środki ochrony praw człowieka w Polsce.
2. Omów sposoby działania Rzecznika Praw Obywatelskich.
3. Wykaż znaczenie skargi konstytucyjnej.
4. Według wzoru zamieszczonego w internecie napisz w zeszycie lub na kartce skargę do Rzecznika Praw Obywatelskich.
5. Przygotuj plakat lub mem promujący ochronę praw człowieka. Najlepsze prace mogą być zaprezentowane podczas obchodów Dnia Praw Człowieka.
6. Odszukaj przykłady działań, jakie podejmują organizacje pozarządowe chroniące prawa człowieka, aby promować wiedzę na temat praw człowieka.

Propozycja projektu

1. Opracujcie projekt obchodów Dnia Praw Człowieka w szkole. Przygotujcie wspólnie scenariusz: etapy projektu, liczba dni na jego przygotowanie, tematy i formy. Spiszcie także listę gości i współpracowników oraz harmonogram. Przeanalizujcie koszty oraz uwzględnijcie sposób promocji wydarzenia (internet, media społecznościowe itp.).
2. Przyłączcie się do akcji Maratonu Pisania Listów. Zgłoście swoją szkołę i zaplanujcie wszystkie działania niezbędne do przeprowadzenia tej akcji.

Na tej lekcji

- sprawdzisz, gdzie na świecie są łamane prawa człowieka;
- dowiesz się, w których państwach jest stosowana kara śmierci;
- prześledzisz przykłady łamania praw człowieka w państwach demokratycznych i niedemokratycznych.

Mimo starań wielu instytucji i organizacji międzynarodowych na świecie wciąż są łamane prawa człowieka. Świadczą o tym liczne zalecenia Rady Praw Człowieka dla państw należących do ONZ.

Amnesty International w raporcie o stanie praw człowieka z 2024 r. podkreśla, że kryzys praw człowieka pogłębia się w wyniku nasilających się konfliktów, a załamanie skuteczności prawa międzynarodowego stało się realnym zagrożeniem. Zwraca uwagę również na problem szybko rozwijającej się sztucznej inteligencji, co może prowadzić między innymi do dezinformacji, dyskryminacji i tworzenia podziałów.

Stosowanie kary śmierci

Przykłady łamania praw człowieka

Stosowanie kary śmierci nadal stanowi poważny problem. Według Amnesty International w 2023 r. w 18 państwach wykonano przynajmniej 1153 wyroki śmierci. To wzrost o ponad 30% w porównaniu do 2022 r. i najwięcej od 15 lat. Dane nie obejmują Chin, w których takie informacje są utajnione. Liczba egzekucji w tym kraju może sięgać nawet tysiąca rocznie.

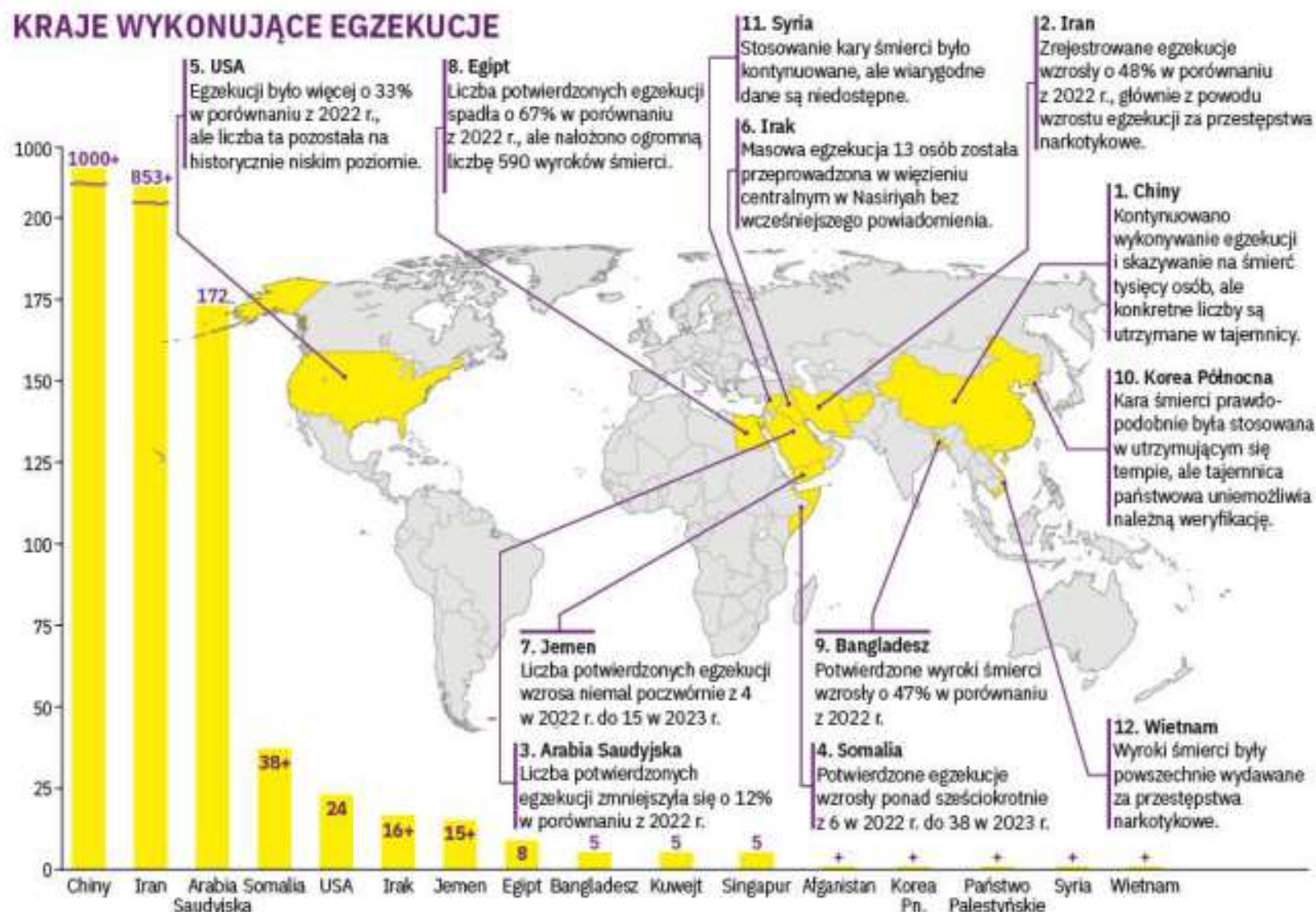
W wielu państwach – wbrew zaleceniom traktatów międzynarodowych – karę śmierci stosuje się nie tylko w przypadku najcięższych zbrodni, lecz także przestępstw narkotykowych. Według danych z 2023 r. najwięcej wyroków w postaci kary śmierci wykonuje się w:

- Iranie – wykonano aż 853 wyroki śmierci, głównie za przestępstwa narkotykowe;
- Arabii Saudyjskiej – 172 wykonane wyroki;
- Somalii – odnotowano wzrost liczby wyroków z 6 do 38;
- Stanach Zjednoczonych – liczba wyroków zwiększyła się z 18 do 24. W kilku stanach USA wprowadzono zmiany ułatwiające wykonanie kary śmierci (m.in. egzekucja przez rozstrzelanie, większy zakres substancji wykorzystywanych do śmiertelnych zastrzyków, ukrycie tożsamości osób lub podmiotów zaangażowanych w przeprowadzenie egzekucji).

W grudniu 2023 r. Norweski Komitet Noblowski przyznał Pokojową Nagrodę Nobla Narges Mohammadi, irańskiej działaczce na rzecz zniesienia kary śmierci. W 2016 r. została ona skazana za swoją działalność przez władze Iranu na 16 lat więzienia.

Kary śmierci na świecie w 2023 r.

KRAJE WYKONUJĄCE EGZEKUCJE

Z krajów wykonujących egzekucje w 2023 roku, 12 krajów oznaczonych na mapie konsekwentnie przeprowadzało egzekucje w ciągu ostatnich lat (2019–2023). Symbol + oznacza, że liczba jest wartością minimalną określoną przez Amnesty International. Gdy symbol + nie jest poprzedzony liczbą, Amnesty International jest pewne, że doszło do więcej niż jednej egzekucji, ale nie byliśmy w stanie ustalić wiarygodnej minimalnej liczby.

Amnesty International, 2023, <https://link.operon.pl/wl> (dostęp: 23.06.2025).

Definicja

Dyskryminacja

Łamanie praw mniejszości narodowych i etnicznych, społeczności LGBT, przeciwników politycznych i innych jest stałym oraz wciąż narastającym problemem w większości państw świata. Raport Amnesty International z 2024 r. wskazuje na coraz powszechniejsze wykorzystywanie nowoczesnych technologii inwigilowania i represjonowania różnych grup mniejszościowych.

Państwa, w tym Argentyna, Brazylia, Indie i Wielka Brytania, coraz częściej sięgają po technologie rozpoznawania twarzy, aby wzmocnić nadzór nad publicznymi protestami i wydarzeniami sportowymi oraz dyskryminację zmarginalizowanych społeczności – w szczególności migrantów i uchodźców. Na przykład, w odpowiedzi na działania prawne Amnesty International, Departament Policji w Nowym Jorku ujawnił w 2023 r., w jaki sposób wykorzystał tę technologię do inwigilacji osób protestujących podczas Black Lives Matter. Wykorzystanie technologii rozpoznawania twarzy było również powszechne na Zachodnim Brzegu Okupowanych Terytoriów Palestyńskich, gdzie Izrael wykorzystał ją do ograniczenia swobody przemieszczania się i jako wsparcie w utrzymaniu systemu apartheidu. [...]

Zajrzyj
do źródła

Twój punkt widzenia

Technologia a dyskryminacja – niebezpieczna równowaga?

Czy wykorzystanie nowoczesnych technologii, takich jak rozpoznawanie twarzy i oprogramowanie szpiegujące, może być uzasadnione w imię bezpieczeństwa? Czy technologia, zamiast pomagać, pogłębia dyskryminację? Jakie działania trzeba podjąć, aby zapobiec wykorzystywaniu technologii do naruszania praw mniejszości?

Oprogramowanie szpiegujące w dalszym ciągu pozostaje w dużej mierze nieuregulowane, pomimo wielu dowodów, że prowadzi do łamania praw człowieka. Tymczasem aktywiści na uchodźstwie, dziennikarze i obrońcy praw człowieka są zwykle jednymi z celów takich ataków. W 2023 r. Amnesty International ujawniło wykorzystanie oprogramowania szpiegującego Pegasus przeciwko dziennikarzom i działaczom społeczeństwa obywatelskiego w krajach takich jak Armenia, Dominikana, Indie i Serbia. [...]

Amnesty International ujawniło, w jaki sposób algorytmy Facebooka przyczyniły się do przemocy etnicznej w Etiopii podczas konfliktu zbrojnego. To doskonały przykład tego, jak technologia jest wykorzystywana do nastawiania społeczności przeciwko sobie, szczególnie w czasach niestabilności.

Amnesty International, <https://link.operon.pl/wb> (dostęp: 18.06.2025).

Na zagrożenia praw podstawowych, spowodowane rozwojem sztucznej inteligencji, zwraca uwagę również Unia Europejska. Badania przeprowadzone przez Agencję Praw Podstawowych wskazują, że naruszenia dotyczą takich obszarów, jak: prywatność, ochrona danych i dostęp do wymiaru sprawiedliwości.

Sytuacja uchodźców i imigrantów

W związku z licznymi konfliktami zbrojnymi na świecie oraz napięciami politycznymi i różnicami ekonomicznymi, wciąż zwiększa się liczba uchodźców i imigrantów, w stosunku do których prawa człowieka bywają nieprzestrzegane.

Problemy dotyczące sytuacji imigrantów i uchodźców

• Rozdzielenie rodzin

Przykładem jest sytuacja w Stanach Zjednoczonych i zapowiedź prezydenta Donalda Trumpa o masowych deportacjach nielegalnych emigrantów. W wyniku zdecydowanej walki rządu USA z imigrantami z krajów Ameryki Południowej i Środkowej często dochodziło do rozdzielania rodzin w obozach dla uchodźców. Według Amnesty International tylko w ciągu czterech miesięcy w 2018 r. ten los spotkał ponad 6000 rodzin.

• Izolacja od społeczeństwa

Raporty różnych organizacji międzynarodowych wskazują na fatalne warunki, w jakich żyją imigranci w Europie. W 2021 r. Janina Ochojska, prezeska Polskiej Akcji Humanitarnej, wskazywała na problem budowy wysokich murów wokół obozów dla uchodźców w Grecji. Izolowanie przebywających tam osób pogarszało i tak trudną ich sytuację.

• Procedury w UE i relokacje

Wiele kontrowersji budzi przyjęty przez UE w maju 2024 r. Pakt o migracji i azylu. Każde z państw członkowskich Unii ma obowiązek opracowania planu jego wdrażania. Nowe przepisy mają m.in. uporządkować procedury uzyskiwania azylu, ochrony granic, zapewnienia legalnych dróg migracji, wsparcia dla państw przyjmujących uchodźców i imigrantów. Najwięcej dyskusji, zwłaszcza w Polsce, dotyczy relokacji imigrantów z krajów o trudnej sytuacji migracyjnej do pozostałych krajów UE.

- **Łamanie praw pracowniczych**

Przed rozpoczęciem mistrzostw świata w piłce nożnej w Katarze w 2022 r. społeczność międzynarodowa zwracała uwagę na sytuację robotników – emigrantów z Nepalu, Bangladeszu i Indii, budujących obiekty sportowe. Musieli oni uiścić wysokie opłaty rekrutacyjne, by uzyskać pracę. Wynagrodzenia otrzymywali nieregularnie i niższe niż umówione. Pracowali w trudnych warunkach, np. przez większość roku średnia temperatura w dzień przekracza 30°C. W związku z pracą w Katarze zmarło wielu pracowników – w według brytyjskiego dziennika „The Guardian” ok. 6,5 tys. migrantów.

Łamanie praw kobiet

Kobiety na całym świecie wciąż walczą o swoje prawa. Do łamania podstawowych praw dochodzi często w krajach arabskich.

Fundamentalisci (fanatyczni wyznawcy religii) z tzw. Państwa Islamskiego (ISIS; organizacji terrorystycznej) porywają i torturują kobiety i dziewczęta należące do mniejszości jazydzkiej (wyznawców religii łączącej elementy islamu i chrześcijaństwa) oraz stosują wobec nich różne formy przemocy seksualnej.

Inna islamska organizacja terrorystyczna – Boko Haram – porwała z internatu w Nigerii 276 dziewcząt. Szacuje się, że podobny los spotkał około 2000 kobiet. Zmuszano je do udziału w walkach oraz traktowano jak niewolnice seksualne.

W 2022 r. zmarła 22-letnia Mahsa Amini – studentka z Iranu (z pochodzenia Kurdyjka). Została ona zatrzymana i – zdaniem świadków – pobita przez policję za strój odślanający zbyt dużą część głowy. Śmierć kobiety wywołała protesty pod hasłem „Kobieta, życie, wolność”. Ruch ten otrzymał Nagrodę im. Sacharowa przyznaną za walkę o prawa człowieka. W Iranie powszechne są przypadki stosowania przemocy wobec kobiet i dziewcząt walczących o swoje prawa.

Jednak prawa kobiet są łamane nie tylko w krajach muzułmańskich, lecz także w państwach europejskich, w tym w Polsce. Najczęstsze przykłady to dyskryminacja z powodu płci: niższe wynagrodzenie za pracę kobiet niż mężczyzn, trudniejsza ścieżka awansu zawodowego, niechętnie zatrudnianie kobiet w okresie rozrodczym, a także molestowanie seksualne w zakładzie pracy, stosowanie przemocy psychicznej lub fizycznej, też w relacjach rodzinnych. Dla wielu środowisk naruszeniem praw kobiet jest ograniczone prawo do aborcji.

Na zdjęciu opublikowanym na portalu X przedstawiono protest tysięcy ludzi w Saqez, rodzinnym mieście Mahsy Amini. Uczcili w ten sposób 40 dzień od jej śmierci, a równocześnie przeciwstawiali się zaostrzonym środkom bezpieczeństwa, których używano do krwawego tłumienia protestów organizowanych przez kobiety.

Prawa człowieka w państwie demokratycznym i niedemokratycznym

Łamanie zasad demokratycznych

Prawa człowieka są nieodłącznym elementem demokracji. Dlatego przejawy ich łamania najczęściej wiążą się z łamaniem demokratycznych zasad. Dochodziło do tego w hitlerowskich Niemczech czy Związku Radzieckim i innych państwach komunistycznych. Do państw niedemokratycznych, w których prawa człowieka są łamane, można zaliczyć: Arabię Saudyjską, Białoruś, Chiny, Koreę Północną oraz Syrię.

Przykłady łamania praw człowieka

– w państwie totalitarnym

Korea Północna

- W Korei Północnej władzę totalitarną sprawuje Kim Dzong Un. Przepisy ściśle określają sposoby zachowania obywateli, a nawet ich ubiór i uczesanie.
- Za najdrobniejsze przewinienia można trafić do obozu pracy, a wobec więźniów i zatrzymanych powszechnie stosuje się tortury.
- Za cięższe przestępstwa i przestępstwa polityczne grozi kara śmierci. Jest ona zasądzana między innymi za kradzież mienia publicznego lub posiadanie Biblii. Często wyroki śmierci wykonuje się publicznie.

– w państwie autorytarnym

Rosja

- W Rosji nie przestrzega się prawa do wolności słowa i pokojowych zgromadzeń.
- Armia rosyjska na terenie Ukrainy popełnia liczne zbrodnie wojenne. Symbolem jej okrucieństwa stało się miasto Bucza. 27 lutego 2022 r. żołnierze armii rosyjskiej zamordowali według źródeł ukraińskich ok. 400 osób. Ciała ofiar nosiły ślady tortur i przemocy seksualnej.
- Dzieciom z upośledzeniem umysłowym są ograniczane prawa do wolności, prawa do nauki oraz prawa do życia w rodzinie.

– w państwie demokratycznym

Stany Zjednoczone

- Według Amnesty International Stany Zjednoczone są od 12 lat jedynym krajem regionu (Ameryka Północna i Południowa), w którym – w części stanów – stosowana jest kara śmierci. W 2023 r. wykonano tam 24 egzekucje.
- W obozie Guantanamo w bazie marynarki wojennej USA przetrzymywano bez wyroków sądowych i torturowano osoby podejrzane o terroryzm. Planuje się umieszczać tam cudzoziemców deportowanych i nielegalnie przebywających w USA.

Podsumowanie lekcji

- Do najpoważniejszych **przypadków łamania praw człowieka** należą: stosowanie kary śmierci, prześladowania mniejszości narodowych i religijnych, niehumanitarne traktowanie uchodźców i imigrantów oraz przemoc wobec kobiet. ▶ s. 320
- Do **państw niedemokratycznych**, w których są łamane prawa człowieka, można zaliczyć: **Arabie Saudyjska, Białoruś, Chiny, Koreę Północną i Syrię**. ▶ s. 324
- **Prawa człowieka** bywają łamane także w państwach demokratycznych. ▶ s. 324

Pytania i polecenia

1. Przygotuj listę organizacji pozarządowych, które zajmują się ochroną praw człowieka w różnych częściach świata (postaraj się znaleźć organizacje monitorujące sytuację na każdym kontynencie). Wypisz w zeszycie przykłady łamania praw człowieka zaobserwowane przez te organizacje. Określ, jaki rodzaj praw złamano (osobiste, polityczne czy socjalne/ekonomiczne/kulturalne).
2. Wskaż możliwe zagrożenia dla praw człowieka w związku z rozwojem sztucznej inteligencji.
3. Na podstawie fragmentu tekstu zamieszczonego na stronie Amnesty International scharakteryzuj stan praw człowieka na Białorusi.

Tłumienie praw człowieka w Białorusi ma długą historię, jednak w ciągu ostatnich pięciu lat osiągnęło niespodziewany dotąd poziom. Władze Białorusi muszą natychmiast zakończyć brutalne represje wobec wszystkich, którzy sprzeciwiają się łamaniu praw człowieka i przywrócić Białorusinom i Białorusinkom wolność słowa. [...]

Po szeroko kwestionowanych wyborach prezydenckich w sierpniu 2020 r. urzędujący prezydent Aleksander Łukaszenka ogłosił swoje zwycięstwo pomimo licznych doniesień o nieprawidłowościach wyborczych i oskarżeń o oszustwa. Wybuchły pokojowe protesty, które białoruskie władze brutalnie stłumiły, używając bezprawnej siły, zatrzymując dziesiątki tysięcy demonstrantów i poddając wielu z nich torturom oraz innym formom złego traktowania. Od tego czasu sytuacja praw człowieka w Białorusi uległa znacznemu pogorszeniu. [...]

Podstawą rządowej strategii tłumienia sprzeciwu stało się nadużywanie przepisów przeciw „ekstremizmowi”. Na koniec 2024 r. lista treści uznanych za „ekstremistyczne” w Białorusi wzrosła do 6565 pozycji. Obejmuje ona konta w mediach społecznościowych, strony internetowe niezależnych mediów i organizacji praw człowieka oraz literaturę krytyczną wobec władzy. Ich rozpowszechnianie jest uznawane za przestępstwo.

W 2025 r. represje nie ustały, a wręcz nasiliły się w okresie poprzedzającym wybory prezydenckie, które odbyły się 26 stycznia. Władze nadal atakują dziennikarzy, działaczy opozycji, niezależnych prawników, obrońców praw człowieka i wszelkie osoby, które mogły brać udział w protestach w 2020 r. lub wyrazić swój sprzeciw wobec oficjalnej narracji na temat wydarzeń z 2020 r.

26 stycznia 2025 r. obywatele Białorusi oddawali swoje głosy w lokalach wyborczych w atmosferze strachu, pozbawieni prawa do wolności słowa i świadomi tragicznych konsekwencji wiążących się z głosowaniem zgodnie ze swoimi faktycznymi przekonaniem.

Białoruś: wybory w atmosferze strachu i represji, Amnesty International, <https://link.operon.pl/wo> (dostęp: 24.06.2025).

Propozycja projektu

Na podstawie różnych źródeł informacji (np. stron organizacji pozarządowych broniących praw człowieka) odszukaj inne przykłady łamania praw człowieka, szczególnie w państwach demokratycznych. Następnie przygotuj analizę tego tematu i zaprezentuj ją na forum klasy.

Formy zatrudnienia

- dowiesz się, jakie wyróżniamy formy zatrudnienia;
- poznasz prawa i obowiązki pracodawców i zatrudnionych;
- ocenisz rolę związków zawodowych.

Na tej lekcji

Konstytucja RP zapewnia obywatelom polskim wolność wyboru i wykonywania zawodu. Władze publiczne prowadzą politykę zmierzającą do pełnego zatrudnienia, jednak państwo nie gwarantuje pracy każdemu. Jego obowiązkiem jest walka z bezrobociem w formie doradztwa zawodowego, szkoleń oraz robót publicznych i prac interwencyjnych.

Umowy o pracę

Kodeks pracy

Podstawą prawną legalnego zatrudnienia na podstawie umowy o pracę w Polsce jest Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 roku – **Kodeks pracy**.

Szczegółowe informacje dotyczące zatrudnienia, w tym: funkcjonowania rynku pracy, planowania kariery zawodowej, poszukiwania pracy, przygotowania dokumentów aplikacyjnych, rozmowy kwalifikacyjnej, praw i obowiązków pracownika oraz pracodawcy, poznasz na zajęciach z biznesu i zarządzania.

Osoby aktywnie poszukujące pracy powinny przygotować aktualny życiorys zawodowy, zwany również **curriculum vitae** (CV). **Powinien on zawierać, obok danych osobowych, informacje o:**

- przebiegu dotychczasowego zatrudnienia,
- wykształceniu (ukończone szkoły, studia wyższe, osiągnięcia, np. sukcesy w olimpiadach przedmiotowych),
- znajomości języków obcych,
- umiejętnościach (np. prawie jazdy),
- odbytych szkoleniach i stażach,
- zainteresowaniach (np. sportowych, turystycznych, artystycznych).

europass

Dla osób planujących podjęcie pracy w Unii Europejskiej przydatny będzie kreator CV i innych dokumentów dostępnych na stronach Europass (<https://link.operon.pl/wp>).

Przed zawarciem umowy pracodawca ma prawo żądać od osoby ubiegającej się o zatrudnienie:

- danych osobowych (imię i nazwisko, data urodzenia),
- danych kontaktowych wskazanych przez tę osobę (takich jak: adres zamieszkania, telefon, adres mailowy),

- informacji o wykształceniu i posiadanych kwalifikacjach,
- świadectw przebiegu dotychczasowego zatrudnienia.

Rodzaje umów o pracę

Rodzaje umów o pracę

Na okres próbny

Umowę zawiera się na okres nieprzekraczający 3 miesięcy w celu sprawdzenia kwalifikacji pracownika i możliwości jego zatrudnienia do wykonywania określonego rodzaju pracy. Czas może być wydłużony, między innymi o okres urlopu lub zwolnienia lekarskiego.

Na czas określony

Okres zatrudnienia na podstawie umów o pracę na czas określony, zawieranych między tymi samymi stronami stosunku pracy, nie może przekraczać 33 miesięcy. Łącznie tych umów nie może być więcej niż trzy. Nie dotyczy to między innymi zastępstw za nieobecnych (usprawiedliwionych) pracowników, osób zatrudnionych na czas kadencji oraz pracowników sezonowych.

Na czas nieokreślony

Jest to najkorzystniejsza dla pracownika forma umowy. Zapewnia stabilność zatrudnienia oraz większe uprawnienia.

Spółdzielcza umowa o pracę

To coraz rzadziej stosowana forma zatrudnienia. Pracownik jest równocześnie członkiem spółdzielni, w której jest zatrudniony. Spółdzielnie są między innymi małymi przedsiębiorstwami usługowymi lub produkcyjnymi, zatrudniającymi osoby z niepełnosprawnością.

Powołanie, wybór, mianowanie

Zgodnie z Kodeksem pracy pracownikiem jest również osoba zatrudniona z **powołania** (np. stanowiska kierownicze obsadzone w drodze konkursu), **wyboru** (Prezydent RP, posłowie, senatorowie, radni, wójtowie, burmistrzowie, prezydenci miast) oraz **mianowania** (np. nauczyciele, prokuratorzy).

Umowa o pracę może być rozwiązana: na mocy porozumienia stron, przez oświadczenie jednej ze stron z zachowaniem okresu wypowiedzenia lub bez zachowania okresu wypowiedzenia i z upływem czasu, na który została zawarta.

Umowy cywilnoprawne

Rodzaje umów cywilnoprawnych

Regulacje zatrudnienia na podstawie umowy cywilnoprawnej zawiera Ustawa z dnia 23 kwietnia 1963 roku – **Kodeks cywilny**.

Rodzaje umów cywilnoprawnych

Umowa o dzieło

Przedmiotem umowy jest wykonanie konkretnego dzieła, na przykład przygotowanie strony internetowej, napisanie książki lub artykułu, namalowanie obrazu czy remont mieszkania. Wykonawca takiej umowy nie płaci składki na

ubezpieczenia społeczne i zdrowotne. Nie dotyczy to pracowników zatrudnionych u zleceniodawcy na umowę o pracę.

Umowa-zlecenie

Polega na wykonaniu określonej czynności prawnej dla zleceniodawcy. W przeciwieństwie do umowy o dzieło jej przedmiotem nie jest efekt końcowy. Umowa może dotyczyć na przykład: przeprowadzenia szkoleń w zakładzie pracy, ochrony obiektu, sprzątania mieszkania czy opieki nad osobą z niepełnosprawnością. Od takich umów należy odprowadzać składki na ubezpieczenie emerytalne, rentowe, wypadkowe, zdrowotne i – dobrowolnie – chorobowe.

Umowa agencyjna

W ramach takiej umowy przyjmujący zlecenie (agent) za wynagrodzeniem stale pośredniczy w zawieraniu z klientami umów na rzecz danego przedsiębiorcy albo je zawiera w jego imieniu. Przykładem są agenci ubezpieczeniowi, którzy w imieniu firm ubezpieczeniowych zawierają umowy z klientami i pobierają od nich opłaty. Formą wynagrodzenia może być prowizja od zawartej umowy.

Kontrakt menedżerski

Kontrakt menedżerski jest rozbudowaną formą umowy-zlecenia. Dotyczy powierzenia osobie fizycznej lub innemu podmiotowi gospodarczemu zarządzania przedsiębiorstwem. Przepisy dotyczące umów-zleceń mają także zastosowanie w przypadku kontraktów, ale z większą swobodą ustalania szczegółów warunków zatrudnienia.

Wolontariat

Wiele organizacji pozarządowych i instytucji kulturalnych czy sportowych korzysta z wolontariuszy, na przykład z osób pomagających uczestnikom imprez masowych. Cechy wolontariatu zostały przedstawione w rozdziale 6 w dziale III.

Wolontariat jest także pewną formą zatrudnienia. W tym przypadku funkcję umowy pełni porozumienie o wolontariacie. Wolontariusz powinien mieć kwalifikacje i spełniać wymagania odpowiednie do wykonywanych zadań, jeżeli obowiązek posiadania takich kwalifikacji i spełniania stosownych wymagań wynika z odrębnych przepisów. Nie ma ograniczeń wiekowych, chyba że wymagają tego warunki podejmowanej pracy. W przypadku osób poniżej 13 lat porozumienie podpisują prawni opiekunowie.

Osoby korzystające z usług wolontariuszy mają obowiązek zadbać o bezpieczne i higieniczne warunki pracy, powiadomić o ewentualnych zagrożeniach oraz opłacić koszty podróży i diet. Mogą także pokryć inne niezbędne wydatki poniesione przez wolontariusza, także na szkolenia związane z wykonywaną pracą.

Wolontariusz może być objęty ubezpieczeniem zdrowotnym, wypadkowym oraz od odpowiedzialności cywilnej związanej z wykonywaną pracą. Ponadto może zażądać od osoby korzystającej z wolontariatu potwierdzenia na piśmie zawartego porozumienia oraz poprosić o pisemną opinię o wykonaniu świadczeń. Takie dokumenty mogą okazać się przydatne podczas poszukiwania pracy.

Twój punkt widzenia

Czy wolontariat to dla ciebie raczej sposób na zdobycie doświadczenia i rozwój, czy może forma zatrudnienia, która powinna być bardziej regulowana? W jaki sposób organizacje mogą zachęcać młodych ludzi do angażowania się w wolontariat?

Staże i praktyki

Staż jest pewną formą walki z bezrobociem. Polega on na płatnej nauce zawodu, finansowanej przez urząd pracy. Organizatorem stażu jest pracodawca. Dla bezrobotnego staż to szansa nabycia nowych kwalifikacji, na przykład obsługi komputera. Staż trwa 3–12 miesięcy w przypadku osób, które nie ukończyły 30 roku życia, oraz 3–6 miesięcy w przypadku pozostałych bezrobotnych.

Praktyki zawodowe są ważnym elementem edukacji. Pozwalają uczniom skonfrontować nabytą w szkole wiedzę i umiejętności z realiami zatrudnienia. Większość formalności związanych z praktykami organizuje szkoła.

Zatrudnionym uczniom przysługuje wynagrodzenie w wysokości:

- 8% przeciętnego wynagrodzenia w pierwszym roku nauki;
- 9% przeciętnego wynagrodzenia w drugim roku nauki;
- 10% przeciętnego wynagrodzenia w trzecim roku nauki.

Zatrudnienie młodocianych

Kodeks pracy zabrania zatrudniania osób poniżej 15 roku życia. Warunkiem zatrudnienia młodocianych jest ukończenie szkoły podstawowej oraz przedstawienie świadectwa lekarskiego, stwierdzającego, że praca danego rodzaju nie zagraża ich zdrowiu.

Zajrzyj
do źródła.

Młodocianym w rozumieniu kodeksu jest osoba, która ukończyła 15 lat, a nie przekroczyła 18 lat.

Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy, art. 190.

Twój ruch

Sprawdź, jakie programy oferuje OHP w zakresie kształcenia zawodowego oraz jakich bezpiecznych warunków pracy mogą oczekiwać młodociani.

Świadomy obywatel

link.operon.pl/xk
Ochotnicze Hufce
Pracy
Znajdziesz tu infor-
macje o możliwo-
ściach zatrudnienia
i wsparcia młodych
ludzi, którzy chcą
połączyć naukę
z pracą.

Młodociany, nieposiadający kwalifikacji zawodowych, może być zatrudniony tylko w celu przygotowania zawodowego, do odbycia tzw. praktyki zawodowej. Wymagane jest wyrażenie na to zgody przez przedstawiciela ustawowego lub opiekuna prawnego tej osoby oraz uzyskania pozytywnej opinii poradni psychologiczno-pedagogicznej. Dotyczy to między innymi szkół branżowych.

Z osobą, która ukończyła 15 lat i nie ukończyła ośmioletniej szkoły podstawowej, na wniosek jej przedstawiciela ustawowego lub opiekuna można zawrzeć umowę o pracę w celu przygotowania zawodowego odbywanego w formie przyuczenia do wykonywania określonej pracy. Pracownik młodociany jest obowiązany do kształcenia się do ukończenia 18 lat.

Osoba, która ukończyła 15 lat, może być zatrudniona na podstawie umowy o pracę również przy wykonywaniu lekkich prac.

Przykładowe lekkie prace to:

- proste prace biurowe, w tym: segregacja korespondencji, odbieranie lub wysyłanie listów w urzędzie pocztowym, odbieranie poczty elektronicznej, przepisywanie krótkich pism,
- czynności pomocnicze, takie jak: wykonywanie notatek, układanie bieżących dokumentów, adresowanie kopert,
- lekkie prace fizyczne, na przykład: doraźne przenoszenie ciężarów (do 5 kg po 2,5 kg na każdą rękę po powierzchniach płaskich i do 3 kg po 1,5 kg na każdą rękę po schodach),
- prace porządkowe, na przykład: odkurzanie, zamykanie, układanie towaru w sklepie, pomoc przy zbiorze owoców i warzyw, rozdawanie ulotek i gadżetów promocyjnych.

Popularnością wśród młodzieży cieszą się prace dorywcze, np. rozdawanie ulotek.

Wykaz prac wzbronionych młodocianym zawiera Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 czerwca 2023 r. Należą do nich między innymi:

- prace związane z nadmiernym wysiłkiem fizycznym (np. załadunek i wyładunek towarów z samochodów ciężarowych), wymuszoną pozycją ciała (np. prace wykonywane na kolanach lub w głębokim przysiadzie) oraz zagrażające prawidłowemu rozwojowi psychicznemu (np. związane z produkcją, sprzedażą lub konsumpcją alkoholu);
- prace związane z narażeniem na szkodliwe działanie czynników chemicznych, pyłowych, fizycznych i biologicznych;
- prace stwarzające zagrożenia wypadkowe.

Wymiar czasu pracy młodocianego nie może przekraczać:

- 12 godzin w tygodniu w okresie odbywania zajęć szkolnych,
- 2 godzin w dniu uczestniczenia w zajęciach szkolnych,
- 7 godzin na dobę i 35 godzin w tygodniu w okresie ferii szkolnych,
- 6 godzin na dobę dla osoby w wieku do 16 lat.

Prawa i obowiązki pracodawców

Kodeks pracy określa prawa i obowiązki pracowników i pracodawców. Dodatkowo takie informacje znajdują się w regulaminie pracy.

Prawa pracodawców

Pracodawca ma prawo między innymi do:

- zawarcia z pracownikiem umowy dotyczącej zatrudnienia,
- ustalenia warunków zatrudnienia,
- kontroli pracowników,
- nakładania kar na pracowników łamiących przepisy porządkowe, bezpieczeństwa i higieny pracy, przeciwpożarowe oraz z powodu nieusprawiedliwionej nieobecności w pracy,
- zwolnienia pracownika.

Obowiązki pracodawcy

Pracodawca powinien między innymi:

- zaznajomić pracowników podejmujących pracę z zakresem ich obowiązków, uprawnieniami oraz warunkami pracy,
- przestrzegać praw pracowników,
- organizować pracę tak, aby zapewnić pełne wykorzystanie zasobów materialnych i ludzkich oraz zmniejszyć uciążliwość pracy,
- szanować godność i inne dobra osobiste pracownika,
- terminowo i prawidłowo wypłacać wynagrodzenia,
- przestrzegać zasad równouprawnienia i zakazu dyskryminacji w zatrudnieniu,
- sprawiedliwie oceniać pracowników i wyniki ich pracy,
- zaspokajać, stosownie do możliwości i warunków, potrzeby bytowe, socjalne i kulturalne pracowników.

Prawa i obowiązki osób zatrudnionych

Prawa pracowników

Pracownik ma prawo między innymi do:

- równego traktowania z tytułu jednakowego wypełniania takich samych obowiązków, dotyczy to w szczególności równego traktowania mężczyzn i kobiet w zatrudnieniu,
- godziwego wynagrodzenia za pracę,
- wypoczynku (dni wolne od pracy, urlopy wypoczynkowe),
- bezpiecznych i higienicznych warunków pracy,
- wynagrodzenia w okresie czasowej niezdolności do pracy,
- podnoszenia kwalifikacji,
- tworzenia organizacji bądź przystępowania do istniejących organizacji, które reprezentują pracowników oraz bronią ich praw i interesów.

Prawa pracowników

Obowiązki pracowników

Pracownik powinien między innymi:

- pracować w czasie ustalonym w zakładzie pracy,
- stosować się do zasad zakładowego regulaminu pracy,
- przestrzegać przepisów oraz zasad bezpieczeństwa i higieny pracy, a także przepisów przeciwpożarowych,
- dbać o dobro zakładu pracy i jego mienie oraz zachowywać w tajemnicy informacje, których ujawnienie mogłoby narazić pracodawcę na szkodę,
- zachowywać tajemnice określone w odrębnych przepisach,
- zachowywać się w zakładzie pracy zgodnie z zasadami współżycia społecznego.

Nadzorem i kontrolą przestrzegania prawa w zakładach pracy zajmują się instytucje państwowe:

- Państwowa Inspekcja Pracy – sprawdza przestrzeganie przepisów i zasad bezpieczeństwa i higieny pracy;
- Państwowa Inspekcja Sanitarna – kontroluje przestrzeganie zasad, przepisów higieny pracy i warunków środowiska pracy.

Společną kontrolę przestrzegania prawa pracy, w tym przepisów i zasad bezpieczeństwa i higieny pracy, sprawuje **społeczna inspekcja pracy**. Ważną rolę w ochronie praw pracowniczych odgrywają związki zawodowe.

Związki zawodowe w Polsce

Konstytucja RP zapewnia obywatelom prawo do zrzeszania się w związkach zawodowych. Zasady funkcjonowania związków zawodowych w Polsce reguluje Ustawa z dnia 23 maja 1991 roku o związkach zawodowych.

Zgodnie z tą ustawą związki zawodowe między innymi:

- opiniują projekty aktów prawnych w zakresie realizowanych przez nie zadań;
- prowadzą rokowania zbiorowe oraz zawierają porozumienia przewidziane przepisami prawa pracy, na przykład dotyczące mniej korzystnych warunków zatrudnienia w sytuacji kryzysu przedsiębiorstwa;
- kontrolują przestrzeganie prawa pracy oraz nadzorują przestrzeganie przepisów oraz zasad bezpieczeństwa i higieny pracy.

Pracodawca jest obowiązany udostępnić zakładowej organizacji związkowej pomieszczenia i urządzenia techniczne (telefon, faks, komputer, dostęp do internetu itp.) niezbędne do wykonywania działalności związkowej u pracodawcy.

Zgodnie z Ustawą z dnia 23 maja 1991 roku o rozwiązywaniu sporów zbiorowych związki zawodowe mogą prowadzić negocjacje w celu rozwiązania sporu zbiorowego. Jeżeli negocjacje nie dadzą pożądanego rezultatu, obie strony mogą zgodzić się na udział bezstronnego mediatora. Ostateczną formą aktywności związku zawodowego jest strajk. W sprawach indywidualnych pracownicy mogą korzystać z pomocy zatrudnionych w związkach zawodowych radców prawnych, oraz, w szczególnych przypadkach, korzystać z ochrony przed zwolnieniem z pracy. Warto jednak podkreślić, że głos organizacji związkowych jest reprezentatywny dla jej członków. Pracodawcy są zobowiązani konsultować niektóre decyzje z przedstawicielami związków zawodowych, które dbają o dobro pracowników.

Państwowa Inspekcja Pracy weryfikuje, czy zakłady pracy przestrzegają prawa. W tym celu przeprowadza kontrole oraz działania prewencyjne, aby ograniczać zagrożenia wypadkowe.

Państwowa Inspekcja Sanitarna działa na rzecz dobra publicznego obywateli. Informuje o skutkach zdarzeń niekorzystnie wpływających na życie Polaków, a także zapobiega rozprzestrzenianiu się zagrożeń.

Solidarność

Największymi centralami związkowymi, skupiającymi związki zawodowe, są: Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych, Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność” oraz Forum Związków Zawodowych. Razem z reprezentacją rządu i organizacji pracodawców tworzą Radę Dialogu Społecznego. Jej podstawowe cele to: zwiększenie konkurencyjności polskiej gospodarki i spójności społecznej, zaangażowanie społeczeństwa w sprawy dotyczące zatrudnienia i wspieranie dialogu społecznego.

Podsumowanie lekcji

- s. 327 • Zasady zatrudnienia na podstawie umowy o pracę w **Polsce** znajdują się w **Kodeksie pracy**. Regulacje zatrudnienia na podstawie umowy cywilnoprawnej zawiera Kodeks cywilny.
- s. 328 • W Polsce obowiązują następujące **rodzaje umów o pracę**: **na okres próbny, na czas nieokreślony, na czas określony oraz spółdzielcze umowy o pracę**.
- s. 328 • Do **umów cywilnoprawnych** zalicza się: **umowę o dzieło, umowę-zlecenie, umowę agencyjną i kontrakt menedżerski**.
- s. 332 • **Pracownikiem** jest również osoba zatrudniona w drodze wyboru, powołania lub mianowania.

Pytania i polecenia

1. Omów różne umowy o pracę.
2. Scharakteryzuj zatrudnienie na zasadzie umów cywilnoprawnych.
3. Wskaż zalety i wady zatrudnienia na umowę-zlecenie.
4. Wymień prawa i obowiązki:
 - a) pracodawcy,
 - b) osoby zatrudnionej.
5. Przedstaw sposoby ochrony praw pracowniczych, również za pośrednictwem związków zawodowych.

Indeks osobowy

A

Alichiewicz Anna 297
Amini Mahsa 323
Aronson Elliot 56
Arystoteles 36, 208, 288, 301

B

Balcerowicz Leszek 205
Bergson Henri 39
Bierut Bolesław 195
Blumer Herbert 42
Bodnar Adam 289
Brzeziński Zbigniew 191
Bugajski Ryszard 200

C

Chang Peng-Chun 291
Chmielewska Małgorzata 289
Cialdini Robert B. 44
Cimoszewicz Włodzimierz 225
Claes Willy 162
Cyceron 208, 288

D

Duda Andrzej 86
Dunant Jean Henri 312
Dzong Un Kim 193

F

Friedrich Carl J. 191

G

Giddens Anthony 42, 82
Gobineau Joseph Arthur de 15
Gombrowicz Witold 200
Gomułka Władysław 195, 200
Goodman Norman 54, 79, 82
Gronkiewicz-Waltz Hanna 145

H

Hegel Georg Wilhelm Friedrich 301
Hitler Adolf 193
Hobbes Thomas 289
Holland Agnieszka 200
Horna-Cieślak Monika 108, 311
Horonziak Sonia 219

J

Jaruzelski Wojciech 204, 205
Jellinek Georg 36, 301

K

Kaczyński Jarosław 203
Kaczyński Lech 203
Kieślowski Krzysztof 200
Kiszczał Czesław 203, 204
Konarski Stanisław 91
Kościuszko Jan 69
Kuchciński Marek 171
Kulik-Bielińska Ewa 289
Kwaśniewski Aleksander 203

L

Lenin Włodzimierz 301
Leon XIV 46
Locke John 209, 289

Ł

Łobocki Mieczysław 82

M

Malik Charles 291
Marks Karol 301
Marr Wilhelm 16
Marshall McLuhan Herbert 37
Mazowiecki Tadeusz 203, 204, 206
Merton Robert K. 42
Mickiewicz Adam 13
Mikołajczyk Stanisław 195
Miller Leszek 203, 225
Miłosz Czesław 200
Monteskiusz 209

N

Norwid Cyprian Kamil 10
Nowicki Marek 303

O

Ochojska Janina 62
Olszewski Jan 203
Orwell George 192, 200
Osiatyński Wiktor 302
Osóbka-Morawski Edward 195
Ossowski Stanisław 10
Otowski Kamil 62
Owsiak Jerzy 155

P

Platon 208
Poczebut Andrzej 216
Poniatowski Stanisław August 91
Popper Karl 39
Przybysławska Katarzyna 289

R

Roosevelt Eleaonor 291
Roosevelt Franklin Delano 291
Rousseau Jean-Jacques 187, 289,
301

S

Scheler Max 83
Sienkiewicz Henryk 13
Skarga Piotr 13
Słowacki Juliusz 13
Solżenicyn Aleksandr 200
Stalin Józef 195
Stomma Stanisław 196
Szczepański Jan 52, 77
Sztompka Piotr 46

T

Tomasz z Akwinu 301
Tönnies Ferdinand 36

W

Wałęsa Lech 203, 204, 205
Wiącek Marcin 311
Włodkowic Paweł 288
Wyszyński Stefan 199

Indeks pojęć

A

aborcja 298
agresja
 fizyczna 111
 relacyjna 111
 słowna 111
akceptacja 59
aksjologia 82
akt administracyjny 280
aktywność społeczna 17
alienacja 160
altruizm 47
Amnesty International (AI) 313
anarchia 214
anomia 83
antysemityzm 16
aparatus przemocy 198
apartheid 15
apelacja 265, 278
arbiter 80
arbitraż 80
autokratyzm 217

B

biernie prawo wyborcze 230
Biuletyn Informacji Publicznej (BIP) 166
Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE 317
biurokratyzacja 160
brutalizacja polityki 161
budżet obywatelski 146
burmistrz 130

C

centralizacja uprawnień 160
centralizm demokratyczny 198
Centralna Komisja Egzaminacyjna 100
cenzura 199
cyberprzemoc 111
czynne prawo wyborcze 230
czynność prawna 255

D

dane osobowe 307
decyzja administracyjna 142, 281
Deklaracja niepodległości Stanów Zjednoczonych 289
Deklaracja praw człowieka i obywatela 289

Deklaracja Zasad Tolerancji 60
demokracja 186
 konsensualna 189
 konstytucyjna 211
 liberalna 189
 nieliberalna 190
 parlamentarna 189
 prezydencka 189
 szlachecka 187
 większościowa 210, 211
demokratyczne państwo prawne 208
depresja 113
dezinformacja 220
diagnoza społeczna 173
Dialog z Młodym Pokoleniem 168
dobro osobiste 306
dobro wspólne 20
dochody
 gminy 149
dochodzenie 276
dowód osobisty 177
dyskryminacja 60, 321
dziedziczenie ustawowe 262
dzienniki resortowe 227
dzienniki urzędowe województw 227
Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej 227
Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 226

E

e-administracja 181
e-Doręczenia 182
e-dowód 178
egzamininy wstępne 94
Elektroniczna Platforma Usług Administracji Publicznej (ePUAP) 182
ePUAP2 309
Erasmus+ 95
etnocentryzm 58
Europass 96
Europejski Parlament Młodzieży 168
Europejski Trybunał Praw Człowieka 315
eutanazja 297

F

fakt społeczny 47
Forum Związków Zawodowych 334
fundacja 155
Fundacja na rzecz Praw Ucznia 106

funkcje prawa 240
 dystrybucyjna 240
 kulturotwórcza 240
 regulacji życia społecznego 240
 represyjna 240
 wychowawcza 240

G

globalizacja 37
grupa
 mała 316, 317
grupa odniesienia 55
grupy społeczne 33
 celowe 35
 ekskluzywne (zamknięte) 35
 formalne 35
 inkluzywne 35
 nieformalne 35
 ograniczone 35
 pierwotne 35
 terytorialne 35
 wtórne 35

H

Helsińska Fundacja Praw Człowieka
 109, 314
holokaust 16
Human Rights Watch 314

I

identyfikacja narodowa 11
I Konwencja genewska 290
informacja publiczna 165
inicjatywa uchwałodawcza 138
Internetowa Rejestracja Kandydatów
 94
Internetowe Konto Pacjenta (IKP)
 182

K

Karta Praw Podstawowych 60
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej 15, 318
Karta praw Wirginii 289
kasacja 278
katalog praw ucznia 106
kategoryzacja społeczna 54
klientelizm 161
Komitet Obywatelski 204
Komitet Praw Dziecka 109
komunikacja społeczna 50
 interpersonalna 50
 niewerbalna 50
 werbalna 50

konflikty społeczne 77
 ekonomiczne 79
 globalne 79
 interpersonalne 79
 klasowo-warstwowe 78
 kulturowe 78
 międzygrupowe 79
 międzynarodowe 79
 wartości 78
 wewnątrzgrupowe 79
 wewnętrzne 79
konformizm 56
Konstytucja 3 maja z 1791 r. 290
Konstytucji Księstwa Warszawskiego
 290
kontrakt menedżerski 329
kontrola społeczna 164
Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności 15, 315
Konwencja o prawach dziecka 105
korupcja 161, 215
kosmopolityzm 14
Krajowe Centrum Przeciwdziałania
 Uzależnieniom 112
ksenofobia 58
Ku-Klux-Klan 15

L

lombard 260

Ł

ławnik (sądowy) 271

M

makdonaldyzacja 38
małżeństwo 248
Manifest PKWN 194
marszałek województwa 132
matura
 europejska 94
 międzynarodowa 94
mediacje 80, 111, 265
mediator 265
metoda d'Hondta 232
Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża 312
Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych 15
Ministerstwo Cyfryzacji 182
Ministerstwo Edukacji Narodowej 92
młodzieżowe rady 168, 169
mObywatel 182
Monitor Polski 226
Mudde Cas 217

N

nacjonalizm 14
naród 10
negocjacje 80, 111
nieruchomość 257
nietolerancja 214
Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność” 334
nomenklatura partyjna 198
nonkonformizm 56
normy
 moralne 237
 obyczajowe 237
 prawne 164, 237, 238
 religijne 164, 237
 społeczne 237
 zwyczajowe i obyczajowe 164

O

obowiązek meldunkowy 177
obowiązki obywateli 20
obradę Okrągłego Stołu 203
obrona Ojczyzny 22
obrońca 273
obywatelstwo 19
Ochotnicze Hufce Pracy (OHP) 330
odwołanie 283
Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych 334
ojczyzna ideologiczna 10
ojczyzna prywatna 10
oligarchizacja grup rządzących 160
organizacja
 polityczna 37
 przymusowa 37
 suwerenna 37
 terytorialna 37
Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE) 317
Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Edukacji (UNESCO) 60
Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ) 290
organizacja pożytku publicznego (OPP) 155
Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) 70
organizacje pozarządowe 153, 312
oskarżony 272
oskarżyciel
 pośilkowy 271
 prywatny 271
 publiczny 271

osoba
 fizyczna 255
 prawna 153, 255
osoba ubezwłasnowolniona 230

P

państwo 36, 301
 autorytarne 190
 prawa 188
 totalitarne 191
 upadłe 214
Państwowa Inspekcja Pracy 333
Państwowa Inspekcja Sanitarna 333
Państwowe Gospodarstwa Rolne (PGR) 201
Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (PFRON) 65
Parlament Dzieci i Młodzieży 171
Parlament Młodych Rzeczypospolitej Polskiej 168
partykularyzm 161
paszport 179
patriotyzm 13
patriotyzm lokalny 124
pełnomocnik 273
petycja 165
Platforma Usług Elektronicznych Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (PUE ZUS) 183
pluralizm 188
 ekonomiczny 189
 polityczny 188
 społeczny 188
podpis kwalifikowany 183
pokrzywdzony 272
polaryzacja 218
Polska Karta Praw Ofiary 272
Polski Czerwony Krzyż (PCK) 313
Polskie Forum Osób Niepełnosprawnych (PFON) 67
populizm 217
postępowanie
 nieprocesowe 264
 pomocnicze 264
 pozasądowe 265
 procesowe 263
 wykonawcze 278
powód cywilny 272
Powszechna Deklaracja Praw Człowieka 15, 290
prawo
 administracyjne 243, 280
 cywilne 243, 254
 człowieka 291, 302

- finansowe 244
- karne 242, 268
- konstytucyjne 242
- kościelne 245
- krwi 19
- międzynarodowe 244
- miejscowe 225
- osobiste 293
- polityczne 294
- pracodawcy 332
- pracowników 332
- pracy 244
- rodzinne i opiekuńcze 243, 248
- rzeczowe 257
- spadkowe 261
- Unii Europejskiej 245
- własności 257
- ziemi 19
- zwyczajowe 246
- prawo jazdy 179
- prezydent miasta 130
- proces boloński 95
- proces karny 270
- profil zaufany ePUAP 183
- przedstawiciel społeczny 273
- przedstawiciel ustawowy 273
- przepis prawny 238
- przepisy porządkowe 138
- przepisy wykonawcze 137
- przestrzeganie prawa 20

R

- Rada Europy 315
- rada gminy 130
- rada powiatu 131
- rada szkoły 118
- rasizm 15
- ratyfikacja 225
- referendum lokalne 133, 144
- regionalne izby obrachunkowe 143
- reguły wpływu społecznego 44
 - autorytetu 45
 - konsekwencji 45
 - lubienia 45
 - niedostępności 45
 - społecznego dowodu słuszności 45
 - wzajemności 44
- rejestracja pojazdu 181
- reżim polityczny 186
 - demokratyczny 186
 - niedemokratyczny 186
- RODO 308
- rola społeczna 42
- rozproszenie odpowiedzialności 114

- ruchy migracyjne 125
- Rzecznik Praw Dziecka 108, 113, 311
- Rzecznik Praw Obywatelskich 310
- rzecz ruchoma 257

S

- sądy administracyjne 310
- sądy powszechne 310
- samorząd 127
 - gminny 130
 - powiatowy 131
 - wojewódzki 131
- samorząd klasowy 117
- samorządność 127
- samorząd szkolny 116
- samorząd terytorialny 128
- sankcje karne 269
- Sejm Dzieci i Młodzieży (SDiM) 168, 170
- sejmik województwa 131
- sekurytyzacja 221
- skarga 165, 283, 285
- skarga kasacyjna 266
- skarga konstytucyjna 311
- służba wojskowa 22
- socjalizacja 51
 - pierwotna 51
 - wtórna 51
- społeczeństwo
 - globalne 38
 - informacyjne 38
 - konsumpcyjne 39
 - masowe 38
 - otwarte 39
 - postindustrialne 37
 - zamknięte 40
- społeczność
 - kulturotwórcza 123
 - samorządowa 122
 - socjalizacyjna 123
 - socjalna 122
 - tożsamościowa 122
- społeczność lokalna 35, 122
- statut szkoły 99
- stereotyp 54
- stowarzyszenie 154
- stygmata
 - cielesny 62
 - moralny 62
 - plemienny 62
- stygmatyzacja 61
- suwerenność
 - wewnętrzna 37
 - zewnętrzna 37

suwerenność narodu (ludu) 187
system sankcji społecznych 164
szowinizm 14
sztuczna inteligencja 38

Ś

ściganie
anonimowe 276
imienne 276
śledztwo 276
świadek 274
świadomość narodowa 10

T

terroryzm 220
testament 261
tolerancja 59
totalitaryzm 191, 217
traktat lizboński 318
Traktat o Unii Europejskiej 318
Trybunał Praw Człowieka 316

U

ubóstwo
absolutne 68
względne 68
umowa
agencyjna 329
o dzieło 328
zlecenie 329
umowa o pracę 327
na czas nieokreślony 328
na czas określony 328
na okres próbny 328
spółdzielcza 328
Unia Europejska 318
uniwersytet trzeciego wieku 96
ustrój polityczny 208
użytkowanie wieczyste 259

W

walka klasowa 201
Wielka Karta Swobód 288
Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy (WOŚP) 155
więzi społeczne 33
bezosobowe 34
ekspresyjne 34
instrumentalne 34
naturalne 34
osobowe 34
stanowione 34
zrzeszeniowe 34
wniosek 165
wojewódzki dziennik urzędowy 140

Wojska Obrony Terytorialnej (WOT) 23
Wolne Związki Zawodowe 205
wolontariat 156, 329
akcyjny 157
e-wolontariat 157
stały 157
wotum
nieufności 81
wójt 130
współczesny patriotyzm 17
wspólnota
lokalna 36
państwowa 36
wykluczenie społeczne 64
ekonomiczne 64
polityczne 64
wykroczenie 270
Wysoki Komisarz OBWE ds. Mniejszości Narodowych 318
występek 268

Z

zachówek 262
zarząd powiatu 131
zarząd województwa 131
zarządzenia 140
zasada
polityki budżetowej 148
pomocniczości 132
trwałości 282
zasiedzenie 258
zażalenie 266, 278, 284, 285
zbrodnia 268
zdolność prawna 255
zobowiązanie 256
związek partnerski 52
związki zawodowe 333